

**ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
“АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ”**

**РОЗВИТОК
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ**

ДННУ “Академія фінансового управління”
Київ • 2013

УДК 336.13/.14:343.37(477)
ББК 65.26(4Укр)
Р64

Автори:

Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, О. Є. Користін, О. О. Глущенко,
Л. П. Максименко, Я. В. Котляревський, В. П. Клепчуков,
Я. В. Корженівський

Рецензенти:

В. І. Міщенко – доктор економічних наук, професор;
І. О. Лютий – доктор економічних наук, професор;
Л. Г. Ловінська – доктор економічних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної навчально-наукової установи
“Академія фінансового управління”
(протокол № 8 від 12 липня 2013 р.)*

Розвиток національної системи фінансового моніторингу /
Р64 Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, О. Є. Користін та ін. – К. : ДННУ “Акад.
фін. управління”, 2013. – 380 с.

ISBN 978-966-2380-70-5

У монографії досліджено загальні засади функціонування інституту фінансового моніторингу в Україні, узагальнено міжнародний та вітчизняний досвід формування і розвитку систем запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів, проаналізовано зв'язок тіньової економіки з відмиванням нелегальних доходів, сформульовано пропозиції щодо оцінювання та моделювання ризиків у сфері фінансового моніторингу.

Для науковців, фахівців у галузі фінансів, працівників органів державної влади, викладачів, аспірантів, магістрів.

УДК 336.13/.14:343.37(477)
ББК 65.26(4Укр)

ISBN 978-966-2380-70-5

© Автори, 2013
© ДННУ “Академія фінансового
управління”, 2013

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В УКРАЇНІ	8
1.1. Інституціональні аспекти становлення і розвитку системи запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів	8
1.2. Теоретико-методологічні засади функціонування інституту фінансового моніторингу	18
1.3. Аналіз наслідків відмивання нелегальних доходів для економіки	45
Розділ 2. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ: МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД	137
2.1. Інституціональні аспекти становлення і розвитку системи запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів	137
2.2. Національна система фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів	154
2.3. Сучасні тенденції удосконалення національної системи антилегалізаційного фінансового моніторингу	184
Розділ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ	263
3.1. Загальна теорія ризиків: виявлення, аналіз, оцінка, управління	263
3.2. Моделювання та оцінювання ризиків у сфері антилегалізаційного стримування на мікро- та макрорівнях	316
Висновки	352
Список використаних джерел	355

ПЕРЕДМОВА

Однією з істотних ознак фінансових ресурсів та активів є характеристики, пов'язані із їх походженням. З погляду забезпечення сталого соціально-економічного розвитку зростає важливість ефективної ідентифікації грошових потоків відповідно до джерел їх виникнення. У цьому контексті особливої уваги національних та наднаціональних регуляторів потребує процес приховування (маскування) незаконного джерела походження коштів (активів). У світовій практиці цей процес одержав назву “відмивання коштів”, а в національному законодавстві – “легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”.

Відповідно до статті 4 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – це будь-які дії, пов'язані з коштами (власністю), одержаними (здобутими) внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину, що є джерелом походження зазначених коштів (власності).

Інші прямо чи опосередковано пов'язані дефініції містяться в статті 1 зазначеного Закону:

– доходи, одержані злочинним шляхом – будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмивання) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній;

– суспільно небезпечне діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, – діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (за винятком злочинів щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) і ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України, внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи.

Злочини, що передують легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у міжнародних документах називаються “предикатними злочинами”. Уперше це поняття було застосовано в Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, прийнятій у Страсбурзі 8 листопада 1990 р. (дата приєднання Україною – 15 вересня 1995 р.).

На сьогоднішній день відмивання коштів настільки тісно переплетене з поточним станом ділового середовища, що контролювати його надзвичайно складно, це, своєю чергою, зумовлює потреби розроблення і застосування спеціальної методології. Глобалізація ринків і фінансових потоків поєднується з феноменом їх “віртуалізації”, в основі якого лежать технологічні зміни, зростання частки електронних грошей у розрахунках: інтернет-трейдинг, інтернет-банкінг, мобільні фінансові послуги, за допомогою яких фінансові трансакції відбуваються менш ніж за 60 мілісекунд [9]. Понад чотири трильйони доларів циркулюють у такому режимі (глобальний ринок FOREX), у 13 разів перевищуючи річний обсяг світового виробництва товарів, робіт і послуг. Таким чином, швидкі зміни і породжене ними утворення турбулентного бізнес-середовища створюють всі умови для ефективного функціонування різних форм протиправної діяльності, які генерують значні фінансові потоки, зокрема протиправні за походженням, у тому числі такі, що спричиняють зниження ефективності національної фінансової системи.

На макроекономічному рівні вплив відмивання коштів відбивається, зокрема, в порушенні економічної рівноваги між прибутками та видатками, між інвестиціями та заощадженнями, між кількістю грошей та рівнем цін тощо, створюючи диспропорції у фінансовій та грошово-кредитній політиці країни. Опосередкований, на перший погляд, досить віддалений зв'язок між зазначеними явищами при більш глибокому аналізі та врахуванні складних глибинних процесів, що мають місце у сучасних економічних системах, набуває досить реальних обрисів.

Особливості відмивання коштів полягають у тому, що результатом зазначеної протиправної діяльності є невиправдано великі фінансові втрати, зниження довіри населення до діяльності банківських, інвестиційних та інших фінансових установ. Це, у свою чергу, уповільнює швидкість обігу грошових коштів, оскільки більшість населення у такій ситуації відмовлятиметься від зберігання своїх заощаджень в установах такого типу. Разом з тим юридичні особи, перестраховуючись, знижують активність щодо укладання тих чи інших угод. Вочевидь, все це може спричинити порушення економічної рівноваги, позначитися на стані розвитку фінансово-економічної сфери суспільства загалом.

Положення про Міністерство фінансів України, затверджене Указом Президента України від 08.04.2011 № 446/2011, передбачає, що формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, належить до основних завдань міністерства. Водночас Державна служба фінансового моніторингу України є спеціально визначеним органом із відповідним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів. Саме тому особливої актуальності набувають стратегічні та тактичні питання подальшого ефективного розвитку механізмів фінансового моніторингу і посилення координації державної фінансової політики із відповідними заходами міжвідомчої координації.

Матеріали дослідження, викладені у пропонованій монографії, тісно пов'язані з проблематикою нелегальних фінансів, економічної теорії злочинів і покарань, поведінкової економіки та фінансів, які в основному відображені в роботах зарубіжних вчених: Дж. Акелрофа, Б. Ангер, Дж. М. Б'юкенена, Ч. Беккарія, Г. Беккера, В. Вікрі,

Л. Гурвіча, Р. Зелтена, Д. Канемана, К. Коттке, Ю. В. Латова, Є. Л. Логінова, Б. Мандевіля, Е. Маскіна, Д. Масціандаро, Р. Мейерсона, Дж. Мірліса, К. Мюллера, Дж. Неша, Л. Паолі, П. Рубіна, В. Сміта, М. Спенса, Д. Стіглера, Дж. Стігліца, А. А. Суєтіна, Е. Такатса, Г. Таллока, А. Тверски, Л. Турроу, М. Фрідмена, Дж. Харшаньї, Т. Шеллінга.

Вагомий внесок у вивчення проблем детінізації національної економіки та протидії відмиванню нелегальних доходів зробили українські науковці: В. І. Антипов, О. І. Барановський, Л. В. Борець, З. С. Варналій, В. С. Зеленецький, В. Л. Комаровська, В. В. Лисенко, Г. В. Ложкін, С. Ю. Мироненко, В. А. Некрасов, В. А. Предборський, В. В. Спасенніков, М. І. Флейчук.

Питання здійснення фінансового моніторингу ґрунтовно досліджено у працях багатьох зарубіжних вчених і практиків, зокрема: В. М. Алієва, Б. Ангер, А. К. Бекряшева, І. П. Белозьорова, Дж. Волкера, Н. М. Голованова, В. А. Зубкова, П. Куїрка, А. Н. Литвиненка, Д. Масціандаро, В. Н. Мельникова, А. Г. Мовсєсяна, С. К. Осипова, В. Є. Перекіслова, В. Танзі, В. А. Фадеєва, Л. Л. Фітуні.

Серед вітчизняних авторів у вказаній сфері слід назвати: П. П. Андрушка, В. І. Антипова, А. В. Базилюка, О. І. Барановського, З. С. Варналія, О. О. Глуценка, С. Г. Гуржія, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, О. Є. Користіна, М. Є. Короткевича, В. Л. Кротюка, Д. А. Леонова, А. І. Мокія, В. М. Поповича, В. А. Предборського, О. І. Римарука, Д. А. Файера, М. І. Флейчук, Я. В. Янушевича, С. М. Ярового.

Дослідженню кримінально-правових аспектів процесу протидії відмиванню коштів присвячено праці таких учених, як Л. Борець, С. Буткевич, С. Кондратюк, О. Малярєнко, В. Онісьєв, О. Пустовіт, Ю. Старовойтова, Л. Чуніхіна.

У виданні здійснено науково-практичне узагальнення і запропоновано шляхи реалізації національної політики у сфері протидії відмиванню коштів та/або фінансуванню тероризму та розроблено дієві рекомендації щодо подальшого розвитку зазначеної сфери, зокрема впровадження методології ризик-орієнтованого підходу.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В УКРАЇНІ

1.1. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ

Розуміння поняття “тіньова економіка” є базовою умовою усвідомлення місця, ролі та значення інституту антилегалізаційного фінансового моніторингу в системі макро- і мікрорівневих заходів стримування окремих деструктивних проявів, які неминуче виникають у різних соціально-економічних системах.

Тіньова економіка є феноменом, який в Україні залишається на сьогоднішній день невизначеним нормативно, і серед її дослідників немає єдності у розкритті змісту відповідного поняття. Із зведеного переліку підходів до вивчення тіньової економіки, на наш погляд, доцільно виокремити такі: за рівнем узагальнення: теоретичний і прикладний; за дисциплінарною ознакою: правовий, економічний, соціологічний, кібернетичний (системно-структурний), міждисциплінарний; за критерієм зарахування економічних відносин до сфери тіньової економіки: обліково-статистичний, формально-правовий, економіко-правовий, кримінологічний, комплексний; за цілями дослідження: фундаментальний теоретичний аналіз, статистична оцінка, оптимізація соціально-економічної політики, удосконалення правоохоронної діяльності, забезпечення економічної безпеки.

Деталізація кожного із окреслених підходів наведена у працях зарубіжних учених: П. Гутмана, Е. Фейга, С. Джонсона, М. Лако, Д. Блейдса, Б. Даллаго, Ф. Ковелла, В. Танзі, Дж. Томаса, Ф. Шнайдера, Е. де Сото та ін.

Значний творчий внесок у дослідження тіньової економіки та розробку проблеми її детінізації належить вітчизняним науковцям: В. Антипову, В. Базилевичу, В. Бородюку, А. Базилюку, О. Барановському, З. Варналю, А. Гальчинському, В. Гейцю, М. Єрмошенку,

Я. Жаалілу, С. Лондару, І. Мазур, В. Мандибурі, А. Мокію, В. Мунтіяну, Е. Новоселецькому, Г. Пастернаку-Таранушенку, В. Поповичу, О. Турчинову, М. Флейчук, В. Юринцю та ін.

Належну увагу вказаним проблемам приділено російськими дослідниками, серед яких: С. Барсукова, А. Бекряшев, С. Глінкіна, Н. Голованов, Н. Еріашвілі, С. Єчмаков, В. Кікоть, Т. Корягіна, Ю. Латов, Р. Нуреєв, А. Тимофеев, А. Фітуні та ін.

Зазначимо, що в рамках економічного підходу об'єктом вивчення є вплив тіньової економіки на економічну політику держави, на розподіл і використання економічних ресурсів, а також методи оцінки й вимірювання тіньової економіки. Важливою складовою економічного підходу виступає дослідження тіньової економіки в інституційному контексті.

Економічний підхід до аналізу тіньової економіки дає змогу виокремити щонайменше чотири її базові компоненти: неформальну економіку (економіка домогосподарств); невраховану економіку (відсутню в системі національних рахунків); приховану (ухилення від сплати податків) і нелегальну (кримінальну) економічну діяльність.

Узагальнюючи існуючі підходи до вивчення тіньової економіки, доцільно підкреслити наявність у цьому системному утворенні двох протилежних начал – конструктивного і деструктивного.

Конструктивним началом у тіньовій економіці є її виробничий сектор (неврахована, неофіційна, неформальна економічна діяльність, яка забезпечує приріст доданої вартості), у той час як деструктивним началом у ній є сектор нелегальний (кримінально-карані види нелегальної економічної діяльності розкрадання, фіктивне підприємництво, фіктивне банкрутство, нецільове використання бюджетних коштів, шахрайство з фінансовими ресурсами, корупційні та посадові злочини, які не створюють доданої вартості, однак суттєво впливають на перерозподіл створеної в легальному секторі доданої вартості на користь нелегальних ділових одиниць соціуму) (рис. 1.1).

Принагідно зазначимо, що чинники конструктивної підсистеми тіньової економіки пов'язані насамперед з прогалинами в системі державного регулювання національної економіки. У той час як чинники деструктивної (кримінальної) підсистеми тіньової економіки мають як внутрішні, так і зовнішні витoki, в основі яких є інститу-

Рис. 1.1. Конструктивна й деструктивна підсистеми тіньової економіки
Складено авторами.

ційна неспроможність держави стримувати потоки доходів, одержаних злочинним шляхом, від вливання їх в національну фінансову систему.

Відомий російський дослідник феномену тіньової економіки Ю. В. Латов пропонує подібний до окресленого нами вище підхід до типологізації тіньової діяльності, взявши за основний критерій її відношення до "білої" (офіційної) економіки і виокремлюючи при цьому три її сектори (рис. 1.2) [91].

Отже, можна зробити висновок про те, що найсильнішими зв'язками із "білою" економікою пов'язана друга ("білокомірцева") економіка, мова про яку піде нижче, однак на даному етапі зазначимо, що саме друга економіка є інтелектуальним каталізатором сірої тіньової економіки (неофіційної, прихованої, нефіксованої у статистичній звітності). Разом з тим найбільш небезпечними з точки зору соціальної деструктивності є зв'язки "білокомірцевої" економіки (професійної діяльності висококваліфікованих представників фінансових і правничих професій) з "чорною" (підпільно-кримінальною) економікою. Ще однією характерною рисою другої ("білокомірцевої") економіки, за Ю. В. Латовим, є те, що вона не виробляє жодних

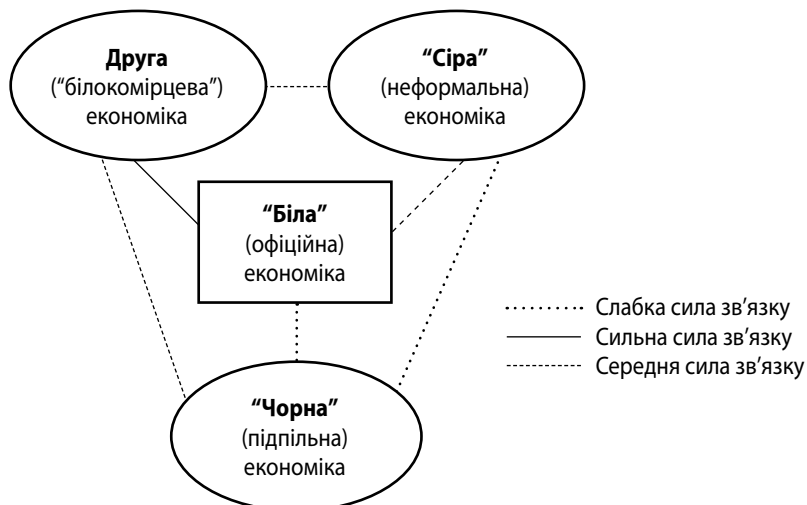

Рис. 1.2. Сектори тіньової економіки

Джерело: Латов Ю. В. Экономика вне закона / Ю. В. Латов. – М. : Московский общественный научный фонд, 2001. – С. 284.

товарів, робіт чи послуг, а лише зумовляє неофіційний (у тому числі кримінальний) перерозподіл суспільних благ.

Чимало дослідників тіньової економіки вказують на неможливість і недоцільність її остаточного подолання, зважаючи на існуючий в економіці будь-якого суспільства взаємозв'язок двох протилежних сторін – офіційної та неофіційної. Ключове питання, яке ставлять представники зазначеної групи дослідників, полягає в тому, щоб дати відповідь на запитання: в якому співвідношенні має перебувати між собою тіньова і легальна економіки? Суть постулатів, які наводить згадана група науковців, зводиться до твердження, що подолання тіньової економіки та її повне знищення неминуче спричинять колапс легальної, оскільки лише в їхній діалектичній єдності та протилежності полягає механізм суспільного розвитку [46; 84; 140].

Розрізняючи впливи компонентів тіньової економіки на економічний розвиток держави, пропонуємо структурувати тіньову економіку за низкою критеріїв, наведених на рис. 1.3 [45].

Отже, можна стверджувати про особливий вид підприємництва у сфері тіньової економіки – тіньове підприємництво. Тіньове

Рис. 1.3. Структура тіньової економіки

Джерело: Глуценко О. О. Регуляторна політика стримування нелегального підприємництва в Україні / О. О. Глуценко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 191–200.

підприємництво є особливим видом економічної діяльності, який, на наш погляд, можна визначити за такими ознаками:

- по-перше, це діяльність у сфері неформального, неврахованого, прихованого і нелегального виробництва легальної продукції; виконання легальних робіт; надання легальних послуг. Іншими словами – це сукупність неформальних, неврахованих, прихованих і нелегальних відносин між покупцями і продавцями легальних товарів, робіт і послуг;
- по-друге, це сукупність легальних, а також неформальних, неврахованих, прихованих і нелегальних відносин між покупцями і продавцями нелегальних товарів, робіт і послуг.

Виходячи із запропонованого нами аналізу структури тіньової економіки, вважаємо, що нелегальне (кримінальне) підприємництво доцільно визначити як складову тіньового підприємництва, суть якої зводиться до сукупності господарських операцій із виробництва та збуту нелегальних товарів, робіт і послуг.

На нашу думку, основною ознакою нелегальності підприємництва є не спосіб здійснення господарських операцій (легальний чи нелегальний), а нелегальність предмета економічної діяльності суб'єкта господарювання (виробництво нелегальних товарів, виконання нелегальних робіт і надання нелегальних послуг). При цьому зазначимо, що вирішальною складовою сучасного нелегального підприємництва, з точки зору забезпечення його ефективності та максимізації загальної корисності для його суб'єктів, є надання послуг із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [45].

З метою конкретизації запропонованого нами визначення поняття “нелегальне (кримінальне) підприємництво” пропонуємо структурувати економічну діяльність (рис. 1.4).

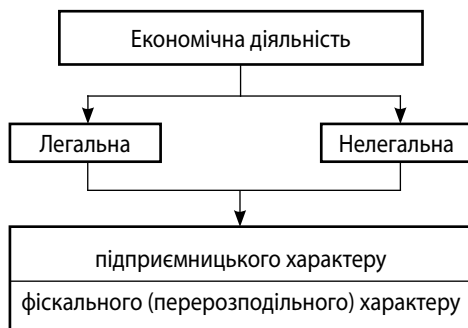

Рис. 1.4. Структура економічної діяльності за ознакою легальності

Складено авторами.

По-суті, як легальна, так і нелегальна економічна діяльність характеризуються наявністю виробничої та перерозподільної складової. З точки зору конкретизації нелегального підприємництва, доцільно зазначити, що його фіскальна складова (надання послуг із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом) відіграє вирішальну роль у контексті мотиваційної складової, реінвестиційних можливостей та фінансової спроможності організованих форм злочинно-орієнтованої діяльності.

Наявні результати досліджень тіньової економіки та її складової – кримінального підприємництва, в інституційному контексті дають змогу стверджувати, що розвиток будь-якої економічної системи зу-

мовлений рамками культури, яка є сукупністю стереотипів і цінностей, що впливають на поведінку господарюючих суб'єктів і, серед іншого, визначають специфіку розвитку нелегального підприємництва як організованої форми протиправної економічної діяльності. Вказаним аспектам значну увагу приділено у працях Ю. Пахомова [119].

Підприємництво є джерелом важливих конституційних зобов'язань його суб'єктів перед суспільством і державою. У статті 13 Конституції України вказано, що власність зобов'язує. Суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язаний організувати свою діяльність так, щоб виконувати вимоги статей 43, 44, 45, 54 Конституції України в контексті виконання своєї конституційної ролі – забезпечувати соціально-економічний розвиток держави. Разом з тим нелегальне підприємництво, зважаючи на його відверто деструктивну (кримінальну) природу, самою своєю присутністю посягає на визначений конституційний лад в країні, оскільки, за рахунок неконтрольованого потоку нелегальних доходів і відповідних корупційних механізмів, прагне узурпувати державну владу, одержати вплив на фінансові установи, контролювати найбільш дохідні об'єкти реального сектору економіки, створюючи таким чином загрози національній, економічній та фінансовій безпеці держави. У свою чергу, держава зобов'язана вживати вичерпні заходи з метою забезпечення економічної безпеки, що статтею 17 Конституції України віднесено до однієї з найважливіших її функцій [255].

Аналізу регуляторної політики держави, в тому числі у сфері підприємницької діяльності, значну увагу приділяли В. Д. Базилевич [9; 57], З. С. Варналій [23; 150], Р. І. Михасюк [102] та ін.

Починаючи з 1991 р. було напрацьовано чимало нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення ефективної регуляторної політики у вказаній сфері. Водночас системний нормотворчий процес з широкого кола питань регулювання підприємництва розпочався у 1998 р.

Саме з 1998 р. у національну нормотворчу практику входить термін “дерегулювання підприємницької діяльності”, який окреслює сукупність дій, спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність шляхом усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод. Передбачалося, що дієві заходи з дерегулювання підприємницької діяльності стануть ефективним важелем процесу детінізації національної економіки, суттєво покращать інвестиційний клімат в державі, допоможуть

подолати перешкоди, пов'язані з недосконалістю законодавчого і адміністративного регулювання підприємництва, поліпшать систему прийняття регуляторних рішень. Однак питання, пов'язані з удосконаленням державного регулювання підприємництва, не втрачають актуальності і в наш час.

Провідною складовою регуляторної політики стримування нелегального (кримінального) підприємництва виступає фінансова політика декриміналізації економіки, під якою, на нашу думку, варто розуміти використання різноманітних інформаційних важелів антилегалізаційного інституту фінансового моніторингу з метою зниження кількості та обсягів нелегальних господарських операцій.

На відміну від дерегулювання легального підприємництва, явище нелегального підприємництва породжує необхідність суттєвого посилення регуляторної спроможності держави в його стримуванні. У зв'язку з цим пропонується ввести і закріпити на законодавчому рівні термін "регуляторна політика стримування нелегального підприємництва – діяльність відповідних установ і організацій, спрямована на дестимулювання нелегального підприємництва" [45].

Закони і підзаконні нормативні акти, за допомогою яких держава регламентує поведінку господарюючих суб'єктів, відіграють велику роль. Саме законодавча база дозволяє згладжувати чимало негативних наслідків сучасного ринку. Проте недосконала, неповна, неефективна, неактуальна інституційна база державного регулювання економіки є головною причиною розвитку деструктивної складової ринку з усіма її негативними наслідками.

Стислий огляд національних аспектів іллегалізації економіки дає лише обмежене уявлення щодо доцільності функціонування антилегалізаційного фінансового моніторингу як окремого інституту в державі. Глибше розкрити суть проблеми, яка є об'єктом антилегалізаційного моніторингу, допоможе огляд еволюціонування нелегальної (кримінальної) економічної діяльності у світі від найдавніших часів до наших днів.

Наприкінці 1960-х років виник новий напрям неінституціоналізму, пов'язаний із вивченням злочинності як економічного феномену – економічна теорія злочинності (economics of crime), окремим розділом якої стала економічна теорія організованої злочинності (economics of organized crime). Сукупність досліджень за вказаним напрямом дає підстави стверджувати, що динаміка розвитку організованої

злочинності тяжіє переважно до економічного феномену, суть якого зводиться до організації нелегальної економічної діяльності із залученням до її здійснення професіоналів ринку фінансових послуг та професійних представників окремих нефінансових видів економічної діяльності і професій [138; 168].

Наведене вище твердження знаходить своє відображення у визначенні організованої злочинності, запропонованому відомим британським дослідником цього феномену Полем Ландом: “Організована злочинність – це економічна діяльність і відрізняється від вуличних банд не тільки за ознакою організованості та своїми цілями, але й за тим, як вона нагромаджує кошти, які далі вкладає в економіку” [88].

Злочинці стають злочинцями тому, що вважають, що злочин – це вигідно [84]. Цей висновок повною мірою стосується організованих злочинних груп, метою діяльності яких, згідно з визначенням Палермської Конвенції ООН “Проти транснаціональної організованої злочинності” (2000 р.) є здійснення одного або декількох злочинів з метою одержання прямо або опосередковано фінансової або матеріальної вигоди.

Середня норма дохідності злочинного бізнесу значно перевищує дохідність легальних видів економічної діяльності.

Доходи, одержані злочинним шляхом, можуть використовуватися на:

- 1) покриття поточних витрат злочинців та їхнього оточення на організацію злочинів і на споживання;
- 2) нагромадження у вигляді готівки, дорогоцінностей, інших предметів розкоші тощо;
- 3) розвиток злочинної діяльності та її диверсифікацію;
- 4) інвестиції в легальну економіку (розміщення на фінансовому ринку, придбання нерухомості і т. п.).

Спрощення економічної дійсності до доступної для огляду кількості найсуттєвіших взаємозв'язків складає основу макро- і мікроекономічного моделювання. Які взаємозв'язки вважати головними, залежить від цілі дослідження. При виборі засобів урядового впливу на економіку, у тому числі й на нелегальний її сегмент, необхідно враховувати взаємозв'язок впливів різних складових інституціонального середовища. Наслідки такого впливу можуть й не підлягати точному прогнозуванню і розрахунку, насамперед, виходячи із властивостей складних систем. Аналізуючи складні системи, однією

з яких є встановлене в державі інституціональне середовище (базові політичні, соціальні й юридичні правила гри та організаційні форми, у рамках яких відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання), на нашу думку, необхідно передусім використовувати елементи індуктивного мислення та пізнання, яке ґрунтується на отриманні загальних висновків і положень на основі експертного вивчення окремих фактів, явищ і процесів.

Інституціональна організація порядку господарювання є важливим об'єктом дослідження сучасного інституціоналізму. Європейська традиція розвитку економічної теорії щодо вказаного об'єкта представлена двома науковими школами: теорією господарського порядку в науковій традиції німецького ордолібералізму і французькою теорією регуляції [211].

Основоположник теорії господарського порядку Вальтер Ойкен, позиціонуючи державу як основного регулятора, вважав, що проблема формування того чи іншого господарського порядку має розглядатися в координатах існуючих соціальних інститутів, які, в свою чергу, формуються залежно від історично і національно обумовлених закономірностей економічної еволюції [117].

Те, що аналіз регуляції господарських процесів не може розглядатися без урахування національного, історичного і культурного контексту, чітко окреслено і представниками теорії регуляції. У рамках цієї теорії держава розглядається не тільки як арбітр, що раз і назавжди встановлює правила гри, але й як суб'єкт, який заохочує розвиток нових інституціональних форм [22].

Взаємодія інститутів і організацій є важливим аспектом функціонування господарського порядку. Вказана взаємодія завжди відбувається в рамках тих чи інших організаційних форм – правил взаємодії індивідів у межах організації, а також організації з іншими суб'єктами [114; 116].

Зазначене дає змогу стверджувати про те, що держава як найважливіший регулятор економічних відносин покликана формувати інституціональне середовище – сукупність інститутів і організаційні форми (правила взаємодії) як для господарюючих суб'єктів, так і для інших організацій, у тому числі й для органів державної влади. Інновації в елементах інституціонального середовища, розроблені з урахуванням національно обумовлених чинників, мають стати надійною базою державної антилегалізаційної політики.

Таким чином, актуальним питанням сьогодення є створення і розвиток принципово нового інтелектуального механізму та інституційної інфраструктури – системи стримування відмивання нелегальних доходів як на міжнародному, так і на національному рівні з залученням до неї як міжнародних організацій, так і урядів країн, правоохоронних органів та приватного сектору.

1.2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Поява терміна “відмивання коштів” (money laundering) для позначення процесу перетворення грошей, одержаних злочинним шляхом, у майно, що має вигляд правомірно здобутого, пов’язують із діяльністю чикагського гангстера Аль Капоне, який займаючись бутлегерством (контрабандою в США алкоголю в період дії в цій країні “сухого закону”) змішував незаконну виручку із легальною виручкою від мережі пралень самообслуговування (laundromates). У 1931 р. Капоне було засуджено до 11 років позбавлення волі за несплату податку з доходів фізичних осіб (виявлено за результатами аналізу внутрішньої звітності очолюваного ним синдикату), оскільки склад інших злочинів, які він вчиняв, слідство довести не змогло. До моменту засудження Капоне був переконаний, що “уряд не може збирати податки із незаконно одержаних доходів”. Висновок: там, де нічого не змогли зробити агенти ФБР, зробили бухгалтери, озброєні олівцями [218].

Партнер Капоне – Мейер Ланскі (Мейер Суховлянський) після засудження Капоне розробляє іншу формулу: “служба внутрішніх доходів США може висунути обвинувачення в несплаті податків лише в тому випадку, коли виявить доходи, з яких ці податки не сплачені”. Висновок – вивезти гроші у банки тієї країни, для якої банківська таємниця була основним джерелом доходу – в банки Швейцарії. Для уможливлення репатріації коштів з рахунків, відкритих у банках Швейцарії в США, Ланскі організовує казино на острові Куба, отримавши патронат тодішнього диктатора Батісти. “Брудні” кошти поверталися на рахунки мафії в США у вигляді законного прибутку від закордонних інвестицій. Таким чином, саме Мейеру Ланскі приписують винахід і впровадження феномену “відмивання коштів” у сучасному його розумінні: якщо контролюючі органи не зможуть

простежувати рух коштів, вони не зможуть їх знайти; якщо вони не зможуть їх знайти, ці кошти не підлягатимуть оподаткуванню; таким чином, якщо вміло замаскувати неоподатковані кошти і надати їм видимості таких, з яких нібито сплачені податки, органи контролю не зможуть їх виявити при поверненні цих доходів назад [140].

Вираз “відмивання коштів” (“money laundering”) одержав широке розповсюдження у США в 1973 р. у зв’язку з висвітленням у пресі матеріалів слухань щодо Уотергейтського скандалу, включаючи епізод із перерахуванням у Мексику 200 тис. дол. пожертв, використаних у подальшому для фінансування передвиборчої кампанії Річарда Ніксона.

Історія з відмиванням коштів отримала продовження наприкінці 70-х – на початку 80-х років у США, де одним з основних джерел надприбутків організованої злочинності став незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин.

З початку 1980-х років словосполучення “money laundering” почало активно використовуватися в судових процесах, а в подальшому було закріплено в низці міжнародних правових актів, включаючи й конвенції Організації Об’єднаних Націй, які на сьогодні ратифіковані Україною.

У міжнародно-правових документах на сьогодні існує багато визначень терміна “відмивання коштів”. Це явище розглядається як процес, у результаті якого відбувається приховування доходів, одержаних злочинним шляхом, їх розміщення, переказ або інша трансакція через фінансово-кредитну систему з подальшою інтеграцією в легальну економічну діяльність на користь кінцевого вигодоодержувача – суб’єкта, від імені та в інтересах якого злочин вчинявся, а дохід від його вчинення “відмивався”.

Перша спроба визначення поняття “відмивання коштів” була зроблена в Конвенції ООН “Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин”, прийнятій 19.12.1988 у Відні (див. п.1 ст. 3 Конвенції) [287].

У грудні 1988 р. Базельський комітет банківського нагляду ухвалив Декларацію “Про запобігання злочинному використанню банківської системи з метою відмивання грошових коштів” [220], в якій “відмивання коштів” описується як діяльність злочинців та їхніх помічників, пов’язана із використанням банківської системи для:

- 1) здійснення платежів і переказів грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, з одного рахунку на інший;

2) маскуванню джерела походження коштів і бенефіціарного (кінцевого) власника грошових коштів;

3) зберігання банкнот у банківських сейфах.

У Конвенції Ради Європи “Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності” від 08.11.1990 (Страсбурзька конвенція) наводиться розширене трактування поняття “доходи” у сфері регулювання відносин їх “відмивання”: будь-яка економічна вигода, набута злочинним шляхом. Економічна вигода може складатися із власності будь-якого виду, матеріальної власності чи власності, вираженої у правах, з рухомого чи нерухомого майна і з правових документів або з документів, які підтверджують право на таку власність або частку в ній (див. ст. 6) [286].

У першій редакції 40 Рекомендацій FATF (1990 р.) застосовувався термін “відмивання коштів” із посиланням на відповідне положення Віденської конвенції ООН, а також із закликом до кооперативних країн поширити використання вказаного терміна на всі доходи, одержані внаслідок вчинення серйозних злочинів.

Розгорнуте визначення поняття “відмивання коштів” наводиться у ст. 1 Директиви ЄС від 10.06.1991 (91/308/ЄС) “Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів”. Згодом вказане визначення було підтверджене в рамках Директиви Європарламенту і Ради ЄС від 26.10.2005 (2005/60/ЄС) [316]:

“Відмивання коштів означає поведінку, про яку йдеться нижче, коли вона здійснюється навмисно:

- обмін або передача власності, якщо відомо, що така власність виникла в результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності чи сприяння будь-якій особі, яка здійснює подібну діяльність, ухилитися від юридичних наслідків своїх дій;
- приховування або маскуванню справжньої природи, джерела, місцезнаходження, розміщення, руху, прав щодо власності чи прав на власність, якщо відомо, що така власність виникла в результаті кримінальної діяльності або участі в подібній діяльності;
- придбання, володіння або використання власності, якщо на момент отримання було відомо, що подібна власність виникла в результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності;

– участь у будь-яких діях, об'єднання з метою здійснення, спроби здійснення і надання допомоги, співучасть, сприяння і консультування здійснення будь-яких дій, зазначених у попередніх абзацах.

Знання, наміри або мета, необхідні як елемент вищезгаданої діяльності, можуть бути наслідком об'єктивних обставин, що ґрунтуються на фактах. Відмивання коштів повинно розглядатись як таке, навіть коли діяльність, в результаті якої створювалася власність для відмивання, здійснювалася на території іншої держави-члена або на території третьої країни”.

Згідно з Палермською конвенцією ООН “Проти транснаціональної організованої злочинності” від 15.11.2000 (ст. 6) [274], Меридською конвенцією ООН “Проти корупції” від 31.10.2003 (ст. 23) [257] і Варшавською конвенцією Ради Європи “Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності і фінансування тероризму” від 16.05.2005 (ст. 9) [258] під “відмиванням доходів від злочинів” розуміється:

- 1) конверсія або переказ майна, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів, з метою приховання злочинного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, для того, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння;
- 2) приховування справжнього характеру, походження, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його належність, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів;
- 3) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його одержання відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів;
- 4) участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до цієї статті, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення.

Аналіз наведених положень міжнародних актів показує високий рівень узгодженості і однозначності у розкритті поняття “відмивання коштів”.

Таким чином, узагальнюючи наведені вище визначення, можна дійти висновку, що відмивання нелегальних доходів – це будь-яке

діяння, спрямоване на приховування злочинного характеру походження відповідних доходів, а також пряме використання нелегальних доходів навіть у тих випадках, коли їм не надається вигляду правомірного одержання. Розуміється, що при потраплянні нелегальних доходів у легальну економіку підприємницька діяльність з використанням таких активів стає процесом їх відмивання.

Слід зазначити, що як джерела походження коштів, які відмиваються, вказані міжнародні правові акти розглядають серйозні злочини, до яких насамперед належать: виробництво і збут наркотичних засобів, нелегальне виробництво і збут зброї, викрадення і збут автотранспортних засобів, нелегальна торгівля культурними цінностями та антикваріатом, нелегальні операції на ринку фінансових послуг, нелегальна торгівля трансплантатами, торгівля людьми, організована проституція, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з подальшою його реалізацією, нецільове використання бюджетних коштів, контрабанда, контрафактна діяльність, псевдо-підприємництво, фіктивне підприємництво, корупційна діяльність, надання послуг із відмивання нелегальних доходів. Перелік таких злочинів, які у спеціальній літературі називаються основними або такими, що передують відмиванню (предикатними) злочинами, визначається внутрішнім законодавством кожної держави.

При цьому, згідно з Палермською конвенцією ООН (2000 р.) і 40 Рекомендаціями FATF (2012 р.) [316], всі держави-учасники зобов'язані поширити термін “відмивання коштів” на найширше коло основних злочинів (“визначених категорій злочинів”). FATF у своїй останній (четвертій) редакції Рекомендацій від 16.02.2012 встановила перелік із 21 категорії правопорушень, наполегливо рекомендуючи всім країнам світу включити до переліку предикатних злочинів ряд правопорушень з кожної “визначеної категорії злочинів”, до яких належать: участь в організованому злочинному угрупованні та рекет; тероризм, включаючи фінансування тероризму; торгівля людьми та контрабанда мігрантів; сексуальна експлуатація, включаючи сексуальну експлуатацію дітей; незаконна торгівля наркотиками та психотропними речовинами; незаконна торгівля зброєю; незаконна торгівля краденими та іншими товарами; корупція та хабарництво; шахрайство; підробка валюти; підробка та піратство товарів; злочини у сфері охорони навколишнього середовища; вбивство, тяжкі тілесні

ушкодження; викрадення, незаконне обмеження волі та взяття заручників; грабiж або крадіжка; контрабанда (зокрема щодо митних і акцизних зборів та податків); податкові злочини (пов'язані з прямими та непрямими податками); (злочинне) вимагання; підробка; піратство; інсайдерська торгівля та маніпулювання на ринку.

5 квітня 2001 р. Верховною Радою України було прийнято новий Кримінальний Кодекс України, в статті 209 якого була криміналізована діяльність, пов'язана із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом [258].

Згідно зі згаданою статтею Кримінального кодексу України до “легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” належить вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Відповідно до примітки 1 до статті 209 Кримінального кодексу України, суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів (предикатним злочином в Україні), є діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (за винятком діянь, передбачених статтями 212 і 212-1 Кримінального кодексу України), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи.

Згідно зі статтею 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” [261] до категорії доходів, одержаних злочинним шляхом, належить будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує

легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній.

Масштабні розміри деструктивної (кримінальної) складової тіньової економіки і відповідної криміналізації джерел доходів зумовили виникнення специфічного ринку послуг з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. У свою чергу, вказаний ринок, породив специфічний вид злочинної фінансово-економічної діяльності, пов'язаної із наданням послуг у сфері професійної легалізації доходів – різновид “білокомірцевого” злочинного бізнесу, що полягає у відмиванні нелегальних доходів клієнтів за винагороду.

При цьому розрізняють так зване самовідмивання, коли суб'єкт нелегальних діянь самостійно займається подальшою легалізацією здобутих доходів, та “професійне відмивання” – різновид нелегального підприємництва, що полягає у відмиванні нелегальних доходів клієнтів за винагороду [130].

Особливістю сучасного попиту на послуги з відмивання коштів, є те, що 90 % обсягу відмивання нелегальних доходів контролюють так звані білі комірці (фінансисти-професіонали, юристи, адвокати, аудиторі, бухгалтери, ріелтери, нотаріуси та ін). Разом з тим лише 10 % відмивання здійснюється злочинцями самостійно [175].

Необхідно наголосити, що аналогічно тому, як ефективний фінансовий сектор стає ключовим чинником розвитку легальної економічної діяльності, наявність безконтрольних каналів відмивання коштів є ключовим чинником розвитку нелегальної економіки, оскільки сам по собі дохід від злочину є менш важливий для злочинця, виступаючи аналогом незавершеного виробництва кінцевого продукту, ніж легалізовані доходи злочинного походження. Відтак, чим менш затратними є канали відмивання коштів, в силу слабкої антилегалізаційної політики держави, тим більш активними є нелегальні економічні агенти.

Використання у сучасному нелегальному бізнесі все досконаліших методів, способів і технологій ставить перед фахівцями, задіяними у сфері стримування поширення цього явища, завдання постійного удосконалення відповідних способів, засобів, інституційних механізмів та систем. Моніторинг і стримування деструктивного (кримінального) компонента тіньової економіки, блокування і подолання аномалій

економічного розвитку є важливим завданням держави – основним об'єктом антилегалізаційного фінансового моніторингу.

На форумі тисячоліття у 2000 р. представники більш ніж 100 країн світу відзначили, що проблема відмивання коштів у наш час перетворилася в одну із глобальних проблем всього людства поряд із проблемами бідності, заборгованості найбідніших країн, забруднення навколишнього середовища, корупції, торгівлі наркотиками та зброєю тощо [52].

Відмивання коштів є процесом маскуванню суб'єктами іллегальної економічної діяльності дійсного (незаконного) джерела походження їхніх доходів з наступною їх легалізацією. Суть вказаного процесу полягає у фактичному проникненні “брудних” коштів у фінансову систему країни шляхом проведення великої кількості фінансових операцій маскувального характеру, що суттєво ускладнює у подальшому відтворення регуляторами та правоохоронними органами всього ланцюга проведених операцій. Чим більш складні способи і фінансові інструменти використовуються для розміщення нелегальних доходів у фінансову систему країни (наприклад, біржовий інтернет-трейдинг, ф'ючерси, опціони, форвардні і спот-контракти), тим складніше простежити джерела походження відповідних коштів. Встановленню джерела походження коштів перешкоджає також їх проведення через фінансові установи декількох країн, офшорні фінансові центри або ж використання небанківських систем грошових переказів (електронних цифрових грошей), оскільки в окремих ланках вказаних ланцюгів проведення фінансових операцій може бути відсутньою ефективна система протидії відмиванню коштів.

Світові масштаби щорічної легалізації (відмивання) нелегальних доходів оцінюють показниками від 500 млрд дол. США до 2,8 трлн дол. США. Однак, зазначимо, що вказані оцінки містять значні неточності (у бік заниження реальних масштабів проблеми), основними причинами яких є: неузгодженість класифікаторів відповідних даних; занадто мала база даних для використання прямих методів обчислення відповідного показника; використання непрямих методів обчислення.

Більш детальну оцінку поширення цього явища у розрізі відповідних джерел оцінювання наведено в табл. 1.1 [247].

Відмивання коштів – це не лише кримінально каране діяння але й системна загроза як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Таблиця 1.1

Оцінки обсягу відмивання нелегальних доходів

Джерело/дослідження	Рік	Обсяг (світовий), млрд дол. США
<i>Загальносвітовий оборот організованої злочинності (діапазон: 500 млрд – 2,1 трлн дол. США)</i>		
Національна кримінальна розвідка (NCIS; Вашингтон, США)	1998	1300
	2001	1900
	2003	2100
ООН (Нью-Йорк; США)	1994/98	700–1000
Міжнародний валютний фонд та Інтерпол (Вашингтон, США)	1996	500
Шнайдер (Університет Лінца)	2001	800
	2002	960
	2003	1200
	2004	1400
	2005	1500
<i>Загальносвітовий оборот відмивання “брудних” доходів, який вираховувався як загальна виручка від продажу наркотиків (діапазон: 400 млрд – 2,85 трлн дол. США)</i>		
Економіст (Лондон)	1997	400
	2001	600
Шнайдер (Університет Лінца)	2001	700
	2002	750
	2003	810
	2004	915
	2005	1039
Керрі (Kerry)	1997	420–1000
Шустер (Schuster)	1994	500–800
Уолкер (Walker)	1998	2850

Джерело: *Unger B. The Scale and Impacts of Money Laundering / B. Unger. – Cheltenham, UK ; Massachusetts, USA : Edward Elgar Publishing, 2007. – 228 p.*

З огляду на це стримування даного явища є одним із ключових моментів серед тих, які знайшли своє відображення в Стратегії національної безпеки України “Україна у світі, що змінюється”, затверджен-

ний Указом Президента від 12.02.2007 № 105 (у редакції Указу Президента України від 08.06.2012 № 389/2012) [283].

Системи антилегалізаційного фінансового моніторингу перебувають на сьогодні у стадії формування не лише у нашій країні, але й у цілому світі. При цьому відсутні довершені стандарти державної антилегалізаційної політики, на які можна було б беззастережно рівнятися.

Відсутність прогресу у напрямку протидії відмиванню коштів є причиною накопичення потенційно руйнівних чинників соціально-економічного розвитку та незахищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних, насамперед, із феноменом легалізації (відмивання) коштів, а також є причиною цілої низки макро- та мікрорівневих наслідків ланцюгового характеру: завдає значних збитків державі; спотворює механізми конкуренції; витісняє з ринку легальний бізнес і накладає на нього додаткове фіскальне навантаження; спричиняє диспропорції у міжнародній торгівлі; скорочує виробництво в реальному секторі економіки через неефективне використання ресурсів та стимулювання корупції і злочинності (відмиті гроші часто вкладають у так звані стерильні інвестиції або інвестиції, які генерують незначну додану вартість, такі як нерухомість, твори мистецтва, автотранспортні засоби тощо); руйнує фінансові установи шляхом здійснення махінацій; підриває довіру клієнтів до цих установ, порушуючи їхню стійкість; руйнує цілісність фінансових інститутів, встановлює тотальний контроль над ними з боку організованих злочинних угруповань; уможливорює їх вплив на легальну економіку й політику; допомагає підтримувати і фінансувати майбутню нелегальну діяльність, включаючи найбільш небезпечні види міжнародної злочинності тощо.

Можна обґрунтовано стверджувати, що процес відмивання коштів має вирішальний вплив на поточну динаміку і подальші тенденції наростання викликів та загроз, породжених різними формами криміналізації національної та глобальної економіки. Саме тому ефективне конструювання та функціонування системи стримування відмивання нелегальних доходів матиме вирішальне значення у послабленні основних чинників соціально-економічних деструкцій і девіантної поведінки окремих одиниць соціуму.

Інститут антилегалізаційного фінансового моніторингу є системним утворенням у сфері стримування відмивання нелегальних доходів, яке ґрунтується на регламентації таких груп відносин [72]:

- 1) між фінансовими установами та іншими особами, які виконують посередницькі функції під час здійснення фінансових операцій (суб'єктами первинного фінансового моніторингу), з одного боку, і клієнтами цих ділових одиниць – з другого;
- 2) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу і національним підрозділом фінансової розвідки;
- 3) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу і відповідними органами регулювання й нагляду за їхньою діяльністю;
- 4) між національним підрозділом фінансової розвідки і правоохоронними, контролюючими, наглядовими та іншими державними органами;
- 5) між національним та іноземними підрозділами фінансової розвідки;
- 6) між національними суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- 7) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу різних країн світу;
- 8) між іншими суб'єктами господарювання – представниками визначених нефінансових видів економічної діяльності та професій і їхніми клієнтами; відповідними органами регулювання й нагляду за їхньою діяльністю; національним підрозділом фінансової розвідки.

Ключовим аспектом, який визначає специфіку окреслених відносин, є конфіденційний характер розкриття інформації про фінансові операції клієнтів, яка захищена законами про банківську, комерційну та інші види професійної таємниці [136].

В Україні, а також у деяких сусідніх державах, зокрема в Російській Федерації, Білорусі, Грузії, Вірменії, для узагальненої назви сукупності інституційних важелів, методів та відповідних механізмів, які використовують з метою стримування (запобігання, своєчасного виявлення і блокування) відмивання нелегальних доходів і пов'язаних з цим явищем сфер нелегальної підприємницької діяльності, використовують термін “фінансовий моніторинг”.

У нашій державі термін “фінансовий моніторинг” у контексті інституційного механізму та системного утворення отримав офіційне поширення після прийняття 28 листопада 2002 р. Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”, який набув чинності 12 червня 2003 р. [136].

На теперішній час відповідно до статті 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [261].

У свою чергу, державний фінансовий моніторинг є сукупністю заходів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, які здійснюються національним підрозділом фінансової розвідки – Державною службою фінансового моніторингу, а також іншими суб’єктами державного фінансового моніторингу, до яких віднесено такі органи державного регулювання і нагляду: Національний банк України; Міністерство фінансів України; Міністерство юстиції України; Міністерство інфраструктури України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку та Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Первинний фінансовий моніторинг законодавець визначає як сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”, що включають проведення обов’язкового та внутрішнього фінансового моніторингу.

Сучасна міжнародна фінансова система має всі ознаки інформаційної, оскільки основними її функціональними характеристиками є збір, обробка, зберігання і використання інформації про клієнтів банків, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних фондів, інших фінансових установ. Мова ведеться про збір великої кількості даних різного роду: про фінансову спроможність фізичних осіб, їх майновий та соціальний стан, умови життя; про фінансово-господарський стан юридичних осіб, їхні кредитні історії, інвестиційні проекти, керівників, акціонерів, менеджерів, контракти і т. п.

Для організації збору, обробки, зберігання і передачі інформаційних активів банки і небанківські фінансові установи використовують власні структурні підрозділи. Інформаційна інфраструктура

сучасного фінансового сектору охоплює кредитні бюро, рейтингові агентства, спеціалізовані інформаційні компанії, спільні міжбанківські інформаційні пули (бази даних) про клієнтів тощо. Всі банки та переважна більшість небанківських фінансових установ мають у своїй структурі власні служби безпеки, функцією яких є насамперед захист власної інформації.

Найбільш значні потоки фінансової інформації проходять через глобальні платіжні системи (інформаційно-телекомунікаційні системи), найвідомішою серед яких є SWIFT, англomовна абрeвіатура якої розшифровується як Society of Worldwide Interbank Financial Telecommunications. Вказана система уможливує здійснення міжнародних грошових розрахунків і платежів з використанням комп'ютерів і міжбанківських телекомунікаційних мереж. Система SWIFT заснована у 1973 р. представниками 240 банків з 15 країн як акціонерне товариство, власниками якого є банки-члени різних країн. SWIFT розпочала функціонування з 1977 р.

За станом на червень 2013 р. більш ніж 10 000 фінансових установ і корпорацій з 212 країн світу обмінюються понад 20 млн стандартизованих повідомлень на суму понад 6 трлн дол. США (49 % – стосується платежів; 44 % – цінних паперів; 6 % – казначейських зобов'язань; 1 % – торговельних операцій) через систему SWIFT щодобово. Основною характеристикою системи є те, що переважна більшість усіх розрахунків в її межах проводиться в доларах США.

Акціонерне товариство SWIFT зареєстроване в Бельгії та дотримується бельгійських законів, його штаб-квартира і постійно діючі органи знаходяться в м. Ла-Ульп поблизу Брюсселя. Вищим управлінським органом є загальні збори банків-членів та їх представників (Генеральна асамблея). Всі рішення приймаються більшістю голосів учасників за принципом “одна акція – один голос”. Вирішальну роль у раді директорів акціонерного товариства SWIFT відіграють представники банків країн Західної Європи і США, оскільки кількість акцій (голосів) розподіляється пропорційно обсягу трафіку переданих міжбанківських повідомлень. Таким чином найбільше голосів у раді мають США, Німеччина, Швейцарія, Франція, Великобританія [181].

З огляду на актуалізацію ролі і значення інформаційних технологій у сфері фінансових телекомунікацій необхідно, на наш погляд, використати інформаційний підхід для конкретизації поняття “фінансовий моніторинг”. У свою чергу, для використання вказаного

підходу потрібно здійснити стислий огляд категорій “постіндустріальне суспільство”, “інформаційна економіка”, “економіка дезінформації”, “інформація”.

У 1959 р. професор Гарвардського університету Деніел Белл, виступаючи на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія) вперше вжив поняття “постіндустріальне суспільство” [162] у розумінні, яке широко використовується в наш час і позначає суспільство, в якому індустріальний сектор втрачає провідну роль внаслідок зростаючої технологізації. Потенціал такого суспільства визначатиметься масштабами інформації і знань, якими воно буде володіти, а також сукупністю взаємодій між людьми, оскільки: основним виробничим ресурсом у ньому виступатиме інформація, а не енергія чи сировина; основним типом виробничої діяльності буде оброблення інформації, а не виробництво чи добування; основний характер базових технологій буде наукоємним, а не капіталоємним чи працеемним.

Найбільш актуальною тенденцією нашого часу є те, що постіндустріальне (інформаційне) суспільство стає економічною реальністю. Інновації в галузі зв'язку і обчислювальної техніки прискорюють темпи будь-яких змін завдяки зведенню до нуля часу передачі інформації. Для прикладу, актуальним феноменом сучасних фінансових ринків є поява високочастотного алгоритмічного трейдингу. Даний тип трейдингу оперує мілісекундними швидкостями, для того, щоб моргнути людині потрібно 350 мілісекунд, а високочастотному трейдеру, щоб здійснити одну транзакцію необхідно лише 50 мілісекунд [37].

Нові інформаційні технології породжують нові види економічної діяльності, продукти і послуги. Коли йдеться про інформаційне суспільство, необхідно брати до відома економіку, основний ресурс якої стає невичерпним, однак доступ до нього залишається обмеженим. Разом з тим потрібно пам'ятати й про зворотний бік такого типу економіки, який можна назвати економікою дезінформації – різновидом сучасної тінізації (криміналізації) процесів господарювання, який породжує новітній тип нелегального підприємництва, що використовує дезінформацію для маскування і приховування нелегального змісту своєї діяльності.

Обмежений доступ до інформації, інформаційна асиметрія і висока вартість інформаційного продукту чи послуги (затратність інформації)

є причиною істотного зростання трансакційних витрат в економіці, які складаються з витрат оцінки об'єкта обміну і витрат моніторингу та забезпечення дотримання встановлених правил гри.

У свою чергу, за теоремою Р. Коуза [166], наявність значних трансакційних витрат є причиною виникнення інститутів, завданням яких є максимальне подолання асиметрії в поінформованості, що буде мати наслідком удосконалення моделей прийняття управлінських рішень (рис. 1.5).

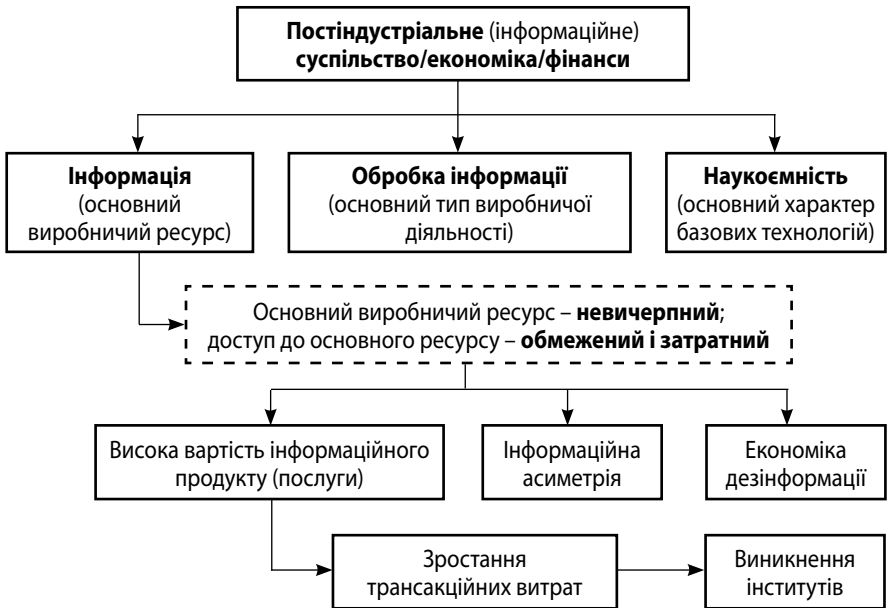

Рис. 1.5. Сутність інформаційної економіки та фінансів

Складено авторами.

В Україні базовим інститутом стримування економіки дезінформації є інститут фінансового моніторингу. Саме в його межах абсорбується максимальний обсяг наявної інформації про сумнівні фінансово-господарські операції як на мікро-, так і на макрорівні.

Визначення категорії “інформація” має досить багато тлумачень. Однак практично всі численні погляди на сутність інформації концентруються навколо двох концепцій – атрибутивної та функціональної [74].

Згідно з атрибутивною концепцією, інформація – це об'єктивна внутрішня властивість усіх матеріальних об'єктів, яка міститься в усіх елементах та системах матеріального світу. Іншими словами, інформація – невід'ємний атрибут (властивість) матерії (звідси й назва концепції).

Відмінною від попередньої є функціональна концепція інформації. Вона пов'язана з розвитком кібернетики – науки про управління та зв'язок у живих організмах, суспільстві та машинах (це дало іншу назву концепції – функціонально-кібернетична). Кібернетика формулює принцип нерозривного зв'язку (єдності) інформації з управлінням, з функціонуванням самокерованих та самоорганізованих систем (технічних, біологічних та соціальних). Прихильники функціональної концепції не визнають існування інформації в неживій природі, а саму інформацію визначають як зміст сигналу або повідомлення, отриманого кібернетичною системою із зовнішнього світу.

За функціонально-кібернетичною концепцією інформації, розвинутою в працях “батька кібернетики” американського математика Н. Вінера, припускають, що процес управління у названих системах є процесом переробки (перетворення) певним центральним пристроєм інформації, одержуваної від джерел первинної інформації (сенсорних рецепторів) і передавання її в ті ділянки системи, де її сприймають елементи як наказ до виконання певної дії. Після виконання самої дії сенсорні рецептори готові до передавання інформації про ситуацію, що змінилася, для виконання нового циклу управління. Так організований циклічний алгоритм управління та циркуляції інформації в системі [27].

З позиції інформаційного підходу до визначення поняття “фінансовий моніторинг” функціонально-кібернетична концепція інформації є більш відповідною (рис. 1.6). Так, “центральним пристроєм” національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, який відповідає за процес переробки (перетворення і фільтрації) інформації, є національний підрозділ фінансової розвідки – Державна служба фінансового моніторингу України (ПФР).

“Сенсорними рецепторами” – основними джерелами первинної інформації є суб'єкти первинного фінансового моніторингу (СПФМ), правоохоронні органи держави і підрозділи фінансових розвідок (ПФР) іноземних держав. Елементами національної системи запобі-

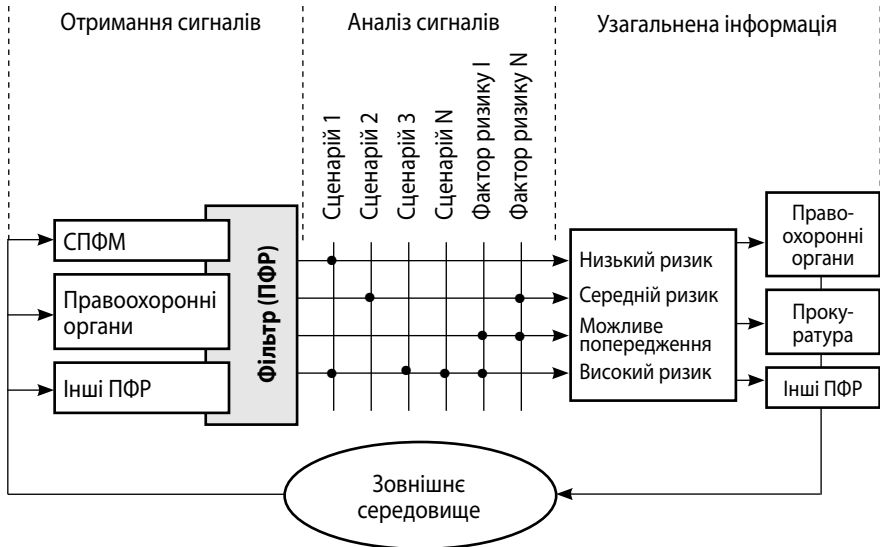

Рис. 1.6. Макрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу

Складено авторами.

гання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, які сприймають перероблену і надану національним підрозділом фінансової розвідки інформацію (у формі узагальнених матеріалів) як стимул для виконання тієї або іншої дії, є сукупність правоохоронних органів, державних регуляторів (органів нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом) та підрозділи фінансових розвідок інших держав.

Мікрорівнева функціонально-кібернетична модель антилегалізаційного фінансового моніторингу є фрактальною до макрорівневої з урахуванням того, що функцію “центрального пристрою” у ній відіграють суб'єкти первинного фінансового моніторингу (СПФМ) (банківські та небанківські фінансові установи, а також спеціально визначені категорії нефінансових видів економічної діяльності, підприємств і професій), а функцію “сенсорних рецепторів” виконують їх клієнти (рис. 1.7).

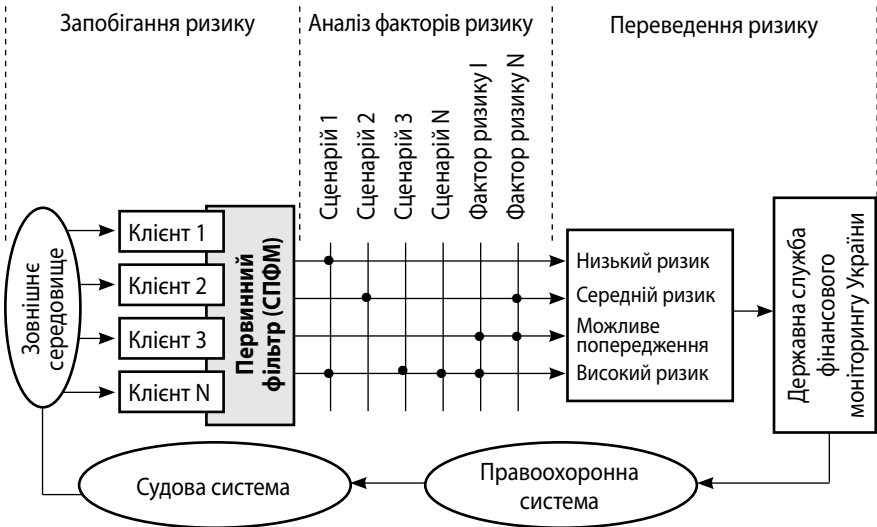

Рис. 1.7. Мікрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу

Складено авторами.

Таким чином, метою антилегалізаційного фінансового моніторингу в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, з економічних позицій, є подолання ситуації асиметричної інформації, яка уможливує використання суб'єктів первинного фінансового моніторингу з метою проведення через них фінансових операцій із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Використання інформаційного підходу до аналізу національного інституту антилегалізаційного фінансового моніторингу вимагає конкретизації й уточнення змісту поняття “фінансовий моніторинг”. У межах функціональної концепції інформації ключовим є принцип нерозривного зв'язку (єдності) інформації з управлінням. Розглядаючи категорію “управління” з погляду фінансів (як наукової дисципліни), наголосимо, що управління взагалі та управління державою зокрема пов'язані з розподілом. Розподіляють права й обов'язки, час, простір (територію), матеріальні та фінансові ресурси тощо. Тому не випадково функції управління синтезуються у функціях фінансів (рис. 1.8) [159].

Функції фінансів	Розподільча					Контрольна			
Функції управління	Планування і прогнозування	Організація	Координація	Стимулювання і мотивація	Регулювання	Облік	Аналіз	Контроль	Оцінка

Рис. 1.8. Функціональний синтез фінансів та управління

Джерело: Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посіб. / за ред. М. І. Крукки. – Л. : ВЦ АНУ, 2007. – 614 с.

Фінанси – це передусім розподільчі відносини у грошовій формі. А гроші є системо-утворюючим чинником, який пов’язує різні ланки економіки. У сучасній економіці гроші – незамінний засіб синтезу інформації про економічні ресурси, події та очікування, яка виражена у цінах товарів та послуг, валютних курсах, процентних і податкових ставках тощо.

Рівень позитивного чи негативного впливу фінансів на економіку залежить великою мірою від якості інформаційного забезпечення фінансового механізму. З урахуванням цього зауважимо, що операції з відмивання нелегальних доходів є потужним чинником спотворення інформаційного забезпечення фінансового механізму, а також чинником суспільно небезпечного використання різних елементів цього механізму. Фінансовий механізм організації економіки – це система, елементами якої є фінансові методи, фінансові важелі, фінансові інструменти, правове, нормативне та інформаційне забезпечення [76].

Водночас важливим елементом структури фінансового механізму, з яким безпосередньо пов’язане функціонування інституту фінансового моніторингу, є інформаційне забезпечення. Тому антилегалізаційний фінансовий моніторинг, на наш погляд, варто розглядати як систему використання інформаційних важелів стримування відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (рис. 1.9) [121].

Таким чином, інформаційні важелі стримування відмивання нелегальних доходів доцільно класифікувати:

- 1) за функцією: важелі запобігання; важелі протидії;

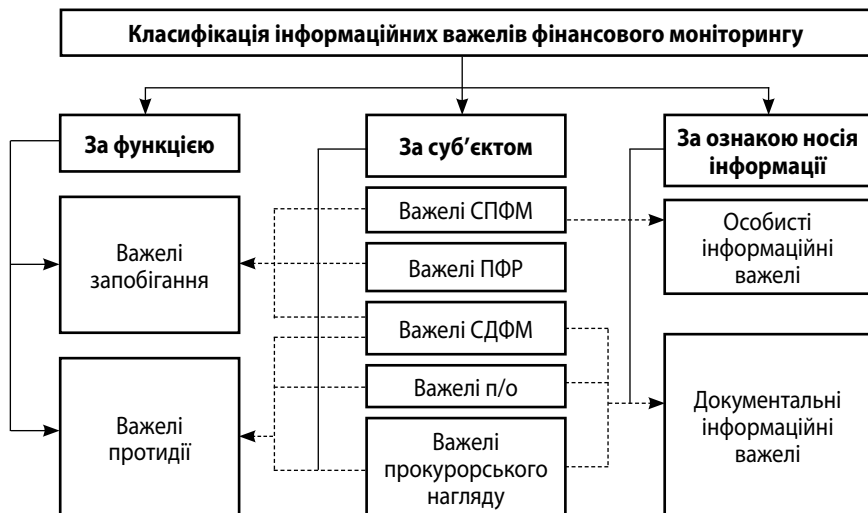

Рис. 1.9. Інформаційні важелі інституту фінансового моніторингу

Джерело: Підхонний О. М. Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації: монографія / О. М. Підхонний, О. О. Глущенко. – Л.: ЛНУ, 2011. – 348 с.

- 2) за суб'єктом: важелі національного підрозділу фінансової розвідки (ПФР); важелі суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ); важелі суб'єктів державного фінансового моніторингу (СДФМ); важелі правоохоронних органів; важелі прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Зазначимо, що інформаційні важелі, як правило, матеріалізуються в документах. Однак вони можуть також існувати і в свідомості людей (інститут інформаторства (виказування), інститут відповідального за здійснення фінансового моніторингу працівника);

- 3) за ознакою носія інформації: документальні інформаційні важелі; особисті інформаційні важелі (мотивовані підозри).

Розглянемо детальніше питання перетворення особистих інформаційних важелів (мотивованих підозр), оскільки в наш час саме цей інститут є ядром як антилегалізаційного фінансового моніторингу,

так і інших актуальних інституційних трансформацій не тільки в Україні, а й у решті країн світу. Інформаційні важелі є підґрунтям для проведення внутрішнього фінансового моніторингу.

Інформаційні важелі окремої особи можуть залишатися непроявленими (латентними) для зовнішніх зацікавлених сторін до того моменту, коли особа починає виказувати наявну у неї інформацію, іншими словами, інформувати, розкривати, сигналізувати, доводити до відома зацікавлених осіб те, що стало їй відомим у певних обставинах простору та часу.

В історичному контексті інститут інформаторства (виказування, доносительства) існував з моменту виникнення держави і судової влади. Зокрема, у стародавній Греції інформатора називали сікофантом, у стародавньому Римі – делатором. Інформували зазвичай осіб, наділених владою, про все те, що посягало на інтереси провладної верхівки, міста-полісу, імперії-держави. Нерідко інформування було анонімним, таким, що не передбачало можливості одержання персональної винагороди чи подяки від влади. Анонімність інформаторів з плином часу стала причиною виродження позитивних (суспільно-корисних) сторін відповідної діяльності з огляду на велику кількість обмов, неправдивих виказувань-доносів. Анонімною донощиками керували заздрість, ненависть, бажання принизити іншого тощо [141].

Щодо українських земель, то достеменно відомо про значне поширення інституту “ябет(д)ників” ще в часи Київської Русі та інституту “сока” (від дієслова “сочити”) Великого Князівства Литовського. Соком називали особу, яка збирала інформацію, йшла слідом, займалася пошуком, обшуком, обвинувачувала та свідчила про виявлений злочин. Разом вказані дії позначувались дієсловом “сочити” [24].

Зазначимо, що ще в минулому столітті учені дійшли одностайного висновку про те, що термін “ябедник” – слово германського походження (наслідок слов'яно-германських контактів), яке характеризувало посадову особу (Aembed (готське – посада), Embede (данське – посада), Amtman (німецьке – службовець)). На думку П. Н. Мрочек-Дроздовського, ябедники були не земськими (общинними), а княжими соками (службовцями), оскільки в іншому випадку вони б означувалися руським словом “сок” [105]. Вказаний висновок підтверджується дослідженням ще одного авторитетного історика княжої доби – І. П. Старостіної, яка вказує на те, що “західноруський сок не був урядником, а

людиною, яка користувалася суспільною довірою, яку потерпілий наймав за свій рахунок для пошуку втраченого” [145].

З плином часу ябет(д)ників почали асоціювати з наклепниками, обмовниками, прирівнювали їхню діяльність (ябедництво) до таких злочинів, як татьба (крадіжка, грабунок), розбій і душоугубство і передбачали за нього смертну кару. Таким чином, термін “ябедництво” є похідним і виникає пізніше за термін “ябет(д)ник”, окреслюючи насамперед діяльність посадових осіб (ябедників), які зловживали своїм становищем у корисливих цілях, займаючись фальшуванням обвинувачень, підробленням документів, наклепництвом. Синонімом ябедництва в Литовському Статуті був термін “осоченя” (обмовляння).

Відомий український вчений, визнаний фахівець в галузі історії державних установ та права, професор Федір Іванович Леонтович у своїй праці “Старый земский обычай” окреслює тісні взаємозв’язки між інститутом “соків” та більш древнім інститутом “законоговорителів” (“вістунів права”, “язиків народу”) і стверджує, що відповідні інститути були відомими багатьом тогочасним народам [93].

У середньовічній Англії широкого поширення набуває у чомусь аналогічний до древньоруських “соків” інститут шерифів (інші назви: герефи, шир-герефи, скермени), функції яких розширювалися, починаючи від пошуку крадіїв і вкраденого, продовжуючи судовиконавчими процедурами, організацією населення для допомоги у пошуку злочинців, контролем за купцями та засвідченням факту купівлі-продажу [137].

Окреслена вище ретроспектива становлення інституту інформаторства (доносительства, виказування) набуває дедалі більшої актуальності у наші дні, зважаючи на стрімкі темпи інституційної трансформації, яка відбувається в контексті глобальної гармонізації національних правових систем та екстериторіалізації значної кількості норм міжнародного конвенціонального права та права окремих високо розвинутих країн (у першу чергу США).

Інформаторство (“whistleblowing”) – один з найбільш відомих інститутів, який асоціюється із США, оскільки активно розвивається саме там упродовж останніх 235 років, а також з огляду на досвід мотиваторів (вигод), які інформатор (whistleblower – дослівно “той, хто дує у свисток”) одержує від держави за результатами відпрацювання переданої ним інформації та накладення штрафних санкцій на пра-

вопорушника (від 10 до 30 % суми штрафу). Інформатори у США є законодавчо захищеними, тому будь-які погрози на їхню адресу, обмеження або порушення їхніх прав унаслідок помсти за інформування передбачають суворе покарання. Інформаторство у цій країні у першу чергу спрямоване на захист публічних (суспільних) інтересів, про що свідчить прецедентна практика судів окремих штатів США щодо застосування законів про захист прав інформаторів у тих випадках, коли мають місце повідомлення, спрямовані на захист суспільного блага в цілому (верховенство права, моральність, безпека, ухилення від сплати податків, відмивання “брудних” коштів, екологія тощо).

Таким чином, у США існує чітка законодавча база, яка регулює питання інформаторства. Відповідне законодавство почало розроблятися ще з 1778 р., після перших резонансних інцидентів переслідування моряків-інформаторів командувачем континентального флоту. У 1863 р. Конгрес США прийняв наступний, більш розгорнутий закон – United States False Claims Act (переглянутий у 1986 р.), який заохочував інформаторів повідомляти про випадки шахрайства, пов’язані із постачанням озброєнь, обіцяючи їм відсоток від виявлених збитків, понесених урядом унаслідок таких правопорушень. У наші дні до найбільш відомих законів, що стимулюють інститут інформаторства у США, слід віднести:

Whistleblower Protection Act (Закон про захист інформаторів) від 1989 р. Цей закон забороняє звільнення, дискримінацію або інше переслідування робітника, який поінформував про дійсне або ж передбачуване правопорушення своєму працедавцю або ж органу влади. Наприклад, звільнення інформатора може мати наслідком кримінальну відповідальність. Закон містить також положення, які збалансовано захищають інтереси працівника і працедавця. Так, робітники вправі відмовитися виконувати вказівки свого начальника, керуючись міркуваннями законності. Інтереси роботодавця захищені у випадках зловживання робітниками своїм правом на інформування [243].

Sarbaines-Oxley Act (Закон Сарбейнса – Окслі) – наріжний камінь інформаторства в корпоративній сфері. Цей закон набрав чинності 30.07.2002 і був покликаний вирішити проблему корпоративних скандалів у США. Одним з ключових інструментів для цього в законі встановлено інформаторство (whistleblowing). Публічні акціонери

товариства отримали змогу використовувати інформаторів як внутрішні системи раннього попередження (реагування) незаконної поведінки та інших порушень. Закон Сарбейнса – Окслі забезпечує захист інформаторам – співробітникам публічних компаній, діловим партнерам цих компаній, директорам, топ-менеджерам, які поінформували про виявлені порушення законів США. Співробітникам надано можливість інформувати про порушення безпосередньо державні органи влади. Інформаторам компенсуються витрати на адвоката у разі необхідності юридичного захисту їхніх прав, однак у разі неправдивих інформувань вони самостійно мають відшкодувати витрати на адвоката. Реалізація закону покладена на Офіс програми захисту інформаторів (Office of the Whistleblower Protection Program) Міністерства праці США, який своїм підзаконним актом уможливив дієвість відповідних законодавчих норм. Зокрема, у підзаконному акті передбачені процедури особистих зустрічей між державними чиновниками і авторами повідомлень [222].

Фінансова криза 2007–2009 рр., яка була спровокована шахрайськими діями на ринку іпотечних цінних паперів, стала каталізатором вироблення запобіжних інституційних механізмів для припинення подібного роду соціально-економічних катаклізмів. З цією метою упродовж 2008–2010 рр. Білий Дім і Конгрес США виробили концептуальний антикризовий документ, який має назву Wall Street Reform and Consumer Protection Act (Закон про реформування Уолл-стріт і захист споживачів), більш відомий як Закон Додда – Франка, що набув чинності у липні 2011 р. Цей закон охоплює найрізноманітніші аспекти фінансової діяльності й містить широкий набір інструментів, покликаних запобігати виникненню нових фінансових криз. По суті це не просто закон, а швидше комплексна програма реформування всієї банківської та фінансової системи США, одним з ключових інструментів якої має стати інститут фінансового інформаторства (створення у фінансовій системі США широкої мережі професійних інформаторів).

Фінансове інформаторство – поняття широке, оскільки передбачає виявлення і надання громадянами інформації до різноманітних регуляторно-наглядових органів державної влади про факти порушень законодавства у сфері фінансів: ухилення від сплати податків; відмивання “брудних” коштів; фінансування тероризму; корупція; розкрадання та нецільове використання бюджетних коштів;

використання інсайдерської інформації; фальсифікації фінансової звітності і “подвійна” бухгалтерія; цінові змови; маніпулювання на фондовому ринку; введення в оману акціонерів, інвесторів, клієнтів, партнерів; проведення фінансових операцій з банками, компаніями, організаціями та фізичними особами тих країн, щодо яких США запровадили санкції, тощо.

Закон Додда – Франка передбачає, що інформатор одержує винагороду за свідчення, які допомагають розкрити будь-які правопорушення будь-якого учасника фінансового ринку. Розмір винагороди для інформатора встановлений у рамках від 10 до 30 % суми штрафних санкцій, накладених за вчинення виявленого інформатором правопорушення, підтвердженого у результаті розслідування, проведеного наглядовим органом або судом. Слід зазначити, що закон стимулює виявлення значних правопорушень (від 1 млн дол. і більше), оскільки у разі інформування про правопорушення на меншу суму винагороди для інформатора не передбачається. Однак, на думку коментаторів вказаного закону, така висока планка може стати причиною того, що працівники не будуть сигналізувати про симптоми і ранні ознаки “хвороби”, а чекатимуть моменту, коли порушення стануть набагато масштабнішими і внаслідок цього можна буде очікувати на солідну винагороду. З іншого боку, регулятори США вже сьогодні не встигають якісно опрацьовувати (аналізувати) великий обсяг інформаційних потоків, який надходить від інформаторів [75].

Законом Додда – Франка передбачений захист інформатора, а також можливість здійснення анонімного інформування. В останньому випадку контакти правоохоронних органів та органів регулювання і нагляду з анонімним інформатором здійснюються через юриста.

Фінансовий інформатор вправі здійснити як внутрішнє (до керівних органів установи), так і зовнішнє (до відповідних державних інстанцій) інформування. Однак вже сьогодні значна кількість американських банків і компаній для запобігання “витоку” небажаної інформації назовні, в наглядові та регулюючі органи прагнуть удосконалити систему внутрішнього раннього виявлення та інформування керівництва. Суть удосконалень зводиться до підвищення матеріального стимулювання внутрішніх інформаторів, більш щедрого їх преміювання у порівнянні з потенційним розміром винагороди з боку держави. Така політика у свою чергу призводить до того, що співробітники корпорацій щоразу більше часу приділяють не виконанню

своїх прямих службових обов'язків, а вивченню різних недоліків і порушень у діяльності компанії, збору та систематизації необхідних для подальшого інформування даних. При цьому потенційний інформатор розглядає відразу три альтернативи: внутрішнє інформування керівництва компанії; зовнішнє інформування регуляторно-наглядових органів; зовнішнє інформування конкурентів.

Чинність багатьох законів США, у тому числі й закону Додда – Франка має екстериторіальний характер, іншими словами під їхні положення потрапляють не тільки американські, але й іноземні компанії, пов'язані із резидентами США різними способами: депозити іноземних фізичних і юридичних осіб у банках США; трансакції, які проходять через кореспондентські рахунки інших банків, відкритих в американських банках та виражені в американській валюті; лістинг та обіг активів нерезидентних компаній на американських фондових біржах; істотна участь нерезидентів у капіталі американських акціонерних товариств.

Таким чином, регулятори США (у першу чергу Комісія з цінних паперів і бірж та Міністерство юстиції) мають можливість накладати штрафні санкції на нерезидентів, які порушують американські закони, блокувати їхні міжнародні доларові розрахунки, арештовувати активи, заморожувати кошти на рахунках у банках тощо. У випадку недостатності перелічених вище важелів регулятори США можуть задіяти такі міжнародні інституції, як МВФ, Світовий банк, Банк міжнародних розрахунків, Світову організацію торгівлі, систему SWIFT та інші організації, в яких вони мають право вирішального голосу.

Сферами, в яких екстериторіальність законів США проявляється сьогодні найбільше, є:

- 1) боротьба з корупцією (Foreign Corrupt Practices Act – FCPA (1977));
- 2) боротьба з тероризмом (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools to Restrict, Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001 (USA PATRIOT Act); Intelligence Reform & Terrorism Prevention Act of 2004);
- 3) боротьба з незаконним відмиванням “брудних” коштів (Bank Secrecy Act (1970); Money Laundering Control Act (1986); Anti-Drug Abuse Act of 1988; Annunzio-Wylie Anti-Money Laundering Act (1992); Money Laundering Suppression Act (1994); Money Laundering and Financial Crimes Strategy Act (1998));

- 4) боротьба з ухиленням від сплати податків (Foreign Account Tax Compliance Act – FATCA (2010));
- 5) регулювання ринків цінних паперів;
- 6) захист прав інтелектуальної власності;
- 7) захист конкуренції (боротьба з монополізмом);
- 8) запобігання розповсюдженню зброї масового знищення.

В Україні термінологічний ряд “інформаторство, доносительство, виказування” викликає підсвідомо негативну реакцію, у тому числі й з огляду на зовсім недавню радянську історію, в умовах якої цей інститут набув найбільш викривлених, негативних, деструктивних рис.

Разом з тим слід зауважити, що й позитивні аспекти у інформаторстві (здійсненому з почуття громадського обов’язку, патріотизму, моральності) присутні. Певні механізми інформування органів державної влади про серйозні загрози для держави та суспільства повинні існувати, оскільки без них важко уявити ефективну роботу розвідувальних, контррозвідувальних, правоохоронних, регуляторно-наглядових та інших органів влади у площині стримування різних форм девіантної поведінки одиниць соціуму.

Одним із таких механізмів інформування, який діє в Україні, є інститут особи, відповідальної за здійснення суб’єктом первинного фінансового моніторингу вимог законодавства у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму (відповідальний працівник).

У контексті окресленого вище аналізу проблем (наклепництво, фальсифікація, суб’єктивні ірраціональні мотиви тощо), які виникають у процесі сигналізування про виявлені порушення з боку інших осіб, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що об’єкти сигналізування мають бути максимально формалізовані. Необхідно звернути увагу на найважливішу та найбільш актуальну проблему антилегалізаційного фінансового моніторингу наших днів – необхідність розроблення мікро-, мезо- та макрорівневої ризик-орієнтованої системи формалізації сигналів, які свідчитимуть про наявність достатніх підстав вважати, що ті чи інші фінансові операції можуть бути пов’язані із фактами легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне запропонувати використовувати термін “ризик-орієнтоване сигналізування” у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу, суть якого показано на рис. 1.10.

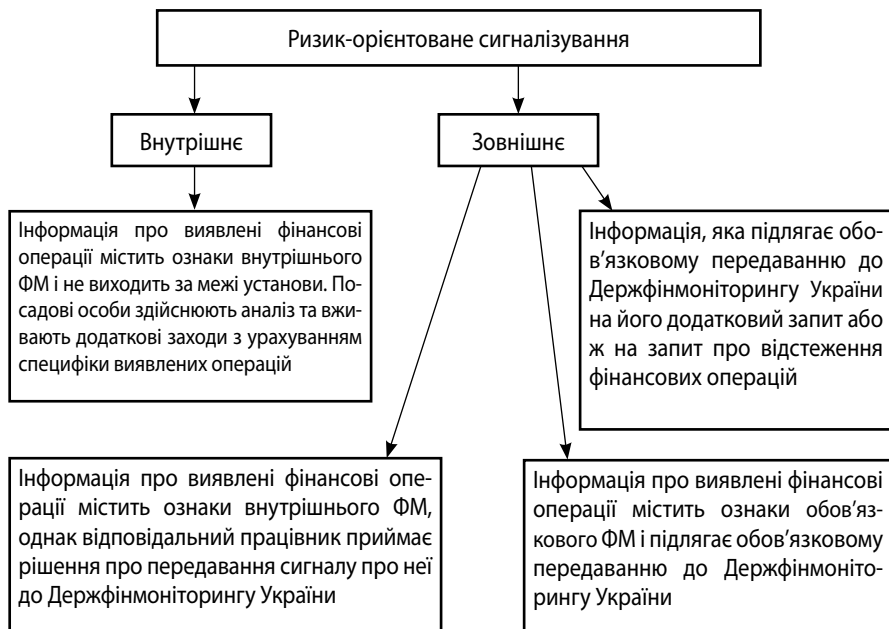

Рис. 1.10. Компоненти ризик-орієнтованого сигналізування у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу

Складено авторами.

1.3. АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ВІДМИВАННЯ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ

На сьогоднішній день найповніше дослідження впливу відмивання нелегальних доходів на різні сфери соціально-економічного життя здійснено робочою групою під головуванням Бріджит Ангер – професора університету Утрехт (Нідерланди). В основу вказаного дослідження лягли численні публікації міжнародних організацій (МВФ, ОЕСР, FATF), а також джерела з економічної пошукової бази даних Econlit, яка нараховує понад 750 журналів і більше 44 000 наукових робіт. Опрацьовано й інші джерела, серед яких провідні тематичні видання – Journal of Money Laundering Control та Journal of Financial Crime.

Серед багатьох джерел, в яких характеризується проблема впливу відмивання коштів на різні сторони людської життєдіяльності, переважна більшість має описово-абстрактний характер без посилення на емпіричні дані.

Лише п'ять праць із сукупності проаналізованих групою Б. Ангер містили емпіричні виміри окресленої проблеми. Мова ведеться про праці Віто Танзі і Петера Квека [223; 224; 235], які вимірювали вплив відмивання коштів на попит на гроші і на економічне зростання. У цьому ряді знаходиться також дослідження австралійця Джона Волкера, виконане для австралійського підрозділу фінансової розвідки [248]. Джон Волкер вперше вирахував макроекономічні наслідки відмивання “брудних” коштів для ВВП і зайнятості за допомогою мультиплікаторів. Останньою, однак не менш важливою працею у вказаній сфері, є дослідження Донато Масціандаро, який розробив модель оцінки впливу відмивання “брудних” коштів на рівень злочинності [215].

Зведеним результатом перелічених досліджень є перелік з 22-х найбільш очевидних проявів легалізації нелегальних доходів. Лише один з них є прямим (втрати для жертви і вигоди для злочинця), решта мають непрямий вплив. Таким чином, відмивання “брудних” коштів опосередковано впливає на економічну, соціальну і політичну сфери.

У контексті наслідків для економіки відмивання “брудних” коштів негативно позначається на: реальному секторі (сфері виробництва і споживання); діловій активності; відносних цінах; заощадженнях; продуктивності; зайнятості та зростанні. Негативні наслідки відмивання впливають і на фінансовий сектор – його ліквідність, репутацію, цілісність й стабільність. Державний сектор відчуває на собі негативний вплив відмивання через несплачені податки, а також через загрози у сфері нелегальних приватизаційних процесів. Монетарний сектор може бути уражений через значні та неконтрольовані потоки капіталу, а також через збільшення волатильності відсоткових ставок та валютних курсів.

До деструкції соціального сектору, спричинених відмиванням коштів, належать: зростання рівня злочинності; підвищення рівня корупції та хабарництва; забруднення легального бізнесу зв'язками з нелегальними суб'єктами підприємництва.

Політичний сектор відчуває підрип (скуповування) політичних інституцій (органів влади, державних установ та організацій) та інститутів (правових норм, “правил гри”).

Всі 22 наслідки відмивання, які наведені в табл. 1.2, не обов'язково спричиняють миттєвий (короткостроковий) вплив, а можуть проявитися з певним часовим лагом (у довгостроковому періоді часу). З огляду на вказане доцільно концентрувати увагу на почерговому деталізованому розгляді коротко- та довгострокових наслідків відмивання коштів для економіки, соціуму і політичної сфери.

Розглянемо перелічені наслідки відмивання коштів детальніше.

Втрати для жертви (предикатного злочину) і вигоди для злочинця. Як було зазначено вище, відмивання “брудних” коштів є злочинном походним і слідує за вчиненням предикатного злочину (наркото торгівля, розкрадання, шахрайство, ухилення від сплати податків тощо). Це означає, що ресурси, одержані внаслідок вчинення предикатного злочину, незаконно трансформуються, переходячи від жертви до злочинця. Нелегальне джерело походження доходів обумовлює необхідність їхнього відмивання щоб надати цим доходам видимості легального походження і в такий спосіб убезпечити злочинців від майбутнього переслідування з боку правоохоронних органів. Таким чином, відмивання коштів робить злочин результативним (винагороджує злочинців). Воно уможливає легітимізацію і навіть респектабельізацію та наділяє важелями фінансово-економічного впливу (влади) найбільш девіантних (з поведінкової точки зору) членів соціуму.

Переважає більшість предикатних злочинів мають прямий негативний вплив на суб'єктів реального сектору економіки. Для прикладу, такий злочин, як наркото торгівля має наслідком прямий негативний вплив на обсяг ВВП з огляду на: падіння продуктивності праці наркозалежних; передчасну їх смертність; мінімізацію споживання інших (окрім наркотиків) товарів, робіт і послуг, що виробляються в реальному секторі економіки; додаткові витрати на правоохоронну, судову та пенітенціарну системи; суттєве зростання злочинних проявів з боку наркозалежних; збитки страхових компаній, які відшкодовують наслідки злочинів, вчинених наркозалежними; додаткові витрати компаній та індивідів на встановлення зовнішніх систем безпеки; значно нижчий рівень освіти у наркозалежних; менший рівень шлюбності та народжуваності; вищий рівень корупції (для прикриття незаконної діяльності наркото торгівлі та наркото трафіку).

Таблиця 1.2

Характеристика основних наслідків відмивання коштів

Показники	Непрямі			Реальний сектор	Фінансовий сектор	Державний і монетарний сектор
	Економічні	Соціальні	Політичні			
Короткострокові						
1. Втрати для жертви (предикатного злочину) і вигоди для злочинця				х		
2. Спотворення споживання і заощадження	х			х		
3. Спотворення інвестицій	х			х		
4. Штучне зростання цін	х			х		
5. Недобросовісна конкуренція	х			х		
6. Зміни в імпорті та в експорті	х			х		
7. Зміни у виробництві, доходах і зайнятості	х			х		
8. Зменшення доходів державного сектору	х					х
9. Зміна попиту на гроші, зміна валютних курсів та відсоткових ставок	х					х
10. Зростання волатильності відсоткових ставок та валютних курсів	х					х
11. Краща доступність кредитів	х			х		х
12. Вищий рівень (більша волатильність) припливу та відтоку капіталу	х				х	х
13. Спотворення економічної статистики			х			х
Довгострокові						
1. Загрози приватизаційним процесам	х		х			х
2. Репутаційні ризики країни та зміни у прямих іноземних інвестиціях та потоках капіталу	х			х		х
3. Ризики для ліквідності фінансового сектору	х	х			х	
4. Прибутки фінансового сектору	х				х	
5. Репутаційні ризики фінансового сектору		х		х	х	
6. Забруднення нелегальним бізнесом легального	х		х	х	х	
7. Зростання корупції і хабарництва		х	х	х	х	
8. Вплив на показники економічного зростання	х			х		
9. Влив на приріст рівня злочинності		х	х			х

Складено авторами.

Оцінки впливу предикатних злочинів, пов'язаних з наркотиками, на ВВП різняться у багатьох джерелах, однак, за даними зведеного дослідження Б. Ангер, вказана оцінка вимірюється в середньому величиною втрат на рівні 0,4 % ВВП для таких країн як Австралія, Великобританія, Німеччина, Канада та Нідерланди [247].

З точки зору економічних вигод, які одержують наркозлочинці, то, за даними офісу ООН з питань наркотиків і злочинності, один грам 100-відсоткового кокаїну продається за 4,30 дол. США в Колумбії, а згодом перепродується на теренах США за ціною, яка коливається в діапазоні від 59 до 297 дол. США (залежно від розміру партії, яка купується). Загальна маржа прибутку на даних операціях коливається в діапазоні між 93 і 98,5 % відносно закупівельних колумбійських цін. Загальносвітовий обсяг вигоди від вчинення наркозлочинів вимірюється 6 % світового ВВП. Майже 90 % вказаної вигоди одержують особи, які контролюють наркотрафік, і лише 10 % залишається у тих, хто займається виробництвом кокаїну [202].

Ще більш вражаючими є дані щодо опіумних наркотиків (опіум і його синтетичний продукт – героїн). Собівартість опіуму в Пакистані наприкінці минулого століття становила 90 дол. США за кілограм. Синтез кілограму героїну збільшував собівартість до 900 дол. США. Оптова ціна кілограму героїну в Пакистані складала 2870 дол., у США – 80 000 дол. Роздрібна ціна кілограму чистого героїну у США складала 725 000 дол. Таким чином, маржа прибутку наркозлочинців з 1 кілограму чистого героїну у США становила 906 % (була дев'ятикратною) відносно її оптової ціни та у 250 разів перевищувала оптову ціну у Пакистані [226]. Такі прибутки з надлишком компенсують усі витрати, пов'язані з наркотрафіком героїну з Пакистану до США, та витрати, пов'язані зі збутом. Зазначений розмір потенційної вигоди є також вагомим стимулом до вчинення наркозлочинів, навіть з урахуванням можливості ув'язнення на певний строк.

Економічні вигоди розвинутих країн від виробництва і збуту наркотиків є набагато менш важливими у порівнянні із обсягом грошей, які циркулюють унаслідок наркозлочинів. Виходячи з наведених даних можна зробити висновок, що потенціал відмивання наркодоходів (6 % від обсягу світового ВВП) має справді величезні масштаби у світі. Крім того, слід наголосити, що вигоди і втрати від наркобізнесу нерівномірно розподілені у світовому масштабі. Виробники опіуму,

героїну і кокаїну розташовані в таких країнах, як М'янма, Пакистан, Афганістан і Колумбія, у той час як основна маса споживачів вказаних наркотиків і кінцевих роздрібних торгівців перебувають у США і країнах Європи. Саме у країнах-споживачах фіксуються найбільші збитки і вигоди від наркобізнесу та наймасштабніші обсяги відмивання наркодоходів.

Ще одним поширеним у наші дні предикатним злочином є шахрайство. Оцінити втрати для економіки від шахрайства у світовому масштабі досить складно, з огляду на велику кількість визначень цього феномену, які суттєво різняться у різних країнах. Однак щодо певних видів шахрайства суттєвих розбіжностей не виникає.

Одним з таких видів є “крадіжка особи” (ідентифікаційне шахрайство – викрадення паспортних даних, даних кредитних карток та будь-які інші способи використання персональних ідентифікаційних даних сторонніми особами). Вперше найповніше дослідження предикатного злочину цього виду було здійснено у 2003 р. дослідницьким центром індустрії цінних паперів Азіатсько-Тихоокеанського регіону. За даними цього дослідження, річні втрати від ідентифікаційного шахрайства в Австралії на початку нинішнього століття оцінювалися варіативно – у діапазоні від 1,1 до 6 млрд австралійських доларів (більш ніж третина від 19 млрд австралійських доларів загальних збитків від усіх злочинів, вчинених в Австралії за аналогічний період). Цей дослідницький центр також описав основні види ідентифікаційного шахрайства і розробив описову модель ефективності запобігання та стратегій виявлення вказаного злочину [232].

Загальні втрати від всіх видів шахрайства у Великобританії за результатами 2012 р. оцінено Національним управлінням з питань шахрайства (National Fraud Authority) у 73 млрд фунтів стерлінгів. Починаючи з 2007 р. Національне управління розраховує щорічний індикатор шахрайства (Annual Fraud Indicator) за методологією, яка на сьогодні є однією з найповніших з погляду охоплення видів цього злочину [182].

Наймасштабнішим аналітичним дослідженням негативних наслідків шахрайства для світової економіки є звіт 2012 р. сертифікованих (асоціацією сертифікованих спеціалістів з питань шахрайства США – Association of Certified Fraud Examiners) спеціалістів з розслідування шахрайства для Організації Об'єднаних Націй. Вказаний

звіт охоплює результати детального вивчення 1388 найбільш резонансних випадків шахрайства у 94 країнах світу, які мали місце упродовж січня 2010 р. по грудень 2011 р. Серед іншого у звіті зазначено, що ділові одиниці (підприємства, організації, установи, підприємці, державний сектор) щороку втрачають приблизно 5 % власних доходів від різних способів шахрайства. З урахуванням того, що обсяг світового ВВП у 2011 р. склав 70,28 трлн дол. США, глобальні збитки від шахрайства вимірюються сумою у 3,5 трлн дол. США. Середні збитки, які припадали на кожен випадок шахрайства з 1388 проаналізованих, становили 140 000 дол. США, разом з тим п'ята частина вказаних випадків завдала збитків на суму понад 1 млн дол. США [180].

Спотворення споживання і заощаджень. З огляду на те, що за результатами вчинення предикатного злочину кошти переходять від жертви до злочинця, використання цих коштів злочинцем відрізняється від тих напрямів, в яких відповідні доходи могли б бути використані справжнім їх власником. Йдеться про наявність певних поведінкових переваг у витрачання коштів злочинцями, а також про те, що вказані переваги суттєво відрізняються від переваг звичайних громадян (легальних ділових одиниць).

У першу чергу слід вказати на те, що діяльність із відмивання коштів тісно пов'язана із придбанням таких активів, як нерухоме майно, діаманти, дорогі автомобілі, антикварні речі та інші предмети розкоші. Саме предмети розкоші дають змогу приховувати значні обсяги нелегальних коштів.

Результати дослідження, проведеного Джоном Волкером у 1995 р., вказують на наявність значних соціально-економічних мультиплікативних ефектів, які виникають унаслідок описаних вище відмінностей, зокрема: 1) зменшуються і змінюються витрати жертв; 2) збільшуються і змінюються витрати злочинців. У цілому чистий результат для економіки від операцій із відмивання коштів є збитковим через порушення структури споживчого попиту та величини заощаджень [248].

Слід зазначити, що у більшості країн світу лише незначна кількість злочинних угруповань володіють великим обсягом коштів, у той час як переважна більшість злочинців мають у своєму розпорядженні незначні суми коштів. Бріджит Ангер, за результатами аналізу 52 резонансних кримінальних справ на суму понад 400 000 євро кожна (загальна сума справ складала 100 млн євро), виділяє чотири

поведінкові групи злочинців за ознакою витрачання ними коштів, одержаних внаслідок вчинення предикатних злочинів: 1) тимчасове нагромадження нелегальних доходів; 2) споживацький стиль життя – витрачання нелегальних доходів на придбання дорогоцінного каміння, творів мистецтва, дорогих автомобілів, яхт, літаків; 3) інвестиції у фінансові і нефінансові активи – банківські депозити, придбання цінних паперів та інших фінансових інструментів, об'єктів нерухомості; 4) незаконне бізнес-інвестування (у легальні і нелегальні види діяльності) з метою одержання впливу на господарюючих суб'єктів та для досягнення власних цілей у подальшому (рис. 1.11) [247].

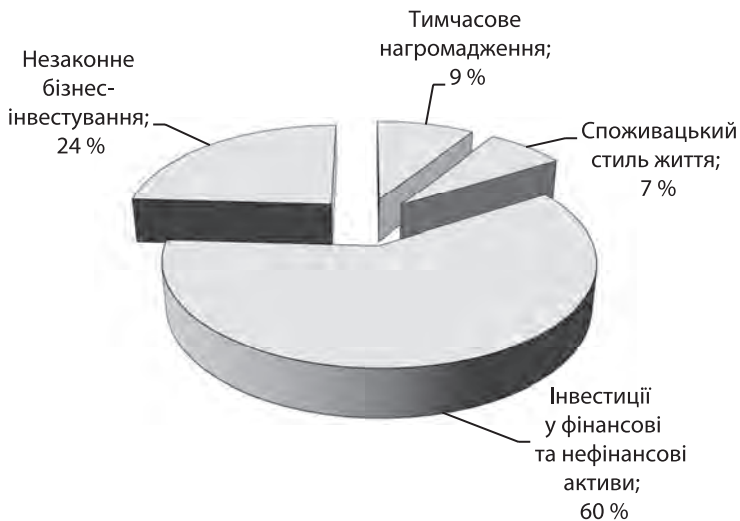

Рис. 1.11. Напрями витрачання нелегальних доходів

Джерело: *Unger B. The Scale and Impacts of Money Laundering / B. Unger. – Cheltenham, UK ; Massachusetts, USA : Edward Elgar Publishing, 2007. – 228 p.*

З наведеного рисунку можна визначити частку грошей, яка відмивається. Виходячи з консенсусного трактування поняття відмивання “брудних” коштів, яке склалося у міжнародній практиці, тимчасове нагромадження нелегальних доходів не належить до феномену відмивання коштів, оскільки злочинним доходам не надається видимість легального їх походження. Аналогічно не відноситься до відмивання доходів споживацький стиль життя, оскільки злочинні

доходи використовуються напряму, без попереднього надання їм видимості легального походження. При здійсненні фінансових інвестицій відмивання доходів є обов'язковою умовою, оскільки перед інвестуванням суб'єкт зобов'язаний підтвердити легальність походження коштів (з урахуванням правил регулювання фінансових ринків, встановлених у всіх країнах світу з розвинутою біржовою інфраструктурою). Відмивання необхідне й при незаконному бізнес-інвестуванні, оскільки заснування бізнесу, входження до складу акціонерів з істотною участю в капіталі потребує наявності чистих грошей. Таким чином, можна визначити, що, принаймні для розвинутих країн, 80 % нелегальних доходів потребують відмивання, виходячи із поведінкових преференцій злочинців. Крім того, відмивання доходів є набагато важливішим для організованої злочинності, ніж для окремих злочинців, насамперед з огляду на масштаби нелегальних доходів, якими вони оперують.

Попередньо можна констатувати, що злочинці (в контексті споживання і заощаджень) поведуть себе подібно до звичайних людей. Організовані злочинні групи, як і багаті легальні члени соціуму, більшу частку своїх коштів заощаджують та інвестують, у той час як неорганізовані злочинці, подібно до бідніших верств населення, схильні витратити свої доходи на поточне споживання.

Спотворення інвестицій. Негативний вплив відмивання коштів на інвестування логічно випливає з того, що у своїх інвестиційних перевагах особи, які відмивають кошти, керуються швидше бажанням уникнути контролю і виявлення, ніж максимізацією інвестиційного доходу. Переваги злочинців у процесі інвестування значних обсягів коштів можуть справляти руйнівний вплив на економіку з огляду на те, що вони мають наслідком перерозподіл коштів на користь активів, які генерують незначну ділову активність, зайнятість і валову додану вартість [190].

Коли прагнення приховати джерело походження коштів починає домінувати над бажанням одержати максимальний дохід від інвестування, це відволікає доходи від довгострокових інвестицій в реальний сектор економіки і переводить у спекулятивні, ризикові та низькоякісні ("сміттєві" активи) інвестиції.

Відмивання коштів спричиняє нераціональне використання легальних ресурсів внаслідок спотворення відносних цін на активи, які стають інструментом легалізації "брудних" коштів. Необґрунтоване,

спекулятивне зростання цін на об'єкти нерухомого майна являє собою яскравий приклад. Сектор нерухомого майна є одним з найпривабливіших для операцій із відмивання доходів через його непрозорість, оскільки вартість об'єкта нерухомості зазвичай важко оцінити. З огляду на зазначене, інвестування в нерухомість є одним з найефективніших методів розміщення (перша стадія відмивання доходів) значних сум коштів нелегального походження, оскільки між ціною придбання і наступного продажу нерухомості (після косметичного її ремонту) трапляються "астрономічні" різниці. Додатково можна виокремити такі характеристики ринку нерухомого майна, які роблять його цікавим для відмивання коштів: безпечність інвестиції; складність оцінювання об'єктивної вартості майна; традиційна спекулятивна активність на зазначеному ринку; можливість розділити володіння і користування; змога одержувати "чисті" доходи; можливість використання для здійснення злочинної діяльності.

Швидкість обігу нелегальних доходів, ліквідність відповідних форм активів, за допомогою яких відмиваються кошти, стають вирішальними орієнтирами для злочинців. Вказане є основною причиною того, що капітал розміщується неоптимально порівняно з ситуацією, за якої розміщення ресурсів здійснюється з урахуванням чинників фундаментального аналізу об'єктів інвестування.

Злочинці окрім об'єктів нерухомого майна також інвестують власні доходи у придбання компаній (юридичних осіб) з метою одержання у подальшому легальних джерел походження коштів та змішування їх з нелегальними у процесі відмивання доходів. Значна кількість злочинного інвестування в реальний сектор економіки зосереджена на готівково-орієнтованих видах економічної діяльності: бари, кав'ярні, ресторани, бутіки, борделі (у країнах з легалізованою проституцією), готельний бізнес, гральний бізнес, транспортування. Ще одним вагомим чинником використання легальних юридичних осіб у злочинних цілях є можливість придбання неактивних (раніше зареєстрованих і таких, що одержали основні дозволи, ліцензії) підприємств третіми особами.

У своєму оновленому звіті для австралійського підрозділу фінансової розвідки за 2004 р. дослідницька група на чолі з Джоном Робертом Волкером проілюструвала структуру витрачання 4,5 млрд австралійських "брудних" дол. (табл. 1.3) [250].

Оцінити привабливість ринку з погляду його ємності для інвестицій, пов'язаних із відмиванням коштів в Україні, можна за показником

Таблиця 1.3

**Структура витрачання 4,5 млрд “брудних” коштів
в економіці Австралії**

Напрями витрачання/інвестування	млн AUD	%
Інвестиції у нерухоме майно	984	21,87
Вчинення наступних злочинів	893	19,84
Витрачання у гральному бізнесі	677	15,04
Інвестиції в товари розкоші	641	14,24
Інвестиції в легальний бізнес	518	11,51
Інші види споживацького витрачання	342	7,60
Витрачання на професійні послуги (юридичні, фінансові і т. ін.)	283	6,29
Корупційні вливання	162	3,60
Разом	4 500	100,0

Джерело: Walker J. The Extent of Money Laundering in and through Australia in 2004: John Walker Crime Trends Analysis / J. Walker ; AUSTRAC, RMIT University. – Melbourne, 2004. – Р. 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.criminologyresearchcouncil.gov.au/reports/200304-33.pdf>.

валової доданої вартості окремих видів економічної діяльності (розраховано за даними Державної служби статистики України) (рис. 1.12).

З наведеного графіка можна зробити висновок, що найбільш емним в Україні є сектор торгівлі, при цьому роздрібна торгівля є найпривабливішою для її використання в операціях із відмивання “брудних” коштів з огляду на переважаючий готівково-орієнтований характер розрахунків у ній. Привабливою з позиції емності ринку виглядає діяльність у сфері транспорту і зв’язку з показником валової доданої вартості 141,6 млрд грн за результатами 2012 р. (в Україні у розрахунках за транспортні послуги досить поширеними є тінюві готівкові розрахунки; у сфері зв’язку набули розповсюдження сурогатні гроші – “скреч-карти”, які широко використовуються у конвертаційних тінювих операціях).

Операції з нерухомим майном (у тому числі спекулятивні купівля-продаж) за показником валової доданої вартості займають четверте місце з сумою 129,2 млрд грн за результатами 2012 р. Показовим є те, що спекулятивний ринок нерухомості в Україні у 3,4 раза перевищує ринок будівництва за показником валової доданої вартості (38,6 млрд грн за результатом 2012 р.). Фінансова діяльність перебуває на сьомому місці серед інших видів економічної діяльності за

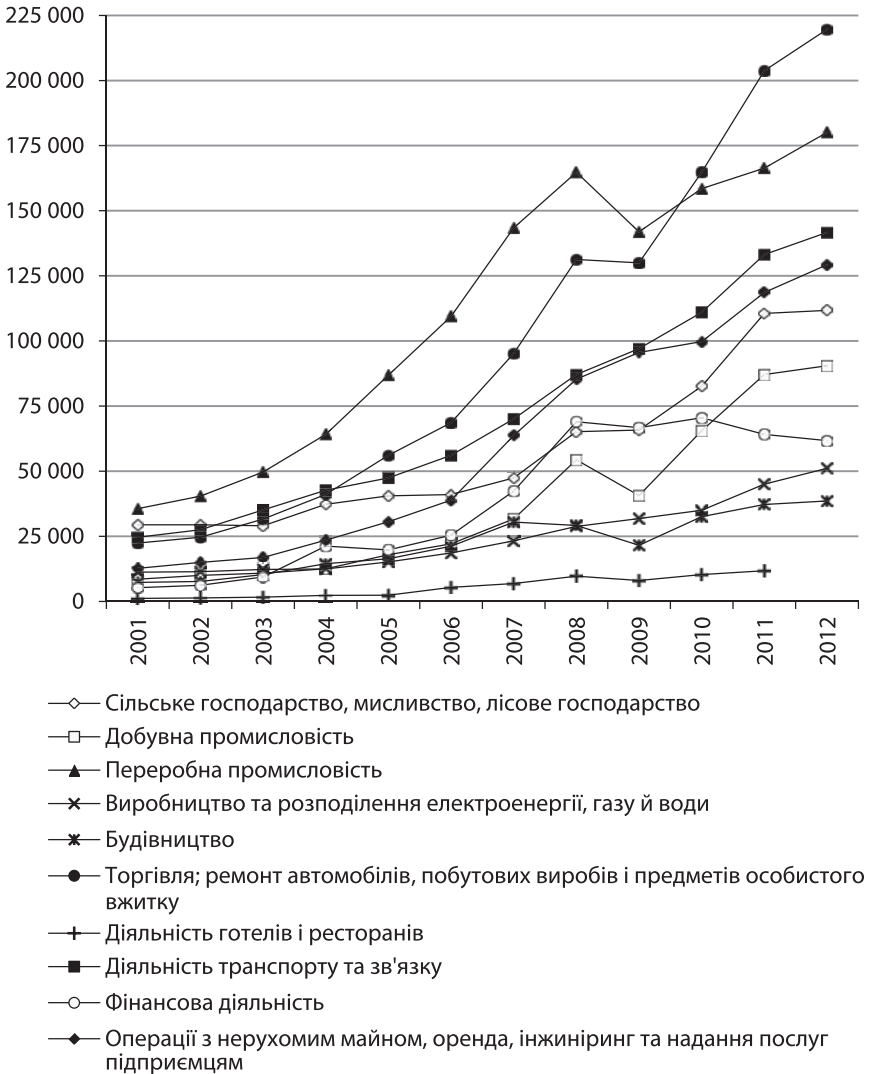

Рис. 1.12. Валова додана вартість за видами економічної діяльності у фактичних цінах, млн грн

Складено авторами.

обсягом доданої вартості, яка створюється у ній. Значною мірою це пояснюється недостатнім рівнем розвитку вітчизняного фондового ринку та фінансових інструментів, які котируються на ньому. Однак фінансові установи (у першу чергу банки) залишаються основною технологічною ланкою у проведенні операцій із відмивання коштів. Діяльність готелів і ресторанів тільки починає набирати обертів в Україні, залишаючись на останньому місці за аналізованим нами показником.

Штучне зростання цін. Як було окреслено вище, суб'єкти, які відмивають злочинні доходи, зацікавлені інвестувати їх у ті сфери (активи, товари, роботи, послуги), що дозволяють максимально замаскувати реальне джерело походження коштів. Саме тому за вказані групи активів злочинці погоджуються платити навіть завищену ціну, а також купувати непривабливі об'єкти власності з метою максимально легалізувати свою протиправну діяльність, спираючись на легальні ділові одиниці реального сектору економіки. Вказані поведінкові “вподобання” є основним чинником штучного зростання цін в окремих секторах економіки на окремі активи (земельні ділянки, будівлі, квартири, акції), товари, роботи, послуги. Завищені ціни вигідні для тих, хто відмиває доходи, оскільки дозволяють розміщувати більшу суму коштів. У той самий час переважна більшість населення зазнає істотних втрат у доходах, придбаваючи необхідні активи за ірраціональним (з легальної точки зору) рівнем цін.

Недобросовісна конкуренція. Закон Томаса Грешема, відомий також як закон Миколи Коперника: “погані гроші витісняють хороші гроші” можна повною мірою застосувати й для опису наслідків операцій із відмивання “брудних” коштів, перефразувавши його на кшталт “брудні гроші витісняють чисті гроші”. Володіння коштами нелегального походження є небезпечним з погляду можливості бути виявленим та засудженим за вчинення предикатного злочину. Прагнення конвертувати нелегальні доходи в інші активи супроводжується бажанням надати їм видимості легального багатства. У процесі досягнення окресленої цілі злочинці вступають у недобросовісну конкуренцію боротьбу за активи з легальними суб'єктами, перемагаючи їх. Зазвичай сторона, яка відмиває злочинні доходи, керується не фундаментальними чинниками (реальною чи балансовою вартістю активів, рентабельністю, дохідністю), а швидше можливістю одержання вигоди з точки зору приховування реального місця зна-

ходження та джерела походження доходів, за які вказані активи придбаваються. Все це спричиняє штучне зростання цін, рівень яких стає недоступним для сторони, яка намагається дотримуватися доброчесності у конкурентній боротьбі.

Володіючи постійним потоком нелегальних доходів, злочинці можуть вкладати їх у належний їм легальний бізнес, фактично кредитуючи його за нульовою ставкою і тим самим одержуючи величезну конкурентну перевагу перед легальними конкурентами у процесі завоювання ринкової ніші. Оскільки легальний господарючий суб'єкт для того, щоб розвиватися бере кредит у банку (ефективна (реальна) відсоткова ставка кредитування в Україні станом на липень 2013 р. коливалась від 40 до 66 % річних) [86], він уже на старті процесу опиняється в не вигідних умовах. Недобросовісний конкурент може встановити ціну на свою продукцію на рівні собівартості або й нижчу і утримувати її до того часу, поки останній легальний господарючий суб'єкт не вийде з цього сегменту ринку. Таким чином, у процесі недобросовісної конкуренції відбувається кримінальне поглинання найліквідніших сегментів реального сектору економіки.

Зміни в імпорті та в експорті. Операції із відмивання “брудних” коштів також спотворюють дані про обсяги імпорту та експорту в країні. З урахуванням окресленого вище, особи, які відмивають злочинні доходи, схильні до споживання (зазвичай імпортних) товарів розкоші. Результатом таких тенденцій стають проблеми з від'ємним сальдо платіжного балансу. Вказаний імпорт не генерує внутрішньої економічної активності, зайнятості і може зумовлювати зниження внутрішніх цін (дефляцію) через відволікання грошової маси у зовнішній товарообіг, що, у свою чергу, стає причиною зменшення продуктивності вітчизняних підприємств.

Разом з тим відмивання коштів здатне суттєво спотворити експортно-імпортні ціни. Найпоширенішою тактикою, яка використовується у процесі відмивання нелегальних потоків капіталу, є придбання імпортних товарів по завищених цінах і експорт по занижених. Для прикладу, імпортер основних виробничих засобів (обладнання, механізмів) може домовитися із продавцем-нерезидентом України про те, що ціна придбання буде на 30 % вищою за звичайну ринкову ціну такого обладнання. При цьому досягають домовленості щодо зарахування продавцем-нерезидентом цінового надлишку на

рахунки покупця-резидента, відкриті в іноземних банках на пов'язаних з резидентом осіб. Одночасно в Україні резидент отримує право на відшкодування з бюджету більшої суми податку на додану вартість з ціни імпортованих основних виробничих засобів. У тому випадку, коли описані операції мають перманентний характер, це призводить до штучного викривлення експортно-імпортних цін.

Описаний вище механізм належить до проблеми “трансфертного ціноутворення”, практика протидії якому у розвинутих країнах налічує не одне десятиліття [188]. В Україні практичне використання злочинцями зазначених механізмів набуло поширення з перших років незалежності, однак лише у липні 2013 р. відбулося її законодавче врегулювання шляхом прийняття Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення”, який набрав чинності 1 вересня 2013 р. [264].

Зміни у виробництві, доходах і зайнятості. Відмивання коштів також негативно впливає на виробництво товарів (робіт і послуг), доходи і зайнятість шляхом відволікання ресурсів, як було окреслено вище, з секторів, які генерують високий рівень продуктивності (легка, харчова промисловість, машинобудування тощо) у сектори, які “стерилізують” економічну активність (спекуляції на ринку нерухомого майна; торгівля дорогоцінними металами, камінням та виробами з них; торгівля антикваріатом тощо). Мультиплікатори “стерильних” секторів економіки є меншими у термінах випуску, доходу і зайнятості і, таким чином, генерують чисті втрати для економіки у порівнянні з ситуаціями, коли гроші витрачалися (інвестувалися) у нестерильні сектори.

Для емпіричного вимірювання мультиплікативного ефекту від зменшення споживання жертвами злочинів і зростання специфічних витрат злочинців консалтингова служба Джона Волкера, на замовлення австралійського підрозділу фінансової розвідки, використавши модель “витрати-випуск”, оцінила ефект спрямування 1 млн австралійських доларів із сфери звичайного споживання у сферу придбання нерухомого майна. Втрати для австралійської економіки у показниках виробництва, доходу і зайнятості вимірювались як різниця між рівнем вказаних показників, згенерованими легальними способами витрачання та “стерильним” інвестуванням. У ході оцінки припускалося, що легальні витрати будуть рівномірно розповсюджені через сектори економіки, у той час як нелегальні витрати у

процесі відмивання коштів будуть зосереджені в об'єктах нерухомості. Чистий ефект для австралійської економіки за результатами проведеної оцінки вимірювався втратами у виробництві на суму 1,13 млн австралійських доларів, втратами у доходах на суму 609 тис. австралійських доларів, а також втратою 25 робочих місць. У разі адаптації до реальних масштабів відмивання доходів на момент проведення оцінки (1995 р.) загальні чисті збитки для австралійської економіки від спотвореної відмиванням “брудних” коштів структури споживання та інвестицій становили: 11,3 млн австралійських доларів втрат у виробництві (2,2 % ВВП), 6 млн австралійських доларів втрат у доходах і 250 тис. втрачених робочих місць [248].

Волкер для більш глибокого аналізу наслідків зсуву у витрачання коштів з одного сектору економіки в інший використовував модель “витрати–випуск”, з якої він брав мультиплікатори за секторами. Вказана модель є класичною у сфері макроекономічного аналізу і демонструє взаємозалежність між секторами економіки (галузями, видами економічної діяльності), оскільки попит на продукцію однієї галузі генерує приріст у випуску цієї галузі, а її випуск, у свою чергу, є вхідним ресурсом для іншої галузі і т. д. Описані взаємозалежності називаються “мультиплікаторами”.

Дані, наведені у табл. 1.4 [185], мають такий порядок їх прочитання: 1 млн дол. додаткових витрат для сільського господарства та мисливства розподіляються у подальшому через всю економіку (фермери можуть закупити більше мінеральних добрив, стимулюючи хімічну промисловість тощо), збільшуючи випуск на 2,4 млн дол., дохід – на 0,43 млн дол., імпорт – на 0,13 млн дол., зайнятість – на 25 робочих місць.

Подібні таблиці “витрати–випуск” можуть бути використанні для всіх країн з метою вимірювання впливу відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, на випуск, доходи і зайнятість.

Слід зазначити, що розрахунок вказаних таблиць в абсолютних величинах в Україні ведеться з 2003 р. Державною службою статистики.

Однак варто зауважити, що модель міжгалузевих балансів “витрати–випуск” нобелівського лауреата з економіки 1973 р. В. Леонтьєва розроблялася для закритої економіки, у той час як майже всі економіки сучасного глобалізованого світу є відкритими. Відкритою є і сучасна організована економічна злочинність (злочинність також глобалізується),

Таблиця 1.4

Мультиплікатори “витрати–випуск” за секторами економіки Австралії

№ з/п	Галузь (вид економічної діяльності)	Випуск, мАН AUD	Дохід, мАН AUD	Імпорт, мАН AUD	Зайнятість, мАН AUD
1	Сільське господарство; мисливство	2,411	0,425	0,128	25
2	Лісове і рибне господарство	2,741	0,566	0,261	21
3	Гірнича промисловість	2,380	0,465	0,139	12
4	М'ясні і молочні продукти	3,312	0,612	0,145	24
5	Інші продукти харчування	3,186	0,641	0,180	22
6	Напої і тютюнові вироби	2,943	0,534	0,157	19
7	Текстиль	3,126	0,672	0,210	25
8	Одяг і взуття	2,938	0,674	0,349	28
9	Ліс і вироби з лісу	2,984	0,695	0,215	23
10	Папір, друк і видавництво	2,720	0,641	0,253	21
11	Нафтові й вугільні виробництва	2,131	0,263	0,510	7
12	Хімічна промисловість	2,845	0,558	0,302	17
13	Резинові та пластмасові виробництва	2,743	0,611	0,301	19
14	Неметалічні корисні копалини	3,010	0,641	0,168	20
15	Основні метали і вироби з них	3,098	0,564	0,198	16
16	Фабричне металургійне виробництво	3,184	0,736	0,218	24
17	Транспортне обладнання	2,715	0,573	0,352	18
18	Інші машини та обладнання	2,826	0,649	0,320	20
19	Змішане виробництво	3,045	0,727	0,241	28
20	Електрика, газ, вода	2,346	0,446	0,110	12
21	Будівництво	2,866	0,663	0,168	24
22	Оптова торгівля	3,230	0,846	0,154	26
23	Роздрібна торгівля	3,245	0,948	0,155	42
24	Ремонт	2,269	0,549	0,149	21
25	Житлові приміщення, кафе, ресторани	2,991	0,723	0,160	30
26	Транспорт і зберігання (складування)	2,819	0,704	0,165	21
27	Комунікаційні послуги	2,537	0,636	0,137	19
28	Фінанси і страхування	2,636	0,757	0,089	20

Закінчення табл. 1.4

№ з/п	Галузь (вид економічної діяльності)	Випуск, млн AUD	Дохід, млн AUD	Імпорт, млн AUD	Зайнятість, млн AUD
29	Володіння житлом	1,381	0,096	0,028	3
30	Майнові та ділові послуги	2,986	0,781	0,146	24
31	Державне управління	3,228	1,037	0,172	29
32	Освіта	3,034	1,276	0,124	39
33	Медицина і соціальні служби	3,002	1,120	0,139	37
34	Культурні і рекреаційні служби	2,797	0,725	0,172	26
35	Особисті та інші служби	2,891	0,975	0,145	35

Джерело: Australian National Accounts: Input-Output Tables / Australian Bureau of Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/5209.0.55.0011998-99>.

а тому предикатні злочини можуть вчинятися у будь-якій іншій країні світу, у той час як доходи відмиваються не обов'язково у країні їх злочинного походження, а інтеграція відмитих доходів у легальній економіці може відбуватися ще в іншій країні. Крім того, поведінка злочинців і тих, хто сприяє відмиванню коштів у сучасному світі високочастотних технологій, також дуже динамічно змінюється. Вказане суттєво ускладнює взаємозв'язки, робить їх нелінійними і такими, що не можуть бути емпірично вирахованими за допомогою лінійних моделей.

З огляду на викладене справедливим є й твердження про те, що значні потоки “брудних” коштів, які проходять через певну країну, у короткостроковій перспективі стимулюють розвиток її фінансового сектору, а також сферу послуг (юристи, нотаріуси, адвокати, бухгалтери на умовах аутсорсингу, аудитори, фінансові експерти). Вказані послуги є одними з найбільш високооплачуваних і високопродуктивних, створення додаткових робочих місць у відповідних сферах також можна віднести до недалекоглядних економічних позитивів. Однак така короткозорість (засліплення короткостроковими позитивами) має далекосяжні негативні мультиплікативні наслідки для країни, зважаючи на можливість її тотального кримінального поглинання.

Зменшення доходів державного сектору. Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, може мати руйнівні наслідки в кон-

тексті мобілізації податкових платежів. Доходами, що відмиваються, у переважній більшості розвинутих країн вважаються доходи, одержані внаслідок ухилення від сплати податків шляхом фальсифікації фінансово-господарської звітності та надання фіскальним органам недостовірних даних щодо об'єкта оподаткування. Як було зазначено вище, податкові злочини предикатними до відмивання в Україні на сьогодні не вважаються.

Разом з тим зростання кількості вчинених предикатних злочинів та пов'язаних із ними фактів відмивання коштів потребує зростаючих видатків держави на забезпечення системного запобігання і протидії вказаним явищам, що у свою чергу ще більше скорочує доходи, які залишаються у розпорядженні державного сектору.

У 1999 р. Гідеон Янів розробив математичну модель, яка демонструє взаємозв'язки між відмиванням нелегальних доходів і податковими режимами. Висновок з даної моделі полягає у тому, що мотивація відмивати кошти зростає із зменшенням ставок оподаткування, а також при слабкому режимі антилегалізаційного стримування в країні [254].

Важливий аспект, який дуже часто не висвітлюється у спеціальній літературі, пов'язаний з тим, що відмивання коштів може також збільшувати доходи державного сектору. Вказане не суперечить основній інтенції злочинців, які будучи зацікавленими у легалізації власних доходів, сплачують всі податки з підконтрольних їм легальних одиниць бізнесу. Суть легалізаційної схеми полягає у тому, що податки сплачуються з неіснуючих доходів готівково-орієнтованих легальних господарюючих суб'єктів, підконтрольних злочинцям. Ліберальна система оподаткування "провокує" вказаний спосіб легалізації злочинних грошових потоків та спричиняє дійсне зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів, однак такого роду бюджетні доходи стають фактично квазі-легальними та залежать від рівня кримінальної активності в межах конкретної юрисдикції. Крім того, ліберальний податковий режим, поєднаний із неадекватною системою запобігання та протидії відмиванню коштів, стає основним чинником зростаючої привабливості будь-якої юрисдикції для резидентної і нерезидентної (транснаціональної, екстериторіальної) злочинності, що зумовлює лавиноподібний рівень криміналізації усіх сфер життєдіяльності фіскально-ліберальної країни. Вказане стосується насамперед офшорних юрисдикцій світу, податкові режими яких є найбільш ліберальними.

Зміна попиту на гроші, зміна валютних курсів та відсоткових ставок. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зумовляє зміни у попиті на гроші. Так, за результатами спеціального дослідження, проведеного наприкінці 1990-х років на замовлення Міжнародного валютного фонду, встановлено, що 10 % зростання в рівні злочинності спричиняє 6 % зменшення загального попиту на гроші в країні. Крім того, 10 % рівень зростання злочинності зменшує майже на стільки ж рівень попиту на національну валюту, зумовляючи зміни у валютно-обмінних курсах та у відсоткових ставках.

В іншому дослідженні, яке на замовлення МВФ проводив Віто Танзі, наведено емпіричні докази для економіки США, які свідчать про те, що щорічно, внаслідок відмивання нелегальних доходів, з американської системи на середину 1980-х років виводилося приблизно 5 млрд дол. готівкової маси (0,1 % ВВП США у грошовому вимірі) [235]. Якщо припустити, що пропорція готівкового виведення коштів залишилася незмінною та екстраполювати її у наші дні, отримаємо, що за станом на кінець 2012 р. з економіки США було виведено понад 20 млрд дол. “брудної” готівкової маси (рис. 1.13).

Слід зазначити, що наше припущення щодо незмінності відсоткового співвідношення “брудної” готівки (яка виводиться з економіки США) до ВВП США є дуже оптимістичним, хоча б з огляду на те, що з 1984 р. процеси фінансової глобалізації, “інформаціоналізації” фінансів, “фінансизації” економіки та загальної технологізації повсякденної життєдіяльності зробили всі національні економіки та грошові потоки, що їх обслуговують, абсолютно відкритими і взаємозалежними. Процеси криміналізації, як і потоки нелегальних доходів, що їх супроводжують, також стали глобалізованими та набули екстериторіального (з національної точки зору) характеру.

Віто Танзі, досліджуючи макrorівневі наслідки відмивання коштів, значну увагу приділяв моделюванню параметрів попиту і пропозиції на гроші у розрізі країн, а також дослідженню співвідношень між емітованою грошовою масою та тією, що перебуває в обігу в межах певної країни. Водночас на теперішній час немає новіших досліджень, які б спиралися на емпіричні дані, а моделі Танзі не можна вважати адекватними в наші дні, оскільки глобалізація фінансових ринків, поява Єврозони, рішучі кроки на шляху глобальної централізації політики у посткризовому реформуванні монетарно-фінансової сфери країн світу, – дедалі більше розмивають поняття незалеж-

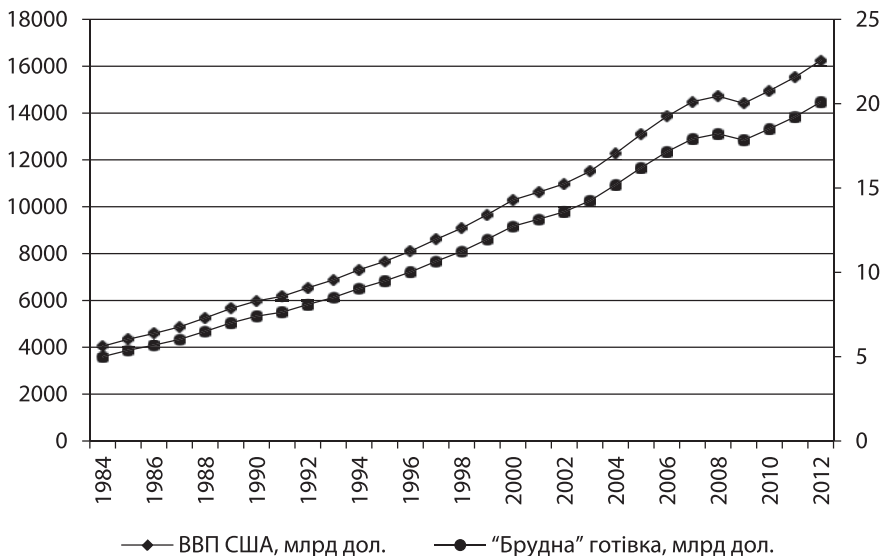

Рис. 1.13. Динаміка виведення "брудної" готівки з економіки США

Розраховано за даними Bureau of Economic Analysis of the USA.

ного національної монетаризму та незалежності національних монетарних агрегатів.

До зазначеного слід додати виникнення новітніх цифрових сурогатів грошей, які через свій екстериторіальний (глобальний) характер вже сьогодні поставили під сумнів спроможність національних монетарно-фіскально-фінансових регуляторів впливати на експоненційний характер їхнього неконтрольованого розвитку. Дані, наведені на рис. 1.14 [251], ілюструють експоненційні темпи росту однієї з найпоширеніших на теренах країн пострадянського простору небанківських платіжних систем (WebMoney Transfer), наслідком чого є те, що лише за підсумком 2012 р. у вказаній системі було зареєстровано 3,6 млн нових користувачів, здійснено 160 млн фінансових операцій на суму 17 млрд дол. США. Зазначене слід сприймати не лише з позиції успіху небанківської платіжної системи, але й з погляду наявних та потенційних темпів відтоку клієнтів із традиційної банківської системи у сучасний сурогатний, інформаційно-цифровий, неконтрольований "банкінг".

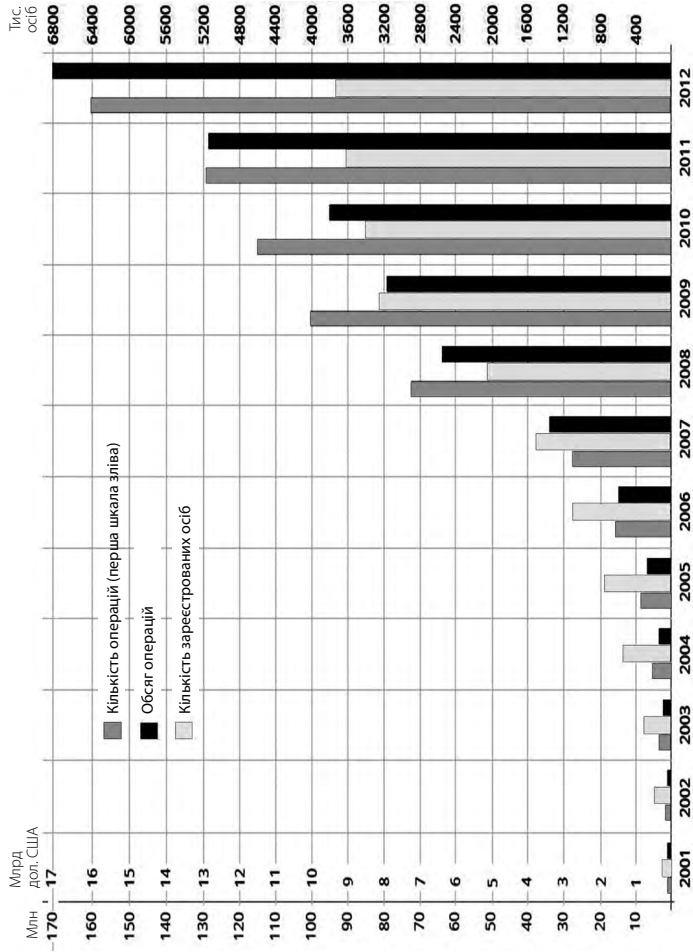

Рис. 1.14. Динаміка розвитку системи WebMoney Transfer

Джерело: WebMoney Transfer – the Global Settlement System and Environment for Online Business Activities; Statistics Years 2001–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wmtransfer.com/eng/about/statistics/index.shtml>.

Вливання та вимивання грошової маси з економіки конкретної юрисдикції може суттєво позначатися на кількості грошей в обігу, а отже й на ціні національної грошової одиниці, її валютному курсі та відсотковій ставці центрального банку, якою останній намагається впливати на цінову стабільність в країні.

Брак детальних емпіричних досліджень впливу відмивання коштів на відсоткові ставки (на вартість грошей) пояснюється латентністю самого легалізаційного феномену та всіх супроводжуючих його процесів. Більше того, в наш час дуже складно виокремити конкретний чинник впливу на відсоткові ставки у межах конкретної національної юрисдикції та дослідити його вплив у відриві від комбінації великої кількості нелінійно взаємодіючих між собою та майже непередбачуваних інших чинників такого впливу. У спеціальній літературі досить сильними є аргументи сторін, які вказують на глобальну обумовленість зміни національних відсоткових ставок [191].

Зростання волатильності відсоткових ставок та валютних курсів. Відмивання глобальних потоків “брудних” коштів має наслідком зростаючу волатильність відсоткових ставок та валютних курсів, зважаючи на непередбачувані (неочікувані) вхідні та вихідні потоки капіталу [196].

Виходячи з міжнародних досліджень, здійснених на замовлення МВФ робочою групою на чолі із вже згадуваним Віто Танзі, було встановлено, що значні вхідні потоки відмитих коштів можуть призвести до зниження валютного курсу національної валюти (її знецінення) та/або суттєвого розширення національної монетарної бази, наслідком якого стане зростання рівня цін (інфляція) [236].

Різкий відтік потоків відмитих доходів з певної країни (через запровадження новітніх стандартів стримування цього явища та посилення інституційної спроможності учасників національної системи антилегалізаційного стримування) спричинить зростання валютного курсу (здороження грошей, які стають дефіцитними), що у свою чергу асоціюється із зменшенням рівня експорту (вітчизняні товари, ціна яких виражена у дорогій національній валюті, стають дорожчими для нерезидентів-покупців цих товарів) та ускладнення доступності імпорту для резидентів країни (із падінням загального рівня доходів зменшується гранична схильність ділових одиниць до імпорту).

Вражаючим доказом фіктивності (складовою якої є й нелегальність) глобального ринку є динаміка щодобового обороту міжнарод-

ного валютного ринку, обсяг якого, за даними банку міжнародних розрахунків, складав за станом на квітень 2010 р. майже 4 трлн дол. США, що в річному еквіваленті (250 робочих днів) становить 995 трлн дол. США і в 13 разів перевищує обсяг світового ВВП (рис. 1.15).

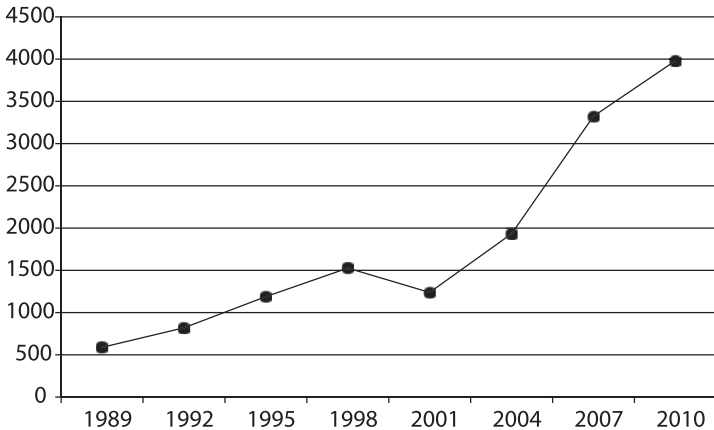

Рис. 1.15. Загальний щодобовий оборот FOREX-ринку, млрд дол. США

Джерело: Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/rpfx10t.htm>.

Як було показано вище, основним напрямом витрачання нелегальних доходів є їх інвестування у фінансові активи. Ще одним, ідентичним за обсягом щорічного обороту до міжнародного валютного ринку майданчиком, привабливим для транснаціональної організованої злочинності, яка відмиває глобальні потоки “брудних” коштів в особливо великих розмірах, є сучасний ринок деривативів. Розмір цього ринку в наші дні приблизно в 12 разів перевищує обсяг світового ВВП, сягаючи 900 трлн дол. США (рис. 1.16) [245].

Крім того, як вже було зазначено, відсоткові ставки також отримують ураження феноменом відмивання “брудних” коштів, оскільки злочинці інвестують свої кошти у ті об’єкти, які дають змогу краще маскувати нелегальність джерел походження їхніх доходів, а не в ті, де позикові ставки є нижчими, або ж не в ті, де норма прибутку є вищою. Зважаючи на непередбачуваний характер такого роду злочинного вибору, це негативно впливає на фундаментальні основи еконо-

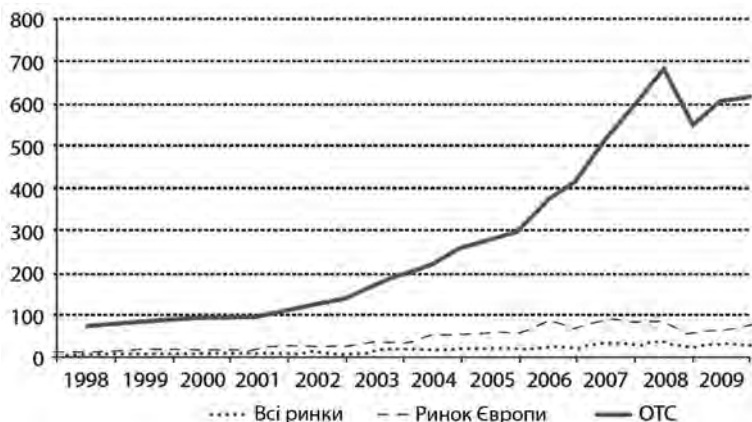

Рис. 1.16. Світовий обсяг ринків деривативів, трлн дол. США

Джерело: Towards more responsibility and competitiveness in the European financial sector // European Commission Internal Market and Services. – 2010. – р. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/leaflet/financial_services_en.pdf.

мічного розвитку, ускладнюючи прийняття адекватних управлінських рішень на урядовому рівні, оскільки відсоткові ставки стають менш дієвим орієнтиром для ділових одиниць.

На рис. 1.17 [195] показана волатильність облікової ставки щодо основної резервної валюти світу – долара США. Вказані дані свідчать про те, що за останні півстоліття розмах варіації відсоткової ставки ФРС склав 16,3 % при середньому її значенні 5,2 %. На теперішній час дана ставка перебуває на рекордно низькому рівні (0,25 %). Разом з тим зберігається пряма залежність між динамікою відсоткової ставки по федеральних фондах США (основним орієнтиром руху відсоткових ставок у США) та ціною долара відносно кошика головних валют світу (починаючи з 1985 р. долар знецінюється).

Якщо порівняти динаміку відсоткових ставок США з динамікою фондових біржових індексів (рис. 1.18), можна відстежити чітку обернену залежність.

З урахуванням відсутності реального економічного росту (особливо в посткризовий період 2007 р. і дотепер), зростання біржового індексу в економіці США є свідченням спекулятивно-фіктивної, маніпулятивної і, по-суті, нелегальної складової в курсовій динаміці бір-

Рис. 1.17. Відсоткові ставки та валютний курс в економіці США

Джерело: Board of Governors of the Federal Reserve System: Economic Research & Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/econresdata/default.htm>.

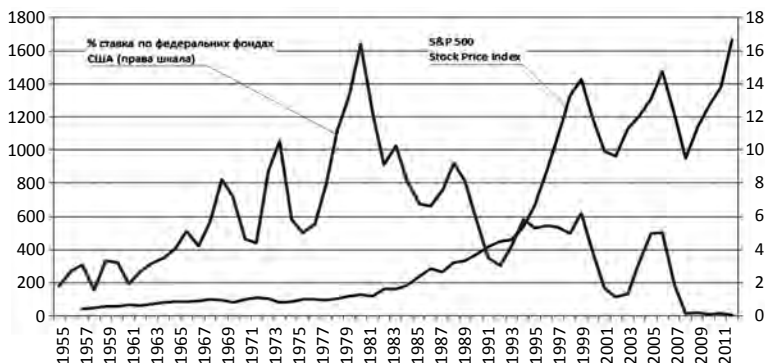

Рис. 1.18. Відсоткові ставки та динаміка фондового індексу США

Складено авторами.

зових фінансових активів. Можна цілком обґрунтовано припустити, що сучасні фінансові ринки розвинутих країн світу слугують найбільш дієвим механізмом професійного (“білокомірцевого”) відмивання доходів транснаціональної організованої злочинності, яка будучи зацікавленою в ефективному маскуванні джерел походження власних доходів, поступово поглинає окремі фінансові установи і ставить їх під

контроль. Таким чином, одним з парадоксальних наслідків політики кредитної експансії (дешевих грошей) та стимулювання фондових ринків у найбільшій економіці світу є полегшення відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом.

Краща доступність кредитів. Вливання кримінальних доходів в економіку має наслідком полегшення доступу до кредитних ресурсів для легальних фізичних осіб, підприємців та підприємств. Вказане є результатом відмивання доходів через банківську систему країни, а також зростання обсягів коштів (сформованих за рахунок відмитих нелегальних доходів, що зумовлює зростання обсягу ліквідності), які банки можуть позичати своїм клієнтам. Якщо ефект вливання нелегальних доходів в економіку є значним, він може спричинити істотне зниження відсоткових ставок за кредитами, навіть тоді, коли облікова ставка центрального банку країни залишається незмінно високою. Особливо актуальною ця проблема є для країн із відсталою економікою та недорозвинутими, неліквідними, рудиментарними ринками фінансових послуг.

Вищий рівень (більша волатильність) припливу та відтоку капіталу. Особи, що відмивають кошти, спрямовують їх у ті країни, регуляторні антилегалізаційні режими яких є найменш ефективними. Це стає основною причиною припливу значних потоків капіталів, справжнім джерелом походження яких є сукупність предикатних злочинів, вчинених в інших країнах світу.

З огляду на аналіз, проведений вище, а також з урахуванням основних напрямів інвестування–інтеграції відмитих коштів, можна зробити висновок про те, що глобальне інвестування відмитих коштів (або ж тих, які відмиваються), є менш оптимальним порівняно з тим, яким чином могли б бути проінвестовані потоки чистого (некримінального) капіталу.

Розглядаючи вплив відмивання коштів на потоки капіталу, корисно виокремити п'ять основних напрямів, які проілюстровані на рис. 1.19.

Внутрішні потоки відмивання коштів стосуються тих випадків, коли доходи, здобуті злочинним шляхом (внаслідок вчинення предикатного злочину), відмиваються або ж витрачаються в межах даної країни, а будучи відмитими, інтегруються (інвестуються) у реальні та фінансові активи в межах національної юрисдикції.

Реверсивні потоки відмивання коштів стосуються тих випадків, коли злочинні доходи здобуваються в межах національної юрисдикції,

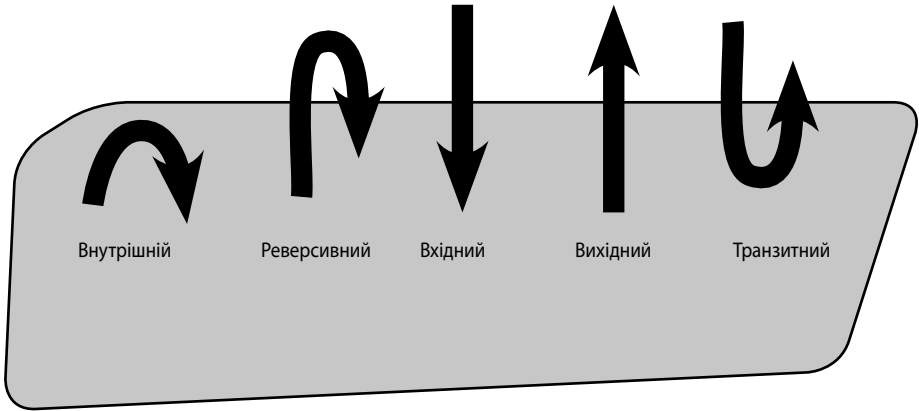

Рис. 1.19. Рух капіталу в контексті відмивання коштів

Складено авторами.

далі вказані доходи виводяться за її межі (шляхом контрабанди валютних цінностей, використання схем трансфертного ціноутворення та в інший спосіб), відмиваються за межами національної юрисдикції, а будучи відмитими, повертаються в країну для їх подальшої інтеграції (інвестування) у реальні та фінансові активи.

Вхідні потоки відмивання коштів, які зазвичай пов'язані із вчиненням предикатного злочину в певній закордонній юрисдикції (антилегалізаційний режим якої є більш ефективним у порівнянні з режимом країни, в яку вливаються потоки), відмиваються та інтегруються у межах національної економіки.

Вихідні потоки відмивання коштів, які зазвичай пов'язані із “втечею” злочинного капіталу за межі національної юрисдикції з метою його подальшого відмивання та інтеграції в інших країнах (у першу чергу в численних офшорних юрисдикціях світу).

Транзитні потоки відмивання коштів, що використовують дану країну виключно для проведення у ній операцій із відмивання нелегальних доходів, після завершення яких легалізовані доходи виводяться за межі та інтегруються в інших країнах.

Оцінка впливу кожного із п'яти напрямів потоків капіталу з економічного погляду буде різною, оскільки більш негативними можна вважати ті напрями, предикатною базою доходів яких є злочини,

вчинені в межах національної юрисдикції (внутрішній, реверсивний, вихідний). Проте два з трьох перелічених напрямів (внутрішній та реверсивний) передбачають інтеграцію відмитих доходів у межах національної юрисдикції, а отже й певні позитивні економічні ефекти, які виникатимуть у тому випадку, коли відмиті кошти будуть інвестовані в реальні активи, що матиме наслідком створення додаткових робочих місць, сплату додаткових податків до бюджету тощо. Аналогічно можна прокоментувати наслідки від вхідного потоку нелегальних доходів для національної юрисдикції, які будуть ще більш позитивними з суто економічної точки зору (відірваної від аналізу моральних складових), оскільки не передбачають вчинення злочинів у межах даної юрисдикції.

Наведений, суто бухгалтерський, підхід до оцінки впливу потоків капіталу, пов'язаних із злочинними джерелами їх походження, є короткозорим та недалекоглядним. Тому, якщо у короткостроковому періоді часу і можна виводити якісь бухгалтерські позитиви за методом “вигоди–втрати”, то у середньо- і тим більше у довгостроковому періоді часу наслідки цих процесів будуть однозначно негативними, оскільки передбачатимуть приховане (замасковане) кримінальне поглинання реального сектору економіки (реальних та фінансових активів), корупційну ерозію інститутів державної влади на всіх рівнях (кримінальне поглинання центрів ухвалення та виконання державних рішень), кримінально-олігархічну монополізацію найважливіших (а отже й найліквідніших з фінансової точки зору) сфер життєдіяльності соціуму тощо.

Спотворення даних економічної статистики. Залежно від виду предикатних злочинів, доходи від вчинення яких відмиваються, наслідки легалізаційного феномену для даних економічної статистики будуть відрізнятися. Найбільш небезпечними предикатами (злочинами, що передують відмиванню нелегальних доходів) із макrorівневої статистичної позиції є ті злочини, які пов'язані із маскуванням об'єкта оподаткування з метою ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах. Вказаний вид фіскальних предикатів має прямиий негативний вплив на достовірність системи національних рахунків, на базі яких приймаються найважливіші управлінські рішення в державі.

Одним з найпоширеніших для України прикладів спотворення державної макростатистики є прихована зайнятість населення в нелегальному бізнесі, або ж нелегальна зайнятість у легальному бізнесі.

Отримуючи вигоди від такої зайнятості на рівні середньомісячної величини заробітної плати в національній економіці, нелегально зайняте населення поповнює статистичні ряди безробітних, отримуючи за це державну матеріальну допомогу. З описаним рівнем зайнятості також пов'язаний феномен “зарплат у конвертах”.

Не менш поширеним є феномен трансфертного ціноутворення (заниження/завищення експортно-імпорتنих цін), який є основним чинником спотворення статистичних даних у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що у свою чергу спотворює орієнтири збалансування торгового та платіжного балансу країни, від чого залежать монетарні методи регулювання вартості національної грошової одиниці, неадекватність яких може стати чинником інфляційних або ж дефляційних процесів.

Крім того, необхідно завжди пам'ятати, що суб'єкти відмивання коштів керуються у своїй діяльності критеріями мінімізації ймовірності бути виявленим та зменшення штрафних санкцій, а не рівнем дохідності об'єкта інвестування, не теперішньою та майбутньою вартістю активів тощо. Зазначене спричиняє викривлення макроекономічних орієнтирів державної політики, послаблення дієвості основних регуляторних важелів держави (планів, прогнозів, програм, фінансування, тарифів, відсоткових ставок, ставок оподаткування, премій, дисконтів, пільг тощо). Все перелічене зумовлює втрату інституційної спроможності держави впливати на основні параметри економічного розвитку в країні, посилення ентропійних процесів, дезорганізацію, хаотизацію та експоненційно зростаючу соціальну напругу, наслідки прояву якої мають непередбачуваний та неконтрольований ланцюговий характер.

Подолання окресленої статистичної проблеми слід починати із вироблення адекватної системи показників державної статистичної звітності у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу, причому як на мікро-, так і на макрорівні. Лише у випадку адекватної оцінки загроз, які генеруються легалізаційним феноменом, можна належним чином коригувати державну регуляторну політику.

Загрози приватизаційним процесам. Відмивання коштів може справляти руйнівний вплив на приватизаційні процеси в країні з огляду на те, що нелегальні доходи, які використовуються у вказаних процесах, спричиняють порушення правил добросовісної конкуренції [216].

У довгостроковій перспективі викривлені та криміналізовані приватизаційні процеси стають причиною зростаючої присутності в реальному секторі економіки осіб, пов'язаних із організованою злочинністю (які діють від імені та в інтересах злочинців – кінцевих вигодоодержувачів). Крім того, кримінальні бенефеціари керуються іншими мотивами порівняно з легальними підприємцями, а також інакше реагують на різного роду стимули. Насамперед, кримінальний власник інакше використовує доходи, одержані від власності, спрямовуючи їх у ті сфери, які допомагають йому максимально приховати джерела походження його коштів (передусім у сфери з високою оборотністю та низькою валовою доданою вартістю). Кримінальний власник не розвиває підприємство з погляду довгострокової перспективи та корпоративної соціальної відповідальності, він не зацікавлений у покращанні інфраструктури виробництва тощо. Крім того, у тих секторах економіки, які приватизовуються представниками організованого злочинного світу, починає домінувати спекулятивний та антиконкурентний підхід [239]. Спотворені орієнтири і реакції на ринкові стимули викривляють структуру реального сектору економіки та породжують довгострокові деструктивні, ентропійні ефекти.

У наш час і споживачам і виробникам необхідний доступ до дешевих джерел ліквідності. При цьому ослаблена економіка, яка сама потребує дешевих ресурсів для розвитку, не має джерела такого ресурсу, яке було б прийнятним за ціною. Будь-якого позичальника в економіці, яка перманентно стагнує, традиційний банк розглядає насамперед з точки зору “рівня проблемності активів” у випадку надання йому кредитів. Чим більша невизначеність і ризики в економіці, тим більшою премії за ризик вимагає традиційна банківська система. І саме в такий момент у “гру” вступають нелегальні альтернативні кредитори, які наповнюють реальний сектор економіки дешевою ліквідністю нелегального походження і тим самим ставлять під контроль як виробників, так і споживачів такої економіки.

Результатом описаних вище змін стає залежність реального сектору економіки від неформальних (інколи в рази дешевших) джерел кредитування власної господарської діяльності з боку тих, хто у такий спосіб відмиває доходи, одержані злочинним шляхом. Заставою у такому процесі нелегального кредитування є легальна власність позичальника, у т. ч. корпоративованого підприємства, одним із акціонерів

якого може бути держава. У випадку переходу частини власності до кримінального кредитора частка держави спершу розмивається, а згодом, у т. ч. через корупційні схеми, приватизується кримінальними вигодоодержувачами за заниженими цінами.

Репутаційні ризики країни та зміни у прямих іноземних інвестиціях і потоках капіталу. Зіпсована репутація фінансового сектору країни, який починає в цілому асоціюватися із потоками доходів нелегального походження, має наслідком суттєвий відтік прямих іноземних інвестицій з відповідної країни. Пряме інвестування припиняється також із боку внутрішнього інвестора, оскільки репутаційні ризики підривають довіру не тільки зовнішніх, але й внутрішніх інвесторів, породжують відчуття незахищеності права приватної власності та недовіри до принципу верховенства права у країні, всі сфери життєдіяльності якої дедалі більше поглинаються організованою злочинністю.

З іншого боку, країна, яка асоціюється із недовірою правоохоронною системою, з високим рівнем корупції, з кримінальним поглинанням основних її інститутів, стає дуже привабливою для капіталів нелегального походження і може одержати істотну вигоду від цього, особливо тоді, коли зовнішній капітал кримінального походження інвестується в реальний сектор економіки такої країни, а не просто проходить транзитом через її юрисдикцію. У спеціальній літературі окреслений процес отримав назву “сейшельський ефект”, оскільки Сейшельські острови першими почали активно конкурувати за залучення іноземних інвестицій кримінального походження [43].

Орієнтирами привабливості національних юрисдикцій для кримінального капіталу можуть бути різноманітні міжнародні списки та рейтинги, які оцінюють прогрес чи регрес певної країни у сфері детінізації, декриміналізації, деофшоризації, декорупціоналізації тощо.

Одним із найважливіших орієнтирів у сфері глобального антилегалізаційного стримування є перелік країн і територій, запроваджений у 2001 р. FATF (табл. 1.5).

У табл. 1.6 [214] наведено перелік офшорних фінансових центрів світу, складений провідними неурядовими організаціями для альтернативного орієнтування в об'єктивній інформації про правові, фінансові, фіскальні та іншого роду переваги, які пропонують різні юрисдикції світу всім тим, хто потребує відповідних механізмів маскування

Таблиця 1.5

Динаміка включення/виключення юрисдикцій до переліку FATF

№ з/п	Країна	Перелік МВФ 1999	Список податкових гаваней OECD	Список NCCT, створений FATF у 2000 р.	Список NCCT, створений FATF у 2001 р.	Список NCCT, створений FATF у 2002 р.	Список NCCT, створений FATF у 2005 р.	Список HR&NCCT, створений FATF у 2013 р.
Африка								
1	Алжир							x
2	Джібуті	x						
3	Єгипет				x	x		
4	Ефіопія							x
5	Кенія							x
6	Ліберія	x	x					
7	Мальдіви		x					
8	Маврикій	x						
9	Нігерія	x			x	x	x	
10	Сейшели	x	x					
11	Танзанія							x
Азія та Тихоокеанський регіон								
1	Австралія	x						
2	Острови Кука	x	x	x	x	x		
3	КНДР							x
4	Федеральні штати Мікронезії	x	x					
5	Гуам	x						
6	Гон-Конг	x						
7	Індонезія				x	x		x
8	Іран							x
9	Японія	x						
10	Макао	x						
11	Малайзія	x						
12	Маріанські острови	x						
13	Маршалові острови	x	x	x	x			
14	М'янма (Бірма)				x	x	x	x
15	Науру	x	x	x	x	x	x	
16	Ніуе	x	x	x	x			

Продовження табл. 1.5

№ з/п	Країна	Перелік МВФ 1999	Список податкових гаваней ОЕСД	Список НССТ, створений FATF у 2000 р.	Список НССТ, створений FATF у 2001 р.	Список НССТ, створений FATF у 2002 р.	Список НССТ, створений FATF у 2005 р.	Список HR&НССТ, створений FATF у 2013 р.
17	Пакистан							х
18	Філіппіни	х		х	х	х		
19	Самоа	х	х					
20	Сінгапур	х						
21	Сирія							х
22	Таїланд	х						
23	Вануату	х	х					
24	Ємен							х
Європа та Близький Схід								
1	Андорра	х	х					
2	Австрія	х						
3	Бахрейн	х	х					
4	Кампіоне-Д'Італія	х						
5	Кіпр	х	х					
6	Дубаї (ОАЕ)	х						
7	Гібралтар	х	х					
8	Гернсі Олдерні	х	х					
9	Угорщина	х			х			
10	Ірландія	х						
11	Острів Мен	х	х					
12	Ізраїль	х		х	х			
13	Джерсі	х	х					
14	Кувейт	х						
15	Ліван	х		х	х			
16	Ліхтенштейн	х	х	х				
17	Люксембург	х	х					
18	Мадейра	х						
19	Мальта	х						
20	Монако	х	х					
21	Нідерланди	х						
22	Оман	х						
23	Росія	х		х	х			
24	Швейцарія	х						

Закінчення табл. 1.5

№ з/п	Країна	Перелік МВФ 1999	Список податкових гаваней OECD	Список NCCT, створений FATF у 2000 р.	Список NCCT, створений FATF у 2001 р.	Список NCCT, створений FATF у 2002 р.	Список NCCT, створений FATF у 2005 р.	Список HR&NCCT, створений FATF у 2013 р.
25	Туреччина							x
26	Україна				x	x		
27	Великобританія	x						
Північна та Південна Америка								
1	Антигуа та Барбуда	x	x					
2	Аруба	x	x					
3	Багами	x	x	x				
4	Барбадос	x	x					
5	Беліз	x	x					
6	Бермуди	x						
7	Британські Віргінські острови	x	x					
8	Кайманові острови	x		x				
9	Коста-Рика	x						
10	Домінікана	x	x	x	x			
11	Гренада	x	x		x	x		
12	Гватемала				x			
13	Монтсеррат	x	x					
14	Нідерландські Антильські острови	x	x					
15	Сент-Кітс і Невіс	x	x	x	x			
16	Сент-Люсія	x	x					
17	Панамські острови	x	x	x				
18	Пуерто Ріко	x						
19	Сент Вінсент	x	x	x	x	x		
20	Острови Теркс і Кайкос	x	x					
21	Сполучені Штати	x						
22	Еквадор							x

Складено авторами.

власних доходів, їхніх джерел походження, місця знаходження та подальших способів та напрямів витрачання.

Як бачимо, Україна на сьогоднішній день не входить до жодного із наведених переліків, які б приваблювали капітал нелегального походження.

Слід зазначити, що як джерела походження коштів, які відмиваються, міжнародні антилегалізаційні стандарти (Рекомендації FATF) розглядають серйозні злочини, до яких насамперед належать: виробництво і збут наркотичних засобів, нелегальне виробництво і збут зброї, викрадення і збут автотранспортних засобів, нелегальна торгівля культурними цінностями і антикваріатом, нелегальні операції на ринку фінансових послуг, нелегальна торгівля трансплантатами, торгівля людьми, організована проституція, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з подальшою його реалізацією, нецільове використання бюджетних коштів, контрабанда, контрафактна діяльність, псевдо-підприємництво, фіктивне підприємництво, корупційна діяльність, ухилення від сплати податків тощо.

Приблизні обсяги кримінальної тінізації національної фінансово-економічної сфери дозволяють оцінити дані Державної служби фінансового моніторингу України, які є результатом оброблення повідомлень про підозрілі фінансові операції, що проводяться клієнтами через фінансово-кредитні установи.

Рис. 1.20 показує динамічне порівняння абсолютних (у мільярдах гривень) значень номінального ВВП, зведеного бюджету України за доходами та сум підозрілих фінансових операцій, інформація про які була подана до Держфінмоніторингу України.

Проведений аналіз є доказом зростання репутаційних ризиків країни для легальних інвесторів та її привабливості для інвесторів коштів нелегального походження. Єдиним інституційним механізмом зменшення вказаного рівня загроз є антилегалізаційний фінансовий моніторинг, що здійснюється на державному і на первинному рівнях. На нашу думку, інформаційні важелі антилегалізаційного фінансового моніторингу є фундаментом даного інституційного механізму, оскільки саме вони дають змогу забезпечити своєчасне виявлення окреслених загроз та інформування про них.

Ризики для ліквідності фінансового сектору. Довгостроковий вплив операцій із відмивання нелегальних доходів на фінансовий сектор є одним з найбільш визначальних. Значні потоки коштів неле-

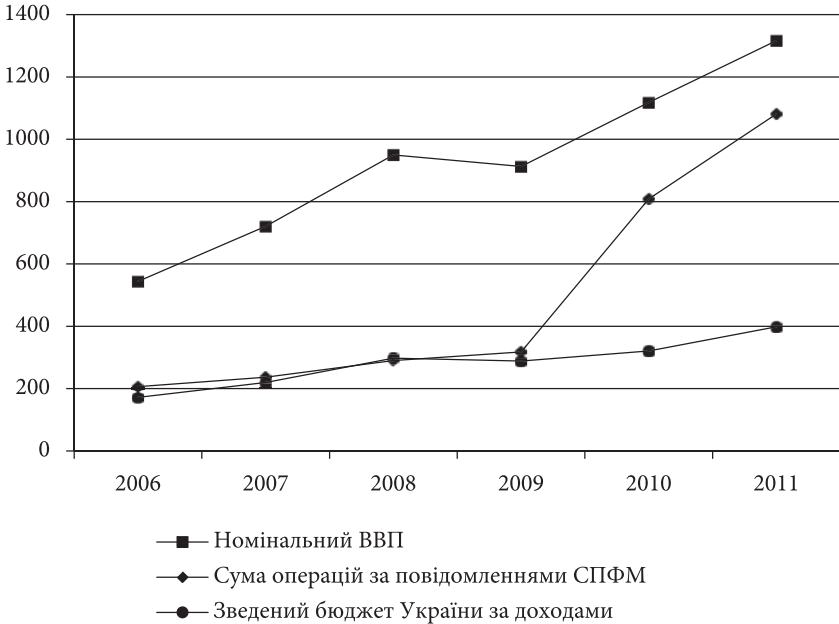

Рис. 1.20. Порівняння абсолютних значень ВВП, зведеного бюджету України та сум фінансових операцій за повідомленнями суб'єктів первинного фінансового моніторингу, млрд грн

Складено авторами.

гального походження, які спрямовуються через канали банківського обігу, здатні суттєво змінювати характеристики ліквідності банківської системи країни. Ця ліквідність змінюється непрогнозованим чином, оскільки суб'єкти відмивання керуються специфічними (незалежними від загальноринкових) міркуваннями.

Беручи до уваги інтегровану і взаємопов'язану сучасну фінансову систему, різкий відтік ліквідності з банків може спричинити неконтрольовані мультиплікативні негативні ефекти для інших учасників ринків фінансових послуг та реального сектору економіки, створюючи таким чином передумови для системної кризи та монетарної нестабільності в країні.

Прибутки фінансового сектору. Діаметрально протилежні аргументи також мають право на існування і є досить раціональними з

меркантильно-утилітарної точки зору. Банки та інвестиційні фонди можуть навіть бажати мати серед своїх клієнтів осіб, які відмивають доходи, одержані внаслідок вчинення злочинів. Клієнти фінансових установ, які відмивають кошти, орієнтуються не на вищу ставку дохідності фінансових продуктів, які вони придбавають, а насамперед на вищий рівень анонімізації та секретності власних трансакцій. Анонімність (секретність) – це той продукт, за який суб'єкти відмивання нелегальних доходів готові навіть доплачувати, іншими словами, готові погодитися навіть на негативну ставку дохідності по базових продуктах і послугах фінансової установи в обмін на можливість провести через дану установу потоки доходів, одержаних з нелегальних джерел. Для банків такі клієнти є джерелом додаткової ліквідності, особливо у кризові періоди її гострого дефіциту.

Авторитетний британський тижневик “Оглядач” (“The Observer”) 13 грудня 2009 р. опублікував інтерв'ю з керівником офісу ООН з контролю за наркотиками Антоніо Марія Костою, суть якого зводиться до інформації про те, що доходи, одержані від вчинення організованих злочинів, були чи не єдиним джерелом ліквідності для багатьох банків під час останньої світової фінансової кризи. Він також уточнив, що 352 млрд дол. доходів, одержаних від продажу наркотиків упродовж 2008 р., були “відмиті” через банки та абсорбовані реальним сектором легальної економіки світу [201].

Згадане інтерв'ю найвищої посадової особи спеціалізованої установи, яка є постійно діючим органом ООН, актуалізувало проблематику дослідження зростаючого впливу суб'єктів кримінального сектору на економічну систему під час загальної всеохоплюючої фінансово-економічної кризи, коли критерій “виживання будь-якою ціною” стає єдиним і визначальним для суб'єктів легального сектору.

Для того, щоб краще зрозуміти значення наведених вище характеристик щодо відмивання наркодоходів та їх ролі як джерела додаткової ліквідності для банків, доцільно зазначити, що згідно з інформацією, оприлюдненою МВФ у 2008 р., загальний обсяг токсичних (проблемних з точки зору повернення) активів у банківській системі США вимірювався сумою у 1,4 трлн дол. США [207]. Іншими словами, якщо співвіднести суму наркодоходів із вказаною сумою токсичних активів, виходить, що лише за рахунок наркопотоків банки могли на 25 % компенсувати нестачу ліквідності у своїх установах у період кризи.

Оцінки МВФ, зроблені ще у 1999 р., не складно екстраполювати на наш час, оскільки вони вимірювалися 2–5 % світового ВВП. Таким чином, з урахуванням того, що світовий ВВП за станом на кінець 2012 р. склав 80 трлн 230 млрд дол. США [253], обсяг нелегальних доходів, які відмиваються у світовій економіці, перебуває в межах від 1,6 трлн до 4 трлн дол. США. На фоні цих розрахунків наведені цифри про наркодоходи, які відмивалися під час фінансової кризи, є досить скромною характеристикою реального обсягу нелегальної ліквідності, що стала рятівним зряддям для багатьох банків, що функціонували у той час на межі банкрутства.

Відомий дослідник проблем, пов'язаних із відмиванням “брудних” коштів, австралієць Джон Волкер, ще у 1999 р., виходячи з наявних на той час загальносвітових емпіричних даних та на підставі запропонованої ним аналітичної моделі, оцінив транскордонні світові потоки нелегальних капіталів, які відмивалися, і зробив висновок про те, що значна кількість вказаних капіталів концентрується у країнах північної Америки та Європи (табл. 1.7) [249].

Причина окресленої географічної концентрації потоків відмивання коштів пов'язана передусім із розмірами та розвитком фінансової системи розвинутих країн західного світу, а також з тим фактом, що розвинуті країни є найкращим місцем інвестування відмитих доходів, зокрема, у товари розкоші. Організована злочинність здійснює нелегальну діяльність по всьому світу, відмиваючи у подальшому власні доходи у тих країнах, де режими антилегалізаційного стримування є менш ефективними (насамперед у країнах третього світу та в країнах з перехідними економіками, країнах з високим рівнем корупції, тінізації тощо). Далі відмиті нелегальні доходи виводяться (“вимиваються”) з країн їхнього походження (у т. ч. з країн їх відмивання) та інтегруються у високорозвинутих країнах Європи та Північної Америки. За підрахунками Раймонда Бейкера (президента міжнародної організації Global Financial Integrity, місією якої є скорочення нелегальних фінансових потоків у світі), від 500 до 800 млрд дол. США покидають щорічно країни третього світу та країни із перехідною економікою, переправляючись у фінансові системи розвинутих країн (дані Бейкера підтверджують розрахунки Дж. Волкера, наведені у табл. 1.7) [187].

Вказане означає, що основними вигодоодержувачами від потоків кримінальних доходів, які відмиваються, є високорозвинуті країни

Таблиця 1.7
Оцінка основних потоків відмивання нелегальних доходів у світі, млрд дол. США на рік

Region світу	Регіон призначення доходів, які відмиваються											Затяжна сума іллегальних доходів	Вихідні потоки іллегальних доходів		
	Східна Азія	Південна Азія	Південно-Західна Азія	Австралія	Північна Африка	Південна Африка	Європа	Південна Америка	Центральна Америка	Карибський басейн	Північна Америка			Антарктика	
Регіон походження доходів, які відмиваються															
Східна Азія	298	1	6	2	1	1	18	0	0	0	1	1	0	329	31
Південна Азія	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1
Південно-Західна Азія	0	0	17	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	18	1
Австралія	1	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4	2
Північна Африка	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1
Південна Африка	0	0	1	0	0	15	2	0	0	0	0	0	0	19	4
Європа	7	0	9	1	1	1	985	0	0	2	1	0	1006	21	
Південна Америка	0	0	0	0	0	0	2	24	0	3	1	0	31	7	
Центральна Америка	0	0	0	0	0	0	1	0	18	3	1	0	24	5	
Карибський басейн	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	6	0	
Північна Америка	15	0	20	13	7	5	271	22	54	316	681	0	1403	721	
Антарктика	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Загальна сума іллегальних доходів	322	5	52	18	15	21	1281	47	73	331	686	0	2850		
Вихідні потоки іллегальних доходів	24	2	36	16	9	6	296	23	54	325	4	0	0		

Джерело: Walker J. How Big is Global Money Laundering? / J. Walker // Journal of Money Laundering Control. – 1999. – Vol. 3, iss. 1. – P. 25–37.

світу та їхні фінансові системи і аж ніяк не ті країни, які стають територіями-жертвами вчинення переважної більшості масштабних предикатних злочинів, і навіть не ті країни, які використовуються як транзитні для проведення найскладніших етапів відмивання значних обсягів нелегальних доходів через слабкість їхніх антилегалізаційних режимів.

Таким чином, багаті країни стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими, оскільки обсяг світового доходу постійно зростає, проте, разом із його зростанням збільшується і кількість тих, хто живе за межею бідності, і власне описаний рух нелегальних капіталів у світі є однією з причин цього явища.

Не менш відомою тезою, оприлюдненою робочою групою на чолі з Раймондом Бейкером, є така: “на кожен долар міжнародної допомоги, яку західний (розвинутий) світ виділяє бідним країнам третього світу, припадає десять доларів відтоку нелегальних доходів, одержаних у вказаних бідних країнах” [189]. Доцільно наголосити на тому, що у нинішньому глобалізованому світі дедалі більше стираються межі у сфері зовнішньої торгівлі товарами, роботами і послугами, міграції людей, трансфертів фінансових активів тощо. Тому проблема контролю проходження нелегальних потоків коштів через світову фінансову систему стає ще актуальнішою, ніж будь-коли дотепер.

Репутаційні ризики фінансового сектору. Переважна більшість дослідників одностайні в оцінці негативного впливу відмивання нелегальних доходів на репутацію фінансового сектору. На сьогодні відомо про значну кількість способів, за допомогою яких нелегальні доходи здатні проникати в легальні фінансові установи.

Відмивання доходів ослаблює розвиток фінансового сектору з двох причин: перш за все, відповідні фінансові трансакції роз’їдають фінансові установи з середини, оскільки існує прямиий зв’язок між відмиванням доходів і шахрайською діяльністю; по-друге, довіра добросовісних клієнтів є фундаментальною у розвитку фінансових установ, у той час як відмивання доходів здатне зруйнувати капітал довіри і репутацію майже миттєво. Підривання репутації кількох фінансових установ одночасно здатне породити колапс фінансової системи країни в цілому, особливо у тих країнах, де концентрація банківського капіталу є досить значною і один із системних банків стає об’єктом резонансних фінансових розслідувань з питань антилегалізаційного фінансового моніторингу.

Оскільки вітчизняна система антилегалізаційного фінансового моніторингу є банко-центрованою, то логічним є розгляд наслідків реалізації репутаційного ризику саме для банківських установ.

Ризик залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів пов'язаний з ймовірністю понесення банківською установою втрат в результаті її втягування у схеми надання правомірного вигляду володінню, використанню або розпорядженню грошовими коштами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також внаслідок надання фінансових послуг клієнтам із непрозорою структурою власності та/або з незрозумілими джерелами походження капіталу. Вказаний ризик може мати такі форми прояву [157]:

- фінансові втрати (штрафні санкції) внаслідок настання правового ризику з причин недотримання вимог чинного законодавства України;
- фінансові втрати, зумовлені ризиком втрати ділової репутації та внаслідок публічного розголосу фактів причетності банку до проведення фінансових операцій з метою відмивання злочинних доходів;
- ризик матеріальних втрат в результаті арешту або конфіскації активів банку компетентними вітчизняними або міжнародними правоохоронними органами при виявленні ними коштів, що мають злочинне походження на рахунках банку, а також при виявленні фактів проведення фінансових операцій з ними;
- фінансові втрати внаслідок юридичного ризику, який відображає можливість винесення несприятливих для банку судових рішень, результатом чого може стати суттєве погіршення фінансового стану, особливо у тому випадку, коли в країні існує розвинутий фондовий ринок і частина емітованих банком акцій перебуває у вільному обігу на вторинному ринку цінних паперів;
- фінансові втрати внаслідок ризику концентрації. Ризик концентрації пов'язаний з ймовірністю небезпеки істотного зниження ліквідності банку через неочікувано значне вилучення коштів великими вкладниками, що характерно для операцій із відмивання злочинних доходів.

Репутаційний ризик полягає в тому, що розповсюдження інформації про недоліки у діловій практиці банку і про його зв'язки з представниками тіньової економіки може спричинити втрату довіри до надійності цієї установи.

Ризик втрати ділової репутації через втягування банку в процеси відмивання нелегальних доходів може мати такі наслідки:

- падіння вартості акцій і капіталізації компанії;
- відмова іноземних партнерів від розширення співробітництва та/або одностороння відмова від продовження співробітництва з метою мінімізації власних ризиків бути залученим у схеми, пов'язані із відмиванням доходів у зв'язку з наявністю відповідної інформації про свого контрагента. Результатом такої відмови є закриття кореспондентських рахунків банків-контрагентів із заплямованою діловою репутацією;
- зміна умов залучення коштів на міжнародних фінансових ринках у зв'язку із підвищенням загального рівня ризику позичальника;
- затримання платежів клієнтів банку з боку іноземного банку-кореспондента у зв'язку з необхідністю більш ретельної перевірки документів та інформації з метою мінімізації банками-кореспондентами власних ризиків бути залученими до процесу відмивання коштів. Як радикальні заходи банки-кореспонденти можуть застосовувати відмову у проведенні платежу із поверненням коштів відправнику (характерно для європейських банків) або ж до заморожування коштів (характерно для банків США);
- підвищення загального ризику економічного суб'єкта, що знижує його привабливість при розробці угод щодо злиття/поглинання;
- відтік клієнтів. Добросесні клієнти перестають підтримувати ділові стосунки в банку, ділова репутація якого зіпсована звинуваченнями у відмиванні коштів.

Структурною особливістю прояву репутаційного ризику є реалізація його наслідків через каскад інших банківських ризиків. Будучи окремим ризиком банківської діяльності, який виникає при наданні фінансових послуг клієнтам із непрозорою структурою власності та/або з незрозумілими джерелами походження капіталу, ризик залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів проявляється через виникнення і реалізацію інших видів банківських ризиків. У цьому контексті вказаний ризик можна віднести до категорії зв'язаних (складних) ризиків, який проявляється через реалізацію ризиків першого порядку, або простих ризиків (рис. 1.21).

Ефективність організації управління ризиками значною мірою визначається їхньою класифікацією. З метою розроблення ефектив-

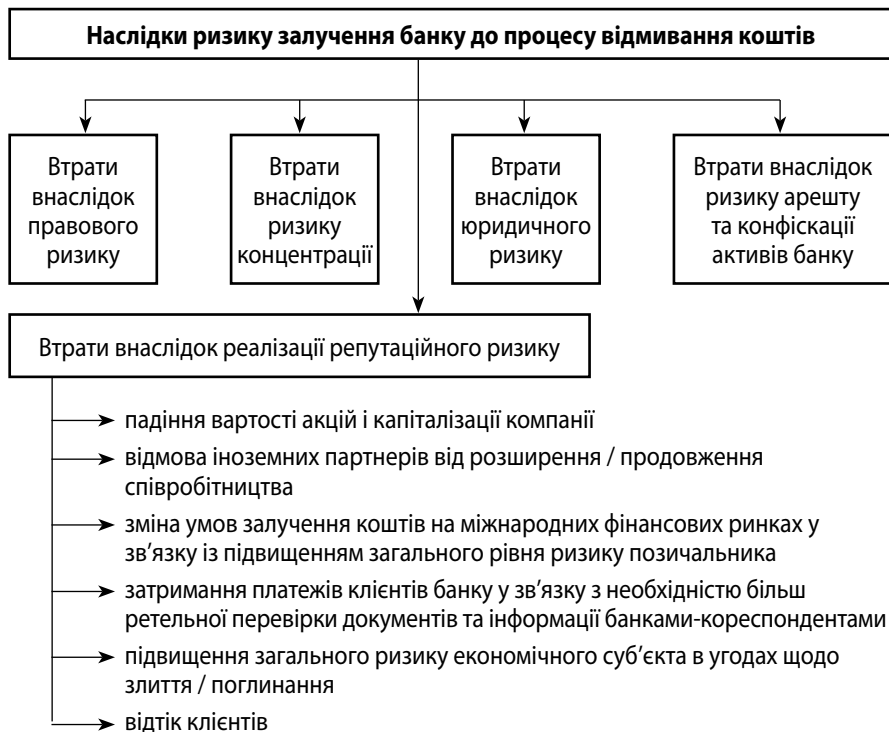

Рис. 1.21. **Класифікація наслідків реалізації ризику залучення банку в процесі легалізації злочинних доходів**

Складено авторами.

них механізмів управління ризиком залучення банку до процесів відмивання коштів, розглянемо місце вказаного ризику в загальній структурі банківських ризиків.

У вітчизняній та зарубіжній літературі банківські ризики класифікуються за різними критеріями. Ієрархія ризиків за ступенем їх важливості вибудовується залежно від ситуації, що склалася на вказаний момент у державі під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Однією з найбільш змістовних можна вважати класифікацію банківських ризиків, запропоновану Пітером С. Роузом, який виділяє

шість основних видів і чотири додаткові ризики комерційного банку. До основних видів ризику П. Роуз відносить такі [135]:

- 1) кредитний ризик;
- 2) ризик незбалансованої ліквідності;
- 3) ринковий ризик;
- 4) процентний ризик;
- 5) ризик недоодержання прибутку;
- 6) ризик неплатоспроможності.

До інших важливих видів ризику П. Роуз відносить ще чотири види, які він визначає таким чином:

- 1) інфляційний ризик;
- 2) валютний ризик;
- 3) політичний ризик;
- 4) ризик зловживань.

Перевагою наведеної вище класифікації є те, що до цієї системи включено як ризики, що виникають усередині банку, так і ризики, що зароджуються поза банком і впливають на його діяльність. Разом з тим нині така класифікація не може бути використана комерційними банками на практиці у зв'язку із описовим її характером. Більш вдалою і такою, що найбільш точно відповідає сучасному стану українських банків, є класифікація ризиків, запропонована Хенні ван Грюнінгом (рис. 1.22) [48].

Досить ґрунтовною і повною, з огляду на врахування специфіки функціонування вітчизняної банківської системи, є класифікація ризиків, наведена у методичних рекомендаціях Національного банку України, де з метою здійснення банківського нагляду виокремлено дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик.

Вказана класифікація ризиків відображає підхід Національного банку України до ідентифікації ризиків банків, але вона не є вичерпною і кожен окремий банк може доповнювати її з урахуванням власного бачення ризиків, з якими він має справу. У кожному випадку розроблення власної внутрішньої системи ризик-менеджменту банк має враховувати кращу світову та вітчизняну практику у цій сфері, зокрема рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципи корпоративного управління. Серед іншого,

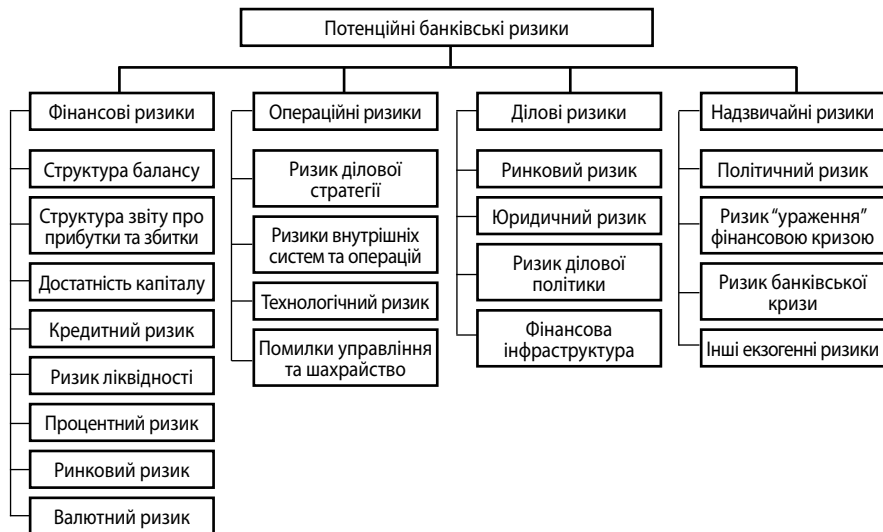

Рис. 1.22. Класифікація банківських ризиків за Хенні ван Грюнінгом

Джерело: Грюнінг Х., ван. Международные стандарты финансовой отчетности: практическое руководство / Х. ван Грюнінг. – М.: Вест Мир, 2006. – 344 с.

вітчизняним банкам доцільно використовувати карту ризиків, запропоновану Міжнародною асоціацією професіоналів ризик-менеджменту (GARP), деталізація якої наведена в табл. 1.8 [128].

Використання міжнародної GARP-класифікації банківських ризиків має на меті не механічне виокремлення всіх видів банківських ризиків, а створення певної системи, яка б дала змогу банкам не упустити окремих компонентів прояву операційних ризиків, зокрема ризику операційного контролю, одним з різновидів якого є ризик залучення банку до процесів легалізації злочинних доходів.

Джерелом виникнення легалізаційного ризику є банківська діяльність в цілому, однак рівень ризику варіюється залежно від видів діяльності та окремих фінансових операцій клієнтів. Характеризуючи специфіку клієнтської бази, ризик змінюється за видами економічної діяльності, а також залежно від розмірів і структури власності клієнтів.

З урахуванням можливих збитків, які настають при реалізації ризику відмивання коштів в банку, вказаний різновид ризику операційного

Таблиця 1.8

GARP-класифікація банківських ризиків

Клас ризику	Вид ризику	Різновид ризику
Кредитний ризик	Прямий кредитний ризик Розрахунковий ризик Ризик кредитного еквівалента	
Ринковий ризик	Ризик кореляції Фондовий ризик	Ризик мінливості ціни на акції Ризик мінливості (волатильності) Базисний ризик Ризик дивідендів
	Процентний ризик	Ризик зміни процентної ставки Ризик кривої прибутковості Ризик волатильності процентної ставки Базисний ризик процентної ставки/ризик процентного спреду Ризик передоплати
	Валютний ризик	Ризик мінливості курсів валют Волатильність курсів валют Ризик конвертації прибутку
	Товарний ризик	Ризик цін на товари Ризик форвардної ціни Ризик волатильності цін на товари Базисний товарний ризик/ризик спаду
	Ризик кредитного спреду	
Ризик концентрації портфеля	Ризик інструменту Ризик істотної операції Ризик сектору економіки	
Ризик ліквідності	Ризик ліквідності фондирування Ризик ліквідності активів	
Операційний ризик	Ризик транзакції	Помилка при виконанні Складність продукту Помилка в обліку Помилка в розрахунках Ризик доставки товару Ризик документації/контрактний ризик

Закінчення табл. 1.8

Клас ризику	Вид ризику	Різновид ризику
	Ризик операційного контролю	Перевищення лімітів Несумлінні торговельні операції Шахрайство Відмивання грошей Ризик безпеки Ризик основного персоналу Ризик обробки операції
	Ризик систем	Помилки програмування Помилка у визначенні ринкової ціни Управлінська інформація Збій комп'ютерних систем Помилка телекомунікаційних систем Планування заходів на випадок аварійних ситуацій
Ризик бізнес-події	Ризик конвертованості валют Ризик зміни кредитного рейтингу Ризик репутації Податковий ризик Юридичний ризик Ризик непередбачених обставин Ризик законодавства	Природні катаклізми Воєнні дії Кризи/призупинення операцій на ринку Недотримання вимог у відношенні капіталу Зміни в законодавстві

Джерело: Основи банківського ризику: електрон. посіб. // Програма ризик-сертифікації (RCP) GARP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.garp.org/risk-education/rcp.aspx>.

контролю слід віднести до повного (максимального) типу ризику, оскільки у випадку його активізації мають місце не тільки втрачені можливості одержати легальний дохід від проведення фінансових операцій банком, але й загрози подальшого існування банку у зв'язку з можливим відкликанням ліцензії на здійснення банківських операцій.

Характеризуючи відношення до внутрішнього і зовнішнього середовища банку, слід вказати на те, що ризик легалізації є змішаним типом ризику, оскільки залежить як від зовнішніх умов функціону-

вання банку (географії присутності, економічної кон'юнктури і особливостей законодавчого регулювання), так і від внутрішніх чинників (ділової активності керівництва банку, організації системи первинного фінансового моніторингу в банку з метою виявлення ознак відмивання доходів у сукупності фінансових операцій, якості підготовки персоналу банку і т. ін.).

За характером розподілу ризику в часі легалізаційний ризик можна оцінити як постійний. За критерієм ймовірності настання – як помірний. За методом розрахунку – як індивідуальний, оскільки розраховується, виходячи зі шкали коефіцієнтів ризику і зважування ризику у розрізі окремих банківських операцій, клієнтів і напрямів діяльності. Зважаючи на специфіку джерела виникнення та на можливість управління ним, ризик легалізації належить до частково регульованих. На рис. 1.23 наведено типологізацію вище окресленого різновиду ризику операційного контролю [38].

При оцінюванні ризиків, які виникають внаслідок залучення вітчизняних банків до процесів відмивання нелегальних доходів, доцільно використовувати розподіл всіх банків на групи за розміром їхніх активів, який щорічно встановлюється рішенням комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Відповідно до вказаного рішення, всі банки, які функціонують в Україні, поділені на чотири групи. Серед цих груп з метою більш детального аналізу наслідків реалізації ризику легалізації для кожної з них виділимо категорію великих (системних, універсальних) банків першої групи, з розміром активів понад 15 млрд грн, і діаметрально протилежну до них – категорію малих (недокапіталізованих, кептивних) банків четвертої групи, з розміром активів, меншими, ніж 3 млрд грн [313].

Аналізуючи ризики, які виникають внаслідок залучення банків першої категорії (системоутворюючих) до процесів відмивання нелегальних доходів, доцільно використати умовну “модель айсберга” (рис. 1.24).

Вказана модель є відображенням ситуації, за якої банк, що керується у своїй діяльності виключно нормами національного законодавства, має можливість оцінити тільки правові ризики (надводну частину айсберга). Про існування інших ризиків банк може здогадуватись, однак не має можливості адекватно оцінити масштаби їх наслідків.

Сутність “моделі айсберга” полягає в тому, що ризик застосування санкцій з боку Національного банку України у цьому випадку є

Рис. 1.23. Типологізація ризику залучення банку до процесів легалізації нелегальних доходів

Джерело: Глущенко О. О. Зміст та функції фінансового моніторингу у сфері декриміналізації національної економіки / О. О. Глущенко. – Сімферополь : Кримський інститут бізнесу, 2008. – С. 283–285.

лише вершиною айсберга з погляду можливих фінансових втрат для банку і тому не здатний суттєво вплинути на результати господарської діяльності системного банку. Слід також враховувати і те, що ймовірність припинення дії чи анулювання ліцензії на здійснення банківських операцій системним банком є мінімальною.

З іншого боку, “модель айсберга” показує, що основним ризиком для системних банків є ризик втрати ділової репутації, який виникає внаслідок залучення системних банків до процесів відмивання коштів. Наслідки реалізації вказаного ризику великий банк починає відчувати в першу чергу (період часу від 0 до t_0) задовго до того, як орган регулювання та нагляду виявить будь-які порушення. Такий стан справ має місце тому, що великі іноземні банки, які перебувають у кореспондентських взаєминах з великими вітчизняними бан-

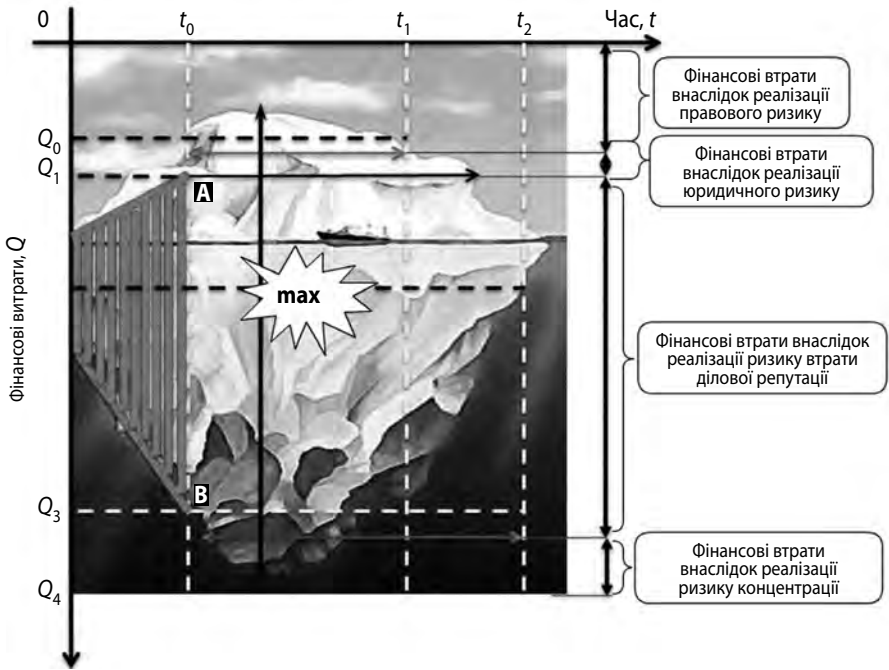

Рис. 1.24. “Модель айсберга” для оцінки наслідків реалізації ризику залучення банку до процесів легалізації нелегальних доходів

Складено авторами.

ками, зацікавлені у збереженні насамперед власної репутації. Таким чином відповідні іноземні банки володіють досить розвинутими системами фінансового моніторингу, які дають їм можливість виявляти нетипові фінансові операції. Отже, будь-яка інформація про можливу участь банку-кореспондента у схемах із відмивання нелегальних доходів неминуче впливає на оцінку ризику подальшого проведення фінансових операцій з цим банком.

Як тільки внутрішні системи моніторингу іноземного банку фіксують нетипову активність вітчизняного банку-кореспондента, це стає підставою для більш прискіпливого розгляду всіх платіжних доручень, які надходять від банку-кореспондента. Зазвичай така прискіплива увага супроводжується запитами про надання додаткових документів, що має наслідком істотне уповільнення швидкості проведення

розрахунків. Добросчесні клієнти вітчизняних банків, які зацікавлені в оперативності проведення розрахунків зі своїми закордонними партнерами, почнуть переводити свої операції в інший банк, що спричинить відтік клієнтів і матиме наслідком зменшення прибутку банку за рахунок розмірів втраченої вигоди ($Q_1 Q_3$ – розмір потенційних фінансових втрат від реалізації ризику втрати ділової репутації).

Реалізація ризику легалізації і пов'язаного з ним ризику втрати ділової репутації в країнах з розвинутими ринками капіталу здатна суттєво вплинути на вартість акцій банку і відповідно на його капіталізацію, що неминуче спровокує нову хвилю відтоку клієнтів. Таким чином, до моменту санкціонування відповідного банку з боку національного регулятора (період часу від 0 до t_0), великий банк з великою мережею міжнародних кореспондентських рахунків понесе втрати у розмірі, який відповідає площі фігури $Q_2 AB$.

З виникненням наслідків реалізації правового ризику (період часу від t_0 до t_1) у банку виникає необхідність у представництві та захисті своїх інтересів у суді, що має наслідком виникнення додаткових фінансових втрат внаслідок реалізації юридичного ризику. На даному часовому відрізку проявляються також наслідки ризику концентрації, коли злочинці, які вже зуміли розмістити кошти на рахунках даного банку, починають у масовому порядку переводити ці кошти за кордон або ж конвертувати їх у готівку і знімати зі своїх рахунків у зв'язку з підвищеним інтересом до клієнтів банку з боку правоохоронних органів. Неминучим наслідком прояву ризику концентрації є зниження показників ліквідності банку.

Після сплати штрафів державі наслідки ризику залучення банку першої категорії до процесу легалізації злочинних доходів ще відчуватимуться деякий час (період часу від t_1 до t_2) у формі прояву наслідків реалізації ризику втрати ділової репутації.

Таким чином, розмір сукупних фінансових втрат від реалізації ризику залучення банку першої категорії у схеми із відмивання злочинних доходів може бути визначений як площа всього айсберга, а не лише його видимої частини.

Для вітчизняних банків четвертої групи (малих банків), основні наслідки ризику залучення до процесів легалізації злочинних доходів проявляються через виникнення і реалізацію лише правового ризику та застосування санкцій з боку Національного банку України. Особливість цієї категорії банків полягає в тому, що малі банки зазвичай

не мають прямих кореспондентських відносин з великими іноземними банками-партнерами, а працюють через посередництво великих банків в Україні. Крім того, акції малих банків України не котируються на біржі (не числяться у біржових реєстрах). Внаслідок цього вони незрівнянно меншою мірою залежать від реакції іноземних банків та інвесторів на інформацію, яка реалізує ризик втрати ділової репутації. Потенційний максимум їхніх втрат зводиться до надводної частини айсберга.

Виходячи з результатів аналізу “моделі айсберга”, робимо висновок про те, що відмивати кошти, здобуті злочинним шляхом, в Україні набагато легше і вигідніше через банки четвертої й третьої групи, а не через банки другої та першої групи.

Забруднення нелегальним бізнесом легального. Нелегальні транзакції можуть поєднуватися (змішуватися) з легальними, особливо у тих випадках, коли на попередніх етапах нелегальної діяльності її суб'єкти змогли відмити значну частину нелегальних доходів та інтегрувати їх в легальні види економічної діяльності реального сектору економіки.

Вказана проблема є тим більшою, чим більш іллегальним є зовнішнє середовище, в якому доводиться конкурувати легальним суб'єктам господарювання. Недоброчесна конкуренція, подвійні стандарти, незахищеність права приватної власності, неефективність судової системи захисту своїх прав, значні транзакційні витрати, пов'язані із здійсненням власного бізнесу, спонукають легальних економічних агентів до пошуку альтернативних (квазілегальних, нелегальних) шляхів адаптації до умов описаного середовища. Однією з найпоширеніших альтернатив є змішування легальних та нелегальних потоків доходів під прикриттям різних механізмів маскуванню такої практики. Разом з тим одним з найефективніших механізмів прикриття вказаного змішування (принаймні для України) є фіктивне підприємництво та конвертаційні центри.

Діяльність суб'єктів фіктивного підприємництва є одним із ключових елементів механізму ухилення від сплати податків та легалізації злочинних доходів, суть якого зводиться, з одного боку, до утворення сприятливих умов для вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, а з другого – до маскуванню злочинної діяльності, зменшення об'єкта оподаткування з податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також до приховування джерел походжен-

ня і місцезнаходження доходів, одержаних злочинним шляхом з метою ухилення організаторів від відповідальності.

До сьогодення часу в Україні немає єдності у визначенні змісту поняття “фіктивне підприємство”. Різні учасники фінансово-економічного обігу ділові одиниці такого типу називають по-різному з огляду на те, що у законодавстві України зміст категорії “фіктивне підприємство” не визначений. Водночас очевидними є ознаки суспільної небезпеки і загрози для фінансової системи від діяльності, пов’язаної із укладанням і виконанням угод за участю фіктивних господарюючих суб’єктів.

Фіктивне підприємництво і фіктивні підприємства є ідеальним інструментарієм для здійснення такої діяльності: уникнення контрагентами фіктивних фірм відповідальності за нелегальну економічну діяльність шляхом перекадання цієї відповідальності на керівників фіктивного підприємства; незаконні операції з фінансовими ресурсами; нецільове використання і привласнення бюджетних коштів; нецільове використання або неповернення кредитів; ухилення від сплати податків, зборів та інших обов’язкових платежів; здійснення незаконних валютних операцій; незаконна конвертація гривневих коштів у вільноконвертовану іноземну валюту з подальшим її перерахуванням на рахунки в іноземних банках за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами; неповернення валютної виручки та приховування її за кордоном; торгівля людьми, наркотиками, зброєю; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Найбільш рентабельним різновидом нелегального бізнесу, що здійснюється шляхом використання фіктивних підприємств, є операції з конвертації безготівкових грошових коштів у готівку та навпаки.

Із запровадженням у 2001 р. кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво (стаття 205 Кримінального кодексу України) законодавцем здійснено вагомий крок уперед у протидії криміналізації національної економіки та фінансової системи. Однак вказана стаття мала ряд недоліків, оскільки визначене у ній поняття “фіктивне підприємництво” не враховувало таких організаційно-правових форм господарювання, як фізична особа – суб’єкт підприємницької діяльності (індивідуальне підприємництво); непідприєм-

ницькі товариства; громадські організації; благодійні фонди; споживчі кооперативи та інші неприбуткові організації.

До фіктивного підприємництва в Україні не віднесене також укладання фіктивних контрактів як засобу маскування псевдорозрахункових операцій (псевдопідприємництво). Нормативно невизначеним залишається ключове поняття – “фіктивне підприємство”, тим самим дотепер є розмитим і невизначеним перелік ознак, який би давав змогу чітко ідентифікувати суб’єктів фіктивної господарської діяльності.

Проведений нами аналіз спеціальної літератури дав змогу виокремити такий перелік основних ознак ризику, які характеризують суб’єкта фіктивного підприємництва, а саме [90; 98; 134]:

- 1) здійснення видів діяльності щодо яких є заборона;
- 2) прикриття незаконної діяльності;
- 3) ведення офіційної діяльності у мінімальному обсязі, що дає змогу імітувати активну підприємницьку діяльність;
- 4) неподання у встановлений термін звітності у податкові органи;
- 5) відсутність суб’єкта підприємства за адресою реєстрації;
- 6) державна реєстрація відбувається в одній області, відкриття рахунків у банківських установах – в іншій, діяльність здійснюється на території третьої області;
- 7) неможливість визначення фізичного місцезнаходження співробітників суб’єкта підприємництва та його адміністрації (директора, довірених осіб, головного бухгалтера);
- 8) постійне подання до податкових органів відомостей про призупинення діяльності та про відсутність об’єктів оподаткування;
- 9) відсутність відомостей про здійснення компанією реальної діяльності як господарюючого суб’єкта (у країні реєстрації);
- 10) поєднання в одній особі функцій засновника, директора і головного бухгалтера;
- 11) відсутність необхідних для здійснення статутної діяльності (у розрізі основних КВЕДів) виробничих, складських та офісних приміщень, а також засобів виробництва (як власних, так і орендованих);
- 12) інтенсивне надходження на поточний рахунок підприємства у банку значних сум грошових коштів відразу після його відкриття;
- 13) перед закінченням поточного або на початку наступного банківського дня обнулювання суми коштів на поточному рахунку підприємства (перераховується третім особам);

- 14) зняття готівкою усіх (переважної більшості) грошових коштів, що надходять на поточний рахунок підприємства;
- 15) домінування безтоварних угод на виконання робіт та надання послуг (надання маркетингових послуг, розроблення і реалізація програмних продуктів, проведення інших консалтингово-інформаційних операцій) над товарними з наявними додатковими ознаками фіктивності;
- 16) очевидна невідповідність обороту за рахунками господарюючого суб'єкта сумам сплати податкових платежів;
- 17) обсяги відшкодування ПДВ по експортних операціях (значні суми податкового кредиту по ПДВ);
- 18) невідповідність чисельності та складу трудового колективу (директор, головний бухгалтер і два-три додаткові працівники) спектру наданих за укладеними договорами послуг та виконаних робіт, які передбачають наявність значної кількості працівників, що мають спеціальну освіту;
- 19) обіймання керівних посад на підприємстві психічно хворими, матеріально залежними, раніше судимими особами тощо;
- 20) невідповідність обсягів споживання енергоносіїв та сплачених коштів електро-, тепло- та газопостачальним організаціям до задекларованого обсягу виробництва товарів;
- 21) невідповідність інформації, отриманої від організацій, які здійснюють перевезення вантажів (залізничний, автомобільний, водний транспорт) щодо обсягів перевезеного вантажу, адрес суб'єктів підприємництва та сум, сплачених за перевезення, порівняно з тією, якою оперує суб'єкт підприємницької діяльності.

Досягнувши поставленої мети, фіктивний суб'єкт господарювання припиняє свою діяльність шляхом фіктивного банкрутства або ж самоліквідується, не повідомляючи про це нікого.

Окреслені вище ознаки фіктивності потребують постійної уваги з боку фінансових установ і в черговий раз актуалізують проблематику, пов'язану із необхідністю підвищення ефективності програм “знай свого клієнта” і “належні заходи обачності щодо особи клієнта – перевірка особи клієнта”.

Зазначимо, що метою фіктивного підприємництва є прикриття більш серйозної форми прояву суспільно-небезпечної діяльності, а

також маскуванню джерела походження, місця знаходження і способів використання доходів, одержаних злочинним шляхом [45; 121].

Вказане зумовлює необхідність окреслення механізмів використання фіктивних підприємств для здійснення незаконних конвертаційних операцій та легалізації (відмивання) доходів.

Узагальнення практики, напрацьованої правоохоронними, регуляторно-наглядовими органами та Державною службою фінансового моніторингу України, дає змогу виокремити чотири групи фіктивних фірм [45].

1. “Чорна” фіктивна фірма (у багатьох випадках їх називають “одноденки” або “квартирні”) і створюють для проведення разових операцій).

Як правило, така фірма реєструється на загублений чи викрадений паспорт, паспорт померлої особи, особи без певного місця проживання або найманої підставної особи; розрахована на мінімальний строк діяльності, не веде бухгалтерську документацію й податковий облік. Наочним прикладом, який ілюструє використання “чорних” фіктивних фірм, є фінансова схема одноразової легалізації великої партії товару, яка не числиться в офіційному бухгалтерському обліку (рис. 1.25) [41]:

- Виробник необлікованої продукції реєструє (придбаває) або звертається за допомогою до вже зареєстрованої “чорної” фіктивної фірми для приховання одноразового факту реалізації великої партії необлікованої продукції.

Рис. 1.25. Фінансова схема реалізації продукції, яка не числиться в офіційному бухгалтерському обліку

Джерело: Глушенко О. О. Критерії вибору структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глушенко // Стратегія формування відкритої господарської системи в Україні: матер. міжнар. наук. студ.-аспірант. конф. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – С. 72–73.

- Фіктивна фірма від свого імені оформляє реалізацію необлікованої продукції (оформляються всі необхідні документи: договір; накладна; товарно-транспортна накладна і т. п.).
- Покупець продукції перераховує на розрахунковий рахунок фіктивної фірми грошові кошти, оплачуючи вартість придбаного від неї товару (покупець може і не здогадуватися, що товар він купує у фіктивного СПД).
- Грошові кошти, які надійшли на розрахунковий рахунок фіктивної фірми, переводяться у готівкову форму з використанням різних форм: отримання готівки (для здійснення закупівлі с/г продукції; для видачі під звіт співробітникам підприємства); за допомогою фізичних осіб – платників єдиного податку; ощадних сертифікатів на пред'явника та, як правило, з використанням механізму конвертаційного центру тощо.
- Готівкові грошові кошти, за винятком комісійних (які у випадку використання “чорної” фіктивної фірми є найнижчими з усіх альтернативних варіантів), передаються посадовим особам підприємства-виробника, яке таким чином реалізувало свою необліковану продукцію.

2. “Сіра” фіктивна фірма (створюється для проведення неодноразових операцій). Цей різновид фіктивних фірм порівняно з “чорними” на вищому рівні легалізує свою діяльність – регулярно подає звітність у податкову інспекцію; веде бухгалтерський і податковий облік; надає звичайні гарантії безпеки здійсненню протиправних дій; отримує оплату за послуги у межах 5–7 % від загальної суми угоди; використовується більшістю легальних суб'єктів підприємницької діяльності для конвертації коштів як у готівку, так і у безготівкову форму.

3. “Світла”, або “біла”, фіктивна фірма. Надає підвищені гарантії безпеки. Отримує оплату за послуги до 10–12 % від загальної суми угоди. Використовується керівниками державних підприємств, іноземних представництв. Через цю групу фіктивних фірм переводять у готівку грошові кошти респектабельні клієнти. Значно вища вартість послуг “світлих” фіктивних фірм пояснюється наявністю надійного прикриття клієнта від перевірок правоохоронних органів. Прикладом використання “світлих” фіктивних фірм може бути наведена нижче схема протиправного витрачання фінансових ресурсів державним підприємством (рис. 1.26) [41].

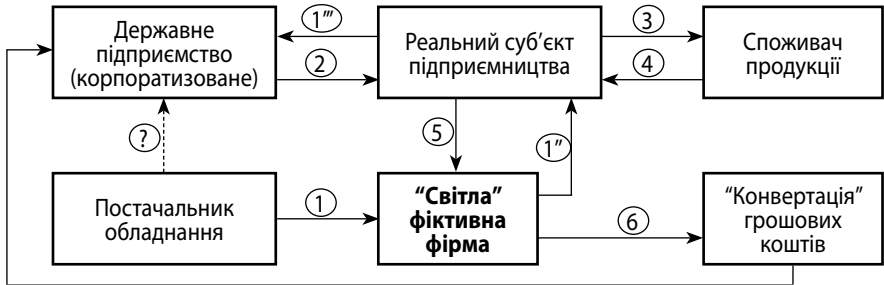

Рис. 1.26. Схема нелегальної діяльності державного підприємства з використанням “світлих” фіктивних фірм

Джерело: Глуценко О. О. Критерії вибору структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глуценко // Стратегія формування відкритої господарської системи в Україні: матер. міжнар. наук. студ.-аспірант. конф. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – С. 72–73.

При використанні зазначеної схеми, за змовою між її учасниками, здійснюється товарообмінна операція (1 – 1'' – 1''' – 2). Реальний СПД постачає обладнання державному підприємству за ціною його придбання від фіктивної фірми. Відповідно до умов товарообмінного договору реальний СПД отримує від державного підприємства продукцію, яку у подальшому реалізує споживачу (3). Фактичне виведення грошових коштів із легального обігу здійснюється у ланці використання фіктивної фірми, яка придбане у постачальника обладнання реалізує реальному СПД за ціною, яка у два-три рази вища за реальну (1''). Отримані від реалізації продукції грошові кошти (4) перераховуються реальним суб'єктом підприємництва фіктивній фірмі за постачання обладнання (5). Фіктивна фірма конвертує безготівкові кошти у готівку (6), і через дилерів конвертаційного центру грошові кошти передаються керівникові державного підприємства. Основним змістом цієї схеми є наявність змови між її учасниками. Фіктивна фірма, зазвичай, перебуває під контролем осіб, що беруть участь у даній фінансовій схемі.

4. “Буферне” підприємство – реальне підприємство, яке пройшло всі види реєстрації. Воно має приміщення, штат працівників, керівники цього підприємства регулярно надають податкову звітність, ведуть бухгалтерський облік, сплачують нараховані податки і збори від обсягу здійснюваної підприємницької діяльності. Проте такі

СПД не несуть значних податкових навантажень, оскільки документально оформляється отримання незначних доходів найчастіше за здійснення посередницьких послуг (між реальним СПД і “чорною” або “сірою” фіктивною фірмою). “Буфер” отримує нелегальний дохід у розмірі від 2 до 4 % від обсягу угоди. Як правило, такий суб’єкт має відповідні ліцензії (дозволи) на здійснення певних видів діяльності. Буферні фірми існують зазвичай до 2 років (до першої планової перевірки з боку податкових органів) і навіть витримують зустрічні перевірки. Угоди з ними значно важче визнати незаконними.

На поточних рахунках “буферних” підприємств проходить нагромадження грошових коштів, що надходять від клієнтів, які користуються послугами фіктивних фірм. Це дає змогу не допускати блокування грошей на рахунках фіктивних фірм співробітниками правоохоронних органів. Грошові кошти з рахунків буферних фірм на рахунки фіктивних фірм надходять безпосередньо перед їх конвертацією у готівку.

Метою використання кореспондентських рахунків комерційних банків (коррахунків) суб’єктами фіктивного підприємництва (у т. ч. псевдоекспортерами і псевдоімпортерами) у механізмах вчинення злочинів у сфері господарської діяльності є максимальне маскуваннн зв’язку між ініціаторами платежів та їх кінцевими одержувачами.

За станом на сьогоднішній день всі заходи контролю за фінансовими операціями клієнтів базуються на використанні доступу до реєстрів фінансових операцій і реквізитів одержувачів коштів за кожною фінансовою операцією (одержання доступу до “руху коштів по рахунках”). Однак під час здійснення багатоланцюгових розрахунків через банківські електронні системи безготівкових розрахунків доступ до “руху коштів” не дає змоги зрозуміти та проаналізувати дійсні аспекти і суть здійснюваних фінансових операцій.

На рис. 1.27 показано схему послідовності проходження платежу від одного господарюючого суб’єкта до іншого через електронні банківські системи безготівкових розрахунків. У рамках реалізації цієї схеми фірма X з Львівської області хоче перевести безготівкові кошти фірмі Y з Донецької області. З цією метою фірма X звертається з проханням до свого банку здійснити такий переказ через систему кореспондентських рахунків [95].

Фірма X має поточний рахунок у банку А, розташованому у Львівській області. Банк А має поточний рахунок в банку С м. Києва. З бан-

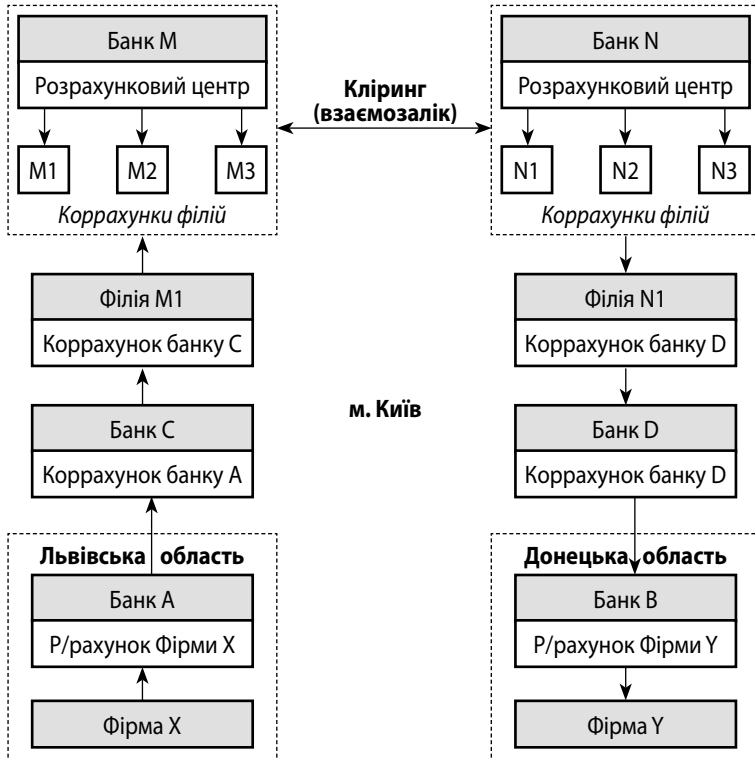

Рис. 1.27. Схема проходження платежу від фірми X до фірми Y через комп'ютерні банківські мережі та електронні системи безготівкових розрахунків

Складено авторами.

ку А в банк С надходить повідомлення (електронною поштою або факсом) з дорученням перерахувати кошти в банк В, який знаходиться в Донецькій області і в якому контрагент фірми X – фірма Y має відкритий свій поточний рахунок. Однак банк С не має кореспондентського рахунку в банку В для здійснення прямого перерахування відповідної суми коштів. Проте банк С має коррахунок у філії М1 банку М, який володіє широкою філіальною системою і/або широкою мережею кореспондентських зв'язків (рахунків) у різних банках м. Києва. Зважаючи на це, банк С дає розпорядження філії М1 через

головний банк М перерахувати кошти в будь-який банк, що має кореспондентські відносини з банком В.

У свою чергу, банк М, виконуючи вказане розпорядження, скеровує розпорядження в банк N, який також має широку мережу кореспондентських рахунків у різних банках. Банк N, визначивши через базу даних про коррахунки, що його філія № 1 має кореспондентські відносини з банком D, в якому є коррахунок банку В, дає розпорядження філії № 1 перерахувати кошти банку D. Банк D у свою чергу зараховує кошти банку В, а останній зараховує вказані кошти на поточний рахунок фірми Y.

Однак найважливіша специфіка використання коррахунків для проведення взаєморозрахунків між господарюючими суб'єктами полягає в тому, що у зв'язку із розгалуженістю систем кореспондентських рахунків і взаємних зобов'язань банків один перед одним реальні грошові кошти часто не перераховуються, а лише відбувається обмін інформацією для здійснення клірингу – взаємозаліку зустрічних платежів або розрахункових зобов'язань.

Таким чином, фінансові операції, які проводяться по кореспондентських рахунках, знеособлені та здійснюються між банками на залишкові суми, а не по кожному клієнту окремо. Розрахунки кодуються і реально простежити переміщення коштів по ланцюгу клірингових зарахувань важко або неможливо з огляду на масовість коррахунків і вказаних платежів по них. Напрям клірингу часто визначає комп'ютер. Інформація про кожну із сотень тисяч клірингових операцій – платежів по коррахунках у розрахункових центрах відповідних банків максимально знеособлена. Інформація про конкретну фірму-відправника і конкретну фірму-одержувача коштів при проходженні через систему кореспондентських рахунків залишається закодованою і банк-посередник, який обслуговує зазначені коррахунки, ця інформація зовсім не цікавить, а фіксується лише банком-відправником і кінцевим банком-одержувачем відповідного платежу.

На рис. 1.28 наведено схему безготівкових розрахункових і платіжних операцій суб'єктів господарювання через кореспондентські рахунки комерційних банків без використання поточних рахунків вказаних господарюючих суб'єктів [95].

Суть фінансових операцій, проходження яких показано на рисунку, полягає в тому, що реальний СПД – фірма А хоче перерахува-

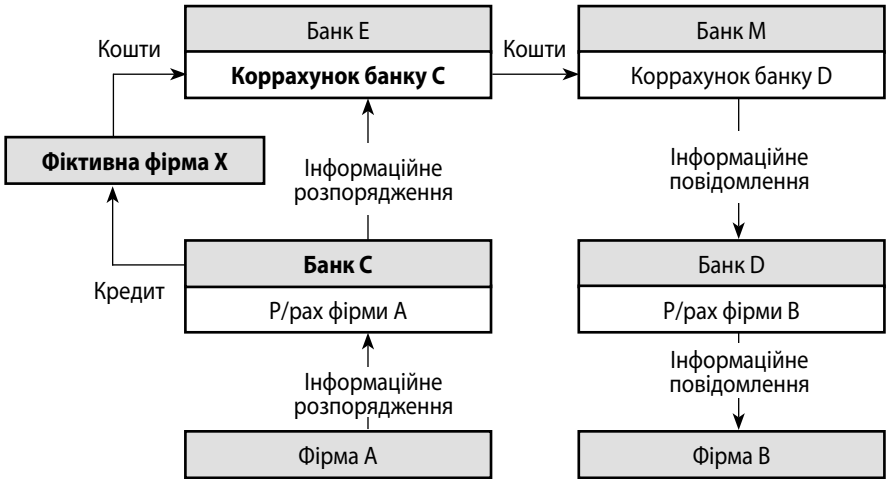

Рис. 1.28. Використання фіктивних фірм для здійснення безготівкових розрахунково-платіжних операцій реальних СПД через банківські коррахунки

Складено авторами.

ти кошти ще одному реальному СПД – фірмі В, не використовуючи для цього власного розрахункового рахунку, який може бути легко проконтрольований у разі потреби. Банк С, в якому знаходиться розрахунковий рахунок фірми А, вступивши з її посадовими особами у змову, забезпечує перерахування безготівкових коштів для потреб фірми А, не використовуючи її розрахункового рахунку. Фірма А одночасно компенсує банку С відповідні суми перерахованих коштів одним з багатьох можливих способів (наприклад, внесенням готівкових грошових коштів підконтрольними керівництву фірми А фізичними особами).

Банк С, заздалегідь знаючи про необхідність надання вказаних послуг фірмі А, забезпечує надходження грошових коштів на свій кореспондентський рахунок у банку Е. Однак для того, щоб максимально замаскувати вказану операцію, банк С не перераховує кошти на свій коррахунок у банку Е прямо, а забезпечує їх надходження в інший спосіб. Одним з найпоширеніших при цьому способів є надання безвідсоткового кредиту підконтрольній банку фіктивній фірмі Х, яка вказані кошти у подальшому від свого імені перераховує на

коррахунок банку С в банку Е. У випадку реалізації окресленої схеми в банку С не залишається жодних документів про перерахування коштів до банку Е, що є цілком законним, оскільки банк С до банку Е грошей не перераховував. Вказані кошти формально не належать банку С, хоча й перебувають на його кореспондентському рахунку, вони належать фіктивній фірмі Х. Разом з тим банк С, за попередньою домовленістю з керівництвом фірми Х, може цими коштами неформально розпоряджатися, не показуючи фінансові операції за цим коррахунком у своїх документах.

Банку Е наведена схема теж є дуже вигідною, оскільки кошти, які перебувають у нього на коррахунку банку С, є по-суті кредитними ресурсами, крім того, за проведення таких банківських операцій банк Е отримує відповідну комісійну винагороду.

Враховуючи те, що в банку С може бути декілька десятків або й сотень таких кореспондентських рахунків у різних банках, розташованих у всіх регіонах України, перевірити всі ці коррахунки практично неможливо. Отже, такі операції є фактично безконтрольними.

Банк D, отримавши на свій коррахунок у банку М вказані кошти, не зараховує їх на поточний рахунок фірми В, а залишає на своєму коррахунку аж до отримання інформаційних розпоряджень від фірми В.

Широке застосування фіктивні фірми отримали у сфері фіктивного банкрутства і ліквідації підприємств. Суть ліквідаційних схем у такому випадку полягає у ліквідації суб'єкта підприємництва, який має заборгованість перед кредиторами і платежами до бюджету. Найбільш надійним і поширеним способом ліквідації підприємства є злиття або приєднання боржника до іншої (фіктивної) фірми на етапі реалізації плану санації підприємства, який є невід'ємним атрибутом інституту неспроможності (банкрутства). Усі проблеми, передусім ті, які пов'язані із податковою заборгованістю, у випадку проведення приєднання (злиття) переходять до суб'єкта, який утворився в результаті такого злиття. Іншими словами, єдиним боржником по податкових платежах стає суб'єкт фіктивного підприємництва з усіма відповідними наслідками у подальшому.

Характеристика нелегальної економічної діяльності з використанням фіктивних підприємств не обмежується лише розглянутими вище способами. Можливості фіктивних СПД використовуються і в інших нелегальних фінансових схемах.

Фіктивні фірми у нелегальній економічній діяльності найчастіше використовуються для ухилення від сплати податків, а також з метою відмивання нелегальних доходів, шахрайства, незаконного відшкодування податку на додану вартість тощо. Попит на такі послуги постійно зростає. Для реалізації зазначених цілей створюються організовані злочинні групи і спеціальні структури – так звані конвертаційні центри.

Конвертаційні центри реалізують складні за своєю структурою та ознаками схеми нелегальної діяльності, визначальним елементом яких є використання фіктивного підприємництва як першого етапу здійснення загального злочинного наміру.

Функціонування конвертаційного центру зазвичай має міжрегіональний характер, тобто фіктивні підприємства реєструються в одній області, банківські рахунки відкриваються в іншій, нагромадження грошових коштів (у тому числі шляхом незаконного одержання і нецільового використання банківського кредиту) відбувається у деяких інших областях, а переказ коштів здійснюється ще в іншу область. Така схема з урахуванням нетривалого проміжку часу щодо проведення зазначених операцій значно ускладнює організацію перевірок з боку контролюючих і правоохоронних органів, своєчасне виявлення фіктивних фірм та розкриття вчинених за їх допомогою злочинів.

Характерними ознаками функціонування суб'єктів фіктивного підприємництва, основною метою створення яких є незаконні конвертаційні операції, є такі:

- державна реєстрація здійснюється за підробленими або втраченими (викраденими) документами чи за документами на підставних осіб;
- за своїм місцем реєстрації вони ніколи не знаходились і зв'язку з ним не мають;
- офіційними керівниками фірм виступають підставні особи;
- бухгалтерський і податковий облік не ведеться, передбачена законодавством звітність до державних органів не надається;
- офіси фірм мають посилену охорону;
- середній термін функціонування фірм становить від декількох тижнів до декількох місяців (не більше 3–4);
- проводяться значні обсяги фінансових операцій на банківських рахунках, інтенсивність яких зростає ближче до кінця тижня;

- фіктивні договори, кошториси, накладні та акти передаються клієнтам у недооформленому вигляді, але за наявності на них відбитків печаток і підписів формальних керівників фіктивних підприємств;
- для передачі документів та готівки від однієї особи до іншої, з метою уникнення особистого контакту, зменшення ризиків під час перевезення тощо, можуть використовуватися банківські сейфи;
- для створення у оточуючих враження щодо закономірності візитів значної кількості відвідувачів як місця фактичного розташування використовуються пункти обміну валют, що діють за агентськими угодами, приватні квартири (будинки), господарі яких займаються наданням певних послуг на дому, оздоровчі дозвільні центри, косметичні кабінети тощо.

З метою розкриття суті діяльності конвертаційних центрів розглянемо зміст функціональних обов'язків кожного із учасників такого центру (рис. 1.29) [98].

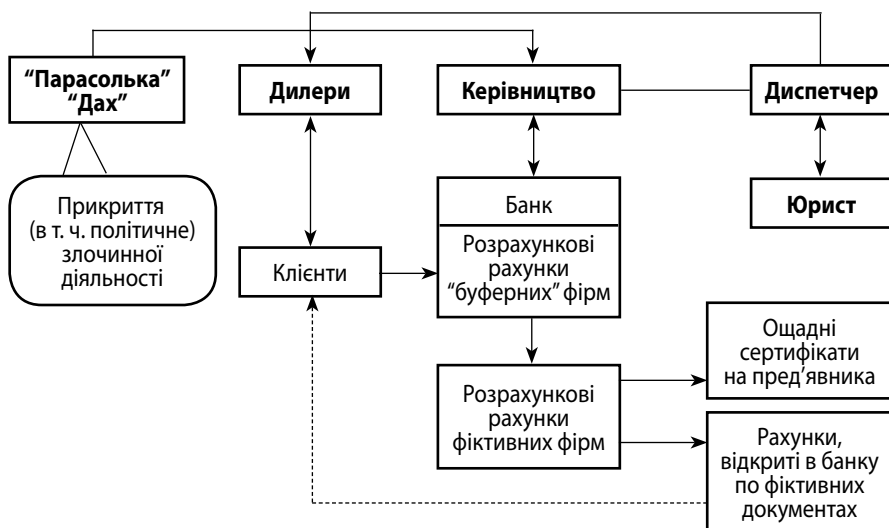

Рис. 1.29. Структура конвертаційного центру

Джерело: Лысенко В. В. Фиктивные фирмы: криминалистический анализ / В. В. Лысенко. – К.: Парламент. изд-во, 2002. – 111 с.

У структурі конвертаційного центру виділяють: 1) керівництво; 2) диспетчера; 3) дилера; 4) юриста; 5) осіб, які здійснюють прикриття злочинної діяльності і відповідають за заходи безпеки.

Керівництво, як правило, здійснюють особи, знайомі з порядком проведення банківських операцій, ведення підприємницької діяльності та відображенням в обліку відповідних фінансово-господарських операцій. Дуже часто роль керівників конвертаційного центру виконують посадові особи і службовці банківських установ. Управління діяльністю конвертаційного центру здійснюється через мережу дилерів і диспетчера. Особливу роль у роботі конвертаційного центру виконує юрист (зазвичай юристи – це саме ті особи, які реєструють підприємства “під ключ”).

Юрист надає учасникам повний пакет реєстраційних документів, у тому числі й дані про відкриті розрахункові рахунки в банку. У структурі сучасних конвертаційних центрів юристи забезпечують повну процедуру державної реєстрації фіктивних СПД. Легально здійснюються заходи щодо виготовлення печатки, штампів, відкриваються поточні рахунки в банках для таких СПД. Для реєстрації фіктивних СПД у сучасних умовах дедалі менше використовуються документи осіб, які померли або виїхали на постійне місце проживання в інші країни, а також документи осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. З цією метою запрошують осіб (засновників, керівників), які фактично є лише формальними (номінальними) керівниками згаданих СПД.

Дилери конвертаційного центру залучають нових клієнтів, які мають потребу у послугах конвертації і надають їм необхідні реквізити для перерахування коштів (дані фіктивного СПД), а також інформацію про суму оплати за здійснення таких операцій.

Клієнт конвертаційного центру перераховує кошти, як правило, спочатку на поточний рахунок “буферної” фірми, далі кошти потрапляють на поточний рахунок фіктивної фірми. Після надходження коштів на поточний рахунок дилер надає клієнту готівкові кошти, а також підтверджуючі документи (за рекламні послуги, транспортні послуги, маркетинг, програмно-інформаційне забезпечення і т. п.) на перерахування безготівкових грошових коштів на поточний рахунок “буферної” фірми. При цьому у розпорядження клієнта надаються заповнені або незаповнені документи із проставленими відбитками штампів і печаток. Вказані документи використовуються для підтвердження затрат, відображених у бухгалтерському обліку клієнта.

Диспетчер конвертаційного центру виконує функції координатора і зв'язуючої ланки між керівником і дилерами. Диспетчер здійснює зв'язок з банками, контролює надходження і рух коштів на поточному рахунку фіктивної фірми (зазвичай із використанням системи "банк-клієнт" або інтернет-банкінгу). Диспетчер також повідомляє дилерам інформацію про реквізити нових фіктивних і "буферних" фірм.

Значну роль у діяльності конвертаційного центру відіграють особи, які здійснюють прикриття злочинної діяльності (так звані дах).

Таким чином, зміст механізму незаконного конвертування грошових коштів через конвертаційний центр знаходить своє відображення у багатьох способах (схемах) нелегального (у т. ч. фіктивного) підприємництва. Фінансові схеми маскуванню нелегальних доходів через мережі конвертаційних центрів виступають основним каналом живлення кримінальної економіки, а також базовим механізмом відмивання доходів, одержаних суб'єктами нелегального підприємства.

Зростання корупції і хабарництва. Відмивання нелегальних доходів генерує корупційні діяння не лише у фінансовому секторі, але й в усіх сегментах соціально-економічної діяльності. Перш за все корупція та хабарництво "поглинають" посадових осіб фінансових установ, через які нелегальні доходи відмиваються. В другу чергу відмивання вражає корупцією і сектор нефінансових підприємств та професій, що пов'язаний із професійним супроводженням сумнівних контрактів та транзакцій (адвокати, нотаріуси, правники). В третю чергу відмивання нелегальних доходів вражає корупцією сектор державного регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ, посадових осіб, наділених повноваженнями та владою приймати рішення. Уражене тотальною корупцією середовище починає генерувати інші способи одержання корупційної ренти, створюючи для цього різноманітні перешкоди, приводи, підстави.

Таким чином, корупційний ефект, породжений первинними операціями із відмивання нелегальних доходів, породжує у подальшому мультіплікативні негативні наслідки непорівняно більших масштабів, поступово вражаючи всі центри прийняття рішень у всіх секторах суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Наслідком описаного вище є поглиблення проблеми антиконкурентного середовища, руйнування стимулів до здійснення легальної

економічної діяльності, невитігдність легального господарювання в рамках жорстких фіскальних та монетарних обмежень, перехід господарюючих суб'єктів в нелегальну систему, поглиблення тінізації, криміналізації всіх сфер життєдіяльності.

На нашу думку, на сьогодні залишається недооціненою роль фінансового сектору у стримуванні поширення корупційних діянь у межах національної юрисдикції. Потребують системного аналізу та ґрунтовнішого дослідження шляхи та заходи удосконалення ідентифікації та вивчення клієнтів, із виокремленням конкретних процедур та заходів обачності для перевірки особи клієнта в рамках ризик-орієнтованої його ідентифікації [34; 32].

Мова насамперед ведеться про посилення уваги фінансових установ до публічних діячів (PEPs – Politically exposed persons) як до категорії клієнтів високого рівня ризику, що зумовлено основними акцентами міжнародних антилегалізаційних стандартів та стандартів здійснення банківської діяльності. Вказані акценти зосереджують головну увагу фінансових установ на необхідності встановлення (виявлення) бенефіціарних власників юридичних осіб, а також встановлення того, чи не належить бенефіціарний власник до категорії публічних діячів [39].

Інституційна (велика або політична) корупція, розкрадання власності і міжнародні потоки вкрадених в межах національних держав коштів, які у подальшому відмиваються, спричиняють руйнівний вплив на економічне зростання, послаблюють і підривають віру в суспільні інститути, дестабілізують фінансові системи, погіршують інвестиційний клімат і перспективи макроекономічної стабільності для країни-жертви. Дії корупціонерів високого рангу сприяють відтоку капіталу, перешкоджають боротьбі з бідністю, загострюють соціальну нерівність. І чим довше у певній країні функціонує корупційний режим, тим більш серйозними є наслідки його функціонування [33].

Відповідно до пункту 29 частини першої статті 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” до категорії публічних діячів в Україні відносять фізичних осіб, які виконують або виконували визначені публічні функції в іноземних державах, а саме:

- глав держав, керівників уряду, міністрів та їх заступників;
- депутатів парламенту;

- членів верховного суду, конституційного суду або інших судових органів високого рівня, рішення яких не підлягають оскарженню, крім як за виняткових обставин;
- членів суду аудиторів або правлінь центральних банків;
- надзвичайних та повноважних послів, повірених у справах та високих посадовців збройних сил;
- членів адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств, що мають стратегічне значення.

Згідно з пунктом 2 статті 4 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”, суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов’язаний здійснювати такі заходи стосовно публічних діячів або пов’язаних з ними осіб, факт належності до яких клієнта або особи, що діє від його імені, суб’єкт виявляє відповідно до внутрішніх процедур під час встановлення ділових відносин з клієнтом та у процесі його обслуговування:

- а) встановлювати ділові відносини з дозволу керівника;
- б) вживати заходів для з’ясування джерел походження коштів таких осіб;
- в) проводити моніторинг операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є публічні діячі або пов’язані з ними особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику.

Варто зауважити, що особами, пов’язаними з публічними діячами, є члени сім’ї та інші близькі родичі, юридичні особи, власниками істотної участі або контролерами яких є публічні діячі або їхні близькі родичі.

Відповідно до висновків створеної при ООН та Світовому банку Ініціативи з повернення вкрадених активів (StAR – Stolen Asset Recovery Initiative), без політичної волі на найвищому рівні у будь-яких юрисдикціях світу стає неможливою боротьба з корупційними проявами ні на рівні права, ні на рівні фінансової системи [242].

Раніше корумповані глави держав і впливові посадові особи користувалися послугами іноземних банків, відкриваючи рахунки на свої імена чи на імена своїх родичів. У наш час відбулися кардинальні зміни в зазначеному контексті. Сучасні технології відмивання доходів охоплюють такі операції, як: купівля нерухомості; придбання і вивезення за кордон цінних металів, ювелірних виробів і творів мистецтва; виведення активів за межі держави тощо [104].

На міжнародному рівні заходи, спрямовані на боротьбу з корупційними проявами публічних діячів, виписані, зокрема, в Конвенції ООН проти корупції, в оновлених Рекомендаціях FATF, а також в документі Базельського комітету з банківського нагляду “Належна перевірка клієнтів банків”.

Базельський комітет з банківського нагляду ще у 2001 р. вказав на невідповідність заходів протидії корупції, передбачених в рамках міжнародної фінансової системи. Серед іншого, комітет наполегливо рекомендував всім банкам, які розглядають можливість встановлення ділових стосунків із публічними діячами, ідентифікувати їх, а також виявити тих осіб і ті компанії, які можуть бути пов’язані із публічними діячами – клієнтами банку. Комітет також вказував на те, що проведення фінансових операцій в інтересах корумпованих публічних діячів дуже шкодить репутації банку і підриває віру суспільства в етичні стандарти фінансової системи.

На підставі проведеного нами аналізу норм та стандартів міжнародного рівня щодо публічних діячів доцільно виокремити такі першочергові заходи удосконалення процедур їх ідентифікації:

- 1) здійснення належної перевірки всіх публічних діячів як іноземних, так і місцевих;
- 2) встановлення фізичної особи – бенефіціарного власника юридичної особи.

Однією з найважчих проблем ідентифікації є “розмотування” клубка власників юридичної особи зі складною (заплутаною) структурою власності. Ускладнення структури власності, як свідчить практика, здійснюється навмисно з метою приховування тих фізичних осіб, які є дійсними вигодоодержувачами від діяльності певної юридичної особи. Більш наочно суть цієї ідентифікаційної проблеми продемонстровано на рис. 1.30.

Наведена модель у математиці називається фракталом Вацлава Серпінського. Суть її зводиться до надзвичайно складної, на перший погляд навіть хаотичної, структури, однак у цій структурі існує дуже чіткий порядок самоподібного подрібнення первинної структури на три рівні частини. Три частини, які утворилися внаслідок первинного подрібнення – це аналог трьох інших юридичних осіб, кожній з яких належить 33,33 % у структурі статутного капіталу базової юридичної особи. На наступній ітерації подрібнюється структура власності кожної з трьох інших юридичних осіб – співвласниць базової.

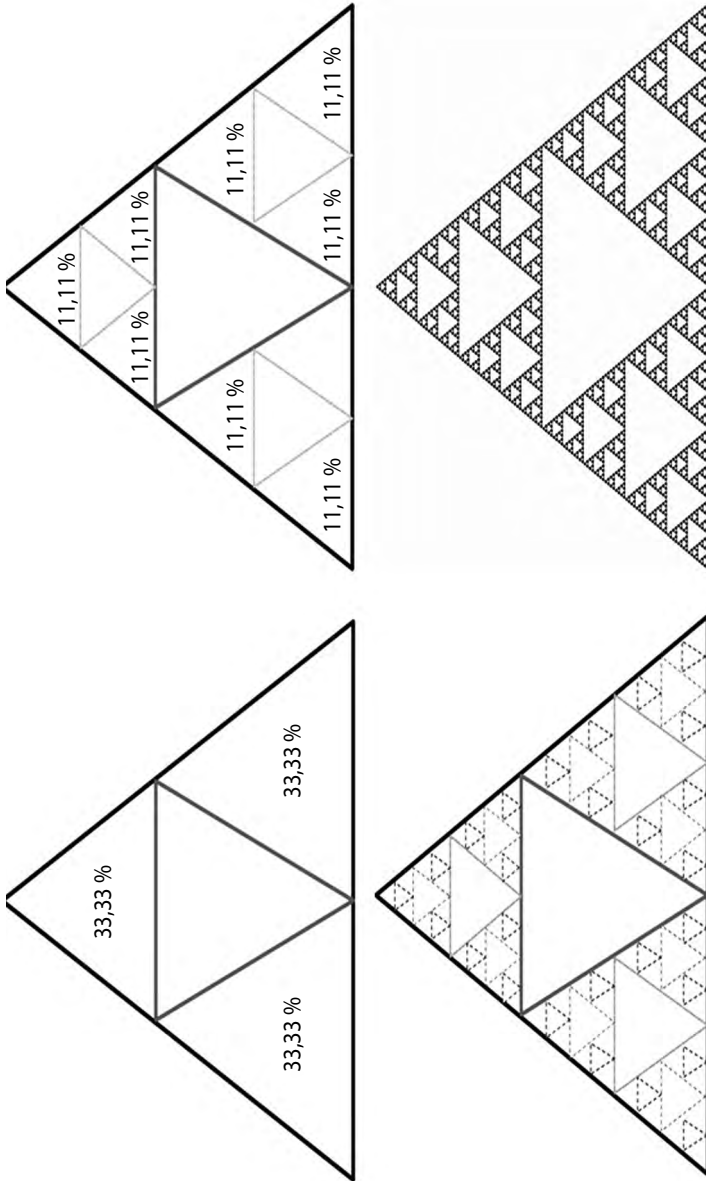

Рис. 1.30. Ідентифікація кінцевих бенефіціарів юридичної особи

Складено авторами.

Отже, ми отримуємо вже дев'ять співвласників, кожному з яких належатиме 11,11 % акціонерного капіталу базової юридичної особи. На наступній ітерації ми отримуємо вже 27 юридичних осіб – співвласників базової юридичної особи з часткою у 3,7 % і т. д. Таким чином, основним завданням у процесі ідентифікації є дослідження всієї структури власності, аж до кінцевого власника – фізичної особи, яка стоїть за всім цим заплутаним ланцюгом співвласників.

З огляду на окреслене вище у частині першій статті 10 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” вказано на те, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний відмовитися від встановлення ділових відносин або проведення фінансової операції у разі, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства є неможливим (за винятком операцій щодо зарахування коштів, які надходять на рахунок такого клієнта). У такому разі суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний протягом одного робочого дня, але не пізніше наступного робочого дня з дня відмови повідомити Держфінмоніторинг України про проведення таких операцій та осіб, які мають або мали намір їх провести.

На нашу думку, основними шляхами щодо удосконалення ідентифікаційних процедур публічних діячів є такі:

- одержання декларацій про доходи і наявне майно клієнта – публічного діяча. Декларації дають можливість отримати картину поточного стану справ, так звану моментальну фотографію, яку можна співвіднести з відомостями, наданими клієнтом раніше, або з рухом коштів на рахунок. Вказані документи мають динамічно оновлюватись і бути базою клієнтського досьє;
- регулярне оновлення ідентифікаційних даних та додаткової інформації про клієнтів з категорії публічних діячів. Не рідше, ніж раз на рік потрібно оновлювати інформацію про зміст і характер діяльності публічного діяча, про зміну його кар'єрного статусу (особлива увага на його підвищення). Динамічна картина ідентифікаційного відстеження публічного діяча може вплинути на збільшення загального ризику, пов'язаного з ним. За результатами вказаних перевірок керівництво банку приймає рішення про продовження або про припинення ділових відносин із визначеним публічним діячем;

- статус публічного діяча не повинен мати терміну давності. У кожному окремому випадку практично неможливо відстежити наскільки довго зберігається влада і вплив публічної посадової особи, членів його сім'ї, найближчого його оточення після того, як публічний діяч залишив свою офіційну посаду;
- запровадження динамічно поновлюваного реєстру публічних діячів на національному і міжнародному рівнях.

Крім того, до основних додаткових заходів обачності для перевірки особи клієнта в рамках ризик-орієнтованої його ідентифікації слід віднести:

- перевірку ідентифікаційних даних;
- витребування додаткових документів, зокрема про фінансовий стан;
- перевірку правильності оформлення установчих документів (враховуючи всі зареєстровані зміни);
- встановлення складу засновників юридичної особи;
- з'ясування дійсних власників;
- співставлення розміру зареєстрованого та сформованого статутного капіталу;
- перевірку відповідності фінансових операцій звичайній діяльності клієнта;
- встановлення відповідності фінансових операцій фінансовому стану клієнта;
- встановлення мети проведення фінансових операцій;
- оцінку розміру та джерел існуючих та очікуваних надходжень;
- встановлення джерела походження і способів переказу (внесення) грошей, що використовуються в операціях;
- встановлення пов'язаних осіб.

Вплив на показники економічного зростання. Відмивання нелегальних доходів має суттєвий негативний вплив на показники економічного зростання. Вказане твердження пов'язане насамперед із напрямками використання фондів грошових коштів нелегального походження, які відмиваються. Відмивання доходів порушує структуру споживчого попиту та величини заощаджень, спрямовуючи кошти з інвестиційних (довгострокових) напрямів їх витрачання у високо ризикові (спекулятивні) напрями з максимально можливою оборотністю, ліквідністю і часовим приростом. У такий спосіб продуктивне інвестування в реальний сектор економіки замінюється стерильним

інвестуванням у спекулятивні та фіктивні інструменти. Разом з тим, як було зазначено вище, криміналізація та корупціоналізація всіх сфер життєдіяльності руйнує засади ефективного господарювання, породжує додаткову кримінальну ренту, погіршує умови ведення бізнесу в країні, насамперед через незахищеність інституту приватної власності від нелегальних посягань. І якщо певне легальне підприємство намагається усунути себе від будь-яких зв'язків із суб'єктами нелегального сектору, воно потрапляє в умови неконкурентного середовища, поглинутого і контрольованого організованою економічною злочинністю, в умови, в яких легальний господарюючий суб'єкт стає нерентабельним, неплатоспроможним, збитковим і, по-суті, викинутим із системи переважаючих нелегальних контрактів, якими визначаються реальні "правила гри". Крім того, через описаний вище руйнівний вплив на фінансові установи, які є серцем, що перекачує "кров" реального сектору економіки, а також через руйнування ефективних механізмів перерозподілу обмежених ресурсів (грошових, матеріальних, капітальних, людських), відмивання нелегальних доходів ще сильніше охолоджує темпи економічного зростання в країні, стерилізуючи її майбутнє.

Всі наведені оцінки мають емпіричне підтвердження, наведене у працях Петера Квека, в яких проаналізовано досвід криміналізації реального сектору економіки 18-ти індустріальних країн за період з 1983 по 1990 р. [223; 224].

Разом з тим відмивання доходів може мати і позитивний вплив на темпи економічного зростання в країні (принаймні у короткостроковому періоді часу, який не враховує довгострокових репутаційних ризиків для країни та її фінансових інститутів). Йдеться про той випадок, коли певна країна, її фінансова система використовується як транзитна для проведення фінансових операцій з потоками брудних коштів, здобутих нелегально в іншій країні і які у подальшому інтегруються або в країні походження, або ж у третіх країнах. Фінансовий сектор транзитної країни одержує додаткову вигоду у формі комісійних платежів та ренти, яку сплачують ті, хто відмиває свої доходи.

Описане вище є механізмом одержання переваг від злочинів, які вчиняються в інших юрисдикціях і не вражають своїми негативними наслідками ту країну, яка використовується як транзитна в процесі відмивання вказаних нелегальних доходів. Такий механізм є аморальним і антигуманним, однак є чимало країн у світі, зокрема ті, які

входять у групу офшорних фінансових центрів, що по-суті конкурують за право на транзит кримінальних потоків доходів. Вказане стосується також і тих країн, які характеризуються суттєвою часовою асиметрією у запровадженні сучасних міжнародних стандартів антилегалізаційного стримування, оскільки таке відставання порівняно з іншими країнами світу робить певну юрисдикцію більш привабливою для тих, хто відмиває потоки нелегальних доходів.

Як було зазначено вище, першою спробою моделювання впливу відмивання коштів на рівень ВВП була спроба Петера Квека, рівняння регресії якого мало такий вигляд:

$$DGDP = C + \beta_1 (PI) + \beta_2 (TER) + \beta_3 (CRIM) + \varepsilon.$$

Результати проведених П. Квеком розрахунків дали такі параметри зазначеного рівняння регресії:

$$DGDP = -1,94 + 1,06(PI) + 0,068(TER) - 0,015(CRIM) + \varepsilon,$$

де $DGDP$ – зростання ВВП за період з 1983 по 1990 р.; PI – приватний внутрішній капітал у постійних цінах; TER – кількість студентів, які здобувають вищу освіту, *млн осіб*; $CRIM$ – загальна кількість вчинених злочинів (відмивання доходів), зафіксованих статистично.

З наведеної моделі П. Квек робить висновок про те, що середня еластичність ВВП до обсягів відмивання нелегальних доходів оцінюється як зменшення ВВП на 0,1 % на кожних 10 % зростання злочинів, пов'язаних із відмиванням доходів [223].

Проблема із використанням на практиці висновку П. Квека відносно інших країн у наш час полягає в тому, що дані, які використовувалися для побудови вказаної моделі, істотно застаріли. Крім того, підхід, базований на оцінці показника еластичності, є індивідуалізованим, таким, що враховує специфіку конкретних країн.

Більш сучасним дослідженням, яке враховує недоліки регресійної моделі П. Квека та містить оцінку впливу відмивання нелегальних доходів на ВВП країни, є звіт аналітичної групи на чолі з Бріджит Ангер для Міністерства фінансів Нідерландів за 2006 р. [239]. Емпіричною базою аналізу слугували дані 15 країн-членів ЄС, а також США та Канади. Таким чином, вибірка охоплювала 17 країн і була співставною з вибіркою П. Квека. Основним удосконаленням стало використання кількох взаємозамінних незалежних змінних, які характеризували

рівень відмивання нелегальних доходів. Вибрані країни характеризувалися подібною економічною структурою, рівнем розвитку, привабливістю щодо проведення у них операцій із відмивання нелегальних доходів та, що найважливіше, володіли найповнішою базою статистичних даних для здійснення міжнародних порівняльних оцінок. Період аналізу – з 1995 по 2000 р. включно. За сукупністю показників моделі було проведено 102 оцінки. Рівняння регресії вказаної аналітичної групи мало такий вигляд:

$$GDPGR_t = C_t + \beta_1 (POPGR)_{t-1} + \beta_2 (I/y)_{t-1} + \beta_3 (ML\ variables) + \varepsilon_t,$$

де $GDPGR_t$ – зростання ВВП за період часу “ t ” (залежна змінна рівняння множинної лінійної регресії); C_t – характеризує сукупний вплив на зростання ВВП інших факторних ознак, відмінних від тих, які розглядаються у моделі множинної лінійної регресії, іншими словами, за умови, коли: $POPGR_{t-1} = 0$; $(I/y)_{t-1} = 0$; $ML\ variables = 0$; β_1 – коефіцієнт, який показує на скільки в середньому зміниться залежна змінна ($GDPGR_t$) при зміні факторної ознаки ($POPGR$) на одиницю; $POPGR_{t-1}$ – зростання чисельності населення у попередньому періоді (незалежна змінна рівняння множинної лінійної регресії – факторна ознака); β_2 – коефіцієнт, який показує на скільки в середньому зміниться залежна змінна ($GDPGR_t$) при зміні факторної ознаки попереднього періоду (I/y_{t-1}) на одиницю; $(I/y)_{t-1}$ – частка інвестованого у попередньому періоді доходу; β_3 – коефіцієнт, який показує на скільки в середньому зміниться залежна змінна ($GDPGR_t$) при зміні будь-якої іншої (взаємозамінної) факторної ознаки, пов’язаної із відмиванням доходів ($ML\ variables$) на одиницю; $ML\ variables$ – сукупність взаємозамінних (у т.ч. взаємодоповнюючих) незалежних змінних, які обумовлюють обсяги відмивання нелегальних доходів; ε_t – випадкові помилки спостереження за період часу “ t ”, які є незалежними між собою (мають нульове середнє значення).

У табл. 1.9 [239] наведено основні показники регресії описаної моделі.

Результуючим висновком регресійної моделі для 17-ти згаданих високорозвинутих країн є те, що відмивання нелегальних доходів уповільнює темпи економічного зростання (темпи росту ВВП). Збільшення обсягу відмивання нелегальних доходів на 1 млрд дол. США зменшує ВВП на 0,03–0,06 %.

Як було зазначено, в моделі аналітичної групи Б. Ангер використовувалися взаємозамінні незалежні змінні, серед них: кількість

Таблиця 1.9
Показники регресії аналітичної моделі Й. Ферверда, З. Босми та Б. Ангер

Залежна змінна	St	Контрольні незалежні змінні		Рівень злочинності	Незалежні змінні, прямо пов'язані із відмиванням нелегальних доходів						Регресійна статистика					
		Pop gr (t-1)	1/Y (t-1)		Our (av)	Walker	Walker (av)	Unger	Unger (av)	F-статистика	R-квадрат	DW-критерій	Кількість спостережень			
Зростання ВВП	6,46 (3,63)	326,08 (4,36)	-0,2 (-2,45)		-0,03 (-2,28)								7,37	0,16	1,4	102
Зростання ВВП	6,67 (3,77)	332,41 (4,53)	-0,21 (-2,58)		-0,04 (-2,62)								8,02	0,17	1,42	102
Зростання ВВП	6,56 (3,73)	339,89 (4,63)	-0,2 (-2,52)			-0,04 (-2,73)							8,37	0,18	1,44	102
Зростання ВВП	6,63 (3,78)	344,02 (4,69)	-0,2 (-2,56)				-0,06 (-2,9)						8,63	0,18	1,44	102
Зростання ВВП	6,52 (3,71)	330,1 (4,57)	-0,2 (-2,54)					-0,02 (-2,74)					8,28	0,18	1,43	102
Зростання ВВП	6,7 (3,83)	335,45 (4,70)	-0,21 (-2,64)						-0,03 (-3,02)				8,9	0,19	1,45	102
Зростання ВВП	6,99 (4,01)	344,33 (4,87)	-0,22 (-2,79)	-0,12 (-3,38)									9,79	0,21	1,48	102
Зростання ВВП	7,91 (4,67)	285,08 (4,06)	-0,26 (-3,39)	-0,48 (-4,02)	0,14 (3,12)								10,43	0,27	1,63	102
Зростання ВВП	7,28 (4,25)	311,91 (4,41)	-0,23 (-2,99)	-0,41 (-3,06)		0,11 (2,23)							8,87	0,24	1,55	102
Зростання ВВП	7,32 (4,16)	323,96 (4,47)	-0,23 (-2,21)	-0,26 (-2,21)			0,05 (1,22)						7,75	0,21	1,5	102
Зростання ВВП	7,21 (4,10)	327,21 (4,49)	-0,23 (-2,90)	-0,24 (-1,91)				0,06 (0,95)					7,56	0,21	1,49	102
Зростання ВВП	7,9 (4,10)	330,05 (4,49)	-0,25 (-2,90)	-0,45 (-1,91)					0,06 (0,95)				8,77	0,24	1,55	102

Закінчення табл. 1.9

Залежна змінна	Сt	Контрольні незалежні змінні		Рівень злочинності	Незалежні змінні, прямо пов'язані із відмиванням нелегальних доходів				Регресійна статистика						
		Pop gr (t-1)	1/Y (t-1)		Our (av)	Walker (av)	Walker (av)	Unger (av)	Unger (av)	F-статистика	R-квadrat	DW-критерій	Кількість спостережень		
Зростання ВВП	(4,49)	(4,74)	(-3,19)	(-2,9)				(2,16)			0,06	7,77	0,21	1,5	102
	7,34	340,14	-0,23	-0,34											
	(4,17)	(4,82)	(-2,94)	(-1,92)											

Сt – характеризує сукупний вплив на зростання ВВП інших факторних ознак, відмінних від тих, які розглядаються у моделі множинної лінійної регресії;

Pop gr(t-1) – зростання чисельності населення у % за попередній рік;

1/Y (t-1) – частка інвестованого у попередньому періоді доходу (у % до ВВП);

Рівень злочинності – загальна кількість зареєстрованих (виявлених) злочинів, яка припадає на один мільйон вчинених злочинів;

Our – розрахунки Дж. Волкера для обчислення індексу аттракторності з урахуванням джерела походження іллегальних доходів;

Our (av) – розрахунки Дж. Волкера для обчислення індексу аттракторності з урахуванням середнього обсягу згенерованих доходів нелегального походження у світі;

Walker – розрахунки незалежних змінних, які обумовлюють зростання обсягів відмивання нелегальних доходів з урахуванням джерел походження цих доходів;

Walker (av) – розрахунки незалежних змінних, які обумовлюють зростання обсягів відмивання нелегальних доходів з урахуванням середнього обсягу згенерованих доходів нелегального походження у світі;

Unger – розрахунки Б. Ангер для обчислення індексу аттракторності з урахуванням джерела походження іллегальних доходів;

Unger (av) – розрахунки Б. Ангер для обчислення індексу аттракторності з урахуванням середнього обсягу згенерованих доходів нелегального походження у світі.

Джерело: Walker J. How Big is Global Money Laundering? / J. Walker // Journal of Money Laundering Control. – 1999. – Vol. 3, Iss. 1. – P. 25–37; Walker J. Measuring the Extent of International Crime and Money Laundering, Prepared for KriminalExpo, Budapest, 9 June 1999; Unger Brigitte. The scale and impacts of money laundering / B. Unger. – Cheltenham, UK; Massachusetts, USA : Edward Elgar Publishing, 2007. – 228 p.

повідомлень, одержаних підрозділом фінансової розвідки від фінансових установ про підозрілі операції клієнтів, кількість злочинів, вчинених і зареєстрованих у певній країні тощо.

З табл. 1.9 можна зробити цілий ряд додаткових і не менш цікавих висновків. За одним з них при заміні незалежної змінної рівняння регресії, пов'язаної зі статистикою відмивання нелегальних доходів кількістю вчинених (зареєстрованих) у певній країні злочинів, слід врахувати, що при зростанні кількості злочинів на 1 %, ВВП зменшується на 0,12 % (вказаний показник є ідентичним до того, який випливає з аналітичної моделі Петера Квека).

Ще більш цікавим висновком є те, що негативний вплив рівня злочинності на ВВП зростає із збільшенням обсягів відмивання доходів (у цьому випадку при зростанні кількості злочинів, пов'язаних із відмиванням доходів, на 1 % ВВП зменшується на 0,26–0,48 %).

Примітно, що коли ми розглядаємо вплив відмивання доходів на ВВП не прив'язуючись до сукупності предикатних злочинів, які передують процесу відмивання, то вказаний вплив є позитивним і перебуває в межах від 0,06 до 0,14 % приросту ВВП за умови приросту операцій із відмивання нелегальних доходів на 1 % в межах року. Цей факт прояснює вигоди тих країн (офшорних фінансових центрів), які конкурують за право проводити відмивання через свою фінансову систему коштів, одержаних від злочинів, вчинених у інших (відмінних від країни відмивання) юрисдикціях світу.

З огляду на те, що в Україні подібного роду дослідження не проводилися жодного разу, ми вирішили використати результати описаної регресійної моделі для апроксимації характеристик впливу приросту операцій із відмивання доходів та приросту злочинності на уповільнення темпів економічного зростання (темпові росту ВВП) та на мобілізацію доходів до зведеного бюджету України (рис. 1.31 та 1.32).

З проведеного нами аналізу випливає, що за період з 2004 по 2011 р. включно, внаслідок приросту операцій із відмивання нелегальних доходів (як відповідний індикатор використано статистичні дані Державної служби фінансового моніторингу України щодо сум підозрілих фінансових операцій за повідомленнями суб'єктів фінансового моніторингу), Україна втратила від 61 до 82 млрд грн ВВП (кумулятивно, наростаючим підсумком). Найбільш значними ці втрати були у 2010 р. – від 30 до 41 млрд грн лише в межах одного року. Відповідні апроксимовані середньорічні відсоткові втрати у зведеному

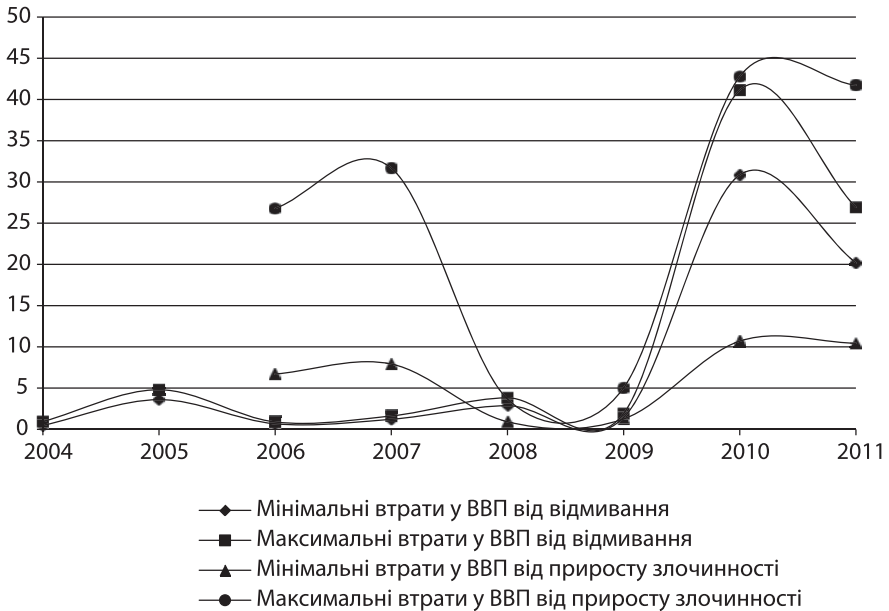

Рис. 1.31. **Втрати в обсягах ВВП внаслідок зростання відмивання доходів та зростання злочинності в Україні, млрд грн**

Складено авторами.

бюджеті України за доходами перебували в межах від 0,8 до 1,1 % недоодержаних доходів, причому найбільш відчутними ці втрати були за результатами 2010 р. – від 2,9 до 3,8 %.

Втрати внаслідок приросту злочинності в Україні за період з 2006 по 2011 р. включно (з огляду на відсутність доступу до порівняльних статистичних даних на сайті МВС України за 2012 та за роки, які передували 2005 р., ми використали статистику зареєстрованих заяв та повідомлень про злочини за період з 2005 по 2011 р. включно як індикатор приросту рівня злочинності в Україні) складають від 38 до 151 млрд грн ВВП (кумулятивно, наростаючим підсумком). Найбільш значними ці втрати були у 2010 та у 2011 р. – від 10,5 до 43 млрд грн у межах кожного року. Відповідні апроксимовані середньорічні відсоткові втрати у зведеному бюджеті України за доходами внаслідок зростання рівня злочинності перебували у межах від 0,7 до

Рис. 1.32. Втрати у доходах зведеного бюджету України внаслідок приросту відмивання доходів та зростання злочинності в Україні, %

Складено авторами.

2,8 % недоодержаних доходів, причому найбільш відчутними ці втрати були за результатами 2010 р. – від 1 до 4 %.

Необхідно ще раз наголосити на тому, що відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, слід розглядати виключно у взаємозв'язку із предикатними злочинами, які їм передують. З огляду на це важливо дослідити взаємозв'язки вказаних явищ з точки зору впливу приросту операцій із відмивання доходів на приріст рівня злочинності у певній країні.

Влив на приріст рівня злочинності. Для характеристики взаємозв'язку відмивання нелегальних доходів та рівня злочинності скористаємося певним набором раціональних припущень, які допоможуть змоделювати відповідні макрорівневі зв'язки.

Для макроекономічного моделювання процесу акумуляції – відмивання – інвестування злочинних доходів слід зосередитися на аналізі

поведінки кримінального сектору, який одержує свої доходи шляхом вчинення цілого ряду предикатних злочинів і який, з урахуванням наявної в країні системи запобігання та протидії вказаним проявам, вимушений легалізувати (відмивати) злочинні доходи з тим, щоб у подальшому мати змогу їх інвестувати в легальні види економічної діяльності. У процесі вказаного моделювання можна висвітлити роль відмивання як загальний мультиплікатор активності кримінального сектору.

Передусім необхідно припустити, що у вказаній економічній системі існує кримінальний сектор, який контролює початковий розмір акумульованих злочинних доходів (позначимо цей обсяг як ACI). Далі припустимо, що принаймні частина акумульованих злочинних доходів ($yACI$ – визначена виходячи із оптимальних мікроекономічних параметрів вибору описаних вище) стане об'єктом відмивання. Наведене припущення випливає з того, що у протилежному випадку, зважаючи на ризик виявлення нелегального джерела походження коштів, їхня цінність прямуватиме до нуля.

Використовуючи макрорівневий підхід до аналізу, можемо стверджувати, що попит на послуги із відмивання злочинних доходів може бути виражений у формі “білокомірцевої” злочинності (залучення професійних посередників – правників, нотаріусів, адвокатів, фінансистів, бухгалтерів, аудиторів), або у формі політичної корупції, або ж шляхом поєднання вказаних форм.

Кожна фаза відмивання доходів передбачає певні витрати для кримінального сектору, пов'язані з ціною пропозиції – з ціною “білокомірцевих” та/або корупційних послуг із легалізації (відмивання). Ціна легалізаційних послуг, за інших незмінних умов, залежатиме від вартості численних способів відмивання доходів. З урахуванням того, що вартість послуг із відмивання нелегальних доходів є пропорційною обсягу нелегальних доходів, який відмивається, введемо деякий параметр (c), що буде певною величиною в діапазоні від 0 до 1 та відобразатиме вказану пропорційну залежність. Таким чином, формалізовану залежність між обсягом відмивання та вартістю зазначеного питання для кримінального сектору можна записати:

$$cR = cyACI.$$

У тому випадку, якщо перші фази відмивання (фази розміщення та розшарування) пройшли успішно, кримінальний сектор, який є

стороною попиту на послуги з відмивання, може витратити та/або інвестувати решту коштів $(1-c)$ у АСІ як для легальної економічної активності, так і для подальших нелегальних діянь (реаккумуляція).

Кримінальний сектор витратить частину відмитих коштів для придбання споживчих товарів (позначимо цю частину коштів літерою d), інша частина відмитих доходів буде інвестована в легальні сектори економіки (частка f), третя частина коштів (частка q) буде реінвестована в нелегальні діяння. Врахуємо, що $d + f + q = 1$.

Якщо кримінальний сектор здійснює вибір на користь реінвестування коштів у нелегальні види діяльності, виходячи з класичних принципів портфельної теорії, позначимо через $q(r, s)$ суму відмитих доходів реінвестованих у нелегальну діяльність, де: r – різниця між фактичною очікуваною дохідністю відмитих коштів, перенаправлених у нелегальні види діяльності та фактичною очікуваною дохідністю від інвестування цих коштів у легальні види економічної діяльності; s – відносний ризик обох видів інвестування. Логічно припустити, що вказана різниця (r) має бути додатною. У свою чергу, додатна різниця в окреслених видах очікуваної дохідності обумовлюється насамперед оподаткуванням одержаного доходу від легальної діяльності. Щодо величини відносного ризику (s) нелегальної діяльності, то її значення залежить від ефективності регуляторно-наглядової та правоохоронної систем в країні.

Крім того, можна припустити, що перенаправлення коштів у нелегальний сектор потребує лише часткового їх відмивання. Тому частку нелегальних доходів, яка потребує відмивання, позначимо через y .

Після реінвестування кримінальний сектор одержить нові потоки нелегальних доходів, які аналогічно передбачатимуть здійснення витрат (попит) на послуги з їх відмивання. Очевидно, що відмиванню підлягатиме весь обсяг доходів, одержаний внаслідок нової стадії нелегальних діянь, незалежно від того чи вони були профінансовані частково за рахунок відмитих на попередньому етапі доходів (позначимо їх частку буквою a), чи фінансувалися за рахунок “брудних” коштів, які не були легалізовані на попередніх етапах (позначимо їх частку $1-a$). Таким чином одержимо вираз:

$$(1+r)(1-c)^2 q y^2 A C I.$$

Основним припущенням є те, що як законне інвестування відмитих доходів, так і перенаправлення частини відмитих доходів у незаконні

види діяльності потребує фінансування відмитими коштами. Вказане припущення можна обґрунтувати раціональністю кримінального сектору, який прагне максимально мінімізувати кумулятивні ефекти від попередньо вчинених предикатних злочинів, що збільшуватимуть ймовірність виявлення і розкриття цілого ланцюга злочинних діянь у динаміці їх вчинення.

Нааявність постійно повторювального попиту на послуги із відмивання злочинних доходів, який кожного разу зустрічає рівновелику пропозицію, з вартістю її послуг, яка залишається постійною величиною, дає змогу формалізувати визначення загальної суми фінансових потоків, згенерованих послугами із відмивання нелегальних доходів (AFI):

$$AFI = \frac{yACI(1-c)}{1-yq(1-c)(1+r)} = mACI,$$

де $0 < c, q, y < 1$.

Потік AFI репрезентує повний фінансовий внесок, зроблений діяльністю з відмивання нелегальних доходів, в якому параметр (m) може бути визначений як мультиплікатор моделі. Проводячи порівняльні статичні розрахунки, можна показати, що обсяг відмитих коштів буде зростати за умови зниження вартості послуг із відмивання:

$$\frac{\partial AFI}{\partial c} = - \frac{ACIy}{[1-xy(1-c)(1+r)]^2} < 0.$$

Обсяг перенаправлення відмитих коштів у нелегальні види діяльності зростає, що, у свою чергу, залежить від рівня очікуваних прибутків з урахуванням параметрів дохідності та ризику:

$$\frac{\partial AFI}{\partial q} = \frac{(1-c)^2(1+r)ACIy^2}{[1-xy(1+r)(1-c)]^2} > 0.$$

Диференціювання обсягу відмитого фінансового потоку за параметром різниці в очікуваній річній дохідності між нелегальними і легальними напрямками їх вкладання буде мати такі результати:

$$\frac{\partial AFI}{\partial r} = \frac{(1-c)^2 ACIxy^2}{[1-xy(1-c)(1+r)]^2} > 0.$$

Диференціюючи обсяг відмитого фінансового потоку за обсягом акумульованих злочинних доходів, одержимо:

$$\frac{\partial AFI}{\partial ACI} = \frac{y(1-c)}{[1-xy(1-c)(1+r)]} > 0.$$

Диференціювання відмитого фінансового потоку за оптимальною часткою акумульованих злочинних доходів, що підлягає відмиванню, також вказує на прямо пропорційну залежність між вказаними показниками:

$$\frac{\partial AFI}{\partial y} = \frac{(1-c)ACI}{[1-xy(1+r)(1-c)]^2} > 0.$$

Очевидно, що незалежно від виду предикатного злочину, якщо відмова відмивати доходи, одержані внаслідок вчинення злочинного діяння, передбачає вищу ймовірність їх виявлення, то немає жодної необхідності у додаткових обґрунтуваннях доцільності відмивання відповідних нелегальних доходів. Єдина характеристика з боку попиту (кримінального сектору), якій має відповідати пропозиція (діяльність із відмивання) – неможливість встановлення нелегального джерела походження коштів, що інвестуються після їх відмивання. Таким чином, чим ефективнішою буде пропозиція, тим активніше це стимулюватиме попит, породжуючи більший обсяг відмитих доходів, які у подальшому будуть інвестуватися в легальні види діяльності або ж перенаправлятись у нелегальні її види.

Розглянемо детальніше обсяг відмитих коштів, який інвестується в легальний сектор економіки. У цьому разі зберігається окреслена вище прямо пропорційна залежність між ефективністю операцій із відмивання нелегальних доходів та обсягом їх подальшого інвестування в легальний сектор. Позначивши через ARL загальний потік інвестування відмитих коштів у легальний сектор та через параметр r_l середню дохідність вказаного потоку, отримаємо:

$$ARL = \frac{f(1-c)(1+r_l)yACI}{1-xy(1-c)(1+r)}.$$

Позначивши через ARI загальний потік відмитих доходів, який перенаправляється в нелегальну діяльність, формула для його розрахунку

виглядатиме таким чином, виходячи з сукупності припущень, викладених вище:

$$ARI = \frac{q(1-c)yACI}{1-yq(1-c)(1+r)}.$$

Загальний інвестиційний потік відмитих доходів (ART) як в легальні, так і в нелегальні види діяльності, можна формалізувати:

$$ART = ARL + ARI = \frac{(1-c)[q + f(1+r)]yACI}{1-yq(1-c)(1+r)}.$$

Формула для розрахунку ART ілюструє ключову роль операцій із відмивання “брудних” коштів у зростанні доходів кримінального сектору. Завдяки відмиванню злочинці спроможні не лише споживати і витратити, але й, що більш важливо, вкладати капітал в легальні та нелегальні сфери економіки. Крім того, чим успішнішим і прибутковішим є вказане інвестування, тим більше зростає потенціал злочинців, підвищуючи тим самим рівень поглинання всієї економічної системи країни.

Повертаючись до формули розрахунку загальної суми фінансових потоків, згенерованих послугами із відмивання нелегальних доходів (AFI), зазначимо: якщо мультиплікатор фінансового внеску, здійсненого діяльністю із відмивання нелегальних доходів (m) залишається стабільним, приріст акумульованих злочинних (ACI) доходів справлятиме більш ніж пропорційний вплив на обсяг доходів, що підлягатимуть відмиванню ($yACI$). Максимальний мультиплікативний ефект буде одержаний кримінальним сектором за умови, що вартість послуг із відмивання доходів прямуватиме до нуля ($c \rightarrow 0$). У такому випадку всі доходи, одержані внаслідок вчинення предикатних злочинів, доцільно легалізувати ($y \rightarrow 1$). З урахуванням окреслених умов зростаючий рівень фінансового потоку відмитих доходів можна буде визначити за формулою:

$$AFI_{max} = \frac{ACI}{1-q(1+r)}.$$

Отже, антилегалізаційна політика держави має базуватися на посиленні заходів із запобігання та протидії використанню професійних посередників у наданні послуг із відмивання злочинних доходів. Більш ефективна система стримування відмивання “брудних” коштів

підвищуватиме ризики “білокомірцевих” посередників, а отже і вартість послуг із відмивання доходів. Зростаюча вартість легалізаційних послуг спричинятиме падіння частки нелегальних доходів, яка буде відмиватися. Результатом стане зростання рівня виявлення злочинних доходів у державі (“невідмиті” доходи виявити легше, ніж відмиті) та зменшення привабливості країни з точки зору проведення в межах її юрисдикції операцій із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Мультиплікативний ефект, який породжують операції із відмивання коштів, стає ще очевиднішим з огляду на динамічну версію описаної моделі. Для цього позначимо початковий обсяг злочинних доходів через I_0 . З метою спрощення припустимо, що кримінальний сектор відмиває лише той капітал, який буде використаний у подальшому для легальних транзакцій (позначимо його через yI_0). Вартість послуг із відмивання злочинних доходів розглядатимемо як частку цих доходів і позначимо її, як і в попередніх моделях, через c . Таким чином, обсяг відмитих злочинних доходів можна визначити за допомогою формули:

$$R_0 = (1 - c)yI_0.$$

Обсяг доходів, який кримінальний сектор використовуватиме для здійснення легальних інвестицій, позначимо через fR_0 з дохідністю r_p , у той час як витрати на споживання легальних товарів і послуг дорівнюватиме $(1 - f)R_0$. За результатами першого періоду загальний легальний внесок послуг із відмивання злочинних доходів становитиме:

$$L_1 = fR_0(1 + r_p).$$

Водночас загальний обсяг нелегального внеску, взятий з урахуванням нелегальної ставки дохідності r_p , за результатами першого періоду складе:

$$I_1 = (1 + y)I_0(1 + r_p).$$

За результатами другого періоду загальний легальний внесок послуг із відмивання злочинних доходів становитиме:

$$L_2 = f(1 + r_p)(L_1 + R_1),$$

де $R_1 = (1 - c)yI_1$.

Внаслідок численних ітерацій відмивання злочинних доходів їх сумарний легальний внесок в економіку складе:

$$L_n = f(1 + r_p)(L_{n-1} + R_{n-1}).$$

Сумарний обсяг доходів, які будуть введені у сферу їх відмивання, дорівнюватиме:

$$R_n = (1 - c)yI_n.$$

Сумарний обсяг нелегального внеску формуватиметься таким чином:

$$I_n = (1 - y)I_{n-1}(1 + r_i).$$

Рівняння для обчислення L_n та I_n окреслюють рекурсивну систему, яка може бути розв'язана, виходячи із початкових умов (рівень нелегальних доходів = I_0). Наприклад:

$$I_2 = (1 - y)I_1(1 + r_i).$$

Замінюючи значення I_1 формулою для його розрахунку і підставляючи її у наведену формулу для I_2 , одержимо:

$$I_2 = (1 - y)^2 I_0(1 + r_i)^2.$$

Таким чином, отримуємо ще один варіант запису для сумарного обсягу нелегального внеску:

$$I_n = (1 - y)^n I_0(1 + r_i)^n.$$

Для подібного способу обчислення сумарного легального внеску в економіку внаслідок відмивання нелегальних доходів L_n будемо використовувати ітеративну процедуру, враховуючи, що $L_0 = 0$. Діючи таким чином, попередньо виведену нами формулу можна переписати:

$$\begin{aligned} L_n &= f(1 + r_i)(L_{n-1} + R_{n-1}) = f(1 + r_i)[L_{n-1} + (1 - c)yI_{n-1}] = \\ &= f(1 + r_i)[L_{n-1} + (1 - c)y(1 - y)^{n-1} I_0(1 + r_i)^{n-1}]. \end{aligned}$$

Продовжимо наші перетворення з урахуванням того, що:

$$L_n = a_n;$$

$$f(1 + r_i) = r;$$

$$R_{n-1} = (1 - c)y(1 - y)^{n-1} I_0(1 + r_i)^{n-1} = g_{n-1} = R_0 s^{n-1},$$

де $s = (1 - y)(1 + r_i)$.

Тепер наше загальне рівняння для визначення сумарного легального внеску в економіку операцій із відмивання злочинних доходів (L_n) можна записати простіше:

$$a_n = r(a_{n-1} + g_{n-1}).$$

Аналогічно одержимо:

$$a_1 = r(a_0 + g_0);$$

$$a_2 = r(a_1 + g_1) = r(r(a_0 + g_0) + g_1) = r^2 a_0 + r^2 g_0 + r g_1;$$

$$a_3 = r(a_2 + g_2) = r(r^2 a_0 + r^2 g_0 + r g_1 + g_2) = r^3 a_0 + r^3 g_0 + r^2 g_1 + r g_2.$$

Таким чином:

$$a_n = r^n a_0 + r^n g_0 + r^{n-1} g_1 + \dots + r g_{n-1}.$$

Пам'ятаючи про те, що:

$$a_0 = I_0 = 0;$$

$$g_0 = R_0 = y(1-c)I_0,$$

одержимо:

$$\begin{aligned} L_n &= r^n R_0 + r^{n-1} R_0 s + \dots + r R_0 s^{n-1} = r R_0 (r^{n-1} + r^{n-2} s + \dots + s^{n-1}) = \\ &= r R_0 (s^n - r^n) / (s - r). \end{aligned}$$

З урахуванням того, що $r_i \gg r_p$, $s > r$, можемо ввести у наші розрахунки параметр q , прийнявши, що $q = r/s$. Подальші математичні перетворення виводять нас на результат:

$$L_n = r R_0 s^{n-1} \frac{1 - q^n}{1 - q}.$$

З наведеної формули очевидно, що приріст сумарного легального внеску в економіку від надання кримінальному сектору послуг із відмивання злочинних доходів має природу геометричної прогресії:

$$1 + q + q^2 + \dots + q^{n-1} = \frac{1 - q^n}{1 - q}.$$

Таким чином, рівноважний рівень сумарного легального внеску L_n можна записати у вигляді конгруентності:

$$L_n \cong rs^{n-1}R_0 \frac{1}{1-q} = \frac{r}{s-r} s^n R_0.$$

$$L_n \cong \frac{f(1+r_i)}{(1-y)(1+r_i) - f(1+r_i)} (1-c)yI_0 \left((1-y)(1+r_i) \right)^n.$$

Отже, наведені модельні розрахунки доводять, що обсяг злочинних доходів, які надходять в економіку за результатами їх відмивання, зростає із зростанням рівня тінізації економіки. Збільшення сумарного обсягу відмитих злочинних доходів відбувається з суттєвим мультиплікативним ефектом. Зростання рівня криміналізації в цілому і операцій із відмивання злочинних доходів зокрема спричиняють “забруднення” легальної економіки та фінансової системи країни у темпах геометричної прогресії.

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ: МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

2.1. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ

Міжнародна і вітчизняна системи протидії відмиванню коштів/ фінансуванню тероризму (фінансового моніторингу) мають відносно коротку історію формування. Для більш глибокого розуміння цих процесів охарактеризуємо спочатку основні етапи формування міжнародної системи:

- 1986 р. – ухвалення Конгресом США Закону про контроль за відмиванням коштів, який вперше розглядав нові злочини, пов'язані з відмиванням коштів. Ці положення були кодифіковані у параграфах 1956 та 1957 Титулу 18 Зводу законів США;
- 20 грудня 1988 р. – прийняття Віденської конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Конвенція передбачала необхідність розвитку міжнародних відносин у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів від наркобізнесу;
- липень 1989 р. – на зустрічі G7 в Парижі за ініціативою Президента Франції створення FATF – міжнародної організації, мандат якої поширювався на розробку міжнародних стандартів (рекомендацій) у сфері протидії відмиванню коштів;
- лютий 1990 р. – розроблення FATF першої редакції 40 Рекомендацій щодо протидії відмиванню коштів (переглянуті у 1996, 2003 і 2012 рр.);
- 8 листопада 1990 р. – прийняття Страсбурзької Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності;

- 10 червня 1991 р. – прийняття Директиви Ради ЄС № 91/308 щодо запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання коштів (переглянута у 2001 і 2005 рр.);
- 1993 р. – розроблення ООН (UNODC – Офіс ООН з контролю за розповсюдженням наркотиків і поширенням злочинності) проекту типового Закону “Про відмивання коштів, одержаних від наркотиків”;
- червень 1995 р. – створення Міжнародного об’єднання підрозділів фінансової розвідки – Егмонтської групи;
- 1996 р. – перший перегляд рекомендацій FATF (друга їх редакція), зумовлений необхідністю відображення розвитку тенденцій і технік відмивання нелегальних доходів, та розширення сфери їх дії на сукупність інших серйозних предикатних злочинів, а не тільки злочинів, пов’язаних з наркотиками;
- грудень 1998 р. – розроблення Базельським комітетом банківського нагляду Рекомендацій щодо запобігання використанню банківської системи з метою відмивання нелегальних доходів;
- червень 2000 р. – FATF вперше опублікувала “чорний список” країн і територій, які не співпрацюють у сфері боротьби з відмиванням коштів (NCCTs – Non-Cooperative Countries or Territories List);
- 30 жовтня 2000 р. – ухвалення Вольфсберзькою групою Всезагальних директив щодо протидії відмиванню доходів у приватному банківському секторі;
- 2001 р. – затвердження Базельським комітетом банківського нагляду Методичних рекомендацій щодо ідентифікації клієнтів банків (CDD – Customer due diligence for banks);
- жовтень 2001 р. – розширення FATF свого мандату для розгляду питань щодо протидії фінансуванню терористичних актів та терористичних організацій і видання 8 спеціальних Рекомендацій стосовно боротьби з фінансуванням тероризму;
- 26 жовтня 2001 р. – прийняття USA PATRIOT Act – наділення Казначейства США правом формувати свій “чорний список” юрисдикцій, які займаються відмиванням коштів і фінансуванням тероризму і запроваджувати щодо них спеціальні санкції;
- 26 грудня 2001 р. – введення заборони американським банкам здійснювати прямі та опосередковані кореспондентські відно-

- сини з “банками-оболонками” – банками, що фізично не присутні в країні реєстрації;
- лютий 2002 р. – розроблення єдиної методології оцінки дотримання рекомендацій FATF, що використовується FATF, МВФ та Світовим банком під час проведення взаємних оцінок країн;
 - червень 2003 р. – третя (Берлінська) редакція 40 Рекомендацій FATF;
 - жовтень 2006 р. – виключення із “чорного списку” FATF (NCST) останньої країни;
 - лютий 2009 р. – G20 дає доручення FATF забезпечити більш широку відповідність національних систем держав міжнародним стандартам у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму з метою підтримки стабільності й безпеки світової економічної інфраструктури;
 - лютий 2010 р. – формування FATF нового списку держав, які не співпрацюють у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму, а також є високою зоною ризику для міжнародної фінансової системи. Цей список був сформований із чотирьох категорій.

Державою, стосовно якої FATF закликала свої держави-члени й інші юрисдикції застосовувати контрзаходи з метою захисту міжнародної фінансової системи від поточних значних ризиків відмивання коштів і фінансування тероризму, що виникають через недоліки їх національних режимів, визнаний Іран. До другої категорії потрапили Ангола, КНДР, Еквадор і Ефіопія – в їх національних системах протидії відмиванню коштів були стратегічні недоліки, а також вони не розробили плану щодо їхнього усунення. FATF закликала свої держави-члени звертати увагу на ризики цих юрисдикцій.

Державами, стосовно яких FATF раніше робила публічні заяви, зазначаючи істотні, зі стратегічного погляду, недоліки в їх національних системах протидії відмиванню коштів, були названі Пакистан, Туркменія й Сан-Томе й Принсіпі. Ці недоліки не були усунуті до лютого 2010 р.

FATF також опублікувала список держав, які мають недоліки в національних режимах і висловили намір щодо їх усунення. До таких держав зараховані Азербайджан, Антигуа й Барбуда, Болівія, Греція, Індонезія, Ємен, Катар, Кенія, Марокко, М'янма, Непал, Нігерія, Парагвай, Сирія, Судан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Україна,

Шрі-Ланка. До останньої групи держав FATF запровадила процедуру глобального моніторингу;

- 16 лютого 2012 р. – ухвалення на пленарному засіданні FATF четвертої редакції рекомендацій “Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення”;
- 22 лютого 2013 р. – затвердження нової Методології оцінки рекомендацій FATF, на основі якої MONEYVAL (спеціальний комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму) проводитиме четвертий раунд оцінок щодо відповідності національних систем, зокрема української, міжнародним стандартам у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму;
- 7 березня 2013 р. – опублікування FATF Керівництва (порадника) стосовно здійснення національної оцінки ризиків у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму і відповідні додатки до вказаного порадника, розроблені МВФ та Світовим Банком.

Провідну роль у формуванні міжнародної системи протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму відіграє FATF (Financial Action Task Force) – Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму.

FATF – це міждержавний орган, створений у 1989 р. за ініціативою керівників країн G7 (на сьогодні членами FATF є 34 країни й дві організації, спостерігачами – 20 організацій і дві країни). Відповідно до діючого мандата FATF розробляє рекомендації та сприяє ефективній імплементації правових, регуляторних й оперативних заходів боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення та інших загроз цілісності фінансової системи. Спільно з іншими міжнародними сторонами FATF також здійснює діяльність щодо виявлення вразливих місць на національному рівні та забезпечує захист міжнародної фінансової системи від незаконного використання.

Рекомендації FATF є вичерпною та послідовною системою заходів, які повинні бути імplementовані країнами з метою протидії відмиванню коштів. Водночас різні країни мають різну структуру правової, адміністративної та операційної системи й різні фінансові системи, а отже неспроможні вжити ідентичні заходи для боротьби з цими загрозами. Таким чином, рекомендації FATF встановлюють

міжнародні стандарти, які країни повинні імплементувати за рахунок заходів, адаптованих до конкретних обставин. Рекомендації FATF визначають основні кроки, які країни мають вжити для:

- встановлення ризиків у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму і розробки антилегалізаційної політики та координації відповідних дій на національному рівні;
- переслідування відмивання коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;
- застосування запобіжних заходів у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму для фінансового сектору та інших визначених секторів;
- встановлення повноважень і обов'язків компетентних органів (слідчих, правоохоронних та наглядових органів) та інших інституційних заходів;
- підвищення прозорості та доступності інформації щодо бенефіціарної власності юридичних осіб та угод публічних діячів, які є основними суб'єктам корупційних діянь.

Незважаючи на юридично необов'язковий характер, Рекомендації FATF значно впливають на формування основ національних систем протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Важливу роль у впровадженні міжнародних стандартів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, відіграє система взаємних оцінок відповідності міжнародним стандартам, прийнята FATF, та процедури щодо визначення FATF країн і територій, які мають недоліки у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Перша редакція рекомендацій FATF була розроблена в 1990 р. як ініціатива щодо боротьби з незаконним використанням фінансових систем особами, які відмивають кошти від продажу наркотиків. У 1996 р. рекомендації були вперше переглянуті для відображення розвитку тенденцій і технік відмивання коштів та для розширення їх сфери за межі відмивання коштів від продажу наркотиків.

У жовтні 2001 р. FATF розширила свій мандат для розгляду питань щодо протидії фінансуванню терористичних актів та терористичних організацій і зробила важливий крок щодо створення восьми (пізніше розширених до дев'яти) спеціальних рекомендацій щодо запобігання фінансуванню тероризму. Рекомендації FATF були пере-

глянути вдруге в 2003 р. і разом зі спеціальними рекомендаціями щодо протидії фінансуванню тероризму були схвалені більш ніж 180 країнами.

Оновлення рекомендацій відбувалося в тісній співпраці з регіональними групами за типом FATF та організаціями-спостерігачами, у тому числі Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і ООН.

Рекомендації FATF переглядаються з метою посилення вимог щодо ситуацій, які становлять підвищений ризик у сфері відмивання коштів/фінансування тероризму, а також з метою посилення спроможності країн концентруватися на тих сферах, які є найбільш ризиковими з точки зору можливого їх використання для проведення фінансових операцій із “брудними” коштами. Зазначені рекомендації є загальновизнаними міжнародними стандартами у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму.

Слід зазначити, що рекомендації FATF включають в себе власне рекомендації і пояснювальні записки до них разом із відповідними визначеннями понять в глосарії. Деякі пояснювальні записки та визначення містять приклади, які демонструють як повинні застосовуватися антилегалізаційні стандарти. Виконання заходів, викладених в рекомендаціях FATF, ретельно оцінюється в рамках раундів взаємних оцінок національних юрисдикцій світу на основі спільної Методології взаємної оцінки, розробленої FATF.

Остання редакція рекомендацій FATF “Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення”, прийнята 16 лютого 2012 р., крім заходів щодо протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму містить також настанови, які держави мають виконувати у сфері протидії розповсюдженню зброї масового знищення.

Окрім того, FATF видає Керівництва, Кращі практики та інші поради в контексті сприяння країнам в імplementації рекомендацій щодо протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму.

Відмивання коштів – це діяльність, що постійно змінюється, і визначення тенденцій таких змін є невід’ємною частиною розбудови системи фінансового моніторингу як в Україні, так і в інших країнах. Країни – члени FATF постійно збирають інформацію і відомості про основні тенденції у сфері відмивання коштів. За результатами такої діяльності FATF складає звіти про типологічні дослідження, в яких

описуються методи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у різних сферах, а також видає Публічні заяви, що містять аналіз та критичні зауваження до національних систем фінансового моніторингу.

У вересні 2001 р. на Пленарному засіданні FATF визнала заходи, що вживаються Україною у сфері протидії відмиванню коштів, недостатніми. Йшлося про необхідність значного удосконалення системи протидії відмиванню коштів. Як недолік, зокрема, було відзначено неефективність державної системи подання інформації про підозрілі операції до фінансової розвідки, недостатнє ефективне регулювання та контроль за діяльністю фінансових установ, недостатні вимоги щодо здійснення ідентифікації клієнта тощо. Особливо наголошувалося на відсутності спеціального закону, спрямованого на запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, а також відсутності національного Підрозділу фінансової розвідки (ПФР). У ході зазначеного Пленарного засідання FATF було прийнято рішення про внесення України до переліку країн та територій, які не співпрацюють у сфері запобігання відмиванню коштів, так званого чорного списку.

20 грудня 2002 р. на Пленарному засіданні FATF прийнято рішення про застосування до України економічних санкцій, які стосувалися передусім банківської сфери та сфери фінансових послуг.

Взявши на себе зобов'язання створити організаційно-правові підстави для реалізації встановлених стандартів і привести фінансову систему у відповідність до міжнародних вимог, Україна активно включилася до розбудови антилегалізаційної системи.

У січні 2002 р. було утворено національний підрозділ фінансової розвідки – Держфінмоніторинг України (Державна служба фінансового моніторингу України) як департамент фінансового моніторингу у складі Міністерства фінансів України. З 1 січня 2005 р. Держфінмоніторинг України є центральним органом виконавчої влади. На сьогодні діяльність цього органу спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів України.

У листопаді 2002 р. Верховною Радою України ухвалено Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”. На той час він у цілому відповідав міжнародним стандартам у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у тому числі Реко-

мендаціям FATF та Директивам Європейського Парламенту і Ради (91/308/ЄЕС та 2001/97/ЄС), а також Базельським принципам щодо діяльності банків.

Під час Пленарного засідання FATF, що відбулося 14 лютого 2003 р., зважаючи на заходи, вжиті Україною щодо створення національної системи протидії відмиванню коштів, FATF було знято економічні санкції щодо України.

У червні 2003 р. Уряд України звернувся до Європейської контрольної групи FATF з пропозицією ініціювати направлення до України експертної місії FATF.

У вересні 2003 р., у рамках другого раунду оцінки Спеціального комітету експертів Ради Європи з питань взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL), Україну відвідала група експертів MONEYVAL разом з представниками FATF. За результатами візиту у жовтні 2003 р. Україною було представлено відповідний план подальших дій щодо удосконалення національної системи фінансового моніторингу.

З метою створення цілісної, внутрішньо узгодженої нормативно-правової бази були внесені необхідні зміни до законів, що регулюють діяльність на ринку фінансових послуг. Ці поправки забезпечили відповідність українського законодавства 40-ка і IX Рекомендаціям FATF та дозволили усунути недоліки, наявність яких обумовила включення України до “чорного списку”.

Беручи до уваги виконання Україною взятих на себе зобов’язань щодо усунення виявлених недоліків, на Пленарному засіданні FATF 26 лютого 2004 р. вона була виключена із “чорного списку” FATF.

Водночас процедура активного моніторингу, яка передбачає контроль за імплементацією загального законодавства, а також впровадження спеціальних законодавчих актів, була продовжена щодо України ще на один рік. У ході Пленарного засідання FATF, що відбулось 9 лютого 2005 р., делегації України було повідомлено, що оскільки на момент виключення України із “чорного списку” основною рекомендацією FATF була необхідність імплементації нового законодавства для удосконалення основ міжнародного співробітництва, а зазначений закон прийнято не було, FATF вирішила продовжити процедуру активного моніторингу України.

З метою усунення недоліків 1 грудня 2005 р. було прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо удоско-

налення правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері запобігання фінансуванню тероризму”, що набрав чинності 1 січня 2006 р.

Враховуючи заходи, вжиті Україною, під час Пленарного засідання у лютому 2006 р. FATF визнала, що Україна усунула усі недоліки, виявлені у лютому 2004 р. після виключення її з “чорного списку”. FATF прийняла рішення припинити процедуру активного моніторингу щодо України. Це рішення ґрунтувалося на виконанні Україною всіх рекомендацій FATF та на основі прогресу, досягнутого стосовно вдосконалення національного законодавства у сфері протидії відмиванню коштів.

У той же час в сучасному світі діяльність злочинних організацій набуває міжнародного характеру, а з розвитком цифрових технологій і глобалізацією комп’ютерних мереж здійснення фінансових операцій може тривати декілька секунд, що також відкриває досить широкі можливості для вчинення кримінальних правопорушень. Отже, злочинні організації, які займаються легалізацією кримінальних доходів, постійно вдосконалюють та знаходять нові методи та схеми відмивання “брудних” коштів. Таким чином, національні системи фінансового моніторингу також мають бути динамічними та здатними протистояти сучасним викликам.

Враховуючи, що національне законодавство у сфері фінансового моніторингу не змінювалося протягом 2006–2009 рр., незважаючи на зміну міжнародних стандартів у цій сфері, у лютому 2010 р. FATF включила Україну до переліку країн зі стратегічними недоліками в системі протидії відмиванню коштів, так званого сірого списку FATF. Разом з Україною до “сірого списку” потрапило 20 країн: Антигуа і Барбуда, Азербайджан, Болівія, Греція, Індонезія, Кенія, Марокко, М’янма, Непал, Нігерія, Парагвай, Катар, Шрі-Ланка, Судан, Сирія, Тринідад і Тобаго, Таїланд, Туреччина, Ємен.

FATF закликала всі юрисдикції, що потрапили до “сірого списку”, терміново та в межах запропонованих термінів завершити імплементацію планів заходів. FATF було зазначено про ретельний контроль зі свого боку щодо імплементації цих планів заходів.

Для усунення недоліків Україна спільно з Контрольною групою FATF з питань міжнародного співробітництва (ICRG) розробила план дій, виконання якого було необхідною умовою для виключення України із зазначеного списку.

З метою виконання узгодженого з FATF плану дій було ухвалено такі Закони України:

- “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” від 18.05.2010 № 2258, який набрав чинності 21.08.2010;
- “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо арешту активів, що пов’язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, та визначення порядку доступу до таких активів” від 21.04.2011 № 3266, який набрав чинності 19.05.2011. Цим законом вдосконалено процедуру арешту терористичних активів у цивільному порядку, а також визначено порядок доступу до таких активів відповідно до III спеціальної рекомендації FATF;
- “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 21.04.2011 № 3267, який набрав чинності 19.05.2011. Цим законом криміналізовано маніпулювання на фондовій біржі та віднесено вказаний злочин до предикатних, що повною мірою відповідало 1-й рекомендації FATF;
- “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації” від 22.04.2011 № 3306, який набрав чинності 25.05.2011. Цим законом до предикатних злочинів віднесено інсайдерську торгівлю, що повною мірою відповідало 1-й рекомендації FATF.

За результатами вжитих заходів узгоджений з FATF план дій фактично було виконано.

На Пленарному засіданні FATF, що проходило 20–24 червня 2011 р., члени FATF визнали, що Україна продемонструвала прогрес у вдосконаленні режиму протидії відмиванню коштів, у т. ч. шляхом ухвалення законів, які сприяли вирішенню питань нормативно-правового регулювання (криміналізації) відмивання коштів та фінансування тероризму, а також замороження активів терористів відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 1373. Також було прийнято рішення про направлення виїзної місії для підтвердження того, що імплементація необхідних реформ з метою усунення визначених FATF недоліків розпочалася.

Протягом 5–6 вересня 2011 р. відбувся візит експертів FATF з метою оцінки стану виконання узгодженого з FATF плану дій. За ре-

зультатами проведеної місії експертами було затверджено звіт, у якому зазначалося: “Україна імплементувала план дій, команда експертів може підтвердити, що процес впровадження необхідних реформ та дій розпочався та триває”.

Як наслідок, на пленарному засіданні FATF, що проходило протягом 24–28 жовтня 2011 р., одноголосно було підтверджено, що Україна виконала взяті на себе зобов’язання, та прийнято рішення про припинення моніторингу України і виключення її з переліку країн, які мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Подальші кроки щодо розвитку національної системи фінансового моніторингу визначено у Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р.

Як зазначено в Стратегії, її метою є визначення заходів законодавчого, організаційного та інституційного характеру, спрямованих на забезпечення стабільного та ефективного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Для досягнення вказаної мети передбачається:

- забезпечити приведення національного антилегалізаційного законодавства у відповідність з оновленими стандартами FATF;
- удосконалювати засоби моніторингу фінансових потоків та протидії нелегальному впливу капіталів за межі України;
- підвищувати ефективність аналізу методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та розроблення відповідних типологій;
- вживати заходів щодо запобігання виникненню передумов для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом;
- посилювати інформаційну прозорість фінансової системи;
- запровадити і постійно вдосконалювати підхід, що полягає в проведенні оцінки ризиків усіма учасниками національної системи фінансового моніторингу;
- здійснювати на постійній основі проведення аналізу ефективності заходів, функціонування системи фінансового моніторингу в Україні;
- продовжити співпрацю у сфері фінансового моніторингу з FATF, Європейським Союзом, Радою Європи, Світовим бан-

ком, Міжнародним валютним фондом, Егмонтською групою, Євразійською групою з протидії легалізації злочинних доходів або фінансуванню тероризму та іншими міжнародними організаціями і установами.

Враховуючи, що 16 лютого 2012 р. FATF затверджено нові “Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення”, цей документ протягом найближчих років визначатиме перспективи розвитку національної системи фінансового моніторингу.

Відповідно до 29-ї Рекомендації FATF “Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення” країни мають створити підрозділ фінансової розвідки (ПФР), який є національним центром для отримання та аналізу:

- повідомлень про підозрілі операції;
- іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов’язаних предикатних злочинів і фінансування тероризму та для розповсюдження результатів цього аналізу.

Підрозділ фінансової розвідки повинен мати можливість одержання додаткової інформації від підзвітних установ та своєчасний доступ до фінансової, адміністративної і правоохоронної інформації, яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій.

Перші національні підрозділи фінансової розвідки (ПФР) були створені на початку 1990-х років. Новостворені підрозділи фінансової розвідки почали взаємодіяти один з одним, проміжним результатом чого стало створення у 1995 р. неофіційної міжнародної групи (асоціації) підрозділів фінансової розвідки “Егмонт” (названої так за місцем першої зустрічі в готелі “Егмонт-Аренберг Палас” у Брюсселі) [240].

Метою групи “Егмонт” стало створення для національних підрозділів фінансової розвідки єдиного форуму для посилення підтримки національних систем запобігання та протидії відмиванню доходів і координації ініціатив різних країн у цій сфері. Така підтримка охоплює питання щодо розширення й систематизації обміну фінансово-розвідувальною інформацією, підвищення компетентності та розвиток професійної майстерності персоналу національних підрозділів фінансової розвідки, сприяння в удосконаленні комунікацій між підрозділами фінансових розвідок із застосуванням

новітніх технологій, а також сприяння у створенні національних підрозділів фінансових розвідок у всьому світі [234].

У червні 2003 р. FATF на черговому пленарному засіданні ухвалила переглянуту редакцію своїх Рекомендацій (так звана Берлінська редакція Рекомендацій FATF). Берлінською редакцією 26-ї Рекомендації FATF, національним юрисдикціям прямо рекомендовано створити підрозділи фінансової розвідки, які є національними центрами для одержання, запиту, аналізу й передачі повідомлень про підозрілі фінансові операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання нелегальних доходів. Підрозділ фінансової розвідки повинен мати доступ, безпосередній чи опосередкований, на регулярній основі до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій, включаючи аналіз повідомлень про підозрілі фінансові операції.

У пояснювальній записці до 26-ї Рекомендації FATF зазначено, що в разі створення підрозділу фінансової розвідки країна повинна розглянути питання про подання заяви на вступ до Егмонтської групи. Країни повинні враховувати Протокол про цілі Егмонтської групи та її Принципи обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки для випадків відмивання коштів. Ці документи визначають важливі принципи стосовно ролі та функцій підрозділів фінансової розвідки, механізмів обміну інформацією між ними [316]. У лютому 2012 р. було ухвалено нову редакцію Рекомендацій FATF, у якій загалом відтворено попередні ідеї щодо організації підрозділів фінансової розвідки.

Національні підрозділи фінансової розвідки – члени групи “Егмонт” зобов’язуються діяти відповідно до її принципів: “Про обмін інформацією щодо прецедентів відмивання коштів між підрозділами фінансової розвідки”. Ці принципи передбачають умови міжнародного обміну інформацією, обмеження на використання зазначеної інформації і вимоги до конфіденційності [221].

Незалежно від типу (моделі), національний підрозділ фінансової розвідки має виконувати три основні функції:

- отримання інформації з питань запобігання та протидії відмиванню доходів;
- аналіз отриманої інформації;
- поширення проаналізованої інформації серед національних і міжнародних компетентних органів з метою запобігання та протидії відмиванню доходів.

У доповнення до основних функцій національному підрозділу фінансової розвідки незалежно від його організаційно-правової форми (моделі) може бути доручено виконання низки додаткових функцій:

- нагляд і регулювання;
- розслідування;
- правоохоронні заходи і заморожування активів;
- навчання;
- дослідження.

Суб'єкти фінансового ринку, відповідно до Рекомендацій FATF, зобов'язані інформувати національний підрозділ фінансової розвідки про будь-яку підозрілу на предмет відмивання нелегальних доходів діяльність своїх клієнтів, а також надавати іншу запитувану в них інформацію, пов'язану з фінансовими операціями, які стали об'єктом фінансового моніторингу.

Незважаючи на те, що на підрозділи фінансової розвідки, які входять до складу групи "Еґмонт", покладаються однакові основні функції, що полягають в отриманні, аналізі й подальшій передачі фінансової інформації компетентним органам з метою стримування відмивання нелегальних доходів, дані підрозділи в багатьох випадках різняться між собою. На сьогоднішній день у національних юрисдикцій, які стоять перед проблемою створення чи реформування відповідних підрозділів, є вибір з низки різноманітних варіантів їх створення та організації.

На характер взаємодії підрозділу фінансової розвідки з банками та іншими представниками фінансового сектору значною мірою впливає його тип. Різниця у підходах до організації національних підрозділів фінансової розвідки зумовлена насамперед тим, що на початку 1990-х років, коли утворювалися перші такі служби, єдиного стандарту їх формування не було. З часом окреслились дві переважаючі тенденції в організації національних підрозділів фінансової розвідки [215]:

- підрозділ фінансової розвідки як додатковий механізм правоохоронної діяльності у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;
- підрозділ фінансової розвідки як "буфер" між фінансовими установами і правоохоронними органами.

Рисунки 2.1, 2.2 і 2.3 ілюструють зазначені позитивні й негативні сторони різних типів підрозділів фінансової розвідки. Підрозділ

Рис. 2.1. Переваги і недоліки ПФР адміністративно-аналітичного типу

Складено авторами.

фінансової розвідки (ПФР) адміністративного типу організується таким чином, що або входить у структуру адміністративного органу, або, залишаючись “автономним”, є підзвітним певному адміністративному органу, або ж є незалежним адміністративним органом. Найбільш поширена модель передбачає створення адміністративного ПФР у структурі або під наглядом міністерства фінансів чи центрального банку.

Необхідно наголосити на тому, що підрозділ фінансової розвідки адміністративного типу найліпше організувати й розбудовувати у країнах з усталеними формальними і неформальними інститутами, які регулюють взаємовідносини індивідів між собою та індивідів з державою. Йдеться про високий рівень самосвідомості та громадянської свідомості суб’єктів ринку, а також про повагу до традицій до-

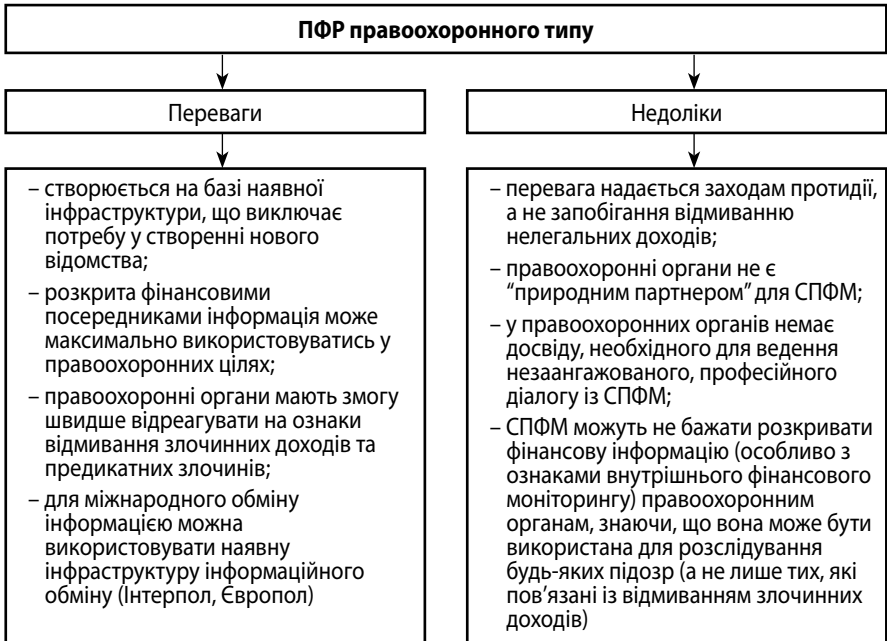

Рис. 2.2. **Переваги і недоліки ПФР правоохоронного типу**

Складено авторами.

блочності й віджилантизму. Прикладами країн з підрозділами фінансової розвідки адміністративного типу є Австралія, Бельгія, Іспанія, Канада, Нідерланди, Україна, США, Росія та Франція [101].

З рис. 2.2 очевидно, що підрозділ фінансової розвідки правоохоронного типу зазвичай створюється у структурі правоохоронних відомств, що є найпростішим способом сформуванню цього органу. Попри наявні переваги, цей тип ПФР має низку суттєвих недоліків, які в середньо- та довгостроковій перспективі здатні негативно вплинути на ефективність функціонування інституту фінансового моніторингу у відповідній країні.

ПФР правоохоронного типу створені в Німеччині, Австрії, Великій Британії, Швеції, Угорщині, Естонії [25].

ПФР судового або прокурорського типу створюється в рамках судової гілки державної влади і найчастіше під юрисдикцією прокуратури. Цей тип ПФР є характерним для європейської континен-

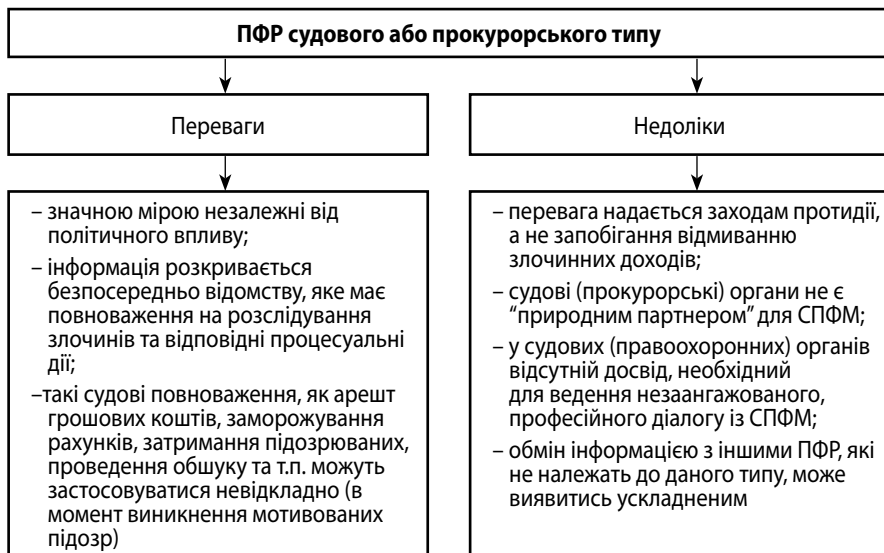

Рис. 2.3. Переваги і недоліки ПФР судово-прокурорського типу

Складено авторами.

тальної правової традиції, за якої прокурори є частиною судової системи, а їхні повноваження охоплюють також нагляд за органами слідства. ПФР судового (прокурорського) типу зазвичай створюються і успішно працюють у тих країнах, в яких найсильніше захищена на законодавчому рівні банківська таємниця і, з огляду на це, розкриття цієї таємниці потребує у кожному випадку прямої участі органів суду чи прокуратури. Рис. 2.3 відображає узагальнений перелік переваг і недоліків ПФР судового (прокурорського типу). Прикладами країн з ПФР судового (прокурорського) типу є Кіпр і Люксембург [25].

ПФР змішаного (гібридного) типу різною мірою поєднують у собі характеристики трьох розглянутих вище типів ПФР. По суті, ця модель ПФР є спробою поєднання в одній організації переваг різних типів ПФР. Необхідно також зазначити, що до гібридних ПФР належать і такі адміністративні ПФР, до яких відряджають співробітників різноманітних регулюючих, наглядових і правоохоронних органів, які водночас продовжують виконувати повноваження свого

основного відомства. До країн, які створили ПФР гібридного типу, належать, зокрема, Данія і Норвегія [25].

Визначальним чинником ефективності роботи підрозділу фінансової розвідки є інформація, що надходить від суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в діяльності яких у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів можна виділити такі ключові аспекти:

- застосування єдиних стандартів належної перевірки клієнтів, включаючи їхню ідентифікацію та встановлення реальних бенефіціарів (кінцевих вигодоодержувачів) за кожною проведеною фінансовою операцією;
- фіксування ідентифікаційних даних та інших відомостей про фінансові операції клієнтів і зберігання ідентифікаційних даних клієнтів та документів, пов'язаних зі здійсненням фінансових операцій такими клієнтами для використання цих даних правоохоронними органами;
- приділення особливої уваги всім складним, значним операціям клієнтів, а також незвичним схемам їхнього здійснення у випадку, якщо такі операції не мають явної економічної або видимої законної мети;
- надання повідомлень про підозрілі операції до національного підрозділу фінансової розвідки.

2.2. НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ ДОХОДІВ

У контексті детінізації економіки України важливе значення має налагодження чіткого механізму фінансового моніторингу, який не перешкоджає би нормальному функціонуванню банківської та фінансової системи країни.

Фінансовий моніторинг є досить новою сферою контрольної діяльності держави і чітко визначеним предметом моніторингу. Саме тому фінансовий моніторинг виділяється низкою специфічних ознак, серед яких окреме місце займає власний понятійний апарат та спеціальна термінологія.

До переліку таких основних термінів і понять, визначених в Законі України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” (далі – Закон), без яких неможливий коректний аналіз і обговорення проблем фінансового моніторингу, належать зокрема:

- фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;
- державний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами державного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- первинний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог Закону, що включають проведення обов’язкового та внутрішнього фінансового моніторингу;
- доходи, одержані злочинним шляхом, – будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній;
- фінансова операція – будь-які дії щодо активів, здійснені за допомогою суб’єкта первинного фінансового моніторингу;
- об’єкт фінансового моніторингу – дії з активами, пов’язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Характеризуючи систему фінансового моніторингу, виходячи з її визначення, в основу покладають два основні підходи: через систему суб’єктів, розкриваючи їх повноваження та функції, або через комплекс заходів, які також чітко визначені.

В основу характеристики фінансового моніторингу через систему суб'єктів покладено розподіл на дві категорії суб'єктів фінансового моніторингу:

- суб'єкти первинного фінансового моніторингу;
- суб'єкти державного фінансового моніторингу.

В Україні коло суб'єктів первинного фінансового моніторингу має визначений склад:

- банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- товарні, фондові та інші біржі;
- професійні учасники ринку цінних паперів;
- компанії з управління активами;
- оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;
- філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;
- спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;
 - б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
 - в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;
 - г) нотаріуси, адвокати, аудиторі, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин);
 - г) фізичні особи – підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує 150 тис. грн;
- інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу є первинною ланкою у системі фінансового моніторингу та зобов'язані вживати достатніх заходів з метою унеможливлення використання їх з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Умовно суб'єктів первинного фінансового моніторингу можна розділити на такі групи: банківські установи, небанківські фінансові установи та організації і спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (представники нефінансових професій).

До суб'єктів державного фінансового моніторингу віднесені: Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг, Держфінмоніторинг України) (рис. 2.4).

Первинний фінансовий моніторинг залежно від суб'єкта його здійснення поділяється на:

– обов'язковий фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з

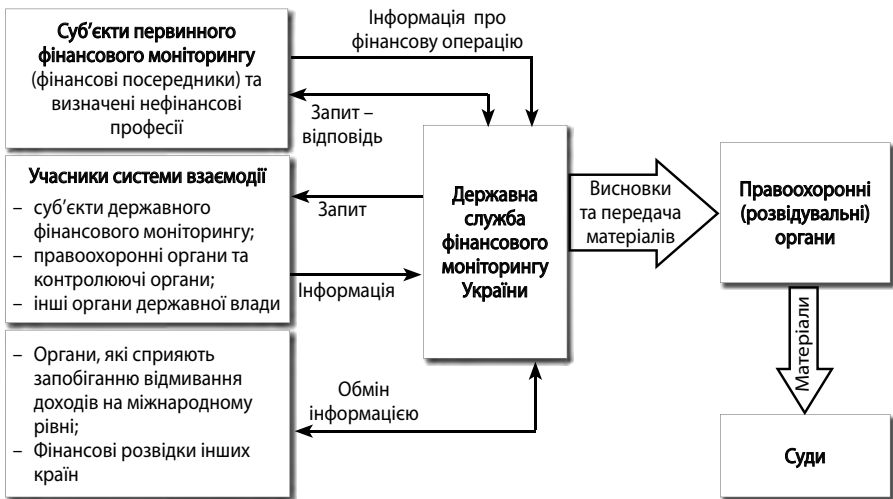

Рис. 2.4. Національна система фінансового моніторингу

Складено авторами.

виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу відповідно до статті 15 Закону, ідентифікації учасників таких операцій та вивчення їх діяльності, ведення обліку цих операцій та відомостей про їх учасників, обов'язкового звітування про них Держфінмоніторингу України, а також подання додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку Держфінмоніторингу України;

– внутрішній фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу відповідно до статті 16 Закону, із застосуванням підходу, що ґрунтується на проведенні оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; ведення обліку таких операцій та відомостей про їх учасників; подання інформації Держфінмоніторингу України про операції, що мають високий ступінь ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку Держфінмоніторингу України.

Одним із перших обов'язків суб'єктів первинного фінансового моніторингу є постановка їх на облік у Держфінмоніторингу України (пункт 1 частини другої статті 6 Закону). Питому вагу суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які стали на облік у Держфінмоніторингу України, станом на 01.01.2013 у розрізі видів суб'єктів наведено на рис. 2.5 [68].

Також суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані з урахуванням вимог законодавства, нормативно-правових актів Міністерства фінансів України та інших суб'єктів державного фінансового моніторингу:

- встановити правила, розробити програми проведення фінансового моніторингу та призначити працівника, відповідального за його проведення;
- здійснювати ідентифікацію та вивчення клієнта;
- забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, до початку, у процесі, в день виник-

Рис. 2.5. Питома вага суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що станом на 01.01.2013 стали на облік у Держфінмоніторингу України

Джерело: Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.

нення підозр, після їх проведення або при спробі їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення;

- забезпечувати у своїй діяльності управління ризиками щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та розробляти критерії ризиків;
- забезпечувати реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, не пізніше наступного робочого дня з дати їх виявлення;
- повідомляти Держфінмоніторинг України про:
 - а) фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, – протягом трьох робочих днів з дня їх реєстрації або спроби їх проведення;
 - б) фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані

з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, – у день виникнення підозр, але не пізніше ніж через десять робочих днів з дня реєстрації таких операцій або спроби їх проведення;

в) виявлені фінансові операції, стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму, – у день їх виявлення або спроби їх проведення, а також інформувати про це визначені законом правоохоронні органи;

- надавати на запит Держфінмоніторингу України додаткову інформацію з приводу фінансових операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу, копії первинних документів, на підставі яких були проведені такі операції та пов'язані з ними фінансові операції, відомості про їх учасників, а також іншу інформацію, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, таємницю страхування, копії документів, необхідні для виконання покладених на Держфінмоніторинг України завдань, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту;
- повідомляти на запит Держфінмоніторингу України інформацію (у тому числі копії документів), необхідну для виконання ним запиту, що надійшов від уповноваженого органу іноземної держави, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту;
- надавати на запит Держфінмоніторингу України органу інформацію щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнта, операції якого стали об'єктом фінансового моніторингу;
- надавати на запит відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу інформацію, необхідну для перевірки фактів порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- вживати заходів щодо запобігання розголошенню (зокрема особам, стосовно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, що подається Держфінмоніторингу України, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (у тому числі про факт подання такої інформації або отримання запиту від Держфінмоніторингу України);
- зберігати документи щодо ідентифікації осіб, які провели фінансову операцію, що згідно з Законом підлягає фінансовому моніторингу, а також усі документи, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п'яти років після завершення діло-

- вих відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п'яти років після завершення операції (при цьому терміни зберігання документів можуть бути продовжені відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу у порядку, встановленому законодавством);
- за дорученням Держфінмоніторингу України, наданим з метою виконання запиту уповноваженого органу іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, зупиняти проведення або забезпечити моніторинг фінансової операції відповідної особи;
 - забезпечувати розроблення та постійне оновлення правил, програм проведення фінансового моніторингу з урахуванням вимог законодавства;
 - щорічно проводити внутрішні перевірки своєї діяльності на предмет дотримання законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
 - забезпечувати підвищення кваліфікації працівників, відповідальних за проведення фінансового моніторингу, шляхом проходження навчання не рідше одного разу на три роки;
 - вживати на постійній основі заходів з підготовки персоналу до виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу відповідно до Закону, шляхом проведення освітньої та практичної роботи;
 - виявляти фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу відповідно до статті 15 Закону;
 - проводити аналіз фінансових операцій, спрямований на виявлення тих, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу відповідно до статті 16 Закону;
 - з'ясовувати мету та характер майбутніх ділових відносин з клієнтами;
 - постійно оновлювати відповідно до законодавства та внутрішніх процедур інформацію про зміст діяльності клієнта та його фінансовий стан;
 - проводити аналіз відповідності фінансових операцій, що проводяться клієнтом, наявній інформації про зміст його діяльності та фінансовий стан;

- вживати належних заходів для обмеження ризику зловживань, пов'язаних з послугами, що надаються з використанням новітніх технологій, зокрема забезпечують проведення операцій без безпосереднього контакту з клієнтом;
- самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених Міністерством фінансів України та органами, що здійснюють регулювання та нагляд за їх діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій.

Згідно з частиною четвертою статті 6 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані:

1) стосовно іноземних фінансових установ, з якими встановлено кореспондентські відносини в порядку, визначеному відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу:

а) забезпечувати збір інформації про зміст діяльності фінансової установи та її фінансовий стан, репутацію, а також про те, чи була ця установа об'єктом застосування заходів впливу з боку органу, що здійснює регулювання та нагляд за її діяльністю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

б) встановлювати, які заходи вживаються установою для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

в) з'ясувати на підставі одержаної інформації достатність та ефективність заходів, які здійснює іноземна установа щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;

г) відкривати кореспондентські рахунки іноземним фінансовим установам та в іноземних фінансових установах з дозволу керівника;

2) стосовно публічних діячів (фізичні особи, які виконують або виконували визначені публічні функції в іноземних державах) або пов'язаних з ними осіб, факт належності до яких клієнта або особи, що діє від його імені, суб'єкт виявляє відповідно до внутрішніх процедур під час встановлення ділових відносин з клієнтом та у процесі його обслуговування (особами, пов'язаними з публічними діячами, є

члени сім'ї та інші близькі родичі, юридичні особи, власниками істотної участі або контролерами яких є публічні діячі або їхні близькі родичі):

а) встановлювати з дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу відносини з публічними діячами та пов'язаними з ними особами;

б) вживати заходів для з'ясування джерел походження коштів таких осіб;

в) проводити з урахуванням рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу моніторинг операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є публічні діячі або пов'язані з ними особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику;

3) стосовно благодійних та неприбуткових організацій вживати заходів для обмеження ризику їх використання з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму на підставі рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу.

Крім того, згідно із Законом суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний:

відмовитися від встановлення ділових відносин або проведення фінансової операції у разі, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства є неможливим, за винятком операцій щодо зарахування коштів, які надходять на рахунок такого клієнта (стаття 10 Закону);

зупинити проведення фінансової операції, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, і в той самий день повідомити про це Держфінмоніторинг України (стаття 17 Закону).

Окремо слід розглянути обов'язки спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, оскільки саме вони становлять найбільшу частку тих суб'єктів, державне регулювання щодо яких у сфері фінансового моніторингу здійснює Міністерство фінансів України (суб'єкти господарювання, що проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, що надають послуги з бухгалтерського обліку).

Обов'язки, визначені Законом для таких суб'єктів, є більш м'якими, ніж для банківських установ та небанківських фінансових установ та організацій, і враховують специфіку їх діяльності.

Так, наприклад, спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані стати на облік лише при настанні певних умов, визначених Законом та Порядком взяття на облік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, реєстрації ними фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, і подання Державній службі фінансового моніторингу інформації про зазначені та інші фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

Адвокати, аудитори, аудиторські фірми, нотаріуси, особи, які надають юридичні послуги, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, подають Держфінмоніторингу України інформацію, необхідну для взяття на облік, – не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати встановлення ділових відносин з клієнтом, який має намір вчинити один з правочинів, визначених частиною першою статті 8 Закону.

До таких правочинів належать:

- купівля-продаж нерухомості;
- управління активами клієнта;
- управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах;
- залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними;
- утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб.

При цьому діловими відносинами відповідно до статті 1 Закону є відносини між клієнтом та суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що виникли на підставі договору про надання фінансових або інших послуг.

Суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них за готівку, подають Держфінмоніторингу України інформацію, необхідну для взяття на облік, – не пізніше, ніж протягом трьох робочих днів з дати проведення фінансової операції з предметами високої вартості (зокрема з дорогоцінними металами, дорогоцінним камінням, антикварними

речами, предметами мистецтва тощо) або під час організації торгівлі такими предметами, у тому числі аукціонної, якщо сума, на яку проводиться операція, дорівнює чи перевищує 150 000 грн або дорівнює чи перевищує суму, еквівалентну зазначеній, в іноземній валюті.

Суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино, подають Держфінмоніторингу України інформацію, необхідну для взяття на облік, – не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати проведення фінансової операції, пов'язаної з прийняттям чи поверненням ставок або виплатою виграшів.

Водночас у Законі враховано спеціальні обмеження щодо подання Держфінмоніторингу України інформації про фінансові операції окремими категоріями спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Так, адвокати, особи, які надають юридичні послуги, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, не повідомляють Держфінмоніторинг України про свої підозри, якщо інформація стала їм відома за обставин, що є предметом їх адвокатської або професійної таємниці, коли вони виконують свої обов'язки щодо захисту клієнта, представляють його інтереси у судах та у справах досудового врегулювання спорів.

Нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу не повідомляють Держфінмоніторинг України про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 грн.

Крім того, у Законі визначено ряд норм, які не пов'язані з дією інших нормативно-правових актів. Наприклад, статтею 8 Закону визначено, що виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується суб'єктами підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, при підготовці і здійсненні правочинів щодо купівлі-продажу нерухомості, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 грн.

На всіх спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу (крім суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино) не поширюється вимога щодо автоматичного звітування про фінансові операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу відповідно до статті 15 Закону. Спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу подають Держфінмоніторингу України інформацію щодо здійснених операцій та/або оформлених правочинів лише у випадках, якщо є підстави вважати, що вони є підозрілими або такими, що можуть бути причетними до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Для спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які здійснюють свою діяльність одноособово без утворення юридичної особи (адвокати, нотаріуси, бухгалтери, аудиторі, юристи), та тих, що здійснюють операції за готівку, немає обов'язку розробляти правила і програми проведення фінансового моніторингу та призначати відповідальних працівників за проведення фінансового моніторингу, як це передбачено для всіх інших суб'єктів.

Крім того, всі спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу звільнені від обов'язку розробляти критерії ризику та здійснювати управління ними, проводити відстеження (моніторинг) фінансових операцій клієнта, які стали об'єктом фінансового моніторингу.

Основним обов'язком суб'єктів первинного фінансового моніторингу є виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому або внутрішньому фінансовому моніторингу, їх реєстрація і подання Держфінмоніторингу України.

Стаття 15 Закону визначає, що фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу у разі, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквіваленту 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн), та має одну або більше ознак, визначених у цій статті.

Внутрішньому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції, які відповідають ознакам статті 16 Закону або містять інші ризики. Динаміку інформування протягом 2006–2012 рр. Держфінмоніторингу України суб'єктами первинного фінансового моніто-

рингу про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, наведено на рис. 2.6 [68].

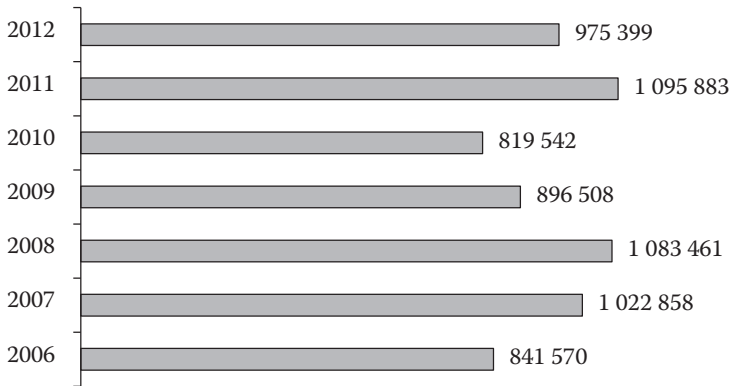

Рис. 2.6. Динаміка інформування Держфінмоніторингу України про фінансові операції в 2006–2012 рр.

Джерело: Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.

Найбільш активними в системі звітування є банківські установи, які надсилають основну частину повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Протягом 2012 р. від банківських установ було отримано 96,77 % повідомлень про фінансові операції.

Серед небанківських фінансових установ і організацій, а також спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу найбільш активними є страхові компанії.

Для виконання обов'язків, визначених Законом, суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають ряд прав, зокрема:

- звертатися із запитами до органів виконавчої влади, правоохоронних органів, Національного банку України, юридичних осіб, які в установленому законодавством порядку інформують про результати розгляду такого запиту (частина сьома статті 6 Закону);
- витребувати, а державні органи зобов'язані протягом десяти робочих днів надати відповідно до законодавства інформацію стосовно ідентифікації клієнта (частина сьома статті 9 Закону).

Зазначена інформація надається безоплатно. Перелік таких органів та порядок надання інформації визначаються Кабінетом Міністрів України. Порядок надання державними органами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про ідентифікацію клієнта затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 746. Згідно з пунктом 4 зазначеного порядку державними органами, які надають суб'єкту первинного фінансового моніторингу, що до них звернувся, інформацію про ідентифікацію клієнта, є Державна реєстраційна служба, Державна податкова служба та органи внутрішніх справ;

- витребувати, а клієнт зобов'язаний надати інформацію стосовно ідентифікації його особи, змісту діяльності та фінансового стану, необхідну для виконання таким суб'єктом вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу. У разі ненадання клієнтом, з яким встановлено ділові відносини, необхідної інформації для ідентифікації та вивчення фінансової діяльності, суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовити йому в проведенні подальших фінансових операцій (частина восьма і дев'ята статті 9 Закону);
- відмовитися від проведення фінансової операції у разі, якщо фінансова операція містить ознаки такої, що згідно із Законом підлягає фінансовому моніторингу, та повідомити про це Держфінмоніторинг України протягом одного робочого дня, але не пізніше наступного робочого дня з дня відмови (абзац другий частини першої статті 10 Закону);
- прийняти рішення про неподання Держфінмоніторингу України інформації про фінансову операцію, що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу (частина друга статті 12 Закону);
- зупинити проведення фінансової операції у разі, якщо така операція містить ознаки, передбачені статтями 15 і 16 Закону, і в той самий день повідомити про це Держфінмоніторинг України. Таке зупинення фінансових операцій здійснюється на строк до двох робочих днів (частина перша статті 17 Закону).

Якщо розглядати вимоги міжнародних стандартів у сфері фінансового моніторингу, зокрема Рекомендацій FATF, основними обов'язками суб'єктів первинного фінансового моніторингу є:

- ідентифікація клієнтів;
- дослідження та звітування про фінансові транзакції.

Наріжним каменем сучасних стратегій із запобігання відмиванню коштів є принцип “знай свого клієнта” (відомий англійською мовою як “know your customer”). Цей принцип проголошений FATF у 10-й Рекомендації. Так, зокрема, в Рекомендації йдеться про таке:

“Фінансовим установам повинно бути заборонено відкривати анонімні рахунки або рахунки на явно фіктивні імена.

Для фінансових установ повинні бути встановлені вимоги вживати заходи належної перевірки клієнта у разі:

- встановлення ділових відносин;
- проведення окремих операцій, що перевищують відповідний визначений поріг (USD/EUR 15 000), або грошових електронних переказів за обставин, наведених у Пояснювальній записці до Рекомендації 16;
- існування підозри у відмиванні коштів або фінансуванні тероризму;
- існування сумнівів у фінансової установи щодо достовірності чи достатності попередньо одержаних даних щодо ідентифікації клієнта.

Серед заходів належної перевірки клієнта, яких слід вживати:

- ідентифікація клієнта і перевірка особи клієнта з використанням надійних документів, даних чи інформації, одержаних з незалежних джерел;
- визначення вигодоодержувача і вжиття відповідних заходів для перевірки його особи таким чином, щоб фінансова установа була переконана в тому, що вона знає, хто є вигодоодержувачем. Для юридичних осіб та організацій це повинно включати виявлення власника та керівної структури клієнта;
- виявлення та, за необхідності, одержання інформації про мету та очікуваний характер ділових відносин;
- вжиття постійних заходів обачливості щодо ділових відносин і спостереження за операціями, що здійснюються у процесі таких відносин з метою забезпечення відповідності операцій, що проводяться, наявній в установі інформації про клієнта, його бізнес і характер ризику, включаючи, у разі потреби, джерело коштів”.

У Рекомендації 11 зазначається, що “Фінансові установи зобов’язані зберігати протягом п’яти років усі необхідні облікові до-

кументи стосовно внутрішніх та міжнародних операцій, на основі яких вони матимуть змогу оперативно відповідати на запити про інформацію, що надходять від компетентних органів. Обсяг цих документів повинен бути достатнім для того, щоб простежити хід окремої операції (включаючи суми і тип валюти, якщо таке мало місце) і таким чином, у разі необхідності, надавати докази щодо переслідування кримінальної діяльності”.

Відповідно до принципу “знай свого клієнта” ідентифікація і перевірка особистості клієнта повинна виконуватися на початку будь-яких ділових відносин, незалежно від того, чи хоче клієнт одержати кредит чи лише орендувати скриньку. Критика цієї вимоги, як правило, ґрунтується на тому, що запити є не тільки дорогими, але і можуть відштовхнути клієнтів. При цьому згаданий принцип є проявом загальноприйнятої та надійної практики ведення бізнесу. За умов правильного використання він може забезпечити суб’єктам первинного фінансового моніторингу вигоди додатково до тієї допомоги, що спрямована на запобігання зловживанню фінансовими послугами.

По-перше, суб’єкти можуть збільшити обсяг інформації про своїх клієнтів, що дозволить поліпшити і скоригувати надані послуги для конкретного клієнта.

По-друге, інформація, що збирається, при правильному використанні й аналізі може допомогти уникнути потенційних юридичних помилок.

По-третє, підозрілі види діяльності можуть бути виявлені вчасно, що допоможе суб’єктам первинного фінансового моніторингу уникнути виконання підозрілих транзакцій, що неминуче призведуть до фінансових утрат. Більш того, існують нематеріальні вигоди, що пов’язані із суспільною думкою.

Для того щоб принцип “знай свого клієнта” діяв ефективно, слід виконати щонайменше чотири вимоги. Передусім, коли суб’єкт первинного фінансового моніторингу вступає у відносини з новим клієнтом, необхідно вчинити певні дії щодо ідентифікації і підтвердження особистості протилежної сторони. Наприклад, якщо в банк звертається адвокат із проханням про відкриття рахунку для офшорної компанії, то банк повинен розпочати відповідні кроки для з’ясування питань, хто є справжнім власником компанії і причини створення компанії. Водночас суб’єкти первинного фінансового моніторингу

мають відстежувати транзакції на предмет відсутності ознак підозрілої діяльності. Наприклад, банк може мати тривалі відносини з власником імпортно-експортної компанії, що пропускає через свої рахунки щомісяця сотні тисяч доларів. Якщо оборот значно збільшується, то банку необхідно зробити відповідні запити.

На всіх етапах для суб'єкта первинного фінансового моніторингу важливо не тільки зберігати інформацію про всі кроки, а також й про те, чому вони не були зроблені, і тому ця вимога діє не тільки щодо відкриття рахунку, але також належить до будь-яких транзакцій, що здійснюються в ході бізнес-відносин. При цьому слід додати, що зазначені документи можна легко підробити, а відповіді на запити будуть помилковими. Більш того, люди, котрі найбільше зацікавлені в підробці документів і наданні неправдивої інформації, – це ті, хто надає послуги з відмивання коштів.

У Рекомендаціях FATF міститься змістовна характеристика самого процесу ідентифікації особи, яка передбачає:

- ідентифікацію клієнта на основі достовірних документів, даних або інформації з незалежних джерел;
- отримання інформації про цілі та наміри ділових стосунків;
- підтримання поточного контролю з метою переконання в тому, що транзакції, які здійснюються, збігаються з інформацією про клієнта.

На відміну від Рекомендацій FATF законодавство України застосовує чіткі формальні вимоги до ідентифікації осіб, що не можна вважати недоліком, позаяк формальні вимоги українського законодавства достатньою мірою відповідають змістовній характеристиці Рекомендацій FATF.

Окремої уваги потребує питання уникнення надмірного навантаження на суб'єктів первинного фінансового моніторингу при здійсненні ними процедури ідентифікації шляхом запровадження норми у законодавстві щодо обов'язкового проведення ідентифікації. Наявність такої норми відповідає європейським стандартам і з об'єктивного боку є виправданою.

Відповідно до статті 9 Закону в Україні ідентифікація не є обов'язковою у разі:

- проведення фінансової операції особами, які раніше були ідентифіковані;
- укладення правочинів між банками, зареєстрованими в Україні.

Одним із ключових інструментів фінансового моніторингу слід уважати і механізм дослідження підозрілих транзакцій щодо подальшого звітування про них. Зазвичай при визначенні ознак, які свідчать про можливість відмивання коштів, наводять такі загальновідомі ознаки:

- великі платежі готівкою (акумуляція великої кількості купюр невеликого номіналу);
- нетипові та такі, що не мають економічної мети, транзакції фондів з або до іноземних юрисдикцій (при відмиванні коштів здійснюється передача фондів за кордон без належного пояснення цих операцій з точки зору підприємництва);
- нетипова ділова діяльність або транзакція (діяльність більше пов'язана із переміщенням фондів через фінансову систему, а не з отриманням прибутку при здійсненні фінансових операцій, наслідком яких є втрати або нижчий рівень рентабельності, без будь-якої видимої компенсації);
- велике або різке переміщення фондів (для будь-якого бізнесу економічно обґрунтованою є мінімізація витрат на бюрократичні процедури та за банківські послуги, а для злочинця етап нашаровування активів супроводжується зайвими транзакціями через інші установи та юрисдикції з метою ускладнення відстеження);
- невідповідність суспільного становища клієнта розмірам фондів, якими від оперує (управління активами від злочинної діяльності (підставними) особами, що не мають постійного місця проживання, постійного працевлаштування);
- захисна позиція при опитуванні (легальний бізнес завжди спроможний відповісти на будь-яке питання щодо транзакції, прихована операція за характером вимагає створення певної легенди, яка не завжди спрацьовує).

Водночас неможливо повністю охопити та формалізувати за певними ознаками всі підозрілі транзакції. Науково-технічний прогрес та розвиток фінансового сектору створюють дедалі нові можливості для клієнтів, з-поміж яких злочинці у числі перших можуть використовувати певні переваги, задіюючи при цьому додаткові ресурси.

Таким чином, в українському законодавстві нормативно закріплено два відокремлені переліки операцій, що піддаються обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу:

– фінансова операція підлягає обов’язковому фінансовому моніторингу за двома критеріями: розмірами угоди та її характером. З огляду на це Закон регламентує обов’язково контролювати фінансову операцію, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює або перевищує 150 000 грн та містить одну з ознак (перелік яких є вичерпним), визначених статтею 15 Закону;

– фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше ознак, визначених статтею 16 Закону, або містить інші ризики, аналіз яких та ініціативне їх виявлення в свою чергу покладається на суб’єкта первинного фінансового моніторингу.

На теперішній час перелік ризиків – критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму затверджено наказом Держфінмоніторингу України [311].

Отже, з’явилася можливість оперативніше реагувати на необхідність визначення загроз щодо відмивання коштів, порівняно з тим, якби ризики були визначені в Законі.

Зважаючи на постійне вдосконалення схем відмивання коштів, запровадження переліку операцій, які підлягають звітуванню, на рівні закону є недоцільним через потребу постійного оновлення такого переліку.

Окремо звертає на себе увагу певною мірою новий підхід у комплексі заходів фінансового моніторингу, що базується на управлінні ризиками відмивання коштів з урахуванням результатів ідентифікації та вивчення фінансової діяльності клієнта, послуг, що надаються клієнту, аналізу операцій, проведених ним, та їх відповідності фінансовому стану і змісту діяльності клієнта.

Оцінювання ризиків суб’єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів та послуг. Для зменшення виявлених ризиків суб’єкт первинного фінансового моніторингу вживає заходів, що зокрема включають: здійснення поглибленої ідентифікації клієнта та перевірку особи клієнта протягом певного періоду, включаючи його власників; додаткові вимоги до клієнта при відкритті рахунка чи встановленні відносин з ним; збільшення частоти проведення перевірок

особи клієнта, включаючи його власників; збір інформації з метою формування уявлення про діяльність клієнта, природу та рівень операцій, що проводяться ним; посилений моніторинг операцій, що проводяться клієнтом.

Таким чином, з метою визначення операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, у Законі застосовано підхід із визначенням якісних ознак, а з метою визначення операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу – чіткі формальні визначення операцій.

У науковій літературі зустрічаються два основні різновиди систем звітування про транзакції – об'єктивна та суб'єктивна. Система нормативного закріплення ознак підозрливості лежить в основі суб'єктивної моделі, яка своє поширення та практичну реалізацію отримала у 80–90-х роках минулого століття. Їй передувала модель, що отримала назву об'єктивної, яка з'явилася вперше у США у 1970 р. з ухваленням Акта про звітування про валютні та іноземні транзакції, який надав право міністерству фінансів вимагати від фінансових установ звітування, якщо воно має високий рівень корисності для кримінальних, податкових розслідувань. Зокрема, було запроваджене обов'язкове звітування фінансовими установами про всі валютні транзакції та транзакції з використанням широкої низки платіжних інструментів, які перевищують певну межу. Ця межа була встановлена на рівні 10 000 дол. США. Основними перевагами такої системи є:

- створення відразливого ефекту для злочинців у сфері відмивання коштів через ускладнення процесу відмивання;
- використання ефективного засобу сприяння розслідуванням відмивання коштів через створення чіткого сліду зафіксованих транзакцій;
- зменшення витрат на навчання персоналу щодо дотримання вимог звітування.

Водночас об'єктивна модель була адекватною саме у той час, коли схеми відмивання коштів реалізовувалися шляхом простого депонування великих сум готівки у банках. Отже, об'єктивна модель звітування є ефективним бар'єром лише для такого простого розміщення готівки. І хоча об'єктивна модель використовується у таких країнах, як Австралія, Бразилія, Коста-Ріка, Еквадор, Норвегія, Парагвай, Уругвай та Венесуела, на відміну від суб'єктивної вона не набула істотного поширення.

Важливо також зазначити, що однією із причин більш значного розповсюдження у світі суб'єктивної моделі слід уважати реалізацію міжнародної ініціативи, а об'єктивна модель запроваджувалася в системі національного законодавства однієї країни. Крім того, хоча суб'єктивна модель є більш складною, вона характеризується і більшою ефективністю, позаяк активно залучає фінансові та нефінансові установи до процесу протидії відмиванню коштів та дозволяє їм ефективніше розподіляти свої ресурси, спрямовані на функціонування системи звітування.

Водночас помилковим є твердження щодо суб'єктивної моделі як ідеальної, оскільки вона покладає на суб'єктів первинного фінансового моніторингу досить значну відповідальність. Ураховуючи нечіткість поняття, наприклад "підозрілість", фінансові установи мають можливість його широкого тлумачення, однак, безперечно, ще матимуть місце і факти браку досвіту персоналу у визначенні підозрілих транзакцій. Похибка такого дослідження потенційно має всі можливості до зростання. Як результат, з одного боку, це призведе до надмірного розкриття інформації на шкоду прав клієнтів, а з іншого – може стати у пригоді злочинцям.

Саме тому оптимізація системи дослідження та звітування щодо підозрілих транзакцій ґрунтується на поєднанні переваг обох моделей і має містити як звітування про всі транзакції, що перевищують певну межу, так і вимогу активної аналітичної роботи щодо визначення підозрілих транзакцій.

Українська система фактично містить характеристики, притаманні обом моделям.

Окреме і важливе місце в інституційній системі посідають органи, які здійснюють нагляд за суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Правовий статус вказаних органів державної влади визначається їх місцем у системі фінансового моніторингу та комплексом повноважень, прав, обов'язків і завдань, що покладені на них нормативно-правовими актами.

На зазначені органи державної влади покладено обов'язок щодо контролю за виконанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу завдань та обов'язків, передбачених законодавством у сфері фінансового моніторингу; здійснення регуляторної політики щодо окремої специфічної сфери фінансових відносин і виконання особливої

ролі в інституційному забезпеченні діяльності механізмів запобігання відмиванню коштів.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

- Міністерство фінансів України щодо суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб – підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку, Державного казначейства України, Головного контрольно-ревізійного управління України;
- Міністерство юстиції України щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги;
- Міністерство інфраструктури України щодо операторів поштового зв'язку (у частині здійснення ними переказу коштів);
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України щодо товарних та інших бірж, що проводять фінансові операції з товарами;
- Національний банк України щодо банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку щодо фондових бірж, компаній з управління активами та інших професійних учасників ринку цінних паперів (крім банків);
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг щодо страховиків (перестраховиків), ломбардів та інших фінансових установ, а також юридичних осіб, що відповідно до законодавства надають фінансові послуги (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу), платіжних організацій та членів платіжних систем, що є небанківськими установами;
- Держфінмоніторинг України щодо суб'єктів підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які проводять

фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує 150 000 грн.

Для забезпечення виконання своїх функцій у загальній системі протидії відмиванню коштів Закон покладає на наглядові органи ряд відповідних обов'язків. Зокрема, вимагати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання завдань та обов'язків, передбачених законом; проводити перевірку стану організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу; під час здійснення нагляду перевіряти виконання вимог актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів; забезпечувати зберігання інформації, одержаної від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів; погоджувати з Держфінмоніторингом України будь-які нормативні документи, що стосуються питань, пов'язаних з виконанням вимог Закону.

Інституційне забезпечення протидії відмиванню коштів в Україні є таким, що загалом відповідає сучасним світовим стандартам. Передусім, наглядові органи здійснюють контроль за дотриманням обов'язків, покладених на суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Таким чином, суб'єкти державного фінансового моніторингу, в тому числі Міністерство фінансів України, зобов'язані:

- здійснювати нагляд у сфері фінансового моніторингу за діяльністю відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу, зокрема шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних;
- забезпечувати надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу у сфері фінансового моніторингу;
- здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності таких суб'єктів у цій сфері;

- вимагати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері протидії відмиванню коштів, а в разі виявлення порушень вимог законодавства вживати заходів, передбачених законом;
- проводити перевірку організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу;
- інформувати Держфінмоніторинг України з метою виконання покладених на нього завдань про виявлені порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу та заходи, вжиті для їх усунення;
- забезпечувати зберігання інформації, що надійшла від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів;
- погоджувати із Держфінмоніторингом України проекти будь-яких нормативно-правових актів з питань, пов'язаних з виконанням вимог Закону;
- подавати Держфінмоніторингу України інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань (за винятком інформації про особисте життя громадян), у порядку, визначеному законодавством;
- вживати відповідно до законодавства заходів щодо перевірки бездоганної ділової репутації осіб, які здійснюють управління та контроль суб'єктів первинного фінансового моніторингу;
- вживати відповідно до законодавства заходів для недопущення до управління суб'єктами первинного фінансового моніторингу, прямої чи опосередкованої істотної участі у таких суб'єктах осіб, які мають непогашену або незняту в установленому законом порядку судимість за корисливі злочини або тероризм;
- у випадках, установлених законодавством, вживати заходів для недопущення формування статутних фондів відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок коштів, джерела походження яких неможливо підтвердити;
- використовувати інформацію Держфінмоніторингу України щодо ознак порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу для встановлення наявності відповідних порушень.

Відповідно до законодавства основними завданнями Держфінмоніторингу України є:

- збір, обробка та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформацію, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначена система створена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1896 “Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму”;
- налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з державними органами, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;
- забезпечення представництва України в установленому порядку в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. На теперішній час Держфінмоніторинг України співпрацює, зокрема, з FATF, Спеціальним комітетом Ради Європи з питань взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Євразійською групою з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму (ЄАГ), Радою Європи та Європейською Комісією, Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC), Егмонтською групою підрозділів фінансової розвідки світу, Світовим банком, Міжнародним валютним фондом.

Основними функціями Державної служби фінансового моніторингу України як підрозділу фінансової розвідки є такі:

- внесення пропозицій щодо розроблення законодавчих актів, участь в установленому порядку у підготовці інших нормативно-правових актів з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- співпраця з органами виконавчої влади, іншими державними органами, задіяними в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- у разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, подання до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення згідно з кримінально-процесуальним законодавством, а також розвідувальних органів України для здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідних узагальнених матеріалів, додаткових узагальнених матеріалів та одержувати від них інформацію про хід їх розгляду;
- у разі наявності достатніх підстав підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, подання інформації до відповідного правоохоронного або розвідувального органу України у вигляді узагальнених матеріалів;
- участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- проведення аналізу методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- проведення узагальнення стану здійснення державними органами заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- погодження проектів нормативно-правових актів суб'єктів державного фінансового моніторингу з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- проведення аналізу ефективності заходів, функціонування системи фінансового моніторингу в державі на підставі інформації, наданої органами державної влади;
- отримання від суб'єктів первинного фінансового моніторингу (крім спеціально визначених) інформації щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнтів, операції яких стали об'єктом фінансового моніторингу;
- сприяння виявленню у фінансових операціях ознак використання доходів, одержаних злочинним шляхом;
- забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних

злочинним шляхом, а також забезпечення координації діяльності державних органів у цій сфері.

Фактично основною функцією національного ПФР (Держфінмоніторингу України) є збір, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, а також заходи з перевірки такої інформації.

Інформація для аналізу надходить до Держфінмоніторингу України з таких джерел:

- суб'єкти первинного фінансового моніторингу;
- правоохоронні органи;
- державні регулятори та інші державні органи;
- фінансові розвідки інших країн.

Держфінмоніторингом України здійснюється комплексний аналіз отриманої інформації та виявлених фінансових потоків у різних секторах фінансового ринку.

Первинне аналітичне оброблення інформації проводиться в аналітичному сегменті Єдиної інформаційної системи фінансового моніторингу.

Всі отримані повідомлення, що надходять до Держфінмоніторингу України, поділяються за ступенем ризику, відтак здійснюється ґрунтовний аналіз таких повідомлень з урахуванням всієї наявної інформації. За результатами аналізу заводяться досьє для проведення фінансового розслідування.

Досьє аналізується на предмет виявлення підстав вважати, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів або фінансуванням тероризму чи пов'язана із вчиненням іншого діяння, визначеного Кримінальним кодексом України.

При цьому Держфінмоніторинг України здійснює аналіз фінансових операцій, поступово підвищуючи рівень аналізу фінансових операцій та сформованих на їх базі досьє.

Так, наприклад, протягом 2012 р. для активної роботи Держфінмоніторингом України було відібрано 100 912 повідомлень, що стали базою для формування 1896 досьє. Тобто протягом 2012 р. кожне 10 повідомлення про фінансову операцію ставало об'єктом поглибленого аналізу з боку Держфінмоніторингу України. Динаміку формування національним ПФР досьє наведено на рис. 2.7.

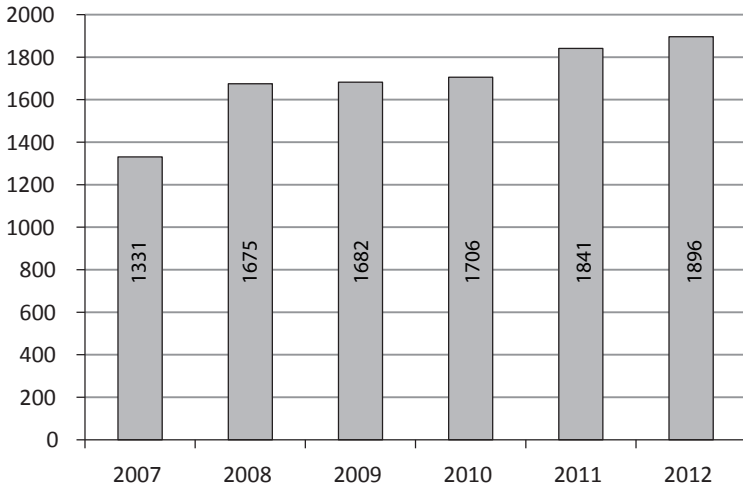

Рис. 2.7. Динаміка формування Держфінмоніторингом України дощів

Джерело: Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.

Саме за результатами розгляду дощів Держфінмоніторингом України формуються та передаються до правоохоронних і розвідувальних органів узагальнені матеріали (відомості про операції, за результатом аналізу яких виявлено підозри щодо відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або суспільно небезпечного діяння, що передувє легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом). Протягом 2012 р. Держфінмоніторингом України сформовано 588 узагальнених матеріалів (рис. 2.8).

Узагальнені матеріали є повідомленням про злочин і містять підстави для прийняття правоохоронними (розвідувальними) органами рішення відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, а також для проведення правоохоронними та розвідувальними органами України оперативно-розшукової діяльності.

Держфінмоніторингом України спільно з відповідними органами державної влади, в тому числі правоохоронними органами, постійно проводиться робота щодо дослідження методів та тенденцій легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом,

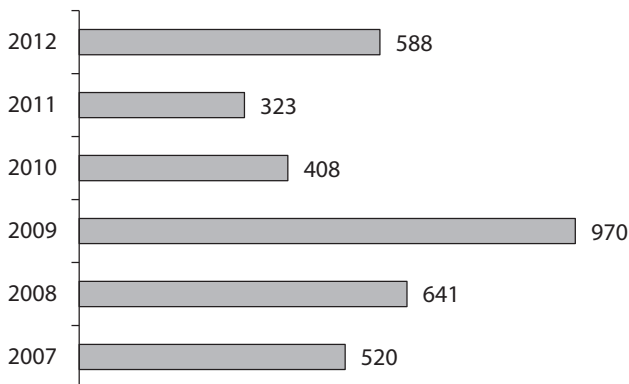

Рис. 2.8. Динаміка формування Держфінмоніторингом України узагальнених матеріалів

Джерело: Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.

або фінансування тероризму. Результати таких досліджень узагальнюються у вигляді так званих типологій, які розміщуються на веб-сайті Держфінмоніторингу України.

Основними об'єктами уваги Держфінмоніторингу України протягом останніх років є:

- 1) виявлення фактів та припинення протиправної діяльності “конвертаційних” центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- 2) розслідування операцій у сфері:
 - торговельних операцій та нефінансових послуг;
 - з цінними паперами та боргових зобов'язань;
 - пов'язаних з бюджетними коштами та іншими державними активами;
 - пов'язаних із незаконним виведенням грошових коштів за кордон;
 - у сфері страхової діяльності;
 - пов'язаних з кіберзлочинністю;
 - в інвестиційній сфері;
 - пов'язаних із фінансуванням тероризму.

У контексті сучасних тенденцій важливою є адаптація в Україні основних принципів і норм міжнародного регулювання тіньових фінансових потоків, їх постійний та ефективний моніторинг. Особливо важливим і водночас складним в умовах глобалізації тіньових схем і процесів є моніторинг типології нових методів відмивання коштів, застосовуваних у злочинному світі, а також верифікація засобів протидії цьому явищу. Щорічні огляди FATF, для підготовки яких залучають всесвітньо відомих експертів, а також матеріали слідства у справах про відмивання коштів, свідчать про збільшення професіоналізму міжнародних злочинних груп.

2.3. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Незважаючи на те, що на теперішньому етапі з боку міжнародних установ і організацій до нашої держави немає претензій у сфері фінансового моніторингу, що підтверджується рішенням FATF, прийнятим у жовтні 2011 р. щодо припинення моніторингу України і виключення її із переліку країн, які мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, національна система фінансового моніторингу потребує подальшого удосконалення.

До стратегічних напрямів розвитку національної системи фінансового моніторингу зокрема можна віднести:

- подальше удосконалення національного законодавства у контексті нових Рекомендацій FATF;
- впровадження в практичну і повсякденну діяльність всіх учасників національної системи фінансового моніторингу ризикорієнтованого підходу;
- удосконалення механізмів взаємодії учасників національної системи фінансового моніторингу;
- поглиблення співпраці з суб'єктами первинного фінансового моніторингу з метою удосконалення заходів з фінансового моніторингу.

Ефективна реалізація зазначених напрямів надасть можливість утвердити за Україною статус надійного партнера міжнародної спільноти у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Наразі розглянемо детальніше стратегічні напрями розвитку національної системи фінансового моніторингу (рис. 2.9).

До лютого 2012 р. міжнародні стандарти протидії відмиванню коштів – Рекомендації FATF склалися з двох окремих документів:

- 40 Рекомендацій FATF, що містили перелік заходів, спрямованих на протидію відмиванню коштів;
- 9 Спеціальних рекомендацій FATF, що визначали заходи боротьби з фінансуванням тероризму.

16 лютого 2012 р. на пленарному засіданні FATF прийнято нові стандарти FATF “Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення” [316].

Нові рекомендації FATF порівняно з попередніми зазнали суттєвих змін та значно посилюють вимоги до національних систем протидії відмиванню коштів.

Зокрема, в нових рекомендаціях FATF:

- повністю уніфіковано процедури протидії фінансуванню тероризму із процедурами протидії відмиванню коштів;
- запроваджено нові вимоги щодо протидії фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- розширено перелік предикатних злочинів;
- посилено вимоги щодо протидії відмиванню корупційних доходів;
- посилено вимоги до застосування у фінансовій системі підходу, що ґрунтується на оцінці ризиків відмивання коштів;
- запроваджено вимоги щодо координації протидії відмиванню коштів на національному рівні;
- посилено вимоги до міжнародної співпраці;
- підвищено роль підрозділів фінансової розвідки.

FATF закликав країни привести національні системи протидії відмиванню коштів у відповідність до нових стандартів.

Отже, враховуючи те, що FATF на постійній основі контролює відповідність країн своїм стандартам, при цьому особлива увага приділяється країнам, які перебувають або тільки вийшли з переліку ризикованих країн, виникає нагальна необхідність у подальших заходах стосовно вдосконалення системи фінансового моніторингу шляхом імплементації нових рекомендацій FATF.

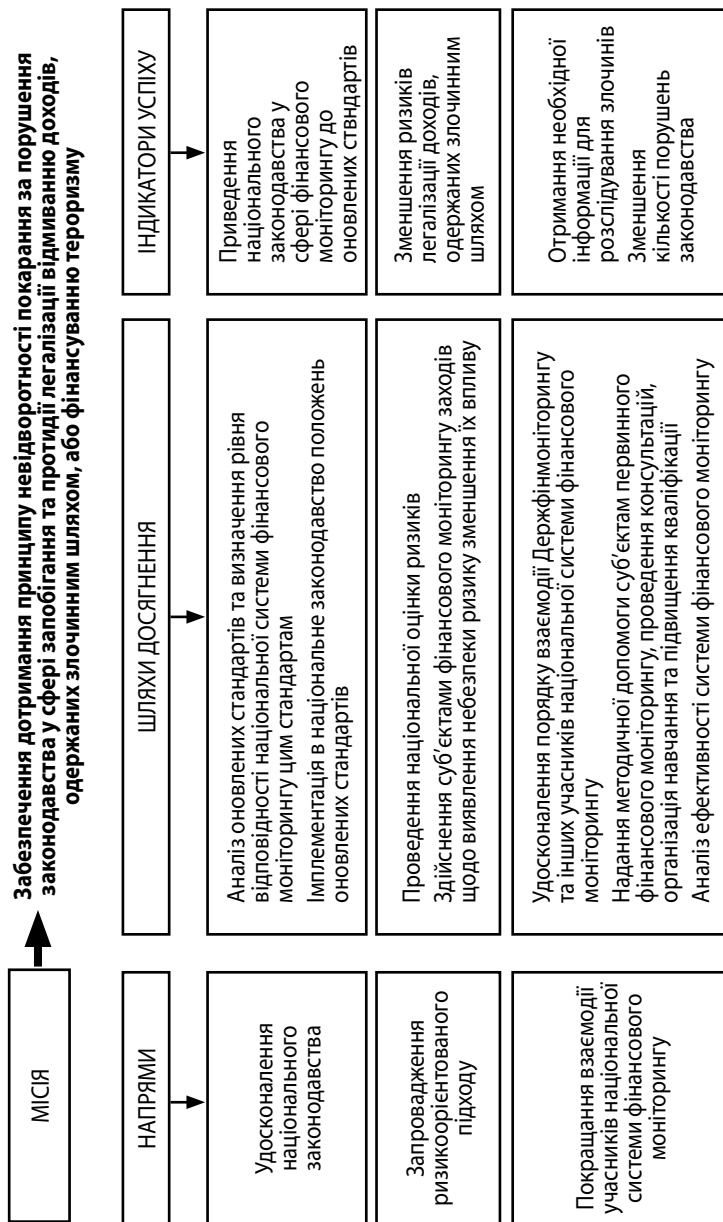

Рис. 2.9. Стратегічні напрями розвитку національної системи фінансового моніторингу

Складено авторами.

Таким чином, важливим є проведення детального аналізу відповідності національного законодавства новим Рекомендаціям FATF та необхідності внесення змін до нього.

Рекомендація 1. “Країни повинні визначати, здійснювати оцінку та розуміти ризики, пов’язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму для цієї країни, а також вживати заходів, включаючи визначення органу або механізму з метою координації дій з оцінки ризиків, та використовувати ресурси, спрямовані на забезпечення ефективного зниження ризиків.

Ґрунтуючись на такій оцінці, країни мають застосовувати підхід, що спирається на оцінку ризиків, з метою забезпечення відповідності заходів із запобігання або протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму ступеню виявлених ризиків.

Такий підхід повинен бути основним підґрунтям для ефективного спрямування ресурсів в системі протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також впровадження заходів, що ґрунтуються на оцінці ризиків, при застосуванні Рекомендацій.

Якщо країни визначають рівень ризику як високий, вони повинні забезпечити, щоб їх режим з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму належним чином усував такі ризики.

Якщо країни визначають рівень ризику як невисокий, вони можуть прийняти рішення про застосування спрощених заходів в межах деяких Рекомендацій FATF за певних умов.

Фінансові установи і визначені нефінансові установи та представники відповідних професій повинні також визначати, оцінювати і вживати ефективних заходів щодо зниження ризиків, пов’язаних з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму”.

Відповідно до пункту 6 Плану заходів на 2011 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 09.03.2011 № 270, Держфінмоніторингом України разом з іншими зацікавленими органами розроблено методіку проведення національної оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Водночас згідно з пунктом 4 Плану заходів на 2013 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, заплановано прове-

дення протягом 2013 р. національної оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму [299].

Пунктами 14, 15, 33 частини першої статті 1 Закону дано визначення дефініціям [260]:

- ризики – небезпека (загроза, уразливі місця) для суб'єктів первинного фінансового моніторингу бути використаними клієнтами при наданні ними послуг відповідно до характеру їхньої діяльності з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму;
- управління ризиками – заходи, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з визначення, оцінки, моніторингу, контролю ризиків, що спрямовані на їх зменшення до прийняттого рівня;
- високий ризик – результат оцінки ризику суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що базується на аналізі сукупності визначених критеріїв, який свідчить про високу вірогідність використання суб'єкта для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму.

Відповідно до пунктів 4 і 27 частини другої статті 6 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані:

- забезпечувати у своїй діяльності управління ризиками щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та розробляти критерії ризиків;
- вживати належних заходів для обмеження ризику зловживань, пов'язаних з послугами, що надаються з використанням новітніх технологій, зокрема, забезпечують проведення операцій без безпосереднього контакту з клієнтом.

Крім того, згідно з частиною третьою статті 6 Закону, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених Держфінмоніторингом України та органами, що здійснюють регулювання та нагляд за їх діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій.

Згідно зі статтею 11 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані здійснювати управління ризиками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму з урахуванням результатів ідентифікації та вивчення фінансової діяльності клієнта, послуг, що надаються клієнту, аналізу операцій, проведених ним, та їх відповідності фінансовому стану і змісту діяльності клієнта.

Оцінювання ризиків суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів та послуг.

Для зменшення виявлених ризиків суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен вживати заходів, що, зокрема, включають здійснення поглибленої ідентифікації клієнта та перевірку особи клієнта протягом певного періоду, включаючи його власників; додаткові вимоги до клієнта при відкритті рахунка чи встановленні відносин з ним; збільшення частоти проведення перевірок особи клієнта, включаючи його власників; збір інформації з метою формування уявлення про діяльність клієнта, природу та рівень операцій, що проводяться ним; посилений моніторинг операцій, що проводяться клієнтом.

До повноважень Держфінмоніторингу України згідно зі статтею 18 Закону належить визначення та затвердження за погодженням із суб'єктами державного фінансового моніторингу критерії ризиків.

Крім того, згідно з пунктом 3 частини другої статті 14 Закону суб'єкти державного фінансового моніторингу, зокрема, зобов'язані здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності таких суб'єктів у цій сфері.

Водночас з метою повної імплементації зазначеної рекомендації необхідно визначити на законодавчому рівні організацію або установу, на яку буде покладено організацію та координацію проведення національної оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержан-

них злочинним шляхом, або фінансування тероризму. При цьому проведення національної оцінки має здійснюватися на постійній основі.

Крім того, пропонується абзац перший частини першої статті 16 Закону викласти в новій редакції:

“Фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше ознак, визначених цією статтею, або містить ризики, визначені суб’єктом первинного фінансового моніторингу з урахуванням ризиків, визначених Спеціально уповноваженим органом”.

Статтю 1 Закону необхідно доповнити дефініцією “виникнення підозр”. Пропонується доповнити визначенням такого змісту: “Виникнення підозр – наявність у суб’єкта первинного фінансового моніторингу інформації, яка дає підстави вважати, що фінансова операція пов’язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або розповсюдженням зброї масового знищення”.

Частину третю статті 6 Закону пропонується викласти у новій редакції такого змісту:

“3. Суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов’язаний самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, визначених Спеціально уповноваженим органом, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про високий ризик проведення ними таких операцій”.

Рекомендація 2. “Країни повинні здійснювати національну політику у сфері протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму з урахуванням визначених ризиків, які мають регулярно переглядатися, а також повинні визначити орган або забезпечити координацію чи інший механізм, що буде відповідати за таку політику.

Країни повинні забезпечити, щоб органи, які визначають політику, підрозділ фінансової розвідки, правоохоронні органи, органи нагляду та інші компетентні органи на політичному та операційному рівнях мали ефективні механізми, які давали б їм співпрацювати один з одним і там, де це доречно, координувати свою діяльність у межах країни з питань розвитку і впровадження політики та заходів протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення”.

Як зазначалося вище, в Україні у 2002 р. створено та ефективно функціонує національний підрозділ фінансової розвідки. Згідно з пунктом 16 частини першої статті 1 Закону спеціально уповноважений орган (Держфінмоніторинг України) – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу.

Основним завданням Держфінмоніторингу України є: забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; співпраця з органами виконавчої влади, іншими державними органами, задіяними в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму (пункти 2 і 3 частини першої статті 18 Закону).

Держфінмоніторинг України забезпечує здійснення державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму і забезпечує координацію діяльності державних органів у цій сфері (пункт 15 частини другої статті 18 Закону).

Відповідно до частини десятої статті 12 Закону органи державної влади зобов'язані надавати Держфінмоніторингу України інформацію (копії документів), необхідну для виконання покладених на нього завдань, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Неправомірна відмова в наданні такої інформації (копій документів), несвоєчасне або неповне її надання тягнуть за собою відповідальність посадових осіб органів державної влади відповідно до закону.

Механізм надання інформації визначений Порядком надання органами державної влади інформації про фінансові операції до Державної служби фінансового моніторингу [295].

Відповідно до вимог зазначеного Порядку органи державної влади, що провадять діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, зобов'язані подавати до Держфінмоніторингу України інформацію про фінансові операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або пов'язані з особами, стосовно яких застосовані міжнародні санкції, виявлені під час здійснення своїх повноважень.

Крім того, органи державної влади зобов'язані подавати до Держфінмоніторингу України інформацію (копії документів), необхідну для виконання покладених на Держфінмоніторинг України завдань.

Інформація про фінансову операцію надається органом державної влади не пізніше десяти календарних днів з дня встановлення підозр, що вона пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або пов'язана з особами, стосовно яких застосовані міжнародні санкції.

У Стратегії національної безпеки України “Україна у світі, що змінюється” зазначено, що на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах. Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу [283].

Питанню налагодження ефективного співробітництва приділено також значну увагу в Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р. [301].

З метою реалізації зазначеної рекомендації пропонується внести зміни до статей 11 і 14 Закону для забезпечення створення механізму двостороннього обміну інформацією щодо ризиків відмивання коштів або фінансування тероризму між установою, відповідальною за оцінку національних ризиків, та усіма учасниками національної системи фінансового моніторингу.

Рекомендація 3. “Країни повинні криміналізувати відмивання коштів відповідно до Віденської конвенції та Палермської Конвенції. Країни мають застосовувати поняття злочину відмивання коштів до всіх серйозних злочинів з метою охоплення якомога ширшого спектра предикатних злочинів”.

На теперішній час зазначена рекомендація реалізована у національному законодавстві таким чином.

У Кримінальному кодексі України є дві статті, які визначають відповідальність за порушення вимог законодавства у сфері фінансово-

го моніторингу: “Стаття 209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” і “Стаття 209-1. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму”.

На сьогодні положення вказаної рекомендації в цілому імплементовані. Законом визначено, що суспільно небезпечне діяння, яке передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, – діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (за винятком діянь, передбачених статтями 212 і 212¹ Кримінального кодексу України), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України, внаслідок вчинення якого незаконно одержано доходи.

Однак для імплементации рекомендацій у повному обсязі необхідно внести зміни до Закону та статті 209 Кримінального кодексу України в частині визначення податкових злочинів предикатними до відмивання.

Рекомендація 4. “Країни повинні вжити заходів, аналогічних наведеним у Віденській та Палермській Конвенціях, а також Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, включаючи законодавчі, які можуть бути необхідними для надання компетентним органам цих країн повноважень для замороження або арешту та конфіскації, без порушення прав добросовісних третіх сторін: (а) легалізованої власності, (б) доходів, одержаних від або засобів, що використовувалися, або намагалися використовувати для вчинення фінансування тероризму, терористичних актів або терористичних організацій, або (с) майна відповідної вартості.

До таких заходів необхідно включити повноваження на:

- встановлення, виявлення та оцінку майна, яке підлягає конфіскації;
- здійснення тимчасових заходів, таких як замороження та арешт для запобігання будь-яким операціям з майном, його передачі або розпорядження ним;

- здійснення заходів щодо запобігання або анулювання дій, що впливають на здатність держави заморожувати, арештовувати або одержувати власність, яка підлягає конфіскації;
- здійснення будь-яких відповідних слідчих заходів.

Країни повинні розглянути можливість вжиття заходів, якими дозволяється конфіскація таких доходів або засобів без кримінального засудження (конфіскація, не заснована на обвинувальному вирокі суду) або якими вимагається від правопорушника підтвердити законне походження власності, що інакше підлягає конфіскації, тією мірою, наскільки така вимога відповідає принципам їх національного законодавства”.

Відповідно до пункту 17 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний за дорученням Держфінмоніторингу України, наданим з метою виконання запиту уповноваженого органу іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, зупиняти проведення або забезпечити моніторинг фінансової операції відповідної особи у порядку, встановленому Держфінмоніторингом України за погодженням із відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу.

Згідно зі статтею 17 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право зупинити проведення фінансової операції у разі, якщо така операція містить ознаки, передбачені статтями 15 і 16 Закону, та зобов'язаний зупинити проведення фінансової операції, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, і в той самий день повідомити про це Держфінмоніторинг України. Таке зупинення фінансових операцій здійснюється на строк до двох робочих днів.

Держфінмоніторинг України може прийняти рішення про подальше зупинення фінансової операції відповідно до частини першої цієї статті на строк до п'яти робочих днів, про що зобов'язаний невідкладно повідомити суб'єкта первинного фінансового моніторингу, а також правоохоронні органи, уповноважені приймати рішення відповідно до кримінально-процесуального законодавства. У разі неприйняття Держфінмоніторингом України відповідного рішення

протягом строку, передбаченого частиною першою цієї статті, суб'єкт первинного фінансового моніторингу поновлює проведення фінансової операції.

Держфінмоніторинг України може прийняти рішення про зупинення видаткових операцій за рахунками клієнтів (осіб) у разі, якщо такі операції містять ознаки, передбачені статтями 15, 16 Закону на строк до п'яти робочих днів, про що зобов'язаний невідкладно повідомити суб'єкта первинного фінансового моніторингу, а також правоохоронні органи, уповноважені приймати рішення відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

У разі такого зупинення видаткових фінансових операцій прибуткові фінансові операції не зупиняються. При цьому суб'єкт первинного фінансового моніторингу в той самий день зобов'язаний повідомити про проведення таких операцій Держфінмоніторинг України.

Процедура зупинення фінансових операцій, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, чи щодо яких застосовані міжнародні санкції, передбачена Законом.

У разі прийняття рішення відповідно до частин другої і третьої статті 17 Закону Держфінмоніторинг України проводить аналітичну роботу, збирає необхідну додаткову інформацію, обробляє, перевіряє та аналізує її. У разі підтвердження мотивованої підозри Держфінмоніторинг України готує і подає відповідні узагальнені матеріали протягом строку зупинення такої операції до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення відповідно до кримінально-процесуального законодавства. Держфінмоніторинг України інформує в день подання узагальнених матеріалів відповідного суб'єкта первинного фінансового моніторингу про день закінчення строку зупинення фінансової операції.

У разі якщо за результатами перевірки ознаки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму не підтверджуються, Держфінмоніторинг України зобов'язаний невідкладно скасувати своє рішення про зупинення видаткових операцій та повідомити про це суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Згідно зі статтею 11-1 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" фінансова операція, учасником або вигодоодержувачем за

якою є особа, яку включено до переліку осіб, що пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, зупиняється відповідно до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму".

У разі виявлення суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом та/або які залучені до боротьби з тероризмом, фінансових операцій або будь-яких активів осіб, які включені до переліку осіб, що пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, такі суб'єкти невідкладно подають інформацію про виявлені фінансові операції або терористичні активи до Служби безпеки України.

Накладення арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, та зняття арешту з таких активів проводиться за рішенням суду.

Відповідно до статті 183-4 Кодексу адміністративного судочинства України провадження у справах щодо накладення арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них здійснюється на підставі адміністративного позову Голови Служби безпеки України або його заступника.

Адміністративний позов подається до суду першої інстанції за підсудністю, встановленою Кодексом адміністративного судочинства, у письмовій формі.

Постанова по суті заявлених вимог приймається судом не пізніше наступного робочого дня з дня надходження позову, розглянутого у закритому судовому засіданні за участю тільки заявника. Власник активів, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, на які накладається чи з яких знімається арешт або до яких надається доступ, не оповіщається про розгляд справи судом.

Ухвалу про відмову в прийнятті позову може бути оскаржено в апеляційному порядку. Апеляційний суд протягом трьох днів з дня надходження апеляційної скарги перевіряє законність ухвали суду першої інстанції та приймає рішення по суті.

Судові рішення, що набрали законної сили, щодо накладення арешту на активи, які пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них є остаточними та підлягають негайному виконанню.

Відповідно до положень статті 81 чинного Кримінально-процесуального кодексу України питання про речові докази вирішується вироком, ухвалою чи постановою суду або постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи, при цьому зняття злочину, що належать обвинуваченому, конфіскуються, а гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, передаються в дохід держави.

Вимога FATF щодо конфіскації нелегальних доходів або засобів без кримінального засудження не відповідає принципам національного законодавства.

Відповідно до статті 52 Кримінального кодексу України, конфіскація майна є додатковим видом покарання, який полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке належить засудженому на праві власності.

За змістом частини першої статті 59 Кримінального кодексу України конфіскація, як законна форма позбавлення права власності, є повною або частковою. У вирокі суду має бути чітко визначена та частина майна, яка конфіскується, або перелічено всі предмети, що конфіскуються (наприклад, підприємство, що є власністю винного, його будинок, дача, автомобіль, гараж, телевізор). Заміна майна, що конфіскується, на еквівалентну грошову суму не допускається.

Особливістю конфіскації майна є те, що вона:

- може бути призначена лише у випадках, прямо передбачених у санкціях норм Особливої частини Кримінального кодексу України;
- встановлена за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини.

Вимога FATF, що стосується вимоги від правопорушника підтвердити законне походження власності, не відповідає конституційним принципам судочинства.

Засади презумпції невинуватості, або презумпції невинності, сформульовані у статті 62 Конституції України.

Так, відповідно до статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Зміст цього принципу полягає в тому, що особа вважається винною не тоді, коли щодо неї висунуто обвинувачення, а лише, коли її винність доведена в установленому законом порядку вироком суду. Закон забороняє домагатися свідчень обвинуваченого або інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насилля, погроз та інших незаконних засобів.

Водночас для реалізації цієї рекомендації у Кримінальному процесуальному кодексі України необхідно визначити процедуру спеціальної конфіскації, яка полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна.

Рекомендація 5. “Країни повинні криміналізувати фінансування тероризму відповідно до Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, а також мають криміналізувати не лише фінансування терористичних актів, але й фінансування терористичних організацій та терористів, навіть за відсутності зв'язку з певним терористичним актом або актами. Країни повинні забезпечити, щоб ці злочини визначалися як предикатні до відмивання коштів”.

Відповідно до пункту 3 частини першої статті 1 Закону фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій.

Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму встановлена статтею 258-5 Кримінального кодексу України. Згідно з час-

тиною першою цієї статті фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації), – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

Хоча вимоги рекомендації імплементовані, разом з тим необхідно внести відповідні зміни до законодавства.

Рекомендація 6. “Країни повинні запровадити режим цільових фінансових санкцій з метою забезпечення виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо запобігання і протидії тероризму та фінансуванню тероризму. Резолюції встановлюють вимоги до країн негайно заморожувати кошти або інші активи та забезпечити, щоб ні кошти, ні активи не надавалися, прямо або опосередковано, на користь будь-якої фізичної або юридичної особи 1) визначеної Радою Безпеки ООН відповідно до Розділу VII Статуту ООН, включаючи Резолюцію РБ ООН 1267 (1999) та наступні резолюції або 2) визначеної країною відповідно до Резолюції РБ ООН 1373 (2001)”.

На теперішній час зазначена рекомендація повністю імплементована у нормах статті 11-1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” та статті 183-4 Кодексу адміністративного судочинства України.

Рекомендація 7. “Країни повинні впровадити цільові фінансові санкції з метою забезпечення виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо запобігання, протидії та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням. Ці резолюції встановлюють вимоги до країн негайно заморожувати кошти або інші активи та забезпечити, щоб ні кошти, ні інші активи не надавалися, прямо або опосередковано, на користь будь-якої фізичної або юридичної особи, визначеної Радою Безпеки ООН відповідно до Розділу VII Статуту ООН”.

Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй Україна як член ООН повинна забезпечити виконання резолюцій Ради Безпеки ООН (стаття 25 Статуту ООН).

В Україні визначено єдиний підхід до замороження активів осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, зокрема, щодо осіб, які причетні до ядерних програм та програм по балістичних ракетах або інших видах зброї масового знищення.

Питання щодо блокування фінансових операцій, якщо її учасниками або вигодоодержувачами за ними є особи, яких включено до переліку осіб, щодо яких застосовано міжнародні санкції, визначено Законом.

Відповідно до пункту 30 частини першої статі 1 Закону міжнародні санкції – це санкції, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів, або рішення міжнародних організацій щодо замороження активів, рішення яких визнаються відповідно до міжнародних договорів.

Україна вжила певних заходів щодо імплементації зазначених резолюцій Ради Безпеки ООН, зокрема шляхом прийняття:

- Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо арешту активів, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради безпеки ООН, та визначення порядку доступу до таких активів”, що набрав чинності 19 травня 2011 р.;
- постанови Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 № 749 “Про виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Усами бен Ладена, організації “Ель-Кайда” та руху “Талібан” (Афганістан)” [289];
- постанови Кабінету Міністрів України від 05.09.2007 № 1092 “Про виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Ісламської Республіки Іран”.

Водночас існує необхідність розглянути питання про доцільність розробки додаткових механізмів щодо запровадження фінансових санкцій з метою забезпечення виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН стосовно запобігання, протидії та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням.

Рекомендація 8. “Країнам потрібно переглянути адекватність законів та нормативно-правових актів, що стосуються організацій, які можуть бути використані у схемах легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Особливо чутливими у цьому сенсі є неприбут-

кові організації, і країни мають забезпечити, щоб такі організації не використовувалися:

- терористичними організаціями, що вдають із себе законних юридичних осіб;
- з метою експлуатації законних юридичних осіб як каналів для фінансування тероризму, включаючи їх використання з метою уникнення заморожування активів;
- для укривання або приховування незаконного переведення коштів, призначених для законних цілей, терористичним організаціям”.

У пункті 34 частини першої статі 1 Закону визначено поняття: неприбуткові організації – юридичні особи, створені для здійснення наукової, освітньої, культурної, оздоровчої, екологічної, релігійної, благодійної, соціальної та іншої діяльності з метою задоволення потреб та інтересів громадян у межах, визначених законодавством України, без мети отримання прибутку.

Відповідно до пункту 3 частини четвертої статті 6 Закону суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов’язаний стосовно благодійних та неприбуткових організацій вживати заходів для обмеження ризику їх використання з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, на підставі рекомендацій відповідного суб’єкта державного фінансового моніторингу.

Одним із можливих шляхів реалізації цієї рекомендації є доповнення переліку фінансових операцій, що підлягають обов’язковому фінансовому моніторингу, додатковою ознакою, пов’язаною з перерахуванням або отриманням коштів неприбутковою установою на суму, яка дорівнює чи перевищує 150 тис. грн.

Рекомендація 9. “Країни повинні забезпечити, щоб закони про збереження фінансовими установами таємниці не перешкождали виконанню рекомендацій FATF”.

Відповідно до частини четвертої статті 12 Закону подання інформації суб’єктом первинного фінансового моніторингу Держфінмоніторингу України в установленому порядку не є порушенням професійної таємниці, таємниці страхування, банківської або комерційної таємниці.

Надання органами державної влади Держфінмоніторингу України інформації про фінансові операції, які можуть бути пов’язані з ле-

галізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, не є порушенням банківської або комерційної таємниці (частина чотирнадцята статті 12 Закону).

Згідно з пунктами 9, 10 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний:

- надавати на запит Держфінмоніторингу України додаткову інформацію з приводу фінансових операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу, копії первинних документів, на підставі яких були проведені такі операції та пов'язані з ними фінансові операції, відомості про їх учасників, а також іншу інформацію, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, таємницю страхування, копії документів, необхідні для виконання покладених на Держфінмоніторинг України завдань, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту;
- надавати на запит Держфінмоніторингу України інформацію (у тому числі копії документів), необхідну для виконання ним запиту, що надійшов від уповноваженого органу іноземної держави, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту.

Відповідно до частини п'ятої статті 6 Закону здійснення заходів, передбачених законодавством з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечується безпосередньо суб'єктом первинного фінансового моніторингу, його філіями, іншими відокремленими підрозділами та дочірніми підприємствами, у тому числі розташованими в державах, у яких рекомендації FATF не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою, в межах, визначених законодавством такої держави. У разі якщо застосування зазначених заходів не дозволяється законодавством такої держави, суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані повідомити Держфінмоніторинг України та відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу про неможливість вжиття зазначених заходів”.

У той же час потребує уточнення норма пункту 15 частини другої статті 6 Закону стосовно “зберігання документів щодо ідентифікації осіб, які провели фінансову операцію, що згідно з Законом підлягає фінансовому моніторингу, а також усіх документів, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п'яти років після завершення ділових відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п'яти

років після завершення операції”, оскільки відповідно до частини третьої статті 9 Закону ідентифікація та вивчення фінансової діяльності здійснюються у разі встановлення ділових відносин з клієнтами (тобто майже в усіх випадках). При цьому зберігати документи необхідно лише щодо осіб, які провели фінансову операцію, що згідно із Законом підлягає фінансовому моніторингу (тобто обов’язковому або внутрішньому).

З урахуванням наведеного пропонується викласти пункт 15 частини другої статті 6 Закону у новій редакції: “зберігати документи щодо ідентифікації осіб, які провели фінансову операцію, а також усі документи, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п’яти років після завершення ділових відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п’яти років після завершення операції (при цьому терміни зберігання документів можуть бути продовжені відповідним суб’єктом державного фінансового моніторингу у порядку, встановленому законодавством). Суб’єкт первинного фінансового моніторингу зберігає інформацію про клієнта та фінансову операцію в обсязі, необхідному для подання до Держфінмоніторингу України в установлених законодавством випадках повідомлення про фінансову операцію”.

Рекомендація 10. “Фінансовим установам має бути заборонено відкривати анонімні рахунки або рахунки на явно фіктивні імена.

Для фінансових установ повинні бути встановлені вимоги вжити заходи належної перевірки клієнта у разі:

- встановлення ділових відносин;
- проведення окремих операцій, що перевищують відповідний визначений поріг (USD/EUR 15 000), або грошових електронних переказів за обставин, наведених у Пояснювальній записці до Рекомендації 16;
- або існування підозри у відмиванні коштів, або фінансуванні тероризму;
- або існування сумнівів у фінансової установи щодо достовірності чи достатності попередньо одержаних даних щодо ідентифікації клієнта.

Принцип, що фінансові установи повинні здійснювати заходи належної перевірки клієнта, повинен бути визначений у законі. Кожна країна може визначити, яким чином вона встановлюватиме зобов’язання щодо здійснення заходів належної перевірки клієнта – через закон або інші нормативно-правові акти.

Заходи належної перевірки клієнта, яких слід вживати, є такими:

- a) ідентифікація клієнта і перевірка особи клієнта з використанням надійних документів, даних чи інформації, одержаних з незалежних джерел;
- b) визначення вигодоодержувача і вжиття відповідних заходів для перевірки його особи таким чином, щоб фінансова установа була переконана в тому, що вона знає, хто є вигодоодержувачем. Для юридичних осіб та організацій це повинно включати виявлення власника та керівної структури клієнта;
- c) виявлення та, за необхідності, одержання інформації про мету та очікуваний характер ділових відносин;
- d) вжиття постійних заходів обачливості щодо ділових відносин і спостереження за операціями, що здійснюються у процесі таких відносин з метою забезпечення відповідності операцій, що проводяться, наявній в установі інформації про клієнта, його бізнес і характер ризику, включаючи, у разі потреби, джерело коштів.

Фінансові установи повинні бути зобов'язані застосовувати кожен із заходів належної перевірки клієнта, визначених у пунктах "а" – "d", і мають визначити, якою мірою їх застосовувати, використовуючи підхід, що ґрунтується на оцінці ризику, відповідно до Пояснювальних записок до цієї Рекомендації та Рекомендації 1.

Фінансові установи повинні бути зобов'язані перевіряти особу клієнта і вигодоодержувача до або під час встановлення ділових відносин чи проведення операцій для непостійних клієнтів. Країни можуть дозволяти фінансовим установам проводити перевірку після встановлення ділових відносин, якщо це доречно з точки зору практичності у випадках, коли здійснюється ефективне управління ризиками відмивання коштів та фінансування тероризму і коли це необхідно, щоб не перешкоджати нормальному веденню бізнесу.

Якщо фінансова установа не може виконувати відповідні вимоги пунктів (a) – (c) (які передбачають відповідне визначення міри заходів підходу, що ґрунтується на оцінці ризику), вона повинна бути зобов'язана відмовити у відкритті рахунку, започаткуванні ділових відносин чи здійсненні операції; або припинити ділові відносини та розглянути питання про можливість подання повідомлення про сумнівну операцію щодо такого клієнта.

Ці вимоги мають застосовуватися до усіх нових клієнтів, хоча фінансові установи повинні застосовувати їх також до існуючих клієн-

тів, виходячи із важливості та ризику, і своєчасно застосовувати правила обачливості до таких існуючих відносин”.

Відповідно до статті 64 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки [262].

Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Згідно зі статтею 18 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” фінансова установа надає відповідні фінансові послуги лише після здійснення ідентифікації особи клієнтів та вжиття заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Фінансовим установам під час здійснення (надання) фінансових послуг забороняється вступати в договірні відносини з анонімними особами, відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки.

Фінансовим установам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Відповідно до статті 9 Закону суб’єкт первинного фінансового моніторингу відповідно до законодавства зобов’язаний на підставі поданих офіційних документів або засвідчених в установленому порядку їх копій здійснювати ідентифікацію клієнтів, які проводять фінансові операції. Додаткові дані для вивчення клієнта також можуть бути одержані від клієнта, а також з інших джерел, якщо така інформація є публічною (відкритою).

Документи, на підставі яких здійснювалася ідентифікація, мають бути чинними на момент їх подання та включати всі необхідні дані для ідентифікації.

При цьому ідентифікація та вивчення фінансової діяльності здійснюються у разі:

- встановлення ділових відносин з клієнтами;
- виникнення підозри в тому, що фінансова операція може бути пов’язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;

- проведення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;
- проведення разової фінансової операції без встановлення ділових відносин з клієнтами на суму, що дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону.

Залежно від ризику проведення операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму ідентифікація клієнта здійснюється також у разі проведення ним фінансової операції на суму, визначену частиною першою статті 15 Закону, незалежно від того, проводиться така операція одноразово чи як кілька операцій, що можуть бути пов'язані між собою.

У разі виникнення сумнівів у достовірності чи повноті наданої інформації про клієнта суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний вжити заходів для перевірки та уточнення інформації стосовно ідентифікації такого клієнта (особи).

Особливості здійснення ідентифікації (спрощеної ідентифікації) та вивчення фінансової діяльності суб'єктами первинного фінансового моніторингу залежно від специфіки їх діяльності встановлюються органами, які відповідно до Закону виконують функції регулювання і нагляду за цими суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право витребувати, а державні органи зобов'язані протягом десяти робочих днів надати відповідно до законодавства інформацію стосовно ідентифікації клієнта. Зазначена інформація надається безоплатно. Механізм надання такої інформації встановлений Порядком надання державними органами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про ідентифікацію клієнта [263].

Згідно з пунктом 4 зазначеного Порядку державними органами, що надають суб'єкту первинного фінансового моніторингу, який до них звернувся, інформацію про ідентифікацію клієнта, є Державна реєстраційна служба, Державна податкова служба та органи внутрішніх справ.

Для одержання інформації суб'єктам первинного фінансового моніторингу необхідно надіслати за місцезнаходженням відповідних державних органів запит у письмовій формі, який підписується керівником суб'єкта або особою, яка його заміщує, та скріплюється печаткою суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Державні органи протягом десяти робочих днів надають суб'єктові первинного фінансового моніторингу відповідно до законодавства інформацію про ідентифікацію клієнта, передбачену частинами одинадцятою і дванадцятою статті 9 Закону. Зазначена інформація надається безоплатно.

Інформація, що надходить суб'єктові первинного фінансового моніторингу від державних органів про ідентифікацію клієнта, є інформацією з обмеженим доступом та використовується виключно з метою виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати інформацію стосовно ідентифікації його особи, змісту діяльності та фінансового стану, необхідну для виконання таким суб'єктом вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

У разі ненадання клієнтом, з яким встановлені ділові відносини, необхідної інформації для ідентифікації та вивчення фінансової діяльності суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовити йому в проведенні подальших фінансових операцій.

Ідентифікація клієнта здійснюється до/або під час встановлення ділових відносин, укладення правочинів, але до проведення фінансової операції, відкриття рахунку.

З метою ідентифікації резидентів суб'єкти первинного фінансового моніторингу встановлюють:

- для фізичної особи – прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, серію і номер паспорта (або іншого документа, що посвідчує особу), дату видачі та орган, що його видав. Під час ідентифікації з'ясовують місце проживання або місце перебування фізичної особи, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів або серію та номер паспорта, в якому проставлено відмітку органів державної податкової служби про відмову від одержання ідентифікаційного номера;
- для фізичної особи – підприємця – прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, серію і номер паспорта (або іншого документа, що посвідчує особу), дату видачі та орган, що його видав. Під час

- ідентифікації з'ясовують місце проживання або місце перебування фізичної особи – підприємця, реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунку (за наявності);
- для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження; з'ясовують відомості про органи управління та їх склад; дані, що ідентифікують осіб, які мають право розпоряджатися рахунками і майном; відомості про власників істотної участі в юридичній особі; відомості про контролерів юридичної особи; ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунку.

З метою ідентифікації нерезидентів суб'єкти первинного фінансового моніторингу встановлюють:

- для фізичної особи – прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дату народження, серію і номер паспорта (або іншого документа, що посвідчує особу), дату видачі та орган, що його видав, громадянство. Під час ідентифікації з'ясовують відомості про місце проживання або місце тимчасового перебування фізичної особи в Україні;
- для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження та реквізити банку, в якому відкрито рахунок, номер банківського рахунку, з'ясовують відомості про органи управління та їх склад; дані, що ідентифікують осіб, які мають право розпоряджатися рахунками та майном; відомості про власників істотної участі в юридичній особі; відомості про контролерів юридичної особи. Суб'єкту первинного фінансового моніторингу надається також копія легалізованого витягу з торгового, банківського чи судового реєстру або нотаріально засвідчене реєстраційне посвідчення уповноваженого органу іноземної держави про реєстрацію відповідної юридичної особи.

У разі якщо клієнт (особа) діє як представник іншої особи чи в інтересах іншої особи, або якщо у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені або вигодоодержувачем є інша особа, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний згідно з вимогами цієї статті та положеннями інших законів, що регулюють процедуру ідентифікації, ідентифікувати також особу, від імені або за дорученням чи в інтересах якої проводиться фінансова операція, або яка є вигодоодержувачем.

У разі якщо особа діє як представник іншої особи, суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен перевірити також наявність у цієї особи відповідних повноважень.

Згідно з пунктом 15 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний зберігати документи щодо ідентифікації осіб, які провели фінансову операцію, що згідно з Законом підлягає фінансовому моніторингу, а також усі документи, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п'яти років після завершення ділових відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п'яти років після завершення операції (при цьому строки зберігання документів можуть бути продовжені відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу у порядку, встановленому законодавством).

Згідно зі статтею 10 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний відмовитися від встановлення ділових відносин або проведення фінансової операції у разі, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства є неможливим, за винятком операцій щодо зарахування коштів, які надходять на рахунок такого клієнта.

На даний час відповідно до пункту 2 частини другої статті 6 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані здійснювати ідентифікацію та вивчення клієнта у випадках, встановлених законом. Порядок ідентифікації та вивчення клієнтів визначений статтею 9 Закону. При цьому у зазначеній статті передбачено, які відомості суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен з'ясувати під час проведення ідентифікації клієнта, але відсутній перелік відомостей, які необхідно з'ясувати під час вивчення фінансового стану клієнта.

Враховуючи викладене, є нагальна необхідність уточнення документів, які мають вивчатися під час аналізу фінансового стану клієнта. Так, зокрема для вивчення клієнтів-юридичних осіб доцільним є вивчення балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал та інших документів.

Наявність даних з фінансової звітності суб'єктів господарювання дає можливість встановлювати:

- наявність у суб'єкта господарювання основних засобів та нематеріальних активів, ступеня їх зносу, балансової або залишкової вартості;

- здійснення суб'єктом господарювання довгострокових чи короткострокових фінансових інвестицій, їх вартісного обсягу та частки у необоротних активах та активах у цілому (чи характерна інвестиційна діяльність для суб'єкта господарювання);
- наявність у суб'єкта господарювання виробничих запасів, готової продукції, товарів, незавершеного будівництва, їх кількісного та вартісного обсягу, що поряд з інформацією про місце їх зберігання дає характеристику щодо дійсності або фіктивності суб'єкта господарювання;
- концентрацію коштів суб'єкта господарювання на операціях з дебіторської та кредиторської заборгованості, їх вартісний обсяг, що у поєднанні з інформацією Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку дозволить виявити здійснення операцій з цінними паперами суб'єктами господарювання без відповідної ліцензії;
- наявність довгострокових або короткострокових зобов'язань за кредитами банків, інших фінансових зобов'язань, а відповідно встановити ступінь платоспроможності або ліквідності суб'єктам господарювання;
- наявність позитивного фінансового результату та нерозподіленого прибутку, права на одержання дивідендів, а відповідно й економічної доцільності діяльності.

Крім того, у Законі необхідно чітко регламентувати обов'язок суб'єкта первинного фінансового моніторингу щодо припинення ділових відносин з клієнтом у разі неможливості здійснення ідентифікації його бенефіціарних власників.

Рекомендація 11. “Фінансові установи зобов'язані зберігати протягом п'яти років усі необхідні облікові документи стосовно внутрішніх та міжнародних операцій, на основі яких вони матимуть змогу оперативно відповідати на запити про інформацію, що надходять від компетентних органів. Обсяг цих документів повинен бути достатнім для того, щоб простежити хід окремої операції (включаючи суми і тип валюти, якщо таке мало місце) і таким чином, у разі необхідності, надавати докази щодо переслідування кримінальної діяльності.

Від фінансових установ необхідно вимагати збереження документів, одержаних внаслідок здійснення заходів належної перевірки клієнта (наприклад копії або записи офіційних ідентифікаційних до-

кументів – паспортів, посвідчень особи, прав водія або аналогічних документів), облікових документів за банківськими рахунками і ділової кореспонденції, включаючи результати будь-якого здійсненого аналізу (наприклад, запити щодо встановлення вихідних даних та мети складних, незвичних операцій на велику суму), протягом не менш як п'яти років після припинення ділових відносин або з дати проведення разової операції.

Законом повинна бути встановлена вимога до фінансових установ зберігати дані про операції та інформацію, одержану внаслідок здійснення заходів належної перевірки клієнта.

Інформація, одержана внаслідок здійснення заходів належної перевірки клієнта, та дані про операції повинні надаватися національним компетентним органам країни, які мають відповідні повноваження”.

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 20 Закону Держфінмоніторинг України має право одержувати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу на запит інформацію (довідки, копії документів), у тому числі таку інформацію, що містить банківську або комерційну таємницю, про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу, та пов'язані з ними операції. У разі якщо учасником таких фінансових операцій є нерезидент, Держфінмоніторинг України має право витребувати у суб'єкта первинного фінансового моніторингу всю наявну інформацію про цю особу. Щодо учасника такої фінансової операції – резидента Держфінмоніторинг України має право витребувати у суб'єкта первинного фінансового моніторингу копії паспорта цієї особи, картки зі зразками підписів та довіреності, на підставі якої цей учасник брав участь у проведенні фінансової операції, що стала об'єктом фінансового моніторингу, а також іншу наявну інформацію (копії документів), необхідну для виконання покладених на Держфінмоніторинг України завдань.

Пунктом 15 частини другої статті 6 Закону передбачено обов'язок суб'єктів первинного фінансового моніторингу зберігати документи щодо ідентифікації осіб, які провели фінансову операцію, що згідно з Законом підлягає фінансовому моніторингу, а також усі документи, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п'яти років після завершення ділових відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п'яти років після завершення операції (при цьому строки зберігання документів можуть бути продовжені відповідним

суб'єктом державного фінансового моніторингу у порядку, встановленому законодавством).

У той же час відповідно до частини третьої статті 9 Закону ідентифікація та вивчення фінансової діяльності клієнта здійснюються суб'єктом первинного фінансового моніторингу у разі:

- встановлення ділових відносин з клієнтами;
- виникнення підозри в тому, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- проведення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;
- проведення разової фінансової операції без встановлення ділових відносин з клієнтами на суму, що дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону.

Таким чином, виникає необхідність регламентації дій суб'єктів первинного фінансового моніторингу після проведення ним фінансових операцій, які не підлягають фінансовому моніторингу, щодо порядку зберігання ним документів стосовно ідентифікації клієнтів та тих, що є підставою для проведення фінансової операції.

Цю проблему слід розглядати також з позиції, що не у всіх випадках суб'єкт первинного фінансового моніторингу самостійно приймає рішення щодо подання Держфінмоніторингу України інформації про фінансові операції. Так, зокрема, такими випадками є:

- проведення фінансової операції, яка зупинена за рішенням Держфінмоніторингу України, прийнятим з метою зупинення видаткових операцій;
- проведення фінансової операції, яку було зупинено за дорученням Держфінмоніторингу України, прийнятим з метою задоволення запиту уповноваженого органу іноземної держави;
- отримання суб'єктом первинного фінансового моніторингу від Держфінмоніторингу України запиту про подання інформації, зокрема щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій.

Отже, у разі якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу на момент отримання запиту (рішення) Держфінмоніторингу України не матиме всіх необхідних документів для заповнення реєстру фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу (повідомлення про фінансову операцію), він не зможе виконати вимоги Закону. Таким чином, слід розглянути питання щодо доповнення За-

кону вимогою, яка зобов'язуватиме суб'єктів первинного фінансового моніторингу зберігати інформацію щодо клієнта і фінансової операції в такому обсязі, який би дав змогу в усіх випадках, визначених законодавством, надавати Держфінмоніторингу України повідомлення про фінансову операцію.

Крім того, доцільно розглянути питання щодо конкретизації переліку документів, які необхідно зберігати за результатами ідентифікації клієнтів, що проводять фінансові операції, та вивчення їх фінансової діяльності.

Рекомендація 12. “Фінансові установи зобов'язані на додаток до звичайних правил належної перевірки клієнта щодо іноземних публічних осіб (клієнта або вигодоодержувача):

- a) створити відповідну систему управління ризиками з метою визначення, чи є публічною особою клієнт або вигодоодержувач;
- b) одержати схвалення вищого керівництва на встановлення (для існуючих клієнтів продовження) таких ділових відносин;
- c) вживати заходів для визначення джерел збагачення та джерел фінансування;
- d) проводити постійний моніторинг ділових відносин.

Фінансові установи зобов'язані вживати відповідних заходів з метою визначення, чи відноситься клієнт або вигодоодержувач до національних публічних осіб, або осіб, наділених значними функціями міжнародною організацією.

У випадку ділових відносин з такими особами, що становлять підвищений ризик, фінансові установи зобов'язані застосовувати заходи, зазначені у пунктах b, c та d.

Вимоги до усіх видів публічних осіб мають також застосовуватися до членів їх сім'ї та тісно пов'язаних з ними осіб”.

На теперішній час частиною четвертою статті 6 Закону суб'єктів первинного фінансового моніторингу зобов'язано вживати застережних заходів стосовно публічних діячів або пов'язаних з ними осіб, факт належності до яких клієнта або особи, що діє від його імені, суб'єкт первинного фінансового моніторингу виявляє відповідно до внутрішніх процедур під час встановлення ділових відносин з клієнтом та у процесі його обслуговування (особами, пов'язаними з публічними діячами, є члени сім'ї та інші близькі родичі, юридичні особи, власниками істотної участі або контролерами яких є публічні діячі або їхні близькі родичі), а саме:

- встановлювати з дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу відносини з публічними діячами та пов'язаними з ними особами;
- вживати заходів для з'ясування джерел походження коштів таких осіб;
- проводити з урахуванням рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу моніторинг операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є публічні діячі або пов'язані з ними особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику.

Водночас, згідно з пунктом 29 частини першої статті 1 Закону, публічними діячами є фізичні особи, які виконують або виконували визначені публічні функції в іноземних державах, а саме:

- глава держави, керівник уряду, міністри та їх заступники;
- депутати парламенту;
- члени верховного суду, конституційного суду або інших судових органів високого рівня, рішення яких не підлягають оскарженню, окрім як за виняткових обставин;
- члени суду аудиторів або правлінь центральних банків;
- надзвичайні та повноважні послы, повірені у справах та високі посадовці збройних сил;
- члени адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств, що мають стратегічне значення.

Таким чином, є необхідність розглянути питання щодо віднесення до публічних осіб діячів, які виконують або виконували визначені публічні функції в Україні, а також осіб, наділених значними функціями міжнародною організацією.

Крім того, на законодавчому рівні необхідно встановити порядок визначення суб'єктами первинного фінансового моніторингу публічних діячів серед своїх клієнтів, оскільки на даний час такого порядку не існує.

Рекомендація 13. “Фінансові установи зобов'язані стосовно транскордонних кореспондентських банківських послуг та інших подібних відносин на додаток до здійснення звичайних правил належної перевірки клієнта:

- а) зібрати достатню інформацію про установу-респондента для повного розуміння характеру її діяльності та визначити за допомогою доступної публічної інформації репутацію установи

- та якість здійснення нагляду, включаючи інформацію щодо того, чи була установа предметом розслідування або дій регулятивного органу з питань відмивання коштів або фінансування тероризму;
- b) оцінювати якість контролю установи-респондента за протидією відмиванню коштів та фінансуванню тероризму;
 - c) одержати схвалення вищого керівництва перед встановленням нових кореспондентських відносин;
 - d) чітко розуміти відповідні повноваження кожної установи;
 - e) переконатися стосовно “платежів за рахунками”, що банк-респондент застосував заходи належної перевірки клієнта шляхом прямого доступу до рахунків кореспондента та здатний надати відповідну інформацію, одержану в ході здійснення заходів належної перевірки клієнта, на запит банку-кореспондента.

Фінансовим установам має бути заборонено вступати або продовжувати кореспондентські банківські відносини з підставними банками. Фінансові установи також повинні переконатися, що установи-респонденти запобігають використанню своїх рахунків підставними банками”.

Згідно з частиною четвертою статті 6 Закону суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов’язаний стосовно іноземних фінансових установ, з якими встановлено кореспондентські відносини в порядку, визначеному відповідним суб’єктом державного фінансового моніторингу, здійснювати такі заходи:

- забезпечувати збір інформації про зміст діяльності фінансової установи та її фінансовий стан, репутацію, а також про те, чи була ця установа об’єктом застосування заходів впливу з боку органу, що здійснює регулювання та нагляд за її діяльністю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- встановлювати, які заходи вживаються установою для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- з’ясувати на підставі одержаної інформації достатність та ефективність заходів, які здійснює іноземна установа щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;

– відкривати кореспондентські рахунки іноземним фінансовим установам та в іноземних фінансових установах з дозволу керівника.

Згідно з частиною другою статті 64 Закону України “Про банки та банківську діяльність” [262] банкам забороняється встановлювати кореспондентські відносини з банками, іншими фінансовими установами – нерезидентами, що не мають постійного місцезнаходження та не провадять діяльність за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування, а також з банками та іншими фінансовими установами – нерезидентами, що підтримують такі кореспондентські відносини.

Рекомендація 14. “Країни повинні вживати заходів для забезпечення того, щоб фізичні чи юридичні особи, які надають послуги з переказу коштів або цінностей, мали ліцензію або були зареєстрованими та виступали об’єктом ефективної системи моніторингу і забезпечення додержання вимог, разом з відповідними заходами, визначеними у Рекомендаціях FATF.

Країни повинні вжити заходів для ідентифікації фізичних або юридичних осіб, які надають послуги з переказу коштів або цінностей без ліцензії або реєстрації, та застосовувати відповідні санкції.

Будь-яка фізична або юридична особа, що діє як агент, повинна одержати ліцензію або бути зареєстрованою компетентним органом, або установа, що надає послуги з переказу коштів або цінностей, повинна постійно вести список своїх агентів, доступний для компетентних органів у країнах, в яких діють такі установи та їх агенти.

Країни повинні вживати заходів, які гарантуватимуть, що установи, які надають послуги з переказу коштів або цінностей і використовують агентів, включатимуть зазначені операції до своїх програм з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму і здійснюють їх моніторинг з метою забезпечення виконання цих програм”.

Згідно з частиною другою статті 5 Закону суб’єктами первинного фінансового моніторингу є, зокрема:

- платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- оператори поштового зв’язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів.

Відповідно до статті 9 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” ліцензуванню підлягає надання фінансових послуг.

Після одержання ліцензії ліцензіат має право здійснювати переказ коштів у національній валюті на всій території України в установленому законодавством порядку.

Переказ коштів в іноземній валюті може здійснюватися за умови додаткового отримання генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

Відповідно до статті 42 Закону України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” контроль за дотриманням членами платіжних систем нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення переказу, а також застосування відповідних заходів впливу, передбачених законодавством України, покладаються на Національний банк України.

Відповідно до Закону України “Про обіг векселів в Україні” видавати переказні і прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

На момент видачі переказного векселя особа, зазначена у векселі як трасат, або векседавець простого векселя повинна мати перед трасантом та/або особою, якій чи за наказом якої повинен бути здійснений платіж, зобов’язання, сума якого має бути не меншою, ніж сума платежу за векселем.

Тобто вексель є засобом платежу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги на рівні з грошовими знаками, емітованими Національним банком України.

З урахуванням того, що на сьогодні не існує єдиного державного реєстру з випуску, обігу та погашення векселів, є нагальна необхідність у його розробленні.

Крім того, з урахуванням викладеного, вбачається за доцільне внести зміни до статті 5 Закону, визначивши емітентів векселів як суб’єктів первинного фінансового моніторингу та доповнити статтю 15 Закону ознакою обов’язкового фінансового моніторингу, яка б зобов’язувала емітентів повідомляти Держфінмоніторингу України про оплату товарів, робіт та послуг векселями.

Рекомендація 15. “Країни та фінансові установи повинні здійснювати ідентифікацію та оцінку ризиків відмивання коштів або фінансування тероризму, які можуть виникнути у зв’язку з:

- a) розвитком нових продуктів або новою діловою практикою, включаючи нові механізми постачання; та
- b) використанням нових або таких, що розвиваються, технологій як для нових, так і давно існуючих продуктів. У випадку фінансових установ така оцінка ризику повинна мати місце до запровадження нових продуктів, ділової практики або застосування нових чи таких, що розвиваються, технологій. Вони мають вживати відповідних заходів для управління та зменшення таких ризиків”.

Відповідно до пункту 27 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний вживати належних заходів для обмеження ризику зловживань, пов'язаних з послугами, що надаються з використанням новітніх технологій, зокрема забезпечують проведення операцій без безпосереднього контакту з клієнтом.

Разом з тим зазначена норма Закону не повною мірою забезпечує виконання вимог рекомендації. На сьогодні в Україні існує ряд компаній, які надають послуги з приймання і переказу миттєвих платежів, наприклад Ібоx, що дають змогу здійснювати одноразові платежі на суму до 50 000 грн без здійснення ідентифікації відправника.

Рекомендація 16. “Країни повинні забезпечити, щоб фінансові установи одержували необхідну та чітку інформацію про відправника та необхідну інформацію про вигодоодержувача грошових переказів та пов'язаних повідомлень, і щоб така інформація супроводжувала грошовий переказ або пов'язане повідомлення протягом усіх етапів здійснення платежу.

Обов'язком країни є забезпечення здійснення фінансовими установами моніторингу грошових переказів з метою відстеження таких переказів коштів, які не супроводжуються повною необхідною інформацією стосовно відправника коштів та/або вигодоодержувача, та вживали відповідних заходів.

Країни повинні забезпечити, щоб в контексті обробки грошових переказів фінансові установи вживали заходів щодо замороження, а також повинні заборонити здійснення операцій з включеними до списку фізичними та юридичними особами відповідно до зобов'язань, визначених у відповідних Резолюціях РБ ООН, таких як 1267 (1999) та інших, пов'язаних з нею резолюціях, а також Резолюції 1373 (2001), які стосуються запобігання та протидії тероризму та фінансуванню тероризму”.

Згідно з частиною п'ятнадцятою та шістнадцятою статті 9 Закону, у разі якщо клієнт (особа) діє як представник іншої особи чи в інтересах іншої особи, або якщо у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені, або вигодоодержувачем є інша особа, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний згідно з вимогами цієї статті та положеннями інших законів, що регулюють процедуру ідентифікації, ідентифікувати також особу, від імені або за дорученням чи в інтересах якої проводиться фінансова операція або яка є вигодоодержувачем.

У разі якщо особа діє як представник іншої особи, суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен перевірити також наявність у цієї особи відповідних повноважень.

Відповідно до частини першої статті 17 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право зупинити проведення фінансової операції у разі, якщо така операція містить ознаки, передбачені статтями 15 і 16 Закону, та зобов'язаний в той самий день повідомити про це Держфінмоніторинг України. Таке зупинення фінансових операцій здійснюється на строк до двох робочих днів.

З метою імплементації зазначеної рекомендації вбачається за необхідне внести зміни до 10 і 17 статей Закону для надання можливості фінансовим установам вживати заходи щодо замороження та заборони здійснювати фінансові операції осіб, які включені до списку фізичних та юридичних осіб, сформованого відповідно до зобов'язань, визначених у Резолюціях Ради Безпеки ООН.

Крім того, на теперішній час в Україні не існує єдиної бази інформації про банківські рахунки фізичних осіб. У зв'язку з цим доцільним є розгляд питання щодо зобов'язання банків подавати Держфінмоніторингу України повідомлення про відкриття та закриття рахунків клієнтів фізичних осіб.

Підхід на основі управління ризиками, впроваджений стандартами FATF, покликаний удосконалити як на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу, так і на рівні Держфінмоніторингу України систему попередження використання суб'єктів первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Одним із способів раннього попередження та запобігання використання суб'єктів первинного фінансового моніторингу для таких

цілей є встановлення намірів з боку клієнтів, зокрема на етапі відкриття банківського рахунку.

Одержання від банківських установ повідомлень про відкриття банківського рахунку дасть змогу здійснити попередній аналіз ризику до проведення фінансової операції, а у випадку виявлення кримінальних намірів забезпечити їх своєчасне припинення відповідно до вимог Закону.

Рекомендація 17. “Країни можуть дозволити фінансовим установам доручати третім сторонам здійснювати заходи належної перевірки клієнта згідно з пунктами (а) – (с), викладеними в Рекомендації 10, або проводити діяльність за умови додержання наведених нижче критеріїв. Якщо таке дозволяється, остаточна відповідальність за здійснення заходів належної перевірки клієнта лежить на фінансовій установі, яка дає такі доручення третій стороні.

Критерії, яких необхідно дотримуватися:

- (а) фінансова установа, покладаючись на третю сторону, повинна одразу одержати необхідну інформацію щодо пунктів (а) – (с) заходів належної перевірки клієнта, викладених у Рекомендації 10;
- (b) фінансові установи повинні вжити відповідних заходів, щоб переконатися, що копії ідентифікаційної інформації та інша відповідна документація стосовно вимог щодо здійснення заходів належної перевірки клієнта буде надаватися третьою стороною на запит без зволікання;
- (с) фінансова установа повинна переконатися, що третя сторона підпадає під регулювання, нагляд і моніторинг, а також вживає заходів з метою додержання вимог щодо здійснення заходів належної перевірки клієнта та збереження даних відповідно до Рекомендацій 10 та 11;
- (d) при визначенні, в яких країнах може бути третя сторона, що відповідає умовам, країни повинні враховувати інформацію, наявну щодо рівня ризику країни.

Якщо фінансова установа покладається на третю сторону, що належить до цієї ж фінансової групи, та (i) ця група застосовує заходи належної перевірки клієнта і виконує вимоги щодо збереження даних відповідно до Рекомендацій 10, 11 та 12, а також запровадила програми з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму згідно з Рекомендацією 18; та (ii) якщо компетентний орган на рівні

групи здійснює нагляд за ефективним впровадженням заходів належної перевірки клієнта та вимог щодо збереження даних, а також програм з протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму, відповідні компетентні органи можуть розглянути питання, що фінансова установа вживатиме заходів за пунктами (b) та (c) у рамках програми фінансової групи та може прийняти рішення, що пункт (d) не є обов'язковою умовою для покладання на третю сторону, якщо підвищений рівень ризику країни належним чином знижується в рамках політики групи з протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму”.

На теперішній час вимоги зазначеної рекомендації не імплементовані в національне законодавство. Для їх імплементації необхідно розглянути питання щодо внесення змін до процедур ідентифікації, зокрема в частині визначення права фінансових установ доручати третім особам здійснювати ідентифікацію та вивчення діяльності клієнта. У разі запровадження такої норми фінансові установи, зокрема страхові компанії, зможуть перекласти обов'язок ідентифікації на інших осіб, наприклад агентів. Водночас відповідальність за проведення ідентифікації буде нести фінансова установа.

Рекомендація 18. “Фінансові установи зобов'язані впроваджувати програми з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Від фінансових груп потрібно вимагати впроваджувати на рівні групи програми з протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму, включаючи політику та процедури обміну інформацією в межах групи з метою протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму.

Фінансові установи зобов'язані забезпечувати, щоб їх іноземні відділення та філії з контрольною участю фінансової установи вживали заходів з протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму, що відповідають національним вимогам країни щодо впровадження Рекомендацій FATF через програми фінансових груп з протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму”.

Відповідно до частини першої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу з урахуванням вимог законодавства, нормативно-правових актів Держфінмоніторингу України та інших суб'єктів державного фінансового моніторингу встановлює правила, розробляє програми проведення фінансового моніторингу та призначає працівника, відповідального за його проведення, крім спеці-

ально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які провадять свою діяльність одноособово, без утворення юридичної особи, та осіб, зазначених у підпункті "г" пункту 8 частини другої статті 5 Закону.

Згідно з частиною п'ятою статті 6 Закону здійснення заходів, передбачених законодавством з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечується безпосередньо суб'єктом первинного фінансового моніторингу, його філіями, іншими відокремленими підрозділами та дочірніми підприємствами, у тому числі розташованими в державах, у яких рекомендації FATF не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою, в межах, визначених законодавством такої держави. У разі якщо застосування зазначених заходів не дозволяється законодавством такої держави, суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані повідомити Держфінмоніторинг України та відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу про неможливість вжиття зазначених заходів.

На нинішньому етапі необхідне залучення фінансових груп до національної системи фінансового моніторингу та визначення вимоги щодо впровадження програм здійснення фінансового моніторингу на рівні фінансових груп.

Рекомендація 19. "Від фінансових установ вимагається вживати посилені заходів належної перевірки під час встановлення ділових відносин та проведення операцій фізичними та юридичними особами і фінансовими установами з країн, щодо яких FATF закликає вживати посилені заходів належної перевірки. Посилені заходи належної перевірки мають бути ефективними та пропорційними ризикам.

Країни повинні мати змогу вживати відповідних контрзаходів на заклик FATF. Країни також повинні мати змогу вживати контрзаходів незалежно від заклику FATF. Такі контрзаходи повинні бути ефективними та пропорційними ризикам".

Відповідно до частини п'ятої статті 14 Закону суб'єкти державного фінансового моніторингу визначають і розробляють процедуру застосування відповідних запобіжних заходів щодо країн, які не виконують або неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму: посилення уваги під час погодження ство-

рення в таких країнах філій, представництв чи дочірніх підприємств суб'єктів первинного фінансового моніторингу; попередження суб'єктів первинного фінансового моніторингу нефінансового сектору про те, що операції з фізичними або юридичними особами у відповідній країні можуть мати ризик відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; обмеження ділових відносин або фінансових операцій з відповідною країною або особами в такій країні.

Згідно зі статтею 15 Закону фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу у разі, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквіваленту 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн), та має одну або більше таких ознак, зокрема зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення інших фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в країні (на території), що не виконує чи неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, які здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або однією зі сторін є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у зазначеній країні (території). Перелік таких країн (територій) визначається відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України, на основі висновків міжнародних, міжурядових організацій, діяльність яких спрямована на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, і підлягає опублікуванню.

Порядок визначення країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, які здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 765 [296].

Згідно з пунктом 1 цієї постанови перелік країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжна-

родних, міжурядових організацій, які здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, формується та після погодження з Міністерством фінансів затверджується Держфінмоніторингом України.

Відповідно до наказу Держфінмоніторингу України від 01.10.2012 № 139 до країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, які здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, належать [312]: Іран; Корейська Народна Демократична Республіка (КНДР).

Згідно з частиною другою статті 11 Закону оцінювання ризиків суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів та послуг.

Наказом Держфінмоніторингу України від 03.08.2010 № 126 затверджено Критерії ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму [311].

Згідно з пунктом 6 зазначених Критеріїв оцінювання ризику за географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи здійснюється стосовно клієнта або установи, країна походження та/або реєстрації яких, країна надходження чи переказу коштів яким (якими), країна розташування банку контрагента яких, країна походження, реєстрації контрагента яких є країною, про яку з надійних джерел відомо, що вона:

- не виконує або неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму [312];
- віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон [300];
- підтримує міжнародну терористичну діяльність.

Рекомендація 20. “Якщо фінансова установа підозрює або має достатні підстави підозрювати, що кошти є результатом кримінальної діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму, необхідно

законом встановити вимогу негайно повідомляти Підрозділ фінансової розвідки (ПФР) про свої підозри”.

Згідно з пунктом 6 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомляти Держфінмоніторинг України про:

- фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, – протягом трьох робочих днів з дня їх реєстрації або спроби їх проведення;
- фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, – у день виникнення підозр, але не пізніше ніж через десять робочих днів з дня реєстрації таких операцій або спроби їх проведення;
- виявлені фінансові операції, стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму, – у день їх виявлення або спроби їх проведення, а також інформувати про це визначені законом правоохоронні органи.

Відповідно до частини восьмої статті 12 Закону, у разі якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу, який проводить фінансові операції, має достатні підстави підозрювати, що такі фінансові операції пов'язані, стосуються або призначені для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій та організацій або осіб, до яких застосовані міжнародні санкції, він зобов'язаний невідкладно повідомити в день виникнення підозр про такі фінансові операції Держфінмоніторинг України та правоохоронні органи, визначені законом.

У той же час існує системна проблема у реалізації цієї рекомендації. Відповідно до пункту 3 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, до початку, у процесі, в день виникнення підозр, після їх проведення або при спробі їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення.

Згідно з пунктом 15 Порядку взяття на облік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, реєстрації ними фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, і подання Державній служ-

бі фінансового моніторингу інформації про зазначені та інші фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму [294], суб'єкт первинного фінансового моніторингу забезпечує виявлення фінансових операцій (крім фінансових операцій: 1) учасниками або вигодоодержувачами яких є особи, включені до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або до яких застосовані міжнародні санкції; 2) зупинених за рішенням (дорученням) Держфінмоніторингу України), до початку, в процесі, але не пізніше наступного робочого дня після їх проведення, або в день виникнення підозри, або під час спроби їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення.

Тобто всі суб'єкти первинного фінансового моніторингу (крім банків, на які зазначений Порядок не поширюється) зобов'язані виявляти фінансові операції не пізніше наступного робочого дня після їх проведення. Цей механізм дозволяє в оперативному режимі отримувати Держфінмоніторингу України необхідну інформацію.

Водночас Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189, яке, зокрема, визначає порядок виявлення та реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму, не містить норми щодо виявлення банками фінансових операцій не пізніше наступного робочого дня після їх проведення.

Оскільки відповідно до пункту 5 частини другої статті 6 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу (у тому числі і банки) зобов'язані забезпечувати реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, не пізніше наступного робочого дня з дати їх виявлення, виникає проблема, яка полягає в тому, що банки фактично на свій власний розсуд можуть подавати інформацію про фінансові операції в будь-який час. Наприклад, через рік або два після її здійснення. При цьому не слід забувати, що банки надають 96–97 % інформації, яку Держфінмоніторинг України отримує від усіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Крім того, стаття 15 Закону містить норми, які встановлюють для банків винятки щодо необхідності подання інформації, а саме про:

- здійснення розрахунку за фінансовою операцією у готівковій формі;
- проведення фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена;
- надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один і той самий день декілька разів, за умови, що загальна сума фінансових операцій дорівнює чи перевищує 150 тис. грн.

Зазначена норма, на нашу думку, не повною мірою відповідає інтересам держави, оскільки створює дискримінаційні переваги для суб'єктів первинного фінансового моніторингу – банків.

Також для повної імплементації цієї рекомендації необхідно унормувати процедуру подання суб'єктами первинного фінансового моніторингу до Держфінмоніторингу України інформації про свої підозри, пов'язані з діяльністю осіб або їх активами, якщо є підстави вважати, що вони мають кримінальний характер. Водночас частину першу статті 15 Закону доцільно було б доповнити новими ознаками, зокрема:

- зарахування або списання коштів з карткового рахунку юридичної або фізичної особи/фізичної особи-підприємця;
- перерахування коштів за кордон у вигляді повернення інвестицій;
- перерахування коштів за кордон у вигляді повернення позики, фінансової допомоги, погашення кредиту, якщо цьому не передувало зарахування коштів на рахунок із-за кордону;
- отримання готівкових коштів з рахунків юридичних та фізичних осіб/фізичних осіб – підприємців за виключенням заробітної плати.

Рекомендація 21. “Фінансові установи, їх керівники, посадові особи та працівник мають бути:

(а) відповідно до закону звільнені від кримінальної або цивільної відповідальності за порушення будь-яких обмежень щодо розкриття інформації, обумовлених контрактом або будь-якими законодавчими, регуляторними або адміністративними положеннями, якщо вони добросовісно доводять свої підозри до відома ПФР, навіть за умови, що вони не знали точно, які саме кримінальні дії передували операції, а також незалежно від того, чи такі кримінальні дії дійсно мали місце.

(б) Фінансовим установам, їх керівникам, посадовим особам та працівникам заборонити законом розголошення (“передачу конфіденційної інформації”) факту надання інформації ПФР”.

Відповідно пункту 14 частини другої статті 6 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний вживати заходів щодо запобігання розголошенню (зокрема особам, стосовно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, що подається Держфінмоніторингу України, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (у тому числі про факт подання такої інформації або отримання запиту від Держфінмоніторингу України).

Згідно зі статтею 12 Закону подання інформації суб'єктом первинного фінансового моніторингу Держфінмоніторингу України в установленому порядку не є порушенням професійної таємниці, таємниці страхування, банківської або комерційної таємниці.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу, його посадові особи та інші працівники не несуть дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання Держфінмоніторингу України інформації про фінансову операцію, якщо вони діяли в межах Закону, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, пов'язані з виконанням Закону.

Працівникам суб'єкта первинного фінансового моніторингу, які подали Держфінмоніторингу України інформацію про фінансову операцію, забороняється повідомляти про це осіб, які брали (беруть) участь у її проведенні, та будь-яких третіх осіб.

Працівникам суб'єкта первинного фінансового моніторингу, які одержали запит Держфінмоніторингу України та/або надали відповідь на такий запит цьому органу, забороняється інформувати про це осіб, які брали (беруть) участь у фінансових операціях, визначених у запиті або відповіді, а також будь-яких третіх осіб.

Крім того, законодавством передбачена адміністративна (стаття 166-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) і кримінальна відповідальність (стаття 209-1 Кримінального кодексу України) за розголошення в будь-якому вигляді інформації, що відповідно до закону є об'єктом обміну між суб'єктом первинного фінансового моніторингу та Держфінмоніторингом України, або факту її подання (одержання) особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю.

Адміністративна відповідальність передбачає накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян. Кримінальна відповідальність – від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Рекомендація 22. “Заходи належної перевірки клієнта та вимоги щодо збереження даних, викладені в Рекомендаціях 10, 11, 12, 15 та 17, застосовуються до визначених нефінансових установ та професій (ВНУП) у таких випадках:

- (а) Казино – коли клієнти задіяні у фінансових операціях на суму, що дорівнює або перевищує відповідний встановлений поріг.
- (б) Агенти з нерухомості – коли вони задіяні у фінансових операціях своїх клієнтів стосовно купівлі та продажу нерухомості.
- (с) Торговці дорогоцінними металами та торговці дорогоцінним камінням – коли вони залучені до будь-якої готівкової операції з клієнтом, що дорівнює або перевищує відповідний встановлений поріг.
- (d) Адвокати, нотаріуси, інші незалежні експерти з правових питань, бухгалтери, коли вони здійснюють підготовку або операцію для свого клієнта стосовно таких дій:
 - купівля-продаж нерухомості;
 - управління грошима, цінними паперами або іншими активами клієнта;
 - управління банківським рахунком, ощадним рахунком або рахунком з цінними паперами;
 - організація внесків для створення, здійснення діяльності або управління компаніями;
 - створення, здійснення діяльності або управління юридичними особами або компаніями, а також купівля і продаж підприємств.
- (е) Трасти та компанії, що надають послуги, коли вони здійснюють підготовку або операцію для свого клієнта стосовно видів діяльності, викладених в Глосарії”.

Відповідно до пункту 8 частини другої статті 5 Закону суб'єктами первинного фінансового моніторингу є спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;

- суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону;
- суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;
- нотаріуси, адвокати, аудиторів, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин) у випадках, передбачених статтями 6 і 8 Закону.

Відповідно до частини першої статті 8 Закону виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується адвокатами, нотаріусами, особами, які надають юридичні послуги, аудиторами, аудиторськими фірмами, фізичними особами – підприємцями, які надають послуги з бухгалтерського обліку, якщо вони беруть участь у підготовці та здійсненні правочину щодо:

- купівлі-продажу нерухомості;
- управління активами клієнта;
- управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах;
- залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними;
- утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб.

Таким чином, у національному законодавстві були імплементовані вимоги щодо “адвокатів, нотаріусів, інших незалежних експертів з правових питань, бухгалтерів”. Водночас перелік правочинів, наведений в Рекомендації 22, був перенесений до національного законодавства буквально і на теперішній час розуміється суб'єктами первинного фінансового моніторингу неоднозначно. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є доповнення статті 1 Закону дефініціями, які б дали можливість однозначно трактувати підстави для здійснення “адвокатами, нотаріусами, іншими незалежними експертами з правових питань, бухгалтерами” обов'язків, визначених Законом.

Крім того, в абзаці першому статті 8 Закону слова “у підготовці і” слід замінити “у підготовці та/або”.

Згідно з частинами другою – четвертою статті 8 Закону виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується суб'єктами підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, при підготовці та здійсненні правочинів щодо купівлі-продажу нерухомості, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 грн.

Виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону, при проведенні операцій з предметами високої вартості (зокрема з дорогоцінними металами, дорогоцінним камінням, антикварними речами, предметами мистецтва тощо) або при організації торгівлі такими предметами, у тому числі аукціонної.

Виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується суб'єктами господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронним (віртуальним) казино, при здійсненні фінансових операцій, пов'язаних з прийняттям чи поверненням ставок або виплатою виграшів.

Рекомендація 23. “Вимоги, викладені в Рекомендаціях 18–21, застосовуються до всіх визначених нефінансових установ та професій таким чином:

- (а) необхідно зобов'язати адвокатів, нотаріусів, інших незалежних експертів з правових питань та бухгалтерів повідомляти про підозрілі операції, коли вони задіяні у фінансовій операції від імені або за дорученням клієнта, стосовно діяльності, зазначеної в Рекомендації 22 (d). Країнам рекомендується розширити дію вимоги щодо направлення повідомлень на іншу професійну діяльність бухгалтерів, включаючи аудит;
- (b) необхідно зобов'язати торговців дорогоцінними металами і торговців дорогоцінним камінням повідомляти про підозрілі операції, коли вони здійснюють будь-які готівкові операції з клієнтами на суму, що дорівнює або перевищує відповідний визначений поріг;

- (с) необхідно зобов'язати трасти та компанії, що надають послуги, повідомляти про підозрілі операції клієнта, коли вони від імені або за дорученням клієнта залучені до операцій стосовно діяльності, зазначеної в Рекомендації 22 (е)".

Відповідно до статті 8 Закону виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону, при проведенні операцій з предметами високої вартості (зокрема з дорогоцінними металами, дорогоцінним камінням, антикварними речами, предметами мистецтва тощо) або при організації торгівлі такими предметами, у тому числі аукціонної.

Нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу не повідомляють Держфінмоніторинг України про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 грн.

Адвокати, особи, які надають юридичні послуги, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, не повідомляють Держфінмоніторинг України про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом їх адвокатської таємниці та професійної таємниці, коли вони виконують свої обов'язки щодо захисту клієнта, представництва його інтересів у судових органах та у справах досудового врегулювання спорів.

Водночас на теперішній час з метою повної імплементації Рекомендації 22 і 23 є необхідність:

- доповнити статтю 1 Закону дефініцією “підозра”;
- конкретизувати критерії для прийняття нотаріусами рішення щодо повідомлення про підозри легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні правочинів щодо купівлі-продажу нерухомого майна;
- зняти обмеження щодо порогової суми операції для здійснення заходів з фінансового моніторингу нотаріусами та суб'єктами

підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;

- вдосконалити процедури здійснення фінансового моніторингу фізичними особами – підприємцями та юридичними особами, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку на суму, що дорівнює чи перевищує 150 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 150 000 грн.

Рекомендація 24. “Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню юридичних осіб з метою відмивання доходів або фінансування тероризму. Країни мають забезпечити наявність адекватної, точної та своєчасної інформації про бенефіціарну власність та контроль юридичних осіб, яку або доступ до якої можуть оперативнo отримати компетентні органи. Зокрема, країни, де існують юридичні особи, які мають право випускати акції на пред’явника або свідоцтва на акцію на пред’явника, або де дозволяються номінальні держателі або номінальні директори, повинні вживати ефективних заходів для забезпечення того, щоб вони не використовувалися з метою відмивання доходів або фінансування тероризму. Країни повинні розглянути питання щодо заходів спрощення доступу до інформації про бенефіціарну власність та контроль для фінансових установ та визначених нефінансових установ і професій, які взяли на себе зобов’язання згідно з Рекомендаціями 10 та 22”.

У статті 1 Закону дано визначення дефініцій “істотна участь” і “контроль особи”.

Істотна участь – пряме або опосередковане володіння часткою у розмірі 10 % і більше статутного капіталу (фонду), 10 % і більше акцій або прав голосу в юридичній особі, прямий або опосередкований вплив на неї.

Контроль юридичної особи – пряме або опосередковане володіння фізичною особою самостійно чи спільно з близькими родичами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 % та більше статутного капіталу або голосів юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість здійснювати будь-яким чином вирішальний вплив на управління чи на діяльність юридичної особи.

У статті 9 Закону встановлено перелік інформації, яку суб'єктам необхідно визначити під час ідентифікації юридичних осіб.

Відповідно до пунктів 11–13 частини другої статті 14 Закону суб'єкти державного фінансового моніторингу зобов'язані:

- вживати відповідно до законодавства заходів щодо перевірки бездоганної ділової репутації осіб, які здійснюють управління та контроль суб'єктів первинного фінансового моніторингу;
- вживати відповідно до законодавства заходів для недопущення до управління суб'єктами первинного фінансового моніторингу, прямої чи опосередкованої істотної участі у таких суб'єктах осіб, які мають непогашену або незняту в установленому законом порядку судимість за корисливі злочини або тероризм;
- у випадках, установлених законодавством, вживати заходів для недопущення формування статутних фондів відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок коштів, джерела походження яких неможливо підтвердити.

Проте на даний час зазначені вимоги Закону виконуються суб'єктами державного фінансового моніторингу не повною мірою, оскільки їх реалізація потребує також внесення відповідних змін до спеціальних законів.

Крім того, потребують детального роз'яснення вимоги частини першої статті 24 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” щодо подання засновником або уповноваженою ним особою державному реєстратору інформації з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб. Наявність лише цієї норми без додаткових роз'яснень з боку компетентних державних органів є недостатньою для виконання рекомендацій FATF.

Рекомендація 25. “Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню правових організацій з метою відмивання доходів або фінансування тероризму. Зокрема, країни повинні забезпечити наявність адекватної, точної та своєчасної інформації про трасти, зокрема інформацію про засновників, членів правління та бенефіціарів, яку компетентні органи можуть своєчасно отримати або до якої вони можуть мати своєчасний доступ. Країни повинні розглянути питання щодо заходів спрощення доступу до інформації про бенефіціарну власність та контроль для фінансових

установ та визначених нефінансових установ і представників відповідних професій, які взяли на себе зобов'язання згідно з Рекомендаціями 10 та 22”.

Відповідно до норм статті 20 Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, є відкритими і загальнодоступними, за винятком реєстраційних номерів облікових карток платників податків, відомостей про відкриття та закриття рахунків, накладення та зняття арештів на рахунки та майно.

Відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, надаються у вигляді:

- витягу з Єдиного державного реєстру;
- довідки про наявність або відсутність в Єдиному державному реєстрі інформації, яка запитується;
- бази даних (сукупність інформації Єдиного державного реєстру в електронному вигляді), для цілей бюро кредитних історій;
- даних в електронному вигляді для органів державної влади у зв'язку із здійсненням ними повноважень, визначених законом.

Строк надання відомостей з Єдиного державного реєстру не повинен перевищувати п'яти робочих днів з дати надходження запиту.

Згідно зі статтею 22 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” інформація про проведення державної реєстрації юридичної особи, зміну місцезнаходження юридичної особи, зміну найменування юридичної особи, прийняття засновниками (учасниками), судом або уповноваженим органом рішення про виділ, прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення щодо припинення юридичної особи, про втрати оригіналів установчих документів, про персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) та її голову або призначення ліквідатора, постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, якщо таке рішення не пов'язане з банкрутством юридичної особи, постановлення судового рішення щодо порушення провадження у справі про банкрутство юридичної особи, про зменшення статутного (складеного) капіталу юридичної особи, проведення державної реєстрації припинення юридичної особи, проведення державної реєстрації припинення юридичної особи за принципом мовчазної зго-

ди, подання державному реєстраторові заяви про припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем за її рішенням, про постановлення судового рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, якщо таке рішення не пов'язане з банкрутством фізичної особи – підприємця, про прізвище, ім'я, по батькові спадкоємця, опікуна, піклувальника чи управителя майна фізичної особи – підприємця, дату їх призначення, про постановлення судового рішення щодо порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця, про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за принципом мовчазної згоди, про постановлення судового рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи або фізичної особи – підприємця підлягає обов'язковому опублікуванню в спеціалізованому друкованому засобі масової інформації.

Рекомендація 26. «Країни мають забезпечити адекватне регулювання та нагляд для фінансових установ та ефективно впровадження рекомендацій FATE. Компетентні органи або наглядові органи за фінансовими установами повинні вживати необхідних правових або регуляторних заходів, щоб запобігти ситуації, коли злочинці або їхні співучасники стають власниками або бенефіціарними власниками значної або контрольної частки акцій фінансової установи, або коли вони беруть участь в управлінні фінансовими установами. Країни не повинні затверджувати створення або постійне функціонування підставних банків.

Щодо фінансових установ, які підпадають під дію основних принципів, необхідно застосовувати регуляторні та наглядові заходи, які вживаються в цілях обачливості і які також стосуються боротьби з відмиванням доходів та фінансування тероризму, в такому порядку, як це здійснюється для цілей боротьби з відмиванням доходів і фінансуванням тероризму. Ці заходи мають передбачити консолідований груповий нагляд з метою протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму.

Інші фінансові установи повинні отримати ліцензію або зареєструватися і підпадати під адекватне регулювання та бути об'єктом нагляду або моніторингу в цілях протидії відмиванню доходів та фі-

нансуванню тероризму, зважаючи на ризик відмивання коштів або фінансування тероризму у відповідному секторі. Щонайменше, установи, які надають послуги з переказу коштів чи цінностей або розмінування грошей, або обміну валют, повинні отримати ліцензію або зареєструватися і бути об'єктом ефективної системи моніторингу та забезпечувати дотримання національних вимог у сфері боротьби з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму”.

Згідно зі статтею 9 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”, відповідно до спеціальних законів ліцензуванню підлягає, зокрема, такий вид господарської діяльності, як надання фінансових послуг.

Фінансовими послугами згідно зі статтею 4 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” вважаються такі:

- випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- довірче управління фінансовими активами;
- діяльність з обміну валют;
- залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- фінансовий лізинг;
- надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту;
- надання гарантій та поручительств;
- переказ коштів;
- послуги у сфері страхування та у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;
- факторинг;
- адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;
- інші операції, які відповідають критеріям, визначеним у пункті 5 частини першої статті 1 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

Згідно з частиною другою статті 5 Закону суб'єктами первинного фінансового моніторингу є, зокрема:

- платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів.

Відповідно до частини першої статті 14 Закону державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються щодо:

- банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами, – Національним банком України;
- фондових бірж, компаній з управління активами та інших професійних учасників ринку цінних паперів (крім банків) – Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- страховиків (перестраховиків), ломбардів та інших фінансових установ, а також юридичних осіб, що відповідно до законодавства надають фінансові послуги (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу), платіжних організацій та членів платіжних систем, що є небанківськими установами, – Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
- суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб–підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку, Державного казначейства України, Головного контрольно-ревізійного управління України – Міністерством фінансів України;
- нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги, – Міністерством юстиції України;
- операторів поштового зв'язку (в частині здійснення ними переказу грошей) – Міністерством транспорту та зв'язку України;
- товарних та інших бірж, що проводять фінансові операції з товарами, – Міністерством економіки України;
- суб'єктів підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу

нерухомого майна, фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону – Державна служба фінансового моніторингу.

З метою ефективного виконання Рекомендації 26 пропонується частину другу статті 14 Закону доповнити новим пунктом 15 такого змісту: “15) подавати Спеціально уповноваженому органу інформацію щодо припинення діяльності суб’єктів первинного фінансового моніторингу, за якими вони здійснюють функції регулювання і нагляду”.

Зазначені зміни нададуть можливість упорядкувати заходи із нагляду за діяльністю суб’єктів первинного фінансового моніторингу, уникнення випадків обліку суб’єктів первинного фінансового моніторингу, які припинили свою діяльність у разі смерті, банкрутства, за судовим рішенням тощо. Основною метою цих змін є забезпечення суб’єктів державного фінансового моніторингу необхідною інформацією про суб’єктів первинного фінансового моніторингу, їх місцезнаходження.

Рекомендація 27. “Наглядові органи повинні мати адекватні повноваження для здійснення нагляду або моніторингу та забезпечити виконання фінансовими установами вимог щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, зокрема повноваження на проведення перевірок. Вони повинні мати повноваження вимагати від фінансових установ надання будь-якої інформації, що стосується моніторингу виконання цих вимог, та повноваження накладати санкції відповідно до Рекомендації 35 за невиконання таких вимог. Наглядові органи повинні мати повноваження накладати ряд дисциплінарних та фінансових санкцій, зокрема повноваження відкликати, обмежувати та призупиняти ліценцію фінансової установи, де це необхідно”.

Згідно зі статтею 14 Закону суб’єкти державного фінансового моніторингу зобов’язані, зокрема:

- здійснювати нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за діяльністю відповідних суб’єктів первинного фінансового моніторингу, зокрема шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних;

- проводити перевірку організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу;
- вживати відповідно до законодавства заходів щодо перевірки бездоганної ділової репутації осіб, які здійснюють управління та контроль суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Держфінмоніторинг України відповідно до вимог статті 20 Закону має право:

- брати участь за погодженням з відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу у підготовці та/або проведенні перевірок суб'єктів первинного фінансового моніторингу (крім банків) у сфері додержання законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- інформувати суб'єктів державного фінансового моніторингу про порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону.

Як випливає з наведеного, Держфінмоніторинг України не має права брати участь у перевірках банків. При цьому 96–97 % всієї інформації, що надходить від суб'єктів первинного фінансового моніторингу до Держфінмоніторингу України, є інформацією від банків. На нашу думку, необхідно внести зміни до Закону з метою надання права представникам Держфінмоніторингу України брати участь у перевірках банків.

Відповідно до статті 23 Закону повторне (протягом року) порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу – юридичними особами або громадянами, які є суб'єктами підприємницької діяльності, вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, тягне за собою накладення штрафу у розмірі до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для громадян, які є суб'єктами підприємницької діяльності, – у розмірі до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Крім застосування фінансових санкцій за повторне аналогічне протягом одного року порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, суб'єкт державного

фінансового моніторингу може обмежити, тимчасово припинити дію чи анулювати ліцензію або інший спеціальний дозвіл на право провадження певних видів діяльності у порядку, встановленому законом.

У той же час у чинних нормативно-правових актах чітко не визначено як обраховувати повторне (протягом року) порушення вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: протягом календарного року або протягом року з дати вчинення правопорушення.

Таким чином, доцільно було б статтю 1 Закону доповнити новою дефініцією “повторне порушення”.

Рекомендація 28. “До визначених нефінансових установ та професій повинні застосовуватися заходи з регулювання та нагляду, як це викладено нижче:

- (a) Казино мають підпорядковуватися режиму з регулювання та нагляду, який має забезпечувати ефективне впровадження ними необхідних заходів з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Щонайменше: казино повинні мати ліцензію; компетентні органи мають вживати необхідних правових заходів та заходів з регулювання для запобігання тому, щоб злочинці або їх співучасники ставали власниками або бенефіціарними власниками значного або контрольного пакета акцій, здійснювали управління чи були управляючими казино; та компетентні органи повинні забезпечити ефективний нагляд за казино щодо дотримання ними зобов'язань стосовно протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.
- (b) Країни мають забезпечити, щоб інші категорії визначених нефінансових установ та професій були об'єктом ефективної системи моніторингу, а також забезпечити їх відповідність вимогам в галузі протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму. Це має бути забезпечено з урахуванням ризиків і здійснюватися (a) наглядовим органом або (b) відповідним саморегульованим органом, якщо така організація може гарантувати, що її члени виконують свої зобов'язання щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Наглядовий орган або саморегульований орган повинен також вживати необхідних заходів для запобігання ситуації, коли злочинці або їх співучасники, що професійно акредитовані, є власниками

або бенефіціарними власниками значної або контрольної частки активів, або коли вони обіймають керівні посади, наприклад шляхом оцінки осіб на основі тесту на “відповідність та добросовісність” та (b) мати можливість застосовувати ефективні, пропорційні й переконливі санкції відповідно до Рекомендації 35, які накладатимуться за невиконання вимог у сфері протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму”.

На теперішній час в Україні функціонує ряд саморегулювних організацій, зокрема Колегія адвокатури, Нотаріальна палата, Асоціація агентів нерухомості, які фактично можуть виконувати деякі визначені функції суб'єктів державного фінансового моніторингу. Для реалізації рекомендації в цій частині необхідно внести відповідні зміни, зокрема в статті 1, 5, 14 Закону.

Крім того, при внесенні змін до Закону вбачається за доцільне розглянути питання щодо визначення органів регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, а також фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку на суму, що дорівнює чи перевищує 150 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 150 000 грн. На сьогодні функцію регулювання зазначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу здійснює Держфінмоніторинг України, хоча це не є функцією, властивою для підрозділу фінансової розвідки.

Рекомендація 29. “Країни мають створити підрозділ фінансової розвідки (ПФР), який є національним центром для отримання та аналізу: (a) повідомлень про підозрілі операції; та (b) іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів і фінансування тероризму, та для розповсюдження результатів цього аналізу. Підрозділ фінансової розвідки повинен мати можливість одержання додаткової інформації від підзвітних установ, а також мати своєчасний доступ до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій”.

Згідно зі статтею 18 Закону Держфінмоніторинг України відповідно до покладених на нього завдань, зокрема:

– подає запити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання щодо одержання

інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на нього завдань;

- співпрацює з органами виконавчої влади, іншими державними органами, задіяними в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- отримує від суб'єктів первинного фінансового моніторингу (крім спеціально визначених) інформацію щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнтів, операції яких стали об'єктом фінансового моніторингу.

Відповідно до статті 20 Закону Держфінмоніторинг України має право, зокрема:

- одержувати безоплатно в установленому законодавством порядку від органів виконавчої влади, правоохоронних органів, Національного банку України, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, підприємств, установ та організацій інформацію (довідки, копії документів), у тому числі таку інформацію, що становить банківську або комерційну таємницю, необхідну для виконання покладених на нього завдань;
- отримувати від суб'єкта первинного фінансового моніторингу (крім спеціально визначеного) у разі необхідності, що ґрунтується на результатах проведеного аналізу, відомості щодо відстеження (моніторингу) обігу активів, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів або фінансуванням тероризму;
- здійснювати в установленому законодавством порядку доступ, у тому числі автоматизований, до баз даних суб'єктів державного фінансового моніторингу та інших органів державної влади;
- одержувати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу на запит інформацію (довідки, копії документів), у тому числі таку інформацію, що містить банківську або комерційну таємницю, про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу, та пов'язані з ними операції. У разі якщо учасником таких фінансових операцій є нерезидент, Держфінмоніторинг України має право витребувати у суб'єкта первинного фінансового моніторингу всю наявну інформацію про цю особу. Щодо учасника такої фінансової операції – резидента Держфінмоніторинг України має право витребувати у суб'єкта первинного фінансового моніторингу копії паспорта цієї особи,

картки зі зразками підписів та довіреності, на підставі якої цей учасник брав участь у проведенні фінансової операції, що стала об'єктом фінансового моніторингу, а також іншу наявну інформацію (копії документів), необхідну для виконання покладених на Держфінмоніторинг України завдань;

- одержувати від правоохоронних та розвідувальних органів України, до яких згідно із Законом подано узагальнені матеріали від Держфінмоніторингу України, інформацію про хід опрацювання та вжиття відповідних заходів на підставі одержаних матеріалів в установленому законодавством порядку.

З метою виконання зазначеної рекомендації є доцільним розглянути питання щодо надання можливості Держфінмоніторингу України передавати інформацію про виявлені злочини у сфері господарської діяльності та порушення вимог законодавства на адресу органів державної влади, що здійснюють нагляд та контроль у відповідній сфері.

Рекомендація 30. “Країни мають забезпечити відповідальність визначених правоохоронних органів за проведення розслідування відмивання коштів та фінансування тероризму в межах національної політики у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. У всіх випадках, пов’язаних з основними злочинами, які генерують доходи, ці визначені правоохоронні органи повинні проводити випереджувальне паралельне розслідування щодо відмивання коштів, пов’язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму. Це має охоплювати випадки, коли пов’язаний предикатний злочин вчиняється поза межами їх юрисдикцій. Країни повинні забезпечити, щоб їх компетентні органи були відповідальними за невідкладне встановлення, відстеження та ініціювання дій щодо заморожування та конфіскації майна, яке підлягає чи може підлягати конфіскації, чи щодо якого існує підозра, що воно є доходом, одержаним злочинним шляхом.

За необхідності країни повинні використовувати постійні чи тимчасові багатодисциплінарні групи, які спеціалізуються на фінансових розслідуваннях чи розслідуваннях активів. Також за необхідності країни повинні забезпечити проведення спільних розслідувань з відповідними компетентними органами іноземних країн”.

20 листопада 2012 р. набрала чинності нова редакція Кримінального процесуального кодексу України.

Згідно зі статтею 216 “Підслідність” Кримінального процесуального кодексу України слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, проводять досудове розслідування злочинів, передбачених, зокрема, статтею 209 “Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”. При цьому слідчі інших правоохоронних органів не мають повноваження розслідувати злочини, передбачені статтею 209 Кримінального кодексу України.

На сьогодні розслідування злочинів, передбачених статтею 209 Кримінального кодексу України, відповідно до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України, здійснюється слідчими прокуратури, органів внутрішніх справ, податкової міліції, слідчими органів Служби безпеки України.

При цьому, слід пам’ятати, що злочини, передбачені статтями 212 і 212-1 Кримінального кодексу України, які відповідно до норм нового Кримінального процесуального кодексу України розслідують слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, на теперішній час не є предикатними до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Враховуючи викладене, з набуттям чинності нового Кримінального процесуального кодексу України на практиці можуть виникнути практичні проблеми під час розслідування злочинів, пов’язаних з відмиванням коштів.

Рекомендація 31. “Під час проведення розслідувань відмивання коштів, пов’язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму, компетентні органи повинні мати можливість доступу до всіх необхідних документів та інформації для використання у процесі таких розслідувань, судового переслідування та пов’язаних з цим дій. Сюди необхідно включити повноваження на вжиття обов’язкових заходів для отримання документів, які знаходяться у фінансових установах, визначених нефінансових установах та у представників відповідних професій та у інших фізичних та юридичних осіб, на обшук осіб та приміщень, взяття свідчень, та накладання арешту і отримання доказів.

Країни повинні забезпечити для компетентних органів своїх країн можливість при проведенні розслідувань використовувати широкий спектр слідчих технік, які можуть бути застосовані у розслідуванні відмивання коштів, пов’язаних предикатних злочинів та

фінансування тероризму. Такі слідчі техніки включають: таємні операції, перехоплення зв'язку, організацію доступу до комп'ютерних систем та контрольовані поставки. Крім того, країни повинні мати ефективні механізми для вчасного встановлення того, чи ведуть та контролюють фізичні чи юридичні особи рахунки. Вони також повинні мати механізми для забезпечення можливості вживати заходів їхніми компетентними органами щодо встановлення активів без попереднього інформування власника. При проведенні розслідувань відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму компетентні органи повинні мати можливість запиту у ПФР всієї відповідної інформації”.

Відповідно до пункту 16 частини другої статті 6 Закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані забезпечувати на документальний запит безперешкодний доступ суб'єктів державного фінансового моніторингу та правоохоронних органів до документів або інформації, що міститься в них, відповідно до вимог закону.

Водночас нова редакція Кримінального процесуального кодексу України дає досить широкий спектр для проведення будь-яких слідчих дій (допити, очні ставки, виїмки, обшуки, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку тощо). Отже, слідчі мають можливість отримання доступу до будь-яких документів та інформації, необхідних для проведення досудового розслідування.

Механізм взаємодії Держфінмоніторингу України з правоохоронними і розвідувальними органами визначено [307; 310]:

- Порядком надання та розгляду узагальнених матеріалів: наказ Держфінмоніторингу України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 28.11.2006 № 240/718/1158/755;
- Порядком подання узагальнених матеріалів розвідувальним органам України: наказ Міністерства фінансів України, Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства оборони України, Адміністрації державної прикордонної служби України від 16.05.2012 № 549/123/332/340.

Зазначеними порядками визначено:

- форму, механізм та систему подання Держфінмоніторингом України узагальнених матеріалів до правоохоронних та розвідувальних органів;

– порядок розгляду матеріалів Держфінмоніторингу України та отримання Держфінмоніторингом України інформації про хід опрацювання своїх матеріалів.

Разом з тим нині існує необхідність перегляду зазначених порядків з метою приведення у відповідність до норм нової редакції Кримінального процесуального кодексу України.

Рекомендація 32. “Країни повинні вживати заходів щодо викриття фізичного транскордонного перевезення валюти та інструментів на пред’явника, включаючи систему декларування та/чи систему розкриття інформації.

Країни мають забезпечити для своїх компетентних органів повноваження щодо зупинення чи затримання валюти чи інструментів на пред’явника, стосовно яких існує підозра, що вони пов’язані з фінансуванням тероризму, відмиванням коштів чи предикатними злочинами, або, які фіктивно задекларовані чи викриті.

Країни повинні забезпечити наявність ефективних, пропорційних та переконливих санкцій для застосування до осіб, які надають фіктивну(ні) декларацію(ї) чи інформацію. У випадку, якщо валюта чи інструменти на пред’явника пов’язані з фінансуванням тероризму, відмиванням коштів чи предикатними злочинами, країни також повинні вживати заходів, включаючи законодавчі, відповідно до Рекомендації 4, які нададуть можливість здійснення конфіскації такої валюти чи інструментів”.

Відповідно до частини одинадцятої статті 12 Закону спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи подає Держфінмоніторингу України інформацію про виявлені факти незаконного переміщення через митний кордон України готівки, обігових грошово-кредитних документів, дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів з них, а також культурних цінностей на суму 150 тис. грн і більше.

Згідно з нормами частини третьої статті 197 Митного кодексу України обмеження щодо ввезення на митну територію України та вивезення за межі митної території України валютних цінностей, а також порядок переміщення їх через митний кордон України, у тому числі особливості декларування валютних цінностей (зокрема, визначення граничних сум валютних цінностей, які підлягають письмовому або усному декларуванню), можуть встановлюватися Національним банком України.

Одним із основних завдань митної служби України відповідно до частини другої статті 544 Митного кодексу України є здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Порядок декларування цінних паперів при перетині державного кордону вдосконалено Положенням про переміщення цінних паперів через митний кордон, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 22.12.2011 № 469, що зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 24.01.2012 № 105/20418. Цим Положенням запроваджується цілісний механізм переміщення (увезення, вивезення, пересилання) резидентами та нерезидентами цінних паперів у документарній формі через митний кордон України, а також порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на вивезення (пересилання) за межі України та на ввезення (пересилання) в Україну цінних паперів.

Згідно з Положенням переміщення через митний кордон України цінних паперів має здійснюватися за умови письмового декларування та надання митному органу індивідуальної ліцензії Національного банку у випадках, передбачених Декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19.02.1993 № 15-93.

Рекомендація 33. “Країни повинні вести всеохоплюючу статистику щодо питань, які стосуються ефективності системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму своїх країн. Ця статистика має включати в себе статистику щодо отриманих та надісланих повідомлень про підозрілі операції; щодо розслідування, переслідування та вироків стосовно відмивання коштів і фінансування тероризму; щодо замороження, арешту і конфіскації власності; та про взаємну правову допомогу або інші міжнародні запити щодо співробітництва”.

Відповідно до частини четвертої статті 18 Закону Держфінмоніторинг України забезпечує ведення обліку:

- інформації про фінансові операції, що стали об’єктом фінансового моніторингу;
- узагальнених матеріалів та додаткових узагальнених матеріалів, наданих правоохоронним органам, а також прийнятих за результатами їх розгляду правоохоронними органами процесуальних рішень;

- інформації про результати досудового слідства та постановлені судові рішення у справах, у розслідуванні яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали;
- інформації про конфісковані активи та активи, на які накладено арешт, у справах, у розслідуванні яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали;
- надісланих і виконаних міжнародних запитів про співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Крім того, згідно з частиною другою статті 18 Закону Держфінмоніторинг України, зокрема, проводить аналіз ефективності заходів, функціонування системи фінансового моніторингу в державі на підставі інформації, наданої органами державної влади.

Згідно з вимогами частини другої статті 25 Закону Держфінмоніторинг України щороку в березні подає звіт про стан запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності та Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

Рекомендація 34. “Компетентні органи, наглядові органи та саморегулятивні органи повинні розробити Керівництво та забезпечити зворотний зв’язок, що сприятиме фінансовим установам та визначеним нефінансовим установам і представникам відповідних професій у застосуванні національних заходів протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму, та, зокрема, у виявленні та повідомленні про підозрілі операції”.

Відповідно до частини другої статті 18 Закону Держфінмоніторинг України повідомляє суб’єкта первинного фінансового моніторингу після надходження відповідної інформації від правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення згідно з кримінально-процесуальним законодавством, про факт порушення кримінальної справи (або про факт закриття кримінальної справи в ході досудового слідства) за повідомленням такого суб’єкта, що надійшло до Держфінмоніторингу України відповідно до вимог статей 15, 16 Закону, а також надає йому інформацію про прийняті судами рішення за такими кримінальними справами з одночасним повідомленням відповідного суб’єкта державного фінансового моніторингу.

Механізм такого повідомлення встановлений Порядком повідомлення суб'єкта первинного фінансового моніторингу про факт початку досудового розслідування (або про факт закриття кримінального провадження в ході досудового розслідування) та інформування суб'єктів фінансового моніторингу про прийняті судами рішення, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 26.07.2013 № 695.

Крім того, згідно з частиною другою статті 14 Закону суб'єкти державного фінансового моніторингу зобов'язані, зокрема, забезпечувати надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. На сьогодні цю функцію фактично виконують Держфінмоніторинг України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство юстиції, Міністерство фінансів України. Водночас Міністерствам інфраструктури, економічного розвитку і торгівлі України та Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, слід приділити більше уваги виконанню зазначеного завдання.

Рекомендація 35. “Країни повинні забезпечити запровадження низки ефективних, пропорційних та переконливих санкцій, кримінальних, цивільних або адміністративних, що застосовуються до фізичних або юридичних осіб, яких стосуються Рекомендації 6 та з 8 по 23 і які не виконують вимог щодо боротьби з відмиванням коштів або фінансуванням тероризму. Санкції повинні застосовуватися не тільки до фінансових установ та визначених нефінансових установ і представників відповідних професій, але й до їх директорів та вищого керівництва”.

Відповідно до частини першої статті 23 Закону особи, винні у порушенні його вимог, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність. Такі особи також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із Законом.

Адміністративна відповідальність передбачена статтями 166-9 “Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” і 188-34 “Невиконання законних вимог посадових осіб суб'єктів державного фінансового моніторингу” Кодексу України

про адміністративні правопорушення. При цьому максимальна санкція за порушення норм зазначених статей становить 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Зазначена санкція передбачена за розголошення в будь-якому вигляді інформації, що відповідно до Закону є об'єктом обміну між суб'єктом первинного фінансового моніторингу та Держфінмоніторингом України, або факту її подання (одержання) особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю.

Кримінальним кодексом України як злочини визначені “Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” – стаття 209, “Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму” – стаття 209-1, “Фінансування тероризму” – стаття 258-5.

Статтею 23 Закону визначено відповідальність суб'єктів первинного фінансового моніторингу за невиконання (неналежне виконання) вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а саме:

- за порушення вимог щодо ідентифікації та вивчення фінансової діяльності осіб у випадках, передбачених законодавством,
- у розмірі до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не є юридичними особами, – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);
- за невиявлення, несвоєчасне виявлення та порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що відповідно до законодавства підлягають фінансовому моніторингу, – у розмірі до 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не є юридичними особами, – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);
- за неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання Держфінмоніторингу України недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до Закону підлягають такому моніторингу, – у розмірі до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не є юридичними особа-

- ми, – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);
- за порушення порядку зупинення фінансових операцій – у розмірі до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не є юридичними особами, – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);
 - за порушення обов'язків, визначених статтями 6, 8–12, 17, 22 Закону та не зазначених в абзацах першому – п'ятому частини третьої цієї статті, – у розмірі до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не є юридичними особами, – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Повторне (протягом року) порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу – юридичними особами або громадянами, які є суб'єктами підприємницької діяльності, вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, тягне за собою накладення штрафу у розмірі до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для громадян, які є суб'єктами підприємницької діяльності, – у розмірі до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Крім застосування фінансових санкцій за повторне аналогічне протягом одного року порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, суб'єкт державного фінансового моніторингу може обмежити, тимчасово припинити дію чи анулювати ліцензію або інший спеціальний дозвіл на право провадження певних видів діяльності у порядку, встановленому Законом.

У разі грубого порушення посадовою особою суб'єкта первинного фінансового моніторингу вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, суб'єкт державного фінансового моніторингу може відповідно до Закону прийняти рішення про тимчасове відсторонення такої посадової особи суб'єкта первинного фінансового моніторингу від посади.

Водночас на практиці виникають проблеми щодо визначення повторного (протягом року) порушення, що передбачено частиною четвертою статті 23 Закону. Законодавством у сфері фінансового моніторингу не визначено, з якої дати обраховувати строк повторного порушення (протягом календарного року чи з моменту вчинення правопорушення), відповідно слід внести необхідні зміни до Закону.

Одним із можливих шляхів вирішення зазначеної проблеми є заміна слів “(протягом року)” словами “(протягом дії ліцензії або іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності)”. Періодичність планових перевірок, що проводяться суб’єктами державного фінансового моніторингу, як правило, перевищує три роки, в окремих випадках – один рік. Отже, більшість суб’єктів державного фінансового моніторингу не наділені повноваженнями проводити планові перевірки частіше, ніж раз на рік. Як наслідок, державний регулятор не може виявити повторне протягом року порушення суб’єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосувати штрафну санкцію чи анулювати ліцензію, як це передбачено Законом.

Крім того, пропонується статтю 23 Закону доповнити частинами восьмою, дев’ятою у такій редакції:

“8. Постанова суб’єкта державного фінансового моніторингу про застосування до суб’єктів первинного фінансового моніторингу санкцій, передбачених частинами третьою – шостою цієї статті, є виконавчим документом.

9. У разі якщо суб’єкт первинного фінансового моніторингу отримав постанову про застосування санкцій і не виконав її протягом п’ятнадцяти робочих днів, а також не оскаржив це рішення чи не повідомив у зазначений термін відповідного суб’єкта державного фінансового моніторингу про його оскарження, вона передається для примусового виконання до органів державної виконавчої служби”.

Відповідно до пункту 5 частини другої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України юрисдикція адміністративних судів поширюється на спори за зверненнями суб’єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України.

У той же час стаття 17 Закону України “Про виконавче провадження” містить виключний перелік виконавчих документів, що підлягають примусовому виконанню державною виконавчою службою. Згідно із вказаним переліком виконавчими документами є рішення органів державної влади, якщо їх виконання за законом покладено на державну виконавчу службу.

Чинна редакція Закону не визначає механізму примусового виконання постанов суб’єктів державного фінансового моніторингу про застосування санкцій, що на практиці може призвести до уникнення суб’єктів первинного фінансового моніторингу від відповідальності, а отже і невиконання вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу.

Рекомендація 36. “Країни повинні вжити негайних заходів з метою приєднання та повної імплементації Віденської конвенції, 1988; Палермської конвенції, 2000; Конвенції ООН по боротьбі з корупцією, 2003; та Конвенції по боротьбі з фінансуванням тероризму, 1999. У разі необхідності країнам також рекомендується ратифікувати та імплементувати інші відповідні міжнародні конвенції, такі як:

- Конвенція Ради Європи з кіберзлочинності, 2001;
- Міжамериканська конвенція по боротьбі з тероризмом, 2002;
- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму, 2005”;
- Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, 1988 (Віденська конвенція), підписана Україною 16.03.1989, ратифікована 25.04.1991 та набула чинності 27.11.1991;
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська конвенція), підписана Україною 12.12.2000, ратифікована 04.02.2004 (із застереженнями і заявами) та набула чинності 20.06.2004;
- Конвенція ООН по боротьбі з корупцією, підписана Україною 11.12.2003, ратифікована Україною 18.10.2006 та набула чинності 01.01.2010;
- Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, підписана Україною 23.11.2001, ратифікована 07.09.2005 та набула чинності 01.07.2006;

– Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, підписана Україною 16.05.2005, ратифікована 17.11.2010 та набула чинності 01.06.2011.

Рекомендація 37. “Країни мають швидко, конструктивно та ефективно надавати в найширшому можливому обсязі правову допомогу у протидії відмиванню коштів, пов’язаним предикатним злочинам, а також щодо розслідувань фінансування тероризму, переслідувань та пов’язаних розслідувань. Країни повинні мати адекватні правові підстави для надання допомоги та, де необхідно, наявні угоди, домовленості чи інші механізми для покращання співробітництва.

Зокрема, країни повинні:

- (a) не забороняти або не встановлювати необґрунтованих або надмірно обмежуючих умов надання взаємної правової допомоги;
- (b) забезпечувати існування чітких та ефективних процедур вчасного виконання запитів про взаємну правову допомогу. Країни повинні користуватися центральним органом чи іншим встановленим службовим механізмом для ефективнішого направлення та виконання запитів. Для проведення моніторингу виконання запитів має існувати система управління справами;
- (c) не відмовляти у виконанні запитів про взаємну правову допомогу лише на підставі того, що злочин, як вважається, включає в себе також і фіскальні питання;
- (d) не відмовляти у виконанні запитів про взаємну правову допомогу на підставі того, що законодавство вимагає від фінансових установ зберігати таємність або конфіденційність;
- (e) зберігати конфіденційність запитів про надання взаємної правової допомоги, які вони отримують, та інформацію, що міститься в них, яка підлягає фундаментальним принципам національного законодавства, з метою захисту цілісності розслідування чи запиту. Якщо запитована країна не може дотримуватися вимог конфіденційності, вона повинна невідкладно повідомити про це країну, яка запитує.

Країни повинні надавати взаємну правову допомогу, незважаючи на відсутність подвійної злочинності, якщо допомога не включає в себе примусових заходів. Країни повинні розглянути можливість вжити заходів, які можуть бути необхідні для забезпечення їх мож-

ливістю надавати широкий спектр допомоги за відсутності подвійної злочинності.

Якщо для надання взаємної правової допомоги вимагається наявність подвійної злочинності, така вимога повинна вважатися задоволеною незалежно від того, чи вважають обидві країни, що злочин належить до однієї й тієї ж категорії злочинів, або від того, чи визначають вони злочин однією й тією ж термінологією, за умови, що обидві країни вважають відповідну поведінку злочином.

Країни повинні забезпечити, щоб повноваження та слідчі техніки, які вимагаються відповідно до Рекомендації 31, та інші повноваження і слідчі техніки їх компетентних органів:

- (а) всі ті, які стосуються створення, пошуку та вилучення інформації, документів чи доказів (включаючи фінансову документацію) у фінансових установ чи інших осіб, та взяття показань свідків; та
- (б) широкий спектр інших повноважень та слідчих технік були у наявності для надання відповідей на запити про взаємну правову допомогу, та, якщо це сумісно з їх внутрішньодержавним законодавством, відповідали на прямі запити іноземних судових та правоохоронних органів, направлених відповідним національним органам.

Для уникнення колізій юрисдикцій необхідно звернути увагу на розробку і застосування механізмів для визначення найкращого місця для кримінального переслідування обвинувачених, виходячи з інтересів правосуддя у тих випадках, коли судове переслідування необхідно здійснювати у більш ніж одній країні.

При направленні запиту про взаємну правову допомогу країни повинні докласти максимальних зусиль щодо надання повної правової інформації та інформації, що базується на фактах, яка дозволить здійснити вчасне та ефективне виконання запитів, включаючи потребу в невідкладності, та надсилати запити в швидкому порядку. Перед направленням запитів країни повинні докласти максимальних зусиль для з'ясування правових вимог та формальностей для отримання допомоги.

Органи, відповідальні за надання взаємної правової допомоги (наприклад, центральний орган) повинні бути забезпечені адекватними фінансовими, людськими та технічними ресурсами. Країни мають вживати необхідних заходів з метою забезпечення відповідності персоналу

таких органів високим професійним стандартам, включаючи стандарти щодо конфіденційності, чесності та належної кваліфікації”.

У новому Кримінальному процесуальному кодексі України передбачено Розділ IX “Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження”.

Відповідно до статті 541 Кримінального процесуального кодексу України міжнародна правова допомога – проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою.

Згідно зі статтею 545 Кримінального процесуального кодексу України Генеральна прокуратура України звертається із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів.

Міністерство юстиції України звертається із запитом до судів про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час судового провадження та розглядає відповідні запити судів іноземних держав.

Рекомендація 38. “Країни повинні забезпечити повноваження вживати невідкладних заходів щодо виконання запитів іноземних країн стосовно встановлення, заморожування, вилучення та конфіскації відмитого майна; доходів, одержаних внаслідок відмивання коштів, скоєння предикатних злочинів та фінансування тероризму; засобів, які використовувалися при скоєнні цих злочинів, чи які могли бути використані при скоєнні зазначених злочинів; або майна відповідної вартості. Такі повноваження мають включати можливість надання відповідей на запити, що надаються на основі процедур конфіскації доходів без винесення вироку і відповідних забезпечувальних заходів, якщо це не суперечить фундаментальним принципам їх внутрішньодержавного законодавства. Країни також повинні мати ефективні механізми для управління таким майном, засобами чи майном відповідної вартості та вживати заходів з координації вилучення та конфіскації доходів, які мають включати розподіл конфіскованого майна”.

Відповідно до пунктів 10 і 17 частини другої статті 6 Закону суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов’язаний:

- надавати на запит Держфінмоніторингу України інформацію (у тому числі копії документів), необхідну для виконання ним запиту, що надійшов від уповноваженого органу іноземної держави, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту;
- за дорученням Держфінмоніторингу України, наданим з метою виконання запиту уповноваженого органу іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, зупинити проведення або забезпечити моніторинг фінансової операції відповідної особи у порядку, встановленому Держфінмоніторингом України за погодженням з відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу.

Повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму визначені статтею 22 Закону.

Виконання Держфінмоніторингом України запити відповідного органу іноземної держави є підставою для витребування ним необхідної для виконання запити інформації (у тому числі такої, що становить банківську або комерційну таємницю), копій документів у органів державної влади, підприємств, установ, організацій та суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Вимога Держфінмоніторингу України про подання інформації, необхідної для виконання запити відповідного органу іноземної держави, має містити посилання на номер та день реєстрації цього запиту у відповідному реєстрі Держфінмоніторингу України.

На виконання відповідного запити уповноваженого органу іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, Держфінмоніторинг України має право доручити суб'єкту первинного фінансового моніторингу зупинити чи поновити проведення або забезпечити моніторинг фінансової операції відповідної особи протягом строку, встановленого цим запитом. Порядок зупинення та поновлення такої фінансової операції визначається суб'єктом дер-

жавного фінансового моніторингу, що здійснює регулювання і нагляд за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, в межах його повноважень.

Забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо виконання судових рішень, які стосуються конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, покладається на Міністерство юстиції України, а в частині вчинення процесуальних дій у межах розслідування кримінальних справ щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму – на Генеральну прокуратуру України.

Доходи, одержані злочинним шляхом, що були конфісковані у зв'язку з провадженням у справі про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та підлягають поверненню в Україну або в іноземну державу, спрямовуються відповідно до міжнародного договору України з цією державою щодо розподілу конфіскованих активів чи доходів від розміщення цих активів. Кошти, одержані Україною за таким міжнародним договором, зараховуються до спеціального фонду Державного бюджету України, якщо інше не встановлено законом.

В Україні відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законів України визнаються вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав, що набрали законної сили, стосовно осіб, які мають доходи, одержані злочинним шляхом, а також щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, або еквівалентного їм майна, що знаходяться на території України.

Конфісковані доходи, отримані злочинним шляхом, або еквівалентне їм майно на підставі відповідного міжнародного договору України можуть бути повністю або частково передані іноземній державі, судом або іншим компетентним органом якої винесено вирок (рішення) щодо конфіскації.

Водночас з метою повної імплементації Рекомендації 38 на законодавчому рівні необхідно врегулювати питання щодо управління конфіскованим майном (можливого створення окремого органу, який буде опікуватися питаннями управління конфіскованим майном та арештованим майном, його збереженням, утилізацією, продажем у необхідних випадках. Окремий орган буде вирішувати питання

про призначення у разі необхідності тимчасової адміністрації щодо управління арештованим (конфіскованим) майном, визначати можливість користування арештованим майном самим підозрюваним чи передавати таке майно на збереження до інших осіб, вирішувати питання необхідних витрат щодо збереження арештованого майна, проводити тендери стосовно реалізації конфіскованого майна.

Рекомендація 39. “Країни повинні конструктивно та ефективно виконувати запити стосовно екстрадиції щодо відмивання коштів та фінансування тероризму без надмірної затримки. Країни мають також вживати всіх можливих заходів з метою гарантування того, що вони не забезпечують осіб, обвинувачених у здійсненні фінансування тероризму, терористичних актів чи терористичних організацій, безпечними гаванями. Зокрема, країни повинні:

- (a) гарантувати, що відмивання коштів та фінансування тероризму є злочинами, які можуть бути основою для екстрадиції злочинця;
- (b) вживати чітких та ефективних заходів стосовно вчасного виконання запитів щодо екстрадиції, включаючи пріоритетність за необхідності. Для проведення моніторингу виконання запитів повинна існувати система управління справами;
- (c) не встановлювати необґрунтованих чи надмірно обмежувальних умов щодо виконання запитів; та
- (d) забезпечити, що вони мають адекватну правову базу для екстрадиції.

Кожна країна повинна здійснювати екстрадицію своїх громадян, чи, якщо країна не здійснює екстрадицію лише на підставі громадянства, така країна має на запит іншої країни, яка бажає здійснення екстрадиції, без затримки передати справу своїм компетентним органам з метою переслідування злочинів, викладених у запиті. Ці органи повинні приймати рішення та проводити переслідування таким самим чином, як і у разі будь-якого іншого серйозного злочину відповідно до внутрішнього законодавства такої країни. Зацікавлені країни мають співпрацювати між собою, зокрема стосовно процесуальних і доказових аспектів, з метою забезпечення ефективності такого переслідування.

Якщо для здійснення екстрадиції вимагається наявність подвійної злочинності, то така вимога повинна вважатися задоволеною незалежно від того, чи визнають обидві країни, що злочин належить до

однієї й тієї ж категорії злочинів, або від того, чи позначають вони злочин однією й тією ж термінологією, за умови, що обидві країни вважають відповідну поведінку злочином.

Відповідно до фундаментальних принципів національного законодавства країни повинні мати спрощені механізми для здійснення екстрадиції, які дозволятимуть безпосередню передачу запитів щодо тимчасового арешту між відповідними органами, здійснення екстрадиції осіб на основі лише ордерів на арешт або вироків, або запровадження спрощеної екстрадиції осіб, які відмовляються від формального розгляду справи про екстрадицію.

Органи, відповідальні за здійснення екстрадиції, повинні бути забезпечені адекватними фінансовими, людськими та технічними ресурсами. Країни повинні вживати необхідних заходів з метою забезпечення відповідності персоналу таких органів високим професійним стандартам, включаючи стандарти щодо конфіденційності, чесності та належної кваліфікації”.

Відповідно до статті 541 нового Кримінального процесуального кодексу України, екстрадиція – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави.

Порядок здійснення екстрадиції визначений главою 44 “Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція)” нового Кримінального процесуального кодексу України.

Рекомендація 40. “Країни повинні забезпечити можливість для своїх компетентних органів швидко, конструктивно та ефективно здійснювати найширше міжнародне співробітництво щодо відмивання коштів, пов’язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму. Країни мають здійснювати це як добровільно, так і на запит, отже має існувати законна база для забезпечення співробітництва. Країни повинні уповноважувати свої компетентні органи застосовувати найефективніші засоби співпраці. Якщо компетентний орган має потребу у двосторонніх або багатосторонніх угодах чи домовленостях, таких як Меморандум про взаєморозу-

міння (MOU), слід своєчасно проводити переговори та здійснювати підписання в межах найширшого співробітництва з іноземними колегами.

Компетентні органи повинні використовувати чіткі канали або механізми для ефективної передачі та виконання запитів щодо інформації чи іншого виду допомоги. Вказані органи мають вживати чітких та ефективних заходів щодо пріоритетності та вчасного виконання запитів та захисту одержаної інформації.”

Згідно з пунктом 9 частини першої статті 20 Закону Держфінмоніторинг України має право укладати міжнародні договори міжвідомчого характеру з відповідними органами інших держав з питань співробітництва в установленому законом порядку.

Згідно з нормами статті 21 Закону міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу за принципом взаємності відповідно до Закону, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів з урахуванням рекомендацій та стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Спеціального експертного комітету Ради Європи з питань оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейського Союзу, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Егмонтської групи підрозділів фінансових розвідок, Організації Об'єднаних Націй.

ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

3.1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ РИЗИКІВ: ВИЯВЛЕННЯ, АНАЛІЗ, ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ

Розмаїття думок про сутність ризику пояснюється, зокрема, багатогранністю цього явища, практично повним його ігноруванням в існуючому господарському законодавстві, недостатнім використанням у реальній економічній практиці й управлінській діяльності. Наукова література характеризується неоднозначністю у трактуванні рис, властивостей та елементів ризику, у розумінні його змісту, співвідношенні об'єктивних і суб'єктивних сторін.

Ризик почав досліджуватися в основному у зв'язку з комерційною та управлінською діяльністю, біржовою грою, прибутком тощо. Дж. М. Кейнс обґрунтував ідею, що у вартість товару повинні входити можливі витрати, спричинені непередбаченими обставинами. На його думку, в економічному житті доцільно враховувати три основні види ризику:

- ризик підприємця (позичальника);
- ризик кредитора (ухилення боржника від сплати боргу);
- зменшення вартості грошової одиниці.

У класичній теорії ризику (Дж. Мілль, Н. І. Сеніор) ризик визнається як збиток, який настає внаслідок реалізації обраного рішення. У 30-ті роки А. Маршалл та А. Пігу розробили неокласичну теорію ризику. За нею підприємство, що працює в умовах невизначеності, має керуватися двома критеріями:

- розмірами очікуваного прибутку;
- величиною її можливих коливань.

Економічна поведінка людей відповідно до неокласичної теорії ризику обумовлена концепцією граничної корисності (вірний прибуток

корисніший, ніж очікуваний того ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями).

Угорські економісти Т. Бачкаї, Д. Мессен та інші бачать ризик у можливості відхилення від мети, заради якої приймається рішення.

Доповнення неокласичної теорії чинником задоволення призвело до висновку про те, що заради великого очікуваного прибутку підприємець може піти на великий ризик.

Серед дослідників немає єдиної думки щодо визначення ризику. Його трактують як шкоду, недоотримання прибутку, діяльність щодо зняття невизначеності (В. Абчук, А. Альгин).

Під ризиком прийнято розуміти ймовірність загрози втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появу додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої та фінансової діяльності.

Ризик – невизначеність, пов'язана з якою-небудь подією або його наслідком.

Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого виробника, який відображає невизначеність результату і можливі несприятливі наслідки у випадку невдачі.

Ризик – це постійна потреба людини долати різні перешкоди при досягненні поставленої мети.

Ризик у бізнесі являє собою спосіб дій в неясних або невизначених умовах.

Ризик – це подія, яка може відбутися або не відбутися, це дія в надії на щасливий результат.

Розглянемо деякі існуючі підходи до розуміння категорії “ризик”.

Як показують дослідження [82], походження поняття “ризик” пов'язане в різних мовах передусім з появою невпевненості або небезпеки в різних сферах суспільно-економічної та господарської діяльності. Не випадково в словниках багатьох народів слово “ризик” існує в подібних формах і визначеннях змісту. У грецькій мові – *ridsikon*, *ridsa* – стрімчак, скеля; в італійському – *risiko* – небезпека, загроза; *risicare* – лавірувати між скель. У французькій мові *risque* – загроза, ризикувати (букв.: об'їжджати стрімчак, скелю).

Незважаючи на різні погляди щодо походження цього терміна – від грецьких слів “*ridsikon*”, “*ridsa*” або від латинського – “*resikum*” (небезпека, скеля) – неважко побачити, що в багатьох мовах він має спільний корінь і асоціюється з поняттям небезпеки.

Як показує аналіз, у спеціальній літературі також поширена думка про ризик як про можливість небезпеки або невдачі. Так, у словнику Вебстера “ризик” визначається як “небезпека, можливість збитку або шкоди”. У словнику Ожегова – як “можливість небезпеки” або “дія навмання в надії на щасливий результат”.

Аналізуючи поняття “ризик”, варто зазначити, що ризик є поняттям комплексним і полінауковим, загальнотеоретичні засади якого розвивалися в соціології, економіці, прикладній математиці, психології прийняття рішення, когнітивній психології, девіантології. Однак вкрай мало існує досліджень ризику в державному управлінні та державотворенні.

Якщо проаналізувати еволюцію змісту поняття “ризик” у науковій літературі, то добре видно, що предметне поле, яке окреслюється цим терміном, поступово розширюється, уточнюється та конкретизується стосовно двох рівнів.

На рівні окремого індивіда феномен ризику розглядається як суб’єктивна невизначеність, потенційна небезпека, вибір з альтернатив способу та напряму дії; суб’єктивний прогноз розвитку ситуації містить варіативні шляхи її розгортання, в тому числі потенційно небезпечні. Оцінка ситуації як ризикової або неризикової зумовлена особливостями її сприйняття та ставленням суб’єкта до оточення та до себе.

На рівні соціальних груп, організацій та суспільства ризик тлумачиться як інтенсифікація соціальної та комунікативно-інформаційної активності в суспільстві, що створює умови для підвищення ризикогенності соціального середовища, настання несприятливих подій або появи шкідливих прямих, побічних або віддалених наслідків.

Слід зауважити, що різноманіття сфер використання поняття “ризик” призвело до того, що його визначення за своїм змістом з самого початку стало міждисциплінарним і тому, на жаль, безсистемним, оскільки представники різних наук і видів діяльності намагалися дати йому власне пояснення, виходячи з особливостей і можливостей тих наукових дисциплін, які вони представляли. Тому надалі ми будемо розглядати визначення ризику, які представлені в економічній літературі. Тут так само широко поширена думка про ризик як про можливість небезпеки або невдачі.

Прикладом зазначеного підходу можуть бути такі визначення.

Ризик – це ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом [156]. Під “ризиком”

прийнято розуміти ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [132].

У вказаних визначеннях виокремлюється така характерна особливість (характеристика) ризику, як небезпека, можливість невдачі.

Однак наведені визначення не охоплюють всього змісту ризику. Для більш повної характеристики визначення ризику доцільно розглянути поняття “ситуація ризику”, оскільки воно безпосередньо пов’язане з вмістом терміна “ризик”.

Поняття “ситуація” можна визначити як поєднання, сукупність різних обставин і умов, що створюють певну обстановку для того чи іншого виду діяльності. При цьому обставини можуть як сприяти, так і перешкоджати здійсненню такої дії. Серед різних видів ситуацій особливе місце займають ситуації ризику.

Функціонуванню та розвитку багатьох економічних процесів притаманні елементи невизначеності. Це спричиняє виникнення ситуацій, які не мають однозначного результату (рішення). Якщо існує можливість кількісно і якісно визначити ступінь ймовірності того або іншого варіанта, то це і буде ситуація ризику.

Звідси випливає, що ризикована ситуація пов’язана зі статистичними процесами і її супроводжують три співіснуючі умови:

- наявність невизначеності;
- необхідність вибору альтернативи (при цьому слід мати на увазі, що відмова від вибору також є різновидом вибору);
- можливість оцінити ймовірність здійснення альтернатив, які обираються.

Слід зазначити, що ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій в принципі не встановлюється.

Отже, ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеної, коли настання деяких подій ймовірно і може бути визначено. Тобто у цьому випадку об’єктивно існує можливість оцінити вірогідність подій, які ймовірно виникають в результаті спільної діяльності партнерів по виробництву, контрадій конкурентів або супротивника, впливу природного середовища на розвиток економіки, впровадження науково-технічних досягнень тощо.

Можна виділити кілька модифікацій ризику:

- суб'єкт, який робить вибір з декількох альтернатив, має в розпорядженні об'єктивні ймовірності отримання передбачуваного результату, що ґрунтуються, наприклад, на проведених статистичних дослідженнях;
- ймовірності настання очікуваного результату можуть бути отримані тільки на основі суб'єктивних оцінок, тобто суб'єкт має справу з суб'єктивними ймовірностями;
- суб'єкт у процесі вибору і реалізації альтернативи керується як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями.

Прагнучи уникнути ризикованої ситуації, суб'єкт робить вибір і прагне реалізувати його.

Цей процес знаходить своє вираження в понятті “ризик”. Останній існує як на стадії вибору рішення (плану дій), так і на стадії його реалізації.

І в тому і в іншому випадку ризик стає моделлю зняття суб'єктом невизначеності, способом практичного вирішення протиріччя при неясному (альтернативному) розвитку протилежних тенденцій у конкретних обставинах.

У цих умовах більш повним, ніж наведені вище визначення, є таке формулювання поняття “ризик”:

Ризик – це дія (діяння, вчинок), що виконується в умовах вибору (у ситуації вибору в надії на щасливий результат), коли в разі невдачі існує можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (ніж у разі невчинення цієї дії) [168]. У цьому визначенні поряд з безпекою, можливістю невдачі присутня така риса, як альтернативність.

Заслуговує на увагу також визначення ризику як діяльності, пов'язаної з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети [3].

Таким чином, для виникнення економічного ризику повинні виконуватися певні умови [131]:

1) перш за все, ризик можливий тільки в тому випадку, якщо є невизначеність, тобто відсутня вичерпна інформація про умови прийняття рішень;

2) економічний ризик має місце при певній зрілості економіки. В економіці з низьким рівнем виробництва на душу населення розвиток економіки практично детермінується стратегією виживання, суворого необхідністю забезпечення мінімальних потреб населення;

3) ризик можливий тільки в тому випадку, якщо є можливість активного керівництва і регулювання економіки;

4) ризик можливий, якщо керівники матеріально зацікавлені в кінцевому результаті ухвалених рішень.

В явищі ризику виділимо такі основні елементи, взаємозв'язок яких і становить його сутність:

- можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснювалася обрана альтернатива;
- ймовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи.

Важливим елементом ризику є наявність ймовірності відхилення від обраної мети. При цьому можливі відхилення, для яких характерні як негативні, так і позитивні властивості. Ця обставина зумовила появу точки зору, згідно з якою ризик є тільки негативним відхиленням від запланованого або очікуваного результату. Позитивне ж відхилення має назву шансу [82].

Крім зазначеного до елементів ризику відносять:

- об'єкт – керована економічна система, ефективність та умови функціонування якої наперед невідомі;
- суб'єкт – особа компетентна приймати рішення стосовно об'єкта і зацікавлена в результатах управління;
- джерело – фактори (явища, процеси, предмети), які породжують невизначеність.

Зазначені вище елементи ризику, їх взаємозв'язок і взаємодія відображають зміст ризику.

Виокремлюють три джерела ризику:

- брак часу;
- дефіцит інформації;
- брак можливостей щодо управління ситуацією.

Джерелами ризику є: невизначений характер науково-технічного прогресу, кон'юнктура ринку, внутрішнє і зовнішньоекономічне ста-

новище країни, погодні умови, наявність корисних копалин, природа людини. Невизначеність означає відсутність однозначності умов функціонування системи.

Розрізняють дві невизначеності:

- статистична;
- нестатистична.

У разі статистичної невизначеності ймовірність настання подій визначають через відносну частоту. У разі нестатистичної невизначеності ймовірність настання подій визначають як суб'єктивну ймовірність – число (між нулем і одиницею), яке характеризує ступінь переконаності суб'єкта в настанні подій.

Якщо є статистична невизначеність, то іноді говорять, що рішення приймається в умовах ризику. Якщо ж має місце нестатистична невизначеність, то вважається, що рішення приймається в умовах невизначеності.

Зауважимо, що не в усіх ситуаціях однозначно інтерпретуються об'єкт, суб'єкт, джерело.

У сучасних умовах ризик має такі особливості:

- ризик є тотальним, загальним, глобальним;
- величезний вплив на прийняття рішень у ризикових ситуаціях має науково-технічна революція;
- ризик не тільки втрата, але й недоотримання прибутку;
- відсутність ризику – серйозний недолік в управлінні;
- ризик вимагає одноосібного рішення;
- середовище діяльності людей стає все більш ризикованим, що зумовлює недетермінованість і невпевненість в отриманні кінцевого результату;
- діяльність людей набирає все більш підприємницького характеру, а ризик спонукає підприємця до конкурентної боротьби;
- ризик може бути товаром (страхування);
- ризик здатний створюватися штучно (азартні ігри).

З позиції права ризик може розглядатися як:

- особливий випадок громадянської та правової відповідальності;
- питання відшкодування збитку, приписи обов'язкових санкцій за невиконання директив;
- дії, що суперечать суспільним інтересам.

У юридичному розумінні ризик відображає наявність факторів невизначеності в діях особи, яка приймає рішення. Тому в юридичній літературі панує негативне ставлення до ризику, але в той же час досить багато місця приділяється питанням ризику. Термінологія з питань ризику, використовувана в юридичній літературі, більш чітка, ніж в економічній. З погляду права, ризик починається там, де закінчується відповідальність, відшкодування шкоди за договором або з інших підстав. За якусь частку збитку, нанесеного ризиковим рішенням, ніхто не може бути притягнутий до відповідальності. Тому з правової позиції виникає питання: кого стосується збиток, за який ніхто не може бути притягнутий до відповідальності, відтак ні на якій законній підставі ні від кого не можна вимагати відшкодування збитку.

Визначення збитку неотримання прибутку або отримання прибутку в розмірах, менших від очікуваних, в юридичній літературі останнім часом починає набувати більш-менш чітких обрисів. Хоча вказати межі між ризиком, безгосподарністю і цілеспрямованими злочинними діями дуже важко, але це не означає, що за інші результати господарської діяльності немає підстав для притягнення до відповідальності за статтями трудового та кримінального права. З правової точки зору, караються безгосподарність, некомпетентність керівників, недостатність знань, якщо вони призводять до тяжких наслідків.

Поряд з цим ризику властивий ряд рис, які сприяють розумінню його суті. Серед таких рис можна виділити основні:

- суперечливість;
- альтернативність;
- невизначеність.

Суперечливість як риса ризику проявляється в різних аспектах. Включаючи собою різновид діяльності, ризик, з одного боку, орієнтований на отримання суспільно значущих результатів неординарними, новими способами в умовах невизначеності та ситуації неминучого вибору. Таким чином, він дає змогу долати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають впровадженню нових, перспективних видів діяльності, стереотипи, що виступають гальмом суспільного розвитку, і забезпечувати здійснення ініціатив, новаторських ідей, соціальних експериментів, спрямованих на досягнення успіху. Ця властивість ризику має важливі економічні, політичні та духовно-моральні наслідки, оскільки

прискорює суспільний і технічний прогрес, здійснює позитивний вплив на громадську думку, духовну атмосферу суспільства.

З іншого боку, ризик веде до авантюризму, волюнтаризму, суб'єктивізму, гальмування соціального прогресу, до тих чи інших соціально-економічних і моральних витрат, якщо в умовах неповної вихідної інформації та ризику альтернатива вибирається без належного урахування об'єктивних закономірностей розвитку явища, по відношенню до якого приймається рішення.

Суперечлива природа ризику проявляється в зіткненні об'єктивно існуючих ризикованих дій з їх суб'єктивною оцінкою.

Так, людина, що зробила вибір, здійснюючи ту чи іншу дію, може вважати її ризикованою, а іншими людьми вона може розцінюватися як обережна, позбавлена всякого ризику, і навпаки.

Така властивість ризику, як альтернативність, пов'язана з тим, що він передбачає необхідність вибору з двох або декількох можливих варіантів рішень, напрямів, дій. Відсутність можливості вибору знімає розмову про ризик. Там, де немає вибору, не виникає ризикованої ситуації і, отже, не буде ризику.

Залежно від конкретного змісту ризикованої ситуації альтернативність має різний ступінь складності й вирішується різними способами. Якщо в простих ситуаціях вибір здійснюється, як правило, на підставі минулого досвіду та інтуїції, то в складних ситуаціях необхідно додатково використовувати спеціальні методи і методики.

Існування ризику безпосередньо пов'язано з невизначеністю, яка є неоднорідною за формою прояву та змістом. Ризик є одним зі способів зняття невизначеності, яка являє собою незнання достовірного, відсутність однозначності. Акцентувати увагу на цій властивості ризику важливо у зв'язку з тим, що оптимізувати на практиці процеси управління та регулювання, ігноруючи об'єктивні і суб'єктивні джерела невизначеності, безперспективно. Причому йдеться не про те, щоб знайти кошти, які дають змогу повністю позбутися впливу факторів невизначеності (що практично, мабуть, нездійсненно), а про необхідність урахування ризику з метою відбору раціональних альтернатив.

Зазначене дозволяє нам сформулювати визначення ризику, що притаманно сферам суспільного виробництва, управління та господарської діяльності: ризик – це об'єктивно-суб'єктивна економічна категорія, що характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності внаслідок

можливого впливу (дії) на нього низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховувалися при його плануванні.

Складність класифікації економічних ризиків полягає в їх різноманітті. Передусім треба розрізняти ризики, пов'язані з:

- господарською діяльністю;
- особистими якостями особи, яка приймає рішення;
- браком інформації про стан зовнішнього середовища.

Класифікацію ризиків проведемо в залежності від цілей, які переслідуються при розгляді ризику.

Пропонується така класифікація ризиків.

За сферою виникнення:

- зовнішні;
- внутрішні.

За спільністю:

- загальні (інформаційні);
- специфічні (банківські, виробничі).

За рівнем прийняття рішень:

- макроекономічні (глобальні);
- мікроекономічні (локальні).

За тривалістю дії:

- короткочасні;
- постійні (ризик стихійних лих у певному районі, правовий в певній країні).

За рівнем втрат: мінімальний, середній, оптимальний, максимальний або:

- допустимий;
- критичний;
- катастрофічний.

Під зоною допустимого ризику розуміють зону, в межах якої цей вид діяльності зберігає свою економічну доцільність, тобто, коли очікувані збитки менше очікуваного прибутку. Верхня межа зони допустимого ризику відповідає рівню можливих збитків, що дорівнює розрахованому прибутку.

Зона критичного ризику характеризується небезпекою випадкових збитків, розміри яких перевищують величину очікуваного прибутку і величину всіх коштів, вкладених у справу.

Зоною катастрофічного ризику є область випадкових збитків, які можуть досягти величини, рівної майновому стану, наприклад

підприємця, що може призвести до банкрутства, закриття підприємства. До нього також можна віднести ризик, пов'язаний із загрозою життю.

За ступенем правомірності:

- правомірний (виправданий);
- неправомірний (невиправданий).

За можливим страхуванням:

- що страхують;
- що не страхують.

За загрозою сталості втрат:

- статичні (прості);
- динамічні (спекулятивні).

Статичний ризик – це ризик втрати реальних активів внаслідок нанесення збитків власності, а також втрати доходу через недієздатність організації.

Динамічний ризик – це ризик непередбачених (недетермінованих) змін вартості основного капіталу внаслідок прийняття управлінських рішень або непередбачених обставин.

Особливість статичних ризиків полягає в тому, що вони практично завжди несуть в собі втрати для економічної діяльності (стихійні лиха, злочинні дії, ухвалення несприятливого законодавства, недієздатність ключових фахівців тощо). Динамічні ризики, залежно від обставин, що склалися, можуть нести в собі або прибуток, або втрати:

Видові:

- пожежі, збої комп'ютерів, стихійні лиха, інфляція тощо.

Щодо аспектів:

- психологічний, соціальний, економічний, юридичний, політичний, медико-біологічний, комбінований тощо.

За об'єктивністю:

- з об'єктивною ймовірністю;
- з суб'єктивною ймовірністю;
- з суб'єктивно-об'єктивною ймовірністю.

Щодо часу прийняття рішень:

- випереджаючий;
- своєчасний;
- запізнілий.

За типами:

- раціональний (обґрунтований);

- нерациональний (необґрунтований);
- авантюрний (азартний).

За кількістю осіб, які приймають рішення:

- індивідуальний;
- груповий.

З погляду Н. Лумана, слід розмежовувати ризик і небезпеку, оскільки небезпека є завжди, адже немає абсолютної надійності, а ризик має місце там, де є рішення або відмова від нього. Тому невизначеність майбуття доцільно розглядати у двох перспективах, залежно від того, співвідноситься воно з прийняттям рішень чи ні, бо про ризик може вестися мова лише тоді, коли існує можливість прийняття рішення, яке може потягнути за собою шкоду. При цьому Н. Луман наголошує, що вільної від ризику поведінки не існує, як і не існує абсолютної надійності. Якщо рішення не приймається і суб'єкт утримується від дій, то все одно ризику він не уникає [97]. Так, Н. Луман вважає, що усвідомлення, оцінка ризику і прийняття ризику – проблема не лише ментальна (психологічна), але й соціальна, бо сам по собі зовнішній світ не знає ніякого ризику, оскільки йому, на відміну від людини й суспільства, невідомі будь-які очікування, цінності та калькування ймовірностей.

Політичний ризик – це можливість виникнення збитків чи скорочення розмірів прибутку внаслідок реалізації державної політики. Цей ризик пов'язаний з можливими змінами в курсі уряду, змінами в пріоритетних напрямках його діяльності, зокрема: небезпекою прийняття рішень, що змінюють правила гри щодо податкової та митної політики, політикою цін, трансфертів. Облік цього ризику важливий у країнах з неусталеним законодавством. Для аналізу та обліку політичного ризику створено світову мережу спеціалізованих центрів (у світі їх існує понад 500) як державних, так і комерційних. Основна їх частина знаходиться в США (Дослідницький центр міжнародних змін при Колумбійському університеті в Нью-Йорку).

Політичний ризик можна поділити на чотири підгрупи:

- ризик націоналізації та експропріації без адекватної компенсації;
- ризик трансферту (переведення місцевої валюти в іноземну), пов'язаний з обмеженнями конвертування місцевої валюти;
- ризик розриву контракту через дії влади країни, в якій знаходиться компанія – контрагент;
- ризик військових дій і заворушень.

Політичний ризик також можна поділити на: ризик країни, регіональний, міжнародний.

Політичні ризики, які страхуються страховими агентствами, поділяються на чотири групи:

- неконвертованість валюти;
- експропріація;
- війна і громадянські заворушення;
- розрив контрактних відносин.

Політичний ризик є значним у країнах, які перебувають у стадії глибоких інституційних змін, в яких економічна, соціальна і політична ситуації є нестабільними, де ринки і законодавство в багатьох питаннях (як в Україні) не сформовані, відсутні традиції і культура підприємницької діяльності.

Технічний ризик полягає в небезпеці технічних катастроф, що заподіюють значної шкоди природі, людям, виробництву. Такий ризик належить до внутрішніх ризиків і визначається ступенем організації виробництва, проведенням превентивних заходів. До технічних ризиків належить ймовірність втрат внаслідок:

- негативних результатів науково-технічних робіт;
- недодержання запланованих технічних параметрів у ході конструкторських і технічних розробок;
- низьких технологічних можливостей вирішення нових виникаючих проблем;
- збоїв і поломок устаткування.

Технологічний ризик – ризик того, що в результаті технологічних змін існуючі системи виробництва і збуту застаріють, а отже, зменшиться капітал фірми та її здатність отримувати прибуток.

Виробничий ризик пов'язаний з виробничою діяльністю, в результаті якої відбувається неефективне використання сировини, зростання собівартості, збільшення втрат робочого часу, використання нових методів виробництва. До основних причин виробничого ризику належать: зниження намічених обсягів виробництва і реалізації продукції в результаті погіршення організації виробництва, зниження цін реалізованої продукції, збільшення витрат сировини і витрат на виробництво, зростання фонду заробітної плати, зростання податкових платежів та інших відрахувань, низька дисципліна поставок, перебої з паливом і енергією, фізичний і моральний знос устаткування.

Комерційний ризик – це ризик, що виникає в процесі реалізації товарів і послуг. Основними причинами комерційного ризику є: зниження обсягів реалізації товару, підвищення його закупівельної ціни, непередбачене зниження обсягів закупівель товару порівняно з наміченими, втрати товару, втрати його якості в процесі обігу, підвищення витрат обігу. Комерційний ризик включає в себе: ризик реалізації на ринку, транспортний ризик, ризик приймання товару, ризик платоспроможності покупця, ризик форс-мажорних обставин. Особливо треба звернути увагу на транспортний ризик. Він докладно регламентується законодавством.

Під фінансовим ризиком розуміється ризик, що виникає при фінансовому підприємстві або фінансових угодах, тобто, коли в ролі товару виступає або валюта, або цінні папери, або грошові кошти. Фінансовий ризик – це дії в неясній, невизначеній обстановці, пов'язаній з грошово-фінансовою сферою, що означає загрозу грошових втрат підприємством, банком, підприємцем. До фінансового ризику належать: валютний ризик, кредитний ризик, інвестиційний ризик. Фінансовий ризик пов'язаний з можливістю невиконання суб'єктом економічної діяльності своїх фінансових зобов'язань перед інвесторами. Фінансовий ризик у вужчому визначенні пов'язують з фінансовим “левериджем”, тобто ставленням боргу до звичайного акціонерного капіталу, який фірма використовує для фінансування активів.

Валютний ризик – це ймовірність фінансових втрат внаслідок зміни курсу валют. Занижений курс валют вигідний при експорті продукції і сприяє припливу іноземного капіталу. При підвищеному курсі знижується ефективність експорту та зростає ефективність імпорту. Валютний ризик включає в себе три різновиди: економічний ризик, ризик перекладу, ризик угод. Економічний ризик полягає в тому, що змінюється вартість товару зі зміною курсу валют. Ризик переказу грошей полягає у різній вартості активів і пасивів в бухгалтерському обліку. У тому випадку, якщо відбувається падіння курсу іноземної валюти, в якій виражені активи фірми, вартість цих активів зменшується. Ризик угод – це ймовірність наявності валютних збитків по конкретних операціях в іноземній валюті. Він виникає через невизначеність вартості національної валюти відносно іноземної валюти в майбутньому. Для експортера ризик угоди – це падіння курсу іноземної валюти з моменту одержання або підтвердження

замовлення до отримання платежу. Для імпортера – підвищення курсу валюти у відрізок часу між датою підтвердження замовлення і днем платежу.

Інструментом захисту можуть бути форвардні контракти та їх похідні інструменти, такі як валютні ф'ючерси, опціони, свопи, споти.

Кредитний ризик – це можливість невиконання боржником своїх фінансових зобов'язань перед кредитором. Зарубіжні економісти виокремлюють майновий, моральний і діловий кредитні ризики. Оскільки інфляція в Україні стала невід'ємним елементом економічної діяльності, то вплив цього явища постійно треба враховувати під час розрахунку нарощеної суми грошей і визначенні процентної ставки при отриманні кредитів.

Інвестиційний ризик пов'язаний з неякісним опрацюванням техніко-економічних обґрунтувань, збільшенням вартості проекту, жорсткістю законодавства про захист навколишнього середовища та інших нормативних актів, що стосуються інвестиційної діяльності, можливим знеціненням інвестиційно-фінансового портфеля.

Інвестиційний фінансовий ризик включає всі ризики, що виникають при інвестиціях грошових коштів. Основними видами інвестиційного ризику (їх рівень визначається за десятибальною шкалою) є: капітальний (7–10), селективний (5–6), відсотковий (9–10), країни (9–10), операційний (5–10), тимчасовий (6–8), законодавчих змін (6–10), ліквідності (8–10), інфляційний (7–10). У США нормальним вважається рівень 1–3, при цьому “7” – уже великий ризик. Види інвестиційних ризиків дуже різноманітні й численні. Їх можна розподілити на три групи.

За сферами прояву: економічний ризик, політичний, соціальний, екологічний тощо.

За формами інвестування:

- ризик фінансового інвестування;
- ризик реального фінансування.

За джерелами виникнення:

- несистематичний (специфічний);
- систематичний (ринковий) ризик.

Основними інвестиційними ризиками є:

- ризик економічної та політичної стабільності;
- ризик забезпечення акуратності виплати боргу;

- гарантованість захисту прав інвесторів;
- імідж працездатності населення;
- інформаційна закритість, відсутність прозорості ринку;
- технологічний ризик.

Інноваційний ризик – це ймовірність втрат, що виникають при інвестуванні засобів у виробництво нових товарів і послуг, які можливо не знайдуть очікуваного попиту на ринку. Інноваційний ризик виникає у таких ситуаціях: при впровадженні більш дешевого методу виробництва порівняно з існуючим, що загалом має тимчасовий характер і веде до ризику неправильної оцінки на попит товару; створенні нового товару на старому обладнанні, що може відбитися на його якості; виробництві нового товару на новому обладнанні або використанні нової технології, що може призвести до незатребуваності продукції і неможливості продати нове обладнання у випадку невдачі.

Інноваційний ризик безпосередньо пов'язаний з інвестиціями. Серед інноваційних інвестицій провідну роль відіграють інтелектуальні інвестиції. Тут мають місце:

- ризик продажу винаходу;
- ризик впровадження винаходу;
- ризик ефективного використання нововведення;
- зменшення доходів у зв'язку з інноваціями;
- скорочення обсягу продажу;
- скорочення обсягу збуту.

В економічній літературі виділяють такі функції ризику:

- інноваційна;
- регулятивна;
- захисна;
- аналітична.

Інноваційна функція ризику полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення економічних проблем. У більшості випадків економічний успіх і конкурентоспроможність досягається на основі інноваційної діяльності.

Регулятивна функція проявляється в конструктивній і деструктивній формах.

Конструктивна форма регулюючої функції передбачає, що здатність ризикувати є одним зі шляхів успішної діяльності особи, яка приймає рішення. Вона дозволяє подолати консерватизм, догматизм,

відсталість, психологічні бар'єри, які перешкоджають перспективним нововведенням.

Деструктивна форма регулюючої функції характеризується прийняттям необґрунтованих, невиважених, нерозумних рішень, іноді за відсутності повної інформації, неналежного урахування закономірностей розвитку явищ, що породжує авантюризм, суб'єктивізм.

Захисна функція полягає в тому, що ризик сприймається не лише як природний стан для особи, що приймає рішення, але й означає терпиме ставлення до невдач. Ініціативним, заповзятливим господарникам потрібний соціальний захист, правові, політичні, економічні гарантії, що виключають у разі невдачі покарання і стимулюють виправданий ризик. Помилка внаслідок розрахованого ризику має розглядатися як невід'ємний момент самостійності.

Аналітична функція передбачає аналіз всіх можливих альтернатив, варіантів рішень і вибір найбільш рентабельних і найменш ризикованих з них. У простих випадках спираються на інтуїцію, минулий досвід. При виборі оптимальних рішень слід використовувати спеціальні методи аналізу.

Треба ще раз звернути увагу на те, що, незважаючи на значний потенціал, який несе в собі ризик, він є і джерелом можливого прибутку. Тому основне завдання особи, яка приймає рішення, не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних з ризиком на основі об'єктивних критеріїв: тобто, до яких меж можна діяти, йдучи на ризик.

В умовах ринкових відносин проблема оцінки та обліку економічного ризику набуває самостійного теоретичного і прикладного значення як важлива складова частина теорії і практики управління.

Більшість управлінських рішень приймаються в умовах ризику, що зумовлено рядом факторів – відсутністю повної інформації, наявністю протидіючих тенденцій, елементами випадковості, мінливістю цілей та ін. У цих умовах з'являються неясність і невпевненість в отриманні очікуваного кінцевого результату, підвищується ймовірність появи додаткових витрат і втрат. Тому в економічній теорії все частіше використовуються такі системні характеристики економічних рішень, як маневреність, гнучкість, стійкість, адаптивність, надійність, що тісно пов'язані з категорією економічного ризику.

Як показує досвід розвитку суспільного виробництва, ризик є характерним феноменом ринкової економіки і належить до фундаментальних понять економічної теорії та менеджменту. Тому однією з

основних ліній розвитку економічної теорії у другій половині ХХ ст. стало вивчення ризику, побудова і вдосконалення адекватного інструментарію його аналізу, моделювання, прогнозування, а також врахування при прийнятті управлінських рішень.

Цьому сприяла низка чинників. По-перше, ускладнення причинно-наслідкових і функціональних зв'язків між елементами сучасного ринкового механізму, які формуються під впливом потужних соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних та інших факторів, що породжують невизначеність, конфліктність, багато-критеріальність і зумовлений ними ризик.

По-друге, цілий ряд трагічних подій різного характеру (економічного, політичного, техногенного, воєнного та ін.), які відбулися в світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Прикладами таких подій можуть бути революція в Ірані в 1979 р.; аварія на Чорнобильській атомній електростанції в 1986 р.; терористичні акти в Нью-Йорку 11 вересня 2001 р.; військові дії США та їх союзників у 1991 і 2003–2004 рр. в Іраку; криза світового фінансового ринку, що вибухнула восени 2008 р., тощо. Ці події мали серйозний негативний вплив як на економіку окремих країн і регіонів, так і на світову економіку в цілому.

Тобто в сучасних умовах окремі несприятливі події в різних країнах і регіонах світу трансформуються в цілісну глобальну проблему – проблему виживання людства в ускладнених природних і суспільно-політичних умовах, висувають на порядок денний питання про існування глобального ризику [3].

Такий стан є результатом розширених процесів глобалізації – історичного феномена та об'єктивної закономірності людства, змістом якої є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, культур і навколишнього середовища. На нинішньому етапі розвитку глобалізація стає визначальним фактором як національного, так і міжнародного розвитку, перетворюється на панівну тенденцію світогосподарських процесів. Її наслідком є те, що сьогодні ні одну господарську акцію, навіть середнього масштабу, неможливо здійснити у відриві від світогосподарських процесів.

Важливо зазначити, що за наявності безперечних переваг глобалізація характеризується неоднозначністю, суперечливістю, різнонаправленістю впливу на різні групи країн і галузі сучасного виробництва. Розгортання процесу глобалізації відбувається вкрай супереч-

ливо за характером впливу на національні економіки, на весь хід сучасного світогосподарського розвитку, породжує ряд болючих проблем і ставить світову спільноту перед серйозними викликами. Тут немає необхідності детально зупинятися на негативних сторонах глобалізації, оскільки вони досить повно висвітлюються у літературі, що присвячена проблемам глобалізації. Для викладеного матеріалу важливим є висновок більшості авторів про те, що притаманні економічній глобалізації нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку супроводжуються все відчутнішими кризовими явищами і процесами, які є джерелами ризику.

Як наслідок, такі особливості ризику на сучасному етапі, як його тотальність і всеосяжність підводять до висновку, що проблема ризику набуває все більшого загальноекономічного значення, оскільки ризик сприймається як один з формуючих факторів сучасного і особливо майбутнього суспільства.

Ряд авторів бачить у цьому навіть зміну політико-економічних акцентів і початок процесу формування новітньої фази розвитку суспільства – “суспільства ризику”. Більше того, як стверджує німецький учений Ульріх Бек (U. Beck), людство вже вступило в цю нову фазу свого розвитку [192]. Цієї думки дотримується також Роберт Швებлер (R. Schwebler) [231]. Причину такої зміни автори бачать у тому, що в сучасних умовах більшість загроз і породжувані ними ризики (економічні, екологічні, техногенні, біологічні, політичні та ін.) мають не локальний характер, а стають глобальними. Згадані вище, а також інші трагічні події, які відбулися в світі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., змусили людство по-іншому поглянути на проблему наявних загроз і спричиненого ними ризику.

Йдеться вже не про окремі проблеми, а про втрату стійкості основи, яка визначає сучасний розвиток світової спільноти. Тому рано чи пізно будуть потрібні значні інвестиції для зниження негативних наслідків настання цих ризиків. Тобто, як стверджують прихильники такого підходу, основна проблема майбутнього господарського зростання буде полягати не стільки у зростаючій потребі в коштах на фінансування нових інвестицій, скільки у необхідності резервування капіталу з метою забезпечення тих потреб, які будуть спричинені ризиками. Цей підхід достатньою мірою відображено у визначенні суспільства ризику як постіндустріальної формації, що відрізняється від індустріального суспільства низкою корінних особливостей. Головна

відмінність полягає в тому, що якщо для індустріального суспільства характерним був розподіл благ, то для суспільства ризику – розподіл загроз і зумовлений цим ризик.

Більше того, ряд фахівців у галузі теорії ризику висувають припущення про те, що в найближчій перспективі світове співтовариство чекає ще суттєвіша трансформація. На їхню думку, логічним і історично природним продовженням “суспільства ризику” буде суспільство більш високого рівня – побудоване на управлінні ризиком. Тобто суспільство будуватиме свою економічну стратегію розвитку не тільки з урахуванням ризику, але навіть на базі управління ризиком [82].

Незважаючи на те, що подібні твердження до певної міри є дискусійними, сучасна дійсність, зокрема криза світового фінансового ринку, яка вибухнула восени 2008 р., засвідчує, що такі твердження мають підстави.

Так, для порятунку американської економіки від краху, зумовленого цією кризою, Конгрес США схвалив виділення безпрецедентно величезної суми – 700 млрд дол. США, яку Міністерство фінансів США має спрямувати на підтримку американських банків і компаній, що терплять крах. Як бачимо, катастрофічний обвал фінансового ринку змусив американську адміністрацію відступити від принципової ідеологічної позиції американського суспільства – концепції вільного саморегульованого ринку, яка проголошує, що ринок може самостійно подолати всі можливі негативні тенденції і забезпечити безперервний розвиток економіки. Така концепція виключає подібне втручання держави в економіку.

Для усунення наслідків фінансової кризи, яка настала, та протидії можливим кризовим ситуаціям в майбутньому на порядок денний саміту провідних країн ЄС поставлено питання про створення стабілізаційного фонду в розмірі 300 млрд євро. Незважаючи на те, що на першій нараді його учасникам не вдалося дійти єдиної думки про створення такого фонду, цілком ймовірно, що під тиском обставин вони будуть змушені повернутися до цього питання. Водночас країни домовилися про необхідність державної допомоги постраждалим європейським банкам. Однак така допомога повинна здійснюватися кожною країною окремо, в обмежених розмірах, які не вплинуть на забезпечення добросовісної конкуренції, при обов'язковому підвищенні відповідальності керівництва банків за результати своєї діяльності.

Абсолютно очевидно, що зростаюча роль і значення ризику в сучасному суспільстві вимагають глибоких і всебічних досліджень у цій сфері. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених сутності та понятійному апарату ризику, методам його аналізу, на нинішньому етапі, на жаль, доводиться констатувати поки ще недостатню наукову та методичну відпрацьованість значного спектра проблем ризиків. Виконані у цій галузі дослідження і розробки не дають відповіді на багато назрілих теоретико-методологічних та практичних питань і не завжди можуть слугувати ефективним інструментом при вирішенні проблем оцінки ризику і розробленні шляхів попередження або зниження негативних наслідків його настання.

Для розуміння проблем, які постали, і знаходження шляхів їх вирішення важливим є висвітлення питань історії і логіки походження поняття “ризик”, його сутності та змісту.

Розвиток суспільства та державотворення у всі історичні часи були процесами, які так чи інакше мали ризиковий характер. Однак достатньо глибоке усвідомлення ризикогенності людської діяльності, суспільного розвитку та державного управління є порівняно пізнім продуктом розвитку наукової, управлінської та буденної свідомості.

Для більшості державних діячів, так само як і для пересічних громадян, психологічно нелегко сприймається атрибутивність ризику. Натомість великою привабливістю для них відзначається ідеал прийняття безризикових державно-управлінських рішень, які тягнуть за собою лише бажані наслідки й повністю виключають недосягнення бажаного. Тим складніше усвідомлювати, що навіть у результаті реалізації очікуваної мети може мати місце настання небажаних відтермінувань або побічних наслідків, шкідливість яких спроможна істотно зменшувати досягнутий позитивний ефект, а інколи й зводити його нанівець або навіть нівелювати отриману користь.

Неприйняття ризику як атрибутивної характеристики державного управління та державотворення може сягати рівня своєрідного політичного табу як це, наприклад, було в практиці державно-управлінської діяльності за радянських часів. І науковцями, і практиками соціалістичного управління постулювалося, що політичні, адміністративні, економічні та інші ризики притаманні лише капіталістичному суспільству через дію стихії ринкових сил і відсутність плану-

вання. Через це ігнорування проблеми ризику сягнуло таких масштабів, що саме слово “ризик” можна було відшукати лише в тлумачних словниках того часу, а в довідниках та енциклопедіях це поняття обходилося стороною. Тому поява виразного наукового інтересу до феномену ризику стала можливою лише у пострадянські часи.

Сьогодні приходить усвідомлення, що створити ефективні механізми управління підприємствами та організаціями на основі концепції безризикового господарювання неможливо. Дещо повільніше, ніж в економіці, ця думка утверджується й в сфері державного управління.

Варто зауважити, що труднощі прийняття феномену ризику мали місце не лише у ментальності радянських державних діячів. Як зазначає американський правознавець Т. Лоуві, фактично у цей же час в американській державній політиці, попри старі традиції лібералізму, які визнавали високу цінність права на ризик, домінувала доктрина захисту від ризику і декларацій побудови у Сполучених Штатах “суспільства, вільного від ризику” [96].

Державні програми 60-х років мали на меті розбудову американського суспільства як суспільства всезагального добробуту, де громадяни могли б покладатися на уряд у справі мінімізації практично всіх різновидів ризиків, які можуть випасти на долю громадянина, й перекласти можливі ризики з окремого громадянина на суспільство. Лише з приходом до влади уряду Р. Рейгана розпочалася переоцінка проблеми ризику в політичній ідеології у бік деміфологізації ідеї “суспільства, вільного від ризику” на користь пошуку конструктивних підходів до державного управління ризиками суспільного життя [96].

Виважений погляд на проблему ризику полягає в усвідомленні того, що феномен ризику, з одного боку, є одвічним атрибутом людського життя та діяльності, а з іншого – широта спектра його проявів, їх різноманіття та масштаб пов’язані із соціально-історичним розвитком суспільства і є своєрідним показником його інтенсивності та складності. На початкових етапах людської історії людина й суспільство особливо вразливими були до природних ризиків, мінімізація яких досягалася за допомогою нарощування науково-технічної оснащеності людини та ускладнення організації людських суспільств, що згодом породило появу вже техногенних та соціогенних ризиків, які яскраво увиразнилися з появою індустріальних суспільств.

На думку багатьох науковців, в інформаційному суспільстві посилюються техногенні, екологічні та соціетальні ризики, які є характерними для індустріальної стадії цивілізаційного розвитку, до них ще додається стрімкий розвиток інфогенних ризиків. Так, Е. Гідденс зазначає, що жити в епоху “пізньої сучасності”, під якою він, по суті, розуміє інформаційне суспільство, значить жити в світі випадковостей і ризику, незмінних супутників соціальної системи, що прагне до встановлення владарювання над природою та рефлексивного творіння історії [29]. З його точки зору, поняття ризику стає центральним у суспільстві, яке прощається з минулим та традиційним і відкривається для незвіданого майбутнього, а в самому суспільстві з’являється таке явище, як прагнення контролювати час і колонізувати майбутнє.

Близькі погляди на зростання ризикогенності суспільного та особистого життя в умовах “високої сучасності” висловлює і П. Штомпка. Він звертає увагу на набуття у феномену ризику нових властивостей, пов’язаних з виникненням нових некерованих ситуацій, які приховують загрозу не лише окремим індивідам, але й соціальним системам, і в тому числі державам, наражаючи на небезпеку мільйони людей, а то й людство в цілому. Такі нові властивості ризику вирізняють його як з об’єктивної, так і з суб’єктивної точки зору, бо не лише посилюються й урізноманітнюються фактори ризику самі по собі, але й стає більш гострим, ніж будь-коли раніше, їх сприйняття [174].

Нині відбувається універсалізація ризиків у тому сенсі, що вони створюють загрози для людини, незалежно від класової, етнічної та іншої приналежності. Ризики глобалізуються, зачіпаючи інтереси все більшої кількості людей, та розповсюджуються на все ширші території. З’являється все більше інституцій, які спеціально опікуються проблемою ризику або ж кладуть його в основу своєї діяльності (страхування, азартні ігри, спорт, біржі тощо). Посилюються й ризики отримання непередбачуваних побічних ефектів та ефектів бумерангу, коли результати стають, по суті, протилежними бажаним.

Що ж стосується суб’єктивної сторони нових властивостей ризику, то гострота його сприйняття посилюється за рахунок послаблення віри в захист від нього засобами магії або релігії, більш чіткого усвідомлення небезпек через зростання освітнього рівня населення й розуміння обмеженості можливостей наукової експертизи ризику. Подібного роду тенденції призводять до того, що сучасне суспільство сто-

їть перед різким загостренням проблем ризику. Складається досить парадоксальна ситуація, коли впровадження сучасних наукомістких технологій зумовлює глобальний кризовий стан і породження ризиків, хоча їх первісною місією було якраз убезпечення від ризиків.

Разом з тим, як зазначає Г. Бехман, у ментальності індустріального суспільства різного роду деструктивні наслідки нерідко звужуються до залишкового ризику, який у зв'язку з величезними прибутками трактується як соціально адекватні втрати, свого роду допустима ціна за добробут [14]. Тому ризик не стільки є властивістю техніки, скільки результатом потенційної діяльності суспільства, в якому майбутнє не може бути розмитим й неусвідомленим і повинно прораховуватися вже сьогодні [14].

Новими характеристиками потенційних небезпек, які виникають у суспільстві ризиків, є те, що вони несуть загрозу для життя людства в цілому. При цьому відмінною рисою цих небезпек є відсутність кордонів та неможливість визначити винуватця ситуації, а відтак наслідки цих ризиків і загроз неможливо однозначно передбачити, обрахувати, компенсувати як стосовно людини, так і стосовно довкілля.

Розглядаючи інформаційне суспільство водночас і як суспільство ризику, видається особливо продуктивним використання у контексті державного управління концепції У. Бека, який інформаційне суспільство фактично називає “другим модерном”, а також “суспільством ризику”, вважаючи, як і згадані вище автори, що вічно притаманний суспільному життю феномен ризику на цій стадії цивілізаційного розвитку набуває принципово нових рис. За У. Беком, фактично всі сучасні суспільства є суспільствами ризику. Це значить, що в сучасних умовах виробництво соціальних благ постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків, причому останній вид виробництва є домінуючим, а збитки від нього мають тенденцію до превалювання над здобутками технічно-економічного зростання [82].

На думку згаданого автора: “В Європі кінця ХХ ст. сходяться дві протилежні лінії розвитку: рівень безпеки, що спирається на досконалість техно-бюрократичних норм і засобів контролю, та поширення загрози історично нових небезпек, які прориваються через всі загороджувальні сіті закону, технології й політики. Це протиріччя – не технічного, а соціального й політичного характеру – лишається прихованим

у “змішенні часів” (Gunther Anders). Такий стан буде тривати доти, поки живуть старі стереотипи раціональності та контролю” [82].

При цьому У. Бек вважає, що суспільство ризику формується не стільки як національне, скільки як глобальне суспільство. За його теорією, ризики характеризуються глобальним характером поширення, невідчутністю, віддаленістю, невидимістю, невизначеністю, ірраціональністю, невідомістю та складністю страхування. Таким ризикам притаманна низка певних рис.

Перша – це поява ризику знищення всього людства в цілому, тоді як раніше загроза загибелі торкалася лише окремих осіб, спільнот або суспільств. Друга нова риса ризику – його зумовленість не низьким, а надмірно високим розвитком науки, техніки та технологій, виникнення нових форм ризиків як побічного результату науково-технічного прогресу у вигляді техногенних катастроф та екологічних загроз забруднення довкілля, повітря, води та продуктів харчування тощо. Третя – це поширення страхів, породжених ризиками тотального характеру незалежно від економічної стратифікації суспільства, та їх актуальність як для найбідніших, так і для найбагатших громадян. Четверта – глобалізація ризиків, їх транскордонність [82].

У. Бека особливо непокоїть та обставина, що “політична стабільність у суспільстві ризику виявляється стабільністю відмови від продумування наслідків” [82]. Тому у своїх роботах він постійно наголошує на необхідності усвідомлення ризикогенного характеру сучасного суспільного розвитку як на рівні пересічних громадян, так і на рівні суспільства та державної влади.

Поняття “ризик” трактується неоднозначно. У широкому розумінні йдеться про будь-які небажані явища для суспільства або людини. У суспільній практиці виокремлюються різновиди екологічного, технологічного, економічного, фінансового, політичного, соціального, адміністративного та іншого ризику. У більш вузькому розумінні ризик трактується в таких варіантах:

- 1) ймовірність недосягнення поставленої мети;
- 2) отримання в результаті досягнення мети небажаних побічних або (і) віддалених наслідків;
- 3) можливість настання несприятливих ситуацій або подій, незалежно від діяльності суб'єкта;
- 4) втрачена можливість отримати бажані результати.

Ризик пов'язується з діяльністю суб'єктів управління в ситуації невизначеності, з динамікою об'єкта управління і середовища, в якому він існує. Але в будь-якому разі ризик розглядається як постійний атрибут управлінської діяльності.

Значення терміна "ризик" досить варіативне, але в будь-якому разі він пов'язаний із ситуацією невизначеності. Ризик – це форма поведінки індивідуального, групового або суспільного суб'єкта, яка пов'язана з подоланням невизначеності й відбиває ступінь досягнення очікуваного результату, практичного вирішення протиріччя за умови непередбачуваного суспільного розвитку.

З одного боку, ризик породжується суб'єктивними чинниками, незалежними від індивідуальної або суспільної свідомості, а з іншого – він може мати й цілком суб'єктивний характер. При цьому кожній історичній епосі властивий свій неповторний набір ризиків. У понятті "ризик" фіксується такий спосіб інтерпретації світу людиною, в основі якого – спроба збагнути майбутнє з метою ліквідації невизначеності й мінімізації впливу випадковості. Доведено, що пріоритетні стратегічні цілі державного управління у сфері розвитку інформаційного суспільства проявляються в подвійній дії системно пов'язаних між собою мегафункцій: максимізації переваг і можливостей та мінімізації ризиків суспільних й політико-адміністративних. До переваг, які спричиняє розвиток інформаційного суспільства, слід віднести:

- різке підвищення ефективності праці за рахунок комп'ютеризації трудових процесів;
- зростання спектра можливостей щодо комунікації в суспільстві як між громадянами, так і між громадянами та державою;
- сприятливі можливості для реалізації духовних потреб людини й суспільства;
- більш глибоку гуманізацію та демократизацію суспільних відносин;
- появу електронного врядування;
- поліпшення умов інформування громадян;
- зменшення вимог до здоров'я працівників і створення можливості для більш широкого залучення до праці людей з особливими потребами та продовження тривалості трудової діяльності;
- покращання умов роботи для працівників розумової праці.

Ризики, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства, проявляються у таких явищах, як:

- ефекти футурошоків (адаптаційних зривів) внаслідок прискореного настання майбутніх соціальних змін та підвищення рівня їх невизначеності;
- “великі розриви” в соціальних нормах і цінностях;
- інформаційне перевантаження;
- виникнення такого типу нерівності, як “цифрова нерівність” в структурі суспільства;
- “цифрова колонізація” малорозвинених інформаційних суспільств;
- посилення можливості маніпуляції суспільною свідомістю в планетарному, національному та місцевому масштабах з боку держав та корпорацій;
- кіберзлочинність;
- екологічні ризики.

Оперувати поняттям “ризик” почали ще в епоху Ренесансу, коли культурно-історичний розвиток зумовив кардинальні зміни сприйняття майбутнього як окремою людиною, так і суспільством. Ризик був і залишається наслідком розвитку цивілізації і все більш чітко виразняється з кожним новим кроком цивілізаційного розвитку.

Реальності нашого часу диктують необхідність у політичних діячів, державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування нового рівня мислення, що включає адекватне прийняття ризику і готовність йти на нього, бо в ризиках знаходить реалізацію істотний компонент майбутнього. Людина та суспільство можуть усувати ризик, інтерпретувати, витіснити його зі свідомості, ігнорувати тощо. З огляду на це ризик можна розглядати як особливий метод пізнання та управління, що виступає як набір способів прийняття рішень.

Ризики, пов'язані з процесом державного управління розвитком інформаційного суспільства в Україні, доцільно, з нашого погляду, класифікувати з урахуванням основних елементів, які задіяні у цьому процесі: держава – національне інформаційне суспільство – глобальне інформаційне суспільство – біосфера. Тоді вимальовується класифікація ризиків, пов'язаних з кожним із виокремлених вище елементів:

- держава – кратологічні ризики;
- національне інформаційне суспільство – соціетальні ризики;

- глобальне інформаційне суспільство – глобалізаційні ризики;
- біосфера – екологічні ризики.

Реалізація державної політики як різновид управлінської діяльності має такі групи чинників її ризикованого характеру. Перша група пов'язана з механізмами постановки суспільних проблем на порядок денний, друга – з процесом розроблення варіантів державної політики, третя – з механізмами прийняття рішень у контексті розроблених альтернатив, четверта – з власне реалізацією державно-управлінських рішень, п'ята – з оцінкою результативності державної політики. При цьому ризикогенність породжується і самим політичним керівництвом держави, і апаратами державного управління та місцевого самоврядування, і внутрішнім соціальним та природним середовищем у державі, а також зовнішнім, глобальним соціальним та природним середовищем.

Характерною тенденцією історичного розвитку механізмів реалізації державної політики є те, що у процесі розвитку державотворення чим масштабнішими ставали самі інституції політичного керівництва тим більш масштабним, ієрархічно багатоланковим ставав апарат державної служби, який опікувався реалізацією державної політики. Внаслідок цього і вироблення, і реалізація державної політики здійснювалися в зростаючій кількості та різноманітності політичних, політико-адміністративних та адміністративних трансакцій, кожна з яких потенційно могла нести в собі більший або менший елемент невизначеності. Окрім того, все більш масштабними, складними і динамічними системами ставали об'єкти державної політики й суспільство в цілому. До того ж суспільства окремих держав все інтенсивніше “вмонтовувалися” у загальнопланетарне, глобальне суспільство. Процеси глобалізації посилюються з кожним роком, а їх вплив стає все відчутнішим у контексті кожної держави.

Наразі потужність впливу глобальних чинників стала цілком співмірною з впливом внутрішньодержавних. Однак поки що інерція старої ментальності проявляється в тому, що, обираючи способи реалізації державної політики, виробленої на національному рівні, посадові особи місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування адаптували її лише до місцевої специфіки. Врахування ж глобального контексту покладалося лише на найвищі рівні політичного керівництва. Проте розвиток процесів глобалізації сягнув тієї межі, коли їх потрібно враховувати на всіх рівнях політико-адміністративної системи держави, включаючи й низові її щаблі. Кожен

сучасний державний службовець або посадова особа місцевого самоврядування, приймаючи державно-управлінські рішення, спрямовані на реалізацію певної державної політики, зобов'язаний глибоко розуміти ризик її реалізації, пов'язаний з глобалізацією.

Процеси глобалізації рухаються внаслідок взаємодії системи глобальних, геополітичних та національних інтересів. Глобальний інтерес має транснаціональний характер, відображає баланс національного інтересу кожної окремої держави і світового устрою в цілому, реалізуючи ідеї глобальної справедливості та протистояння викликам глобальної несправедливості. Водночас цим ідеалам протидіють часто досить суворі реалії розгортання сучасної глобалізації, де істотну роль відіграють геополітичні інтереси, націлені на отримання переваг одних країн перед іншими у всіх напрямках, особливо у сфері високих технологій.

Існування геополітичних інтересів спричиняє до того, що під впливом глобалізаційних процесів змінюється і система національних інтересів, які є сформованими в масовій свідомості потребами в забезпеченні виживання й розвитку нації як цілісної структури. Відтак для кожної національної держави в умовах глобалізації першочерговим завданням має бути реалізація своїх національних інтересів. Проте сьогодні серед багатьох держав нерідко спостерігається досить парадоксальна тенденція – у своїх реальних діях вони більше сприяють втіленню глобальних інтересів на шкоду національним. При цьому нерідко посадовці національного і місцевого рівня можуть не усвідомлювати того, що приймають державно-управлінські рішення більш вигідні інтересам наднаціональних глобальних гравців, ніж інтересам власної держави або регіону. Це є одним з найхарактерніших ризиків реалізації державної політики в епоху глобалізації, адже навіть чесному, патріотично налаштованому державному службовцю або політичному діячу в протистоянні глобальних і національних інтересів нерідко важко відстоювати інтереси власної держави через труднощі ідентифікації національних інтересів, розрізнення істинного та хибного національного інтересу.

Органи державної влади за часів незалежності перестали бути єдиними механізмами формулювання національних інтересів, і державна політика стала залежною від акумуляції інтересів різних груп виборців під час виборів. За таких умов, коли населення є поляризованим у своїх політичних інтересах, визначення реальних національ-

них інтересів може утруднюватися. Це становище може загострюватися конфліктними ситуаціями в середовищі політико-адміністративної еліти. Тому в умовах відкритості суспільства та розвиненості глобальних засобів масової інформації формування національного інтересу може деформуватися під маніпулятивним впливом транснаціональних структур.

Для процесу проведення державної політики все це має неабияке значення, адже реалізація політики є реалізацією інтересів певного рівня. Можна стверджувати, що в індустріальну епоху реалізація державної політики мала монорівневий характер і була практично повністю сфокусована на приматі національних інтересів.

У постіндустріальну епоху реалізація політики набуває трирівневого характеру, оскільки наростає водночас вплив глобалізаційних і регіональних інтересів. У нормативному плані пріоритетність у процесі реалізації державної політики залишається поки що за національними інтересами, а фактично досить часто спостерігається заміщення національних інтересів глобальними, а деколи і місцевими, регіональними. В останньому випадку виникає ризик сепаратизму. Тому реалізація державної політики в сучасних умовах повинна ґрунтуватися на знаходженні адекватного балансу між глобальними, національними і місцевими інтересами та на мінімізації ризиків для національних інтересів як з боку чинників глобалізації, так і з боку тиску місцевих інтересів. Масштаб ризику у такому разі сягає навіть розпаду або зникнення держави.

Аналіз сутності та основних причин виникнення ризику, а також досвід людства показують, що практично в будь-якій сфері людської діяльності існує безліч найрізноманітніших ризиків.

З об'єктивного існування ризику випливає, що треба не уникати ризику, а вміти оцінювати його ступінь і вживати заходів до зниження негативних наслідків настання ризикових подій. У цих умовах виникає потреба в певному механізмі, який дав би змогу найкращим з можливих способів, з позиції поставлених цілей, враховувати ризик при прийнятті та реалізації господарських рішень. Таким механізмом є управління ризиком (ризик-менеджмент).

Управління ризиком можна охарактеризувати як сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вдаватися до кроків, які забезпечать виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій.

Теорія і практика управління ризиком виробили ряд правил, на підставі яких здійснюється вибір того чи іншого прийому управління ризиком та варіанта рішень.

Потужним засобом отримання інформації для прийняття рішень є моделювання. Математична модель являє собою інструмент, який використовується для аналізу і прогнозування наслідків функціонування різних систем з метою вибору найкращого варіанта для управління.

Моделювання економічних явищ найчастіше здійснюється з урахуванням трьох видів умов (ситуацій), що виникають: умов визначеності – детермінований підхід, умов невизначеності – ймовірнісний підхід і умов ризику. Найбільш складними для управління є ситуації з невизначеністю і ризиком, проте в реальній економіці вони найчастіше зустрічаються. Це пояснюється тим, що в умовах переходу до ринку кардинально змінюється як традиційна (планова) форма ведення господарства, так і спосіб мислення людей, що приймають рішення з управління економічними системами.

Методи аналізу ризиків дають можливість виявляти зв'язок причин і наслідків, відрізнити досяжне від усього лише бажаного, уникати ілюзій, прорахунків і непотрібних втрат.

Необхідно чітко усвідомити, що в суспільному та економічному житті теорія не служить безпосереднім керівництвом до дії, а практика лише реалізує теорію і перетворює її з урахуванням людської волі та інтересів. Ризик і прогноз апріорно мають суб'єктивно-об'єктивну основу.

Щоб домогтися успіху в економічній діяльності, люди повинні бути підприємливими. Але немає економічної діяльності без ризику. Тому питання полягає не в тому, щоб піти від ризику, а натомість з'ясувати його причини, зуміти його розрахувати, заздалегідь намітити заходи з мінімізації непередбачених втрат, тобто по можливості знизити наслідки ризику.

Будь-яка сфера людської діяльності, особливо економічна, пов'язана з прийняттям рішень в умовах неповноти інформації. Неповнота інформації створює невизначеність. Залежно від ступеня визначеності можливих результатів або наслідків різних дій, з якими стикається особа, що приймає рішення, в теорії прийняття рішень розглядаються три типи моделей вибору рішень:

1) вибір рішень в умовах визначеності, якщо стосовно кожної дії відомо, що вона обов'язково приводить до деякого конкретного ре-

зультату (у цьому випадку говорять, що рішення приймаються в умовах визначеності);

2) вибір рішення в умовах, якщо кожна дія зумовляє один з безлічі можливих результатів, причому кожен результат має обчислювальну або експертно-оцінювану ймовірність, відому особі, яка приймає рішення (у цьому випадку говорять, що рішення приймаються в умовах ризику);

3) вибір рішень в умовах, коли та чи інша дія або дії мають своїм наслідком безліч результатів, але їх ймовірності абсолютно невідомі або не мають сенсу (у цьому випадку говорять, що рішення приймаються в умовах невизначеності).

У плановій економіці вважається, що плановий орган володіє повною інформацією про кожний господарський об'єкт і тому можна точно прогнозувати його поведінку та розвиток, і вся справа полягає лише в обчислювальній складності проблеми. Тут немає місця ризику.

Імовірнісний аспект ризику може оцінюватися як у числовій, так і у словесній (вербальній, лінгвістичній) формі. Числова оцінка ризику зазвичай робиться у трьох формах.

Перша полягає у визначенні шансів (наприклад, 1 шанс із 3, 1 випадок на 1000 тощо).

Друга оцінка імовірності ризику – у відсотках у контексті шкали [0; 100 %].

Третя – шляхом приписування значення із відрізка [0; 1]. При цьому оцінка ймовірності ризику як події, що має значення 0 (так званий нульовий ризик) або 1 чи 100 %, фактично означає відсутність ризику, безризикове прийняття рішення і, відповідно, безризикову поведінку, дію або діяльність (чи бездіяльність) з гарантованим позитивним або невідворотнім негативним результатом.

Бажаність нульового ризику щодо уникнення небажаного і стовідсотково бажаного є дуже привабливою настановою у контексті мислення як високих посадовців, так і пересічних громадян. Однак, як переконує суспільне, ділове та політичне життя, мрія про нульовий ризик і стовідсоткові гарантії найчастіше виявляються ілюзіями, від яких, щоправда, важко відмовлятися навіть під тиском впертих фактів. Так само важко й адекватно сприймати ризик.

Перші дві форми широко використовуються в буденній свідомості, а останній віддають перевагу науковці, особливо математики. Всі

три числові форми оцінки ймовірностей досить легко переводяться одна в одну.

Вербальна форма оцінювання ймовірності може здійснюватися в контексті такої трьохконцептної лінгвістичної шкали, як, наприклад, відсутність ризику – можливість ризику, гарантованість бажаного (або небажаного). Більш диференційована ймовірнісна оцінка може виноситися за п'ятиконцептну лінгвістичну шкалу: відсутність ризику; малоймовірність ризику (низький ризик); помірний ризик (середній ризик); високоймовірний ризик (високий ризик); гарантія, обов'язковість настання події (чи ненастання) або результату.

Можна сконструювати й більш градуйовані лінгвістичні шкали для оцінки ймовірності ризику. Наприклад, семиконцептну, де будуть додані градації дуже низького чи вкрай низького ризику та дуже високого або вкрай високого ризику тощо. Масштаб ризику може також оцінюватися як у числовій, так і у словесній формі. В економічній сфері числова форма масштабу ризику часто досить легко вимірюється в грошових одиницях або ж в одиницях кількості, ваги, довжини, площі тощо. У тих випадках, коли і ймовірнісний аспект ризику, і його масштаб вдається виміряти в числовій формі, нерідко пропонується робити генеральну оцінку ризику у вигляді математичного добутку, перемноживши чисельну оцінку ймовірності й масштабу ризику.

Управління ризиками реалізації державної політики в епоху глобалізації повинно ґрунтуватися передусім на тому, що кожен із суб'єктів політичного керівництва, державного управління та місцевого самоврядування у процесі формування й реалізації державної політики повинен вдаватися до прогнозування майбутніх умов її здійснення та наслідків її реалізації.

При цьому слід зазначити, що прогнозування політичних та адміністративних ризиків не завжди є невдалим через гносеологічні труднощі. Адже, як засвідчує багата практика політичного керівництва та державного управління, державні діячі, особливо в пострадянських країнах, не так вже й рідко під прикриттям декларування загальнонаціональних інтересів реалізують насправді інтереси чужі, геополітичні, власні, корпоративні, кланові, особисті, і в тому числі навіть ціною нанесення шкоди загальнонаціональним інтересам.

Іншими словами, невинувата ризикованість державної політики може бути не обов'язково результатом реальних прогностичних

помилки політиків та чиновників стосовно задекларованої державної політики. Реальне політичне та адміністративне прогнозування як раз може бути досить точно прорахованим, але прихованим від громадян, оскільки воно насправді суперечить загальнодержавним інтересам, сприяючи лише інтересам певного клану або корпорації.

Друга проблема полягає в тому, що навіть у тому випадку, коли державні діячі щиро прагнуть точно спрогнозувати майбутні умови та наслідки реалізації державної політики відповідно до принципів соціальної справедливості, що загалом зустрічається не рідше, ніж “політико-адміністративний егоїзм”, то від цього справа прогнозування не стає легкою. Нехтування майбутнім, ігнорування завтрашнього є проявом браку бази знань і системи для вирішення задач ризик-менеджменту.

Іншою причиною є тиск поточної роботи, “тиранія теперішнього”, яка поглинає всі робочі дні службовця, не лишаючи йому достатнього часу та енергії для стратегічних роздумів.

Розв’язання термінових завдань затіняє стратегічний вимір управління. У цьому сенсі політичні діячі та керівники органів державного управління та місцевого самоврядування страждають тією ж “хворобою”, що й управлінці у сфері бізнесу. У них також під тиском поточних справ зазвичай не лишається часу або лишається надто мало, щоб заглядати за межі сьогодення, прораховувати майбутні умови реалізації їх рішень і передбачення прямих та побічних результатів. Якщо такий час все-таки знайдено, то політикам і державним управлінцям найчастіше бракує знань для розв’язання прогностичних завдань.

Разом з тим і наявність системи потрібних знань, напевно, ще не гарантує ефективності політичного та адміністративного прогнозування ризиків реалізації державної політики. Існує неоднозначний зв’язок компетентності в тій або іншій галузі зі здатністю до передбачення. Компетентність повинна поєднуватися з володінням спеціальними технологіями ризик-менеджменту.

Кардинальні зміни, які тягне за собою інформаційна революція в житті окремих суспільств та людства в цілому, потребують розроблення системи заходів попередження та/або пом’якшення наслідків соціальної турбулентності, які, хочемо ми того або ні, буде породжувати реалізація державної політики щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Як зазначав відомий американський футуролог Ф. Фукуяма, зрушення в бік інформаційного суспільства віталосся практично всіма, хто про нього писав або говорив. Всі зміни, які принесе розвиток інформаційного суспільства, розглядалися виключно як сприяючі процвітанню суспільства в цілому, а також благотворні для демократії та свободи особистості [163]. Саме в такому аспекті розглядаються й наслідки розбудови інформаційного суспільства в Україні у низці відповідних законодавчих та урядових документів, а також у більшості українських наукових досліджень. Відповідним чином ідея інформаційного суспільства і пропагується в українському соціумі.

Водночас навіть у країнах – піонерах розбудови інформаційного суспільства інформаційна революція потягнула за собою не лише позитивні наслідки. Ф. Фукуяма був одним із перших, хто звернув увагу і на низку негативних явищ, пов'язаних з переходом передових індустріальних країн від індустріального суспільства до інформаційного. Цей комплекс явищ він назвав “великим розривом”. До них належать ріст злочинності, падіння народжуваності та дестабілізація сімейних і родинних зв'язків, різке зменшення довіри до суспільних інституцій та державної влади, послаблення інтенсивності міжособистісного спілкування і стійкості стосунків між громадянами тощо.

Інший, не менш відомий американський футуролог Е. Тоффлер писав про феномен футурошоку в суспільствах, охоплених інформаційною хвилею цивілізаційного розвитку. Причиною “шоку від майбутнього” є настільки різке прискорення темпів суспільних змін під впливом впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, що адаптаційні можливості особистості, суспільства та соціальних структур виявляються недостатніми [151].

Таким чином, державне управління розвитком інформаційного суспільства повинно ґрунтуватися на усвідомленні того, що побічними наслідками дій, спрямованих на втілення зазначеного ідеалу, можуть бути деструктивні процеси у функціонуванні й розвитку соціуму в цілому, і це може проявлятися в кінцевому рахунку у зниженні економічної ефективності суспільства та його обороноздатності, посиленні соціальної напруженості й появі внутрішніх соціальних конфліктів, падінні суспільної моралі тощо.

У крайньому випадку для суспільств всіх часів існує ризик тимчасового погіршення не просто життєздатності суспільного організму, але й соціального колапсу. Згадане вище й становить той феномен,

який доцільно назвати соціетальними ризиками функціонування й розвитку суспільства взагалі та інноваційного державотворення, спрямованого на розбудову інформаційного суспільства, зокрема.

Під терміном “соціетальний” (від лат. *societas* – спільність) у сучасній соціології усталено розуміють відносини і процеси у найскладніших соціальних системах. Як зазначають О. А. Донченко та Ю. В. Романенко, “термін “соціетальний” вказує на феномени, які формуються і діють на рівні суспільства в цілому” [54]. Одним з таких феноменів є соціетальні ризики. Отже, виходячи з такого тлумачення терміна “соціетальний”, розмежуємо соціетальні, соціально-групові та соціально-індивідуальні ризики.

Соціетальні ризики будемо розглядати як поняття, що застосовуватиметься до рівня суспільства в цілому, а соціально-групові – до рівня малих, середніх та великих соціальних груп, які є підсистемами соціетальної системи.

Індивідуально-соціальними ризиками будемо вважати ті, по суті індивідуальні ризики громадян, які держава намагається попередити, нейтралізувати або пом’якшити шляхом вибору відповідної соціальної політики. Адже фактично під соціальним ризиком сьогодні прийнято розуміти ймовірні несприятливі події в житті окремих громадян, які породжуються об’єктивними соціально-значимими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах тощо.

Зазвичай до основних ознак соціального ризику належать ті негативні події в житті громадянина, які мають об’єктивний характер, наступають незалежно від його волі та закріплені у законодавстві як такі, що є підставою для призначення того або іншого виду соціального забезпечення. До числа визнаних державою і суспільством складових соціального ризику належать: хвороба; материнство й утримання дітей; інвалідність; старість; безробіття; втрата годувальника; трудове каліцтво або професійне захворювання; вагітність і пологи.

Крім цього, у сучасному суспільстві до цього списку необхідно також віднести: передчасну смерть, що обумовлює в цілому для суспільства зниження тривалості майбутнього життя; ризики, які пов’язані з девіантною поведінкою та які супроводжуються зниженням соціального статусу; різного роду надзвичайні ситуації природного, техногенного та військового характеру.

Сьогодні можна говорити про велику кількість соціальних ризиків, які відображають багатозначність цього терміна. Соціальні ризики у дещо ширшому розумінні наявні в більшості суспільних відносин; вони використовуються у різних сферах та напрямках наукових досліджень (політика, економіка, національна або інформаційна безпека, юриспруденція тощо). Однак, незважаючи на інтенсивний розвиток ризикології, до цього часу вченими не запропоновано єдиного загальноприйнятого визначення поняття соціального ризику.

У практиці сучасного державного управління поняття соціального ризику тлумачиться з огляду на право соціального забезпечення і базується на вузькому розумінні цієї групи ризиків як власне соціальних, тобто таких, які об'єктивно порушують життєдіяльність особи та пов'язані з соціально-економічними чинниками в державі. Правовим підґрунтям є визначення об'єктивних обставин, з настанням яких особа має право на соціальне забезпечення в тому спектрі випадків, де держава гарантує соціальний захист громадян від соціальних та професійних ризиків, пов'язаних із втратою заробітку, місця роботи, здоров'я тощо. При цьому система законодавчо окреслених соціальних ризиків не є сталою, вона динамічно змінюється залежно від розвитку держави та проголошених нею цінностей.

Сучасний перелік соціальних ризиків, які зумовлюють право особи на соціальне забезпечення, визнаний міжнародним співтовариством та закріплений у національному законодавстві і, насамперед, у Конституції України. Таким чином, соціальний ризик – це закріплена законодавством та визнана суспільством соціально-значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування або потребують додаткового матеріального забезпечення і не можуть самостійно її уникнути.

Як можна побачити з наведеного, той феномен, який зазвичай вважають соціальним ризиком, стосується більшою мірою окремої особи, ніж суспільства. Тому, на наш погляд, його було б доцільніше називати соціально-індивідуальним ризиком.

Соціетальний ризик, стосуючись суспільства в цілому, досить тісно пов'язаний з соціальним у викладеному вище розумінні. Дестабілізація суспільства, з одного боку, безперечно, розширює коло громадян, яким загрожує реалізація соціальних ризиків, а з іншого –

зменшує можливості і суспільства, і держави попереджувати та компенсувати соціальні ризики. Більш детально можна виокремити чинники, які детермінують появу соціетальних ризиків: ерозія цінностей або їх деструктивна деформація; аномія; зниження таких різновидів соціального капіталу довіри в суспільстві в цілому як втрата легітимності влади, погіршення іміджу суспільства серед інших суспільств; футурошоки; економічна поляризація; поява так званої цифрової нерівності.

Відомо, що управління як цілеспрямований вплив керуючої системи на керовану зазвичай проявляється у вигляді безлічі взаємопов'язаних між собою процесів підготовки, прийняття та організації виконання управлінських рішень, складових технології процесу управління.

Спрощену блок-схему процесу управління ризиком представлено на рис. 3.1.

Представлені на схемі етапи процесу управління ризиком можна поділити на дві складові (групи) – аналіз ризику і заходи щодо усунення та мінімізації ризику.

Аналіз ризику включає збір і обробку даних щодо аспектів ризику, якісний і кількісний його аналіз.

Заходи щодо усунення та мінімізації ризику включають вибір і обґрунтування гранично допустимих рівнів ризику, вибір методів зниження ризику, формування варіантів ризикового вкладення капіталу, оцінку їх оптимальності на основі зіставлення очікуваної віддачі та величини ризику, вибір найбільш ефективного варіанта.

Збір та обробка даних щодо аспектів ризику – один з найважливіших етапів процесу управління ризиком, оскільки процес управління в першу чергу передбачає отримання, переробку, передачу і практичне використання різного роду інформації. Отримана на цьому етапі інформація повинна бути достовірною, якісною, повноцінною і своєчасною.

Джерелом такої інформації можуть бути дані про досвід подібних проектів у минулому, думки експертів, різного роду аналітичні огляди в спеціальних періодичних виданнях, дані спеціалізованих компаній тощо.

Слід зазначити, що збір і обробка інформації є важливим етапом процесу управління незалежно від його конкретного змісту. Однак у процесі управління ризиком до повноти і якості інформації висува-

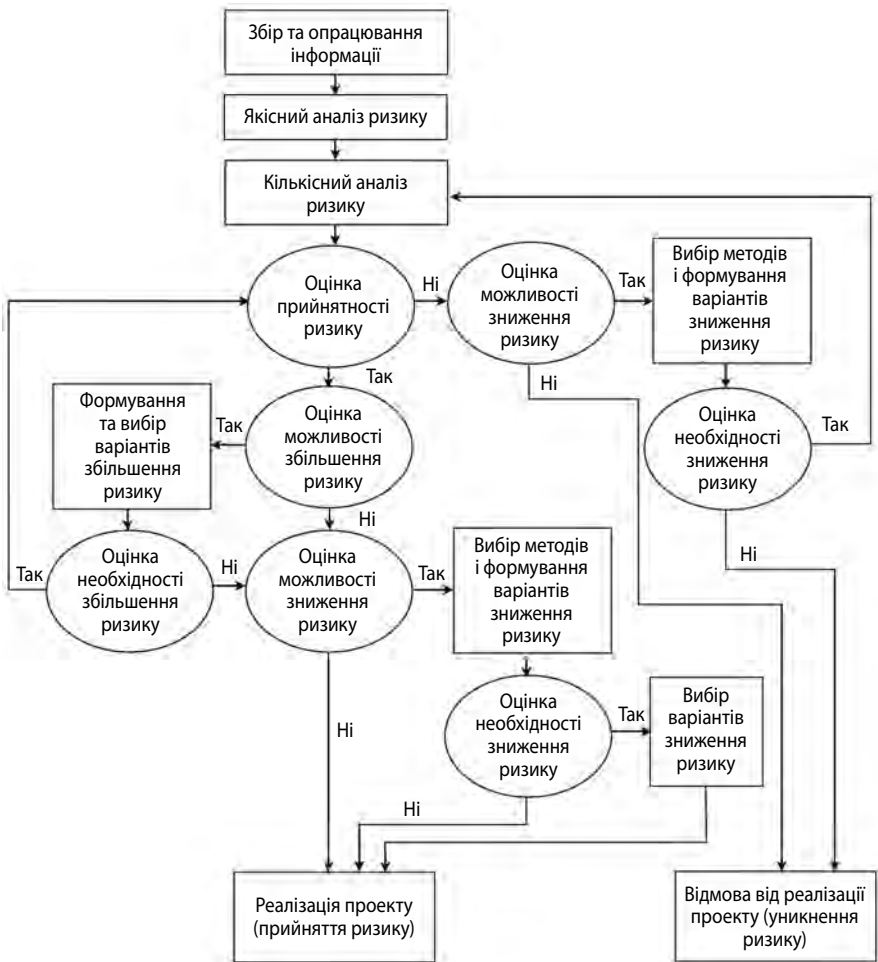

Рис. 3.1. Блок-схема управління ризиками

Складено авторами.

ються особливі вимоги. Це зумовлено тим, що відсутність повної інформації є одним з істотних факторів ризику і прийняття рішень в умовах неповної інформації слугує джерелом додаткових фінансових та інших витрат.

У такій ситуації інформаційне забезпечення процесу управління ризиком виступає не тільки джерелом даних для аналізу ризику, але й саме по собі є важливим засобом зниження рівня ризику.

Отже, у процесі збору та обробки інформації слід прагнути до отримання та використання найбільш повної та достовірної інформації. Однак варто пам'ятати, що отримання численних даних може дорого обійтися, зниження неточності інформації також вимагає додаткових витрат.

Необхідно враховувати і фактор часу – отримання повної та достовірної інформації вимагає значних витрат часу, а в більшості випадків рішення необхідно приймати в обмежені терміни.

Таким чином, в процесі збору та обробки інформації щодо аспектів ризику слід намагатися досягнути оптимального співвідношення між повнотою і якістю інформації, з одного боку, і вартістю її отримання – з іншого. Інакше кажучи, необхідно прагнути до досягнення економічно оптимальної інформації. У ряді випадків економічно доцільніше працювати з неповною інформацією, ніж збирати практично повну, але вкрай дорого інформацію, що вимагає до того ж неприпустимих витрат часу.

На рис. 3.1 для спрощення блок-схеми збір та оброблення інформації щодо аспектів ризику представлені як перший етап. Насправді ця робота здійснюється протягом усього процесу прийняття рішення. Впродовж переходу від одного етапу до іншого за необхідності може виникати потреба в додатковій інформації, здійснюватиметься її збір і оброблення. Крім того, результати виконаних робіт попередніх етапів слугують вихідною інформацією, необхідною для реалізації подальших етапів.

Особливо важливу роль відіграє інформація в процесі якісного та кількісного аналізу ризику. Якісний аналіз передбачає виявлення джерел і причин ризику; етапів і робіт, при виконанні яких виникає ризик, тобто встановлення потенційних зон ризику; ідентифікацію (встановлення) всіх можливих ризиків; виявлення практичних зисків і можливих негативних наслідків, які можуть настати під час реалізації рішення, яке містить ризик.

Особливого значення набувають виявлення і ідентифікація всіх можливих ризиків. Для обґрунтованого прийняття рішень необхідно знати, з ризиком якого виду і типу доведеться мати справу. Від “непередбачуваного”, але виявленого ризику можна застрахуватися (аж до відмови від проекту), а від невиявленого ризику застрахуватися неможливо.

У результаті проведення аналізу ризику виходить картина можливих ризикових подій, вірогідності їх настання і наслідків. Після порівняння отриманих значень ризиків з гранично допустимими виробляється стратегія управління ризиком, а на її основі – заходи щодо запобігання та зменшення ризику.

Заходи щодо усунення та мінімізації ризику включають такі етапи:

- оцінка прийнятності отриманого рівня ризику;
- оцінка можливості зниження ризику або його збільшення (у разі, коли отримані значення ризику значно нижче допустимого, а збільшення ступеня ризику забезпечить підвищення очікуваної віддачі);
- вибір методів зниження (збільшення) ризиків;
- формування варіантів зниження (збільшення) ризиків;
- оцінка доцільності та вибір варіантів зниження (збільшення) ризиків.

Після вибору певного набору заходів щодо усунення та мінімізації ризику слід прийняти рішення про ступінь достатності вибраних заходів. У разі достатності – здійснюється реалізація проекту (прийняття частини ризику, що залишилася), в іншому випадку доцільно відмовитися від реалізації проекту (уникнути ризику).

Як зазначалося вище, на сьогодні відсутні науково-обґрунтовані рекомендації щодо визначення “прийнятності” того чи іншого рівня ризику в конкретній ситуації.

Разом з тим під час вироблення стратегії поведінки і в процесі прийняття конкретного рішення доцільно розрізняти та виділяти певні області (зони ризику) залежно від рівня можливих (очікуваних) втрат.

Спробою заповнити зазначені недоліки і доповнити отримані оцінки рівня ризику додатковою інформацією в процесі прийняття управлінських рішень є розроблення і використання різноманітних так званих шкал ризику, що дають змогу класифікувати поведінку осіб, які йдуть на ризик.

Як і щодо більшості інших питань, у науковій літературі немає єдиного підходу стосовно формулювання і критеріїв оцінки шкали ризику.

Різноманіття показників, за допомогою яких здійснюється кількісна оцінка ризику, породжує і різноманіття шкал ризику, що є свого роду рекомендаціями прийнятності того чи іншого рівня ризику.

Так, на підставі узагальнення результатів досліджень багатьох авторів з проблем кількісної оцінки економічного ризику наведено емпіричну шкалу ризику, яку рекомендовано застосовувати як кількісну оцінку ризику ймовірності настання ризикової події (табл. 3.1) [89].

Таблиця 3.1

Емпірична шкала кількісної оцінки ризику

Ймовірність небажаного результату (розмір ризику)	Градація ризику
0,0-0,1	Мінімальний
0,1-0,3	Малий
0,3-0,4	Середній
0,4-0,6	Високий
0,6-0,8	Максимальний
0,8-1,0	Критичний

Джерело: Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, А. Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1998.

Прийняття рішень з великим рівнем ризику залежить від схильності до ризику осіб, які приймають рішення.

Існують такі основні методи оцінки економічного ризику:

- статистичний метод;
- метод експертних оцінок;
- метод побудови дерева рішень;
- метод аналогій;
- комбінований метод.

Статистичний метод грає першорядну роль в оцінках економічного ризику. Він являє собою кількісні оцінки економічного ризику за допомогою методів математичної статистики. Головними інструментами цього методу оцінки ризику є: відносна частота, ймовірність,

середнє значення, дисперсія, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації. Суть статистичного методу полягає в тому, що вивчається статистика прибутків і втрат, які мають місце на даному чи аналогічному виробництві, встановлюється величина і частота отримання деякого економічного результату і складається найбільш ймовірний прогноз на майбутнє.

Статистичний метод кількісної оцінки ризику вимагає наявності значної кількості даних, які не завжди є в розпорядженні. Збір та оброблення даних можуть у деяких випадках обійтися дуже дорого. Тому часто при нестачі інформації доводиться вдаватися до інших методів.

Якщо відомі всі дії, які треба здійснити при прийнятті рішень, то можна користуватися деревом рішень. Суть його полягає в тому, що графічно будують всі варіанти рішень, тобто дерево рішень. По гілках дерева співвідносять суб'єктивні та об'єктивні оцінки можливих подій. При цьому враховують ймовірності можливих результатів.

При використанні аналогів застосовуються бази даних про ризик аналогічних проектів або угод, дослідницьких робіт проектно-дослідницьких установ. Отримані дані обробляються для виявлення залежностей у закінчених проектах з метою врахування можливих ризиків під час реалізації свого проекту або угоди.

На практиці можна застосувати і комбінований метод, тобто використовувати статистичний метод, метод експертних оцінок і метод аналогій.

Водночас, як вже зазначалося, статистичний метод оцінки економічного ризику є найчастіше застосовуваним в практичній діяльності. Разом з тим існують ситуації, коли з різних причин, значною мірою у зв'язку з відсутністю достовірної інформації, використання статистичного методу є неможливим. У таких випадках широко застосовуються методи, які використовують результати досвіду та інтуїцію, тобто евристичні методи, або методи експертних оцінок.

Експертний метод застосовується, як правило, за відсутності статистичних даних. Для вибору того чи іншого економічного проекту здійснюється оброблення думок досвідчених фахівців-експертів. Бажано, щоб експерти супроводжували свої оцінки даними про ймовірність виникнення різних величин втрат.

Кожному експерту, який працює окремо, надається перелік можливих ризиків і пропонується оцінити ймовірність їх настання за певною системою оцінок, наприклад:

0 – несуттєвий ризик;

25 – ризикова ситуація найімовірніше не настане;

50 – про можливість ризиковій ситуації нічого певного сказати не можна;

75 – ризикова ситуація найімовірніше настане;

100 – ризикова ситуація настане напевно.

Щоб не допустити суперечності в оцінках експертів, різниця між оцінками для різних експертів з будь-якого виду ризиків не повинна перевищувати 50. Щоб уникнути домінування думки лідера і прийняти групове рішення, оцінки проводяться анонімно. Після оброблення інформації результат повідомляють кожному експерту і, не інформуючи, кому належать оцінки, експертизу повторюють.

Особливістю евристичних методів і моделей є відсутність суворих математичних доказів оптимальності одержуваних рішень. Загальною спрямованістю цих процедур є використання людини як “вимірювального приладу” для отримання кількісних оцінок процесів і суджень, які через неповноту і невірогідність наявної інформації не піддаються безпосередньому виміру.

Прикладами традиційних евристичних процедур є різні експертизи, консилиуми, наради тощо, в результаті яких здійснюються експертні оцінки стану об'єкта дослідження. Метод експертних оцінок знаходить достатньо широке застосування в різних областях діяльності, і на підставі його результатів реалізуються серйозні і дорогі заходи. Однією зі сфер його застосування є якісний аналіз і кількісна оцінка економічного ризику.

Розглянемо коротко характеристики експертних процедур. У практичній діяльності застосовуються як індивідуальні, так і групові (колективні) експертні оцінки (опитування). Основними цілями використання індивідуальних експертних оцінок є прогнозування розвитку подій і явищ у майбутньому, а також оцінка їх у сьогоденні. Використання їх під час аналізу та оцінки ризику доцільно для:

- виявлення джерел і причин ризику, встановлення всіх можливих ризиків, оцінки ймовірності настання ризикових подій, призначення коефіцієнтів відносної важливості (значення наслідку) та ранжування ризиків, виявлення шляхів зниження ризику та ін.;
- аналізу та узагальнення результатів експертиз, представлених іншими експертами;

- складання сценаріїв дій;
- видача висновків щодо роботи інших фахівців та організацій (рецензії, відгуки, експертизи тощо).

Перевагою індивідуальної експертизи є оперативність отримання інформації для прийняття рішень і відносно невеликі витрати. Як недолік слід виділити високий рівень суб'єктивності і, як наслідок, відсутність упевненості в достовірності отриманих оцінок. Зазначений недолік покликаний усунути або послабити колективні експертні оцінки.

Процесу групового обговорення в порівнянні з індивідуальними оцінками притаманні деякі відмінні особливості: колективні оцінки, як правило, є менш суб'єктивними і рішення, прийняті на їх основі, пов'язані з більшою ймовірністю здійснення.

Використання групових експертних процедур дає змогу припустити, що при вирішенні проблем в умовах невизначеності думка групи експертів є надійнішою, ніж думка окремого експерта, тобто що дві групи однаково компетентних експертів з більшою ймовірністю дадуть аналогічні відповіді, ніж два експерти. Передбачається також, що сукупність індивідуальних відповідей експертів повинна включати істинну відповідь.

Можна виокремити такі типи експертних процедур:

- відкрите обговорення поставлених питань з наступним відкритим чи закритим голосуванням;
- вільне висловлювання без обговорення і голосування;
- закрите обговорення з наступним закритим голосуванням чи заповненням анкет експертного опитування.

Досвід показав, що традиційні методи обговорення питань, які поставлені перед групою експертів, що відносяться до першого типу експертних опитувань, не завжди забезпечують ефективне досягнення мети – достовірність отриманих оцінок.

Ці методи страждають рядом недоліків, таких як вплив авторитетних і наполегливих учасників на судження інших і небажання учасників обговорення відмовлятися від поглядів, раніше висловлених привселюдно.

Отже, на практиці при підготовці рішень з широкого кола питань (у тому числі з проблем аналізу та оцінки ризику) все більшого поширення набувають другий і третій типи групових експертних оцінок.

Другий тип групових експертних оцінок передбачає відсутність будь-якого виду критики, що перешкоджає формулюванню ідей,

вільну їх інтерпретацію у рамках поставленої проблеми. Такий метод обговорення отримав назву методу колективної генерації ідей (згідно з американською термінологією метод “мозкового штурму”). Він спрямований на отримання великої кількості ідей, в тому числі й від осіб, які, володіючи досить високим ступенем ерудиції, звичайно утримуються від висловлювань. Процес висунення ідей протікає в певному сенсі лавиноподібно: висловлювана одним із членів групи ідея породжує творчу реакцію в інших.

Дослідження ефективності методу колективної генерації ідей показало, що групове мислення виробляє на 70 % більше цінних нових ідей, ніж сума індивідуальних мислень. За допомогою цього методу можна успішно вирішувати ряд завдань управління ризиком:

- виявлення джерел і причин ризику, встановлення всіх можливих ризиків;
- вибір напрямів і шляхів зниження ризику;
- формування повного набору і якісна оцінка варіантів, що використовують різні способи зниження ризику або їх комбінацію та ін.

До числа найважливіших недоліків методу колективної генерації ідей належить значний рівень інформаційного шуму, створюваного тривіальними ідеями, спонтанний і стихійний характер генерації ідей.

Під час використання результатів групових експертних процедур, здійснюваних за допомогою відкритого обговорення поставлених проблем, слід враховувати таке явище, як зсув ризику. Феномен зсуву ризику означає, що після проведення відкритої групової дискусії зростає рівень ризикованості рішень, які приймаються.

Існує ряд гіпотез, що пояснюють це явище, – дифузія відповідальності, ознайомлення, лідерство, зміна корисності, гіпотеза ризику як цінності тощо. Нині найбільш поширеним поясненням зсуву ризику є використання гіпотези ризику як цінності. Вона виходить з ідеї, згідно з якою люди цінують ризик, і в груповій ситуації багато з них, в тому числі і так звані обережні індивіди, прагнуть підвищити свій статус у групі. Тому в умовах групової дискусії вони змінюють свої оцінки в бік більшого ризику з метою створення про себе уявлення як про людей рішучих, що здатні та вмють ризикувати. Отже, ця гіпотеза виходить з того, що співробітники прагнуть ризикувати не менше, ніж інші члени колективу. Якщо у конкретного члена групи рівень надання переваги ризику виявляється значно нижчим за

середній для групи, то це може викликати у нього занепокоєння і побоювання з приводу того, як до цього поставиться група.

Третій тип групових експертних оцінок – закриті обговорення поставлених проблем дає можливість значною мірою усунути зазначені недоліки першого і другого типів експертних процедур.

Прикладом експертних процедур третього типу може бути метод Дельфі – за іменем дельфійських оракулів.

У методі Дельфі зроблено спробу удосконалити груповий підхід до вирішення завдань прогнозу чи оцінки шляхом взаємної критики суб'єктивних поглядів, висловлюваних окремими фахівцями, без безпосередніх контактів між ними і при збереженні анонімності думок чи аргументації на захист цих думок. Це дає змогу виключити вплив авторитетних і наполегливих учасників на судження інших, а також зменшити або виключити явище зсуву ризику.

Метод Дельфі передбачає проведення експертного опитування в кілька турів. Під час кожного туру експерти повідомляють свою думку і дають оцінку досліджуваним явищам. Під час оброблення інформації, отриманої від експертів, всі оцінки розташовують у порядку їх зниження $N_1 \dots N_m$, потім визначають медіану (M) і кватилі (Q_1, Q_2), які розбивають всі оцінки на чотири інтервали, як показано на рис. 3.2.

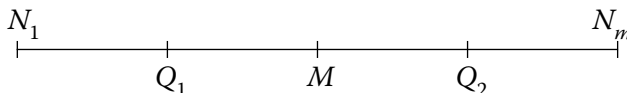

Рис. 3.2. Межі значень оцінок експертів

Складено авторами.

Експертів, чії оцінки потрапляють у крайні інтервали (чи не лежать всередині діапазону $Q_1 - Q_2$), просять обґрунтувати свою думку з приводу призначення ними оцінок. З їх обґрунтуванням та висновками, не зазначаючи тих, від кого вони отримані, знайомлять інших експертів.

Подібна процедура дає можливість фахівцям змінювати в разі потреби свою оцінку, беручи в розрахунок обставини, які вони могли випадково упустити або якими знехтували в першому турі опитування. Завдяки цьому результати другого і наступних турів опитування дають, як правило, менший розкид оцінок.

Після отримання оцінок другого туру знову розраховуються медіана і квартилі. Цей процес продовжується доти, поки просування в напрямку підвищення збігу точок зору не стає незначним. Після цього фіксуються розбіжні точки зору.

Метод Дельфі найбільш доцільний при кількісному оцінюванні окремих ризиків і всього проекту в цілому – визначення ймовірності настання ризикових подій, оцінці величини втрат, ймовірності потрапляння втрат у певний інтервал і т. п.

Враховуючи те, що метод експертних оцінок є дуже умовним, деякі фахівці ставляться до нього з недовірою, вважаючи, що немає гарантії того, що отримані оцінки достовірні. Фактично, точно оцінити достовірність отриманих результатів не можна. Разом з тим способи визначення вірогідності експертних оцінок, які існують, засновані на припущенні, що у випадку погодженості дій експертів достовірність оцінок гарантується.

Насправді це не завжди так, і можна навести приклади, коли окремі експерти, не згодні з думкою більшості, давали правильні оцінки. Однак, як показала практика використання експертних оцінок, в переважній більшості випадків при узгодженості думок експертів їхні оцінки виявлялися правильними.

Слід зазначити, що під час вироблення оцінок експертним шляхом крім похибки, внесеної недовікою інформації про досліджуваний об'єкт, можлива і похибка зовсім іншого роду, зумовлена зацікавленістю експертів у результатах експертизи, що обов'язково позначиться на їхній достовірності. Наявність такого роду похибок може значно спотворювати оцінки.

Усунення зазначених недоліків досягається використанням відповідних методів, і в першу чергу за допомогою правильної організації експертної процедури, починаючи від підбору експертів до оброблення їхніх думок.

Характерними особливостями методів експертних оцінок і моделей їх реалізації як інструменту наукового вирішення складних неформалізованих проблем є, по-перше, науково-обґрунтована організація всіх етапів експертизи, що забезпечує ефективність роботи на кожному з етапів, і, по-друге, застосування кількісних методів як під час організації експертизи, так і при оцінці поглядів експертів на основі формального групового оброблення результатів їхніх думок.

Загальна схема експертних опитувань включає такі основні етапи:

- підбір експертів і формування експертних груп;
- формування питань і складання анкет;
- робота з експертами;
- формування правил визначення сумарних оцінок на основі оцінок окремих експертів;
- аналіз і оброблення експертних оцінок.

Перш ніж приступити до розгляду змісту окремих етапів експертної процедури, необхідно зробити одне зауваження. Проблема експертних оцінок має самостійне теоретичне і прикладне значення і виходить далеко за межі проблем економічного ризику. Для її вирішення використовуються спеціальні економіко-математичні методи і методи системного аналізу.

Підбір експертів та формування експертних груп. На цьому етапі, виходячи з цілей експертного опитування, вирішуються питання щодо структури експертної групи, кількості експертів та їх індивідуальних якостей, тобто визначаються вимоги до спеціалізації та кваліфікації експертів, необхідне число експертів кожної спеціалізації та загальна їх кількість у групі.

Оцінки чисельності групи експертів виробляються на основі таких міркувань.

Чисельність групи не повинна бути малою, оскільки в цьому випадку буде втрачено сенс формування експертних оцінок, визначених групою фахівців. Крім того, на групові експертні оцінки значною мірою впливала б оцінка кожного експерта.

При збільшенні групи експертів хоча і усуваються ці недоліки, але з'являється небезпека виникнення нових. Так, за умов дуже великої кількості експертів оцінка кожного з них окремо майже не впливає на групову оцінку. При цьому зростання чисельності експертної групи далеко не завжди тягне за собою підвищення достовірності оцінок. Часто розширення групи експертів можливе лише за рахунок мало-кваліфікованих фахівців, що, своєю чергою, може призвести до зниження достовірності групових оцінок. Одночасно із зростанням числа експертів збільшуються труднощі, пов'язані з координацією роботи групи та обробленням результатів опитування.

Методи, які застосовуються [15], дають змогу вибрати оптимальну в кожному конкретному випадку чисельність групи та її структуру – кількість експертів необхідної спеціалізації та кваліфікації.

Під час підбору експертів має бути враховано обмеження, що стосуються відповідності цілей експертів цілям експертного опитування. Тобто необхідно встановити, чи існує в роботі окремих експертів тенденція необ'єктивно оцінювати представлені події. Для цього бажано виявити можливі потенційні цілі експертів, які можуть суперечити цілям отримання об'єктивних результатів.

Аналізуючи попередню діяльність експертів, необхідно з'ясувати наявність причин, які зумовлюють прагнення завищувати або занижувати оцінки так, аби вплинути на групові у бажаному для себе або для інших осіб напрямку.

Формування питань і складання анкет. Правила опитування експертів містять ряд положень, виконання яких є обов'язковим для всіх. Ці правила повинні забезпечувати дотримання умов, що сприяють формуванню експертами об'єктивної думки. До числа таких умов входять:

- незалежність формування експертами власної думки про оцінювані події;
- зручність роботи з анкетами (питання формулюються в загальноприйнятних термінах і повинні виключати усяку змістову неоднозначність та ін.);
- логічна відповідність питань структурі об'єкта опитування;
- прийнятний час, який можна витратити на відповіді на запитання анкети, зручний час отримання питань і надання відповідей;
- збереження анонімності відповідей для членів експертної групи;
- надання експертам необхідної інформації.

Для забезпечення виконання цих умов повинні бути розроблені правила проведення опитування та організації роботи експертної групи.

Робота з експертами. Залежно від характеру досліджуваного об'єкта, від ступеня його формалізації та можливості залучення необхідних експертів порядок роботи з ними може бути різним, але в основному він містить три стадії.

На першій стадії експерти залучаються в індивідуальному порядку з метою уточнення моделі об'єкта, її параметрів і показників, що підлягають експертній оцінці; уточнення формулювання питань та термінології в анкетах; узгодження доцільності тієї чи іншої форми представлення таблиць експертних оцінок; уточнення групи експертів.

На другій стадії експертам направляються анкети з пояснювальним листом, в якому описуються мета роботи, структура та порядок побудови таблиць з прикладами.

Якщо є можливість зібрати експертів разом, то цілі й завдання анкетування, а також всі питання, пов'язані з анкетуванням, можуть бути викладені усно. Обов'язкова умова такої форми експертного опитування – подальше самостійне заповнення анкет при дотриманні правил анкетування.

Третя стадія роботи з експертами здійснюється після отримання результатів опитування, в процесі обробки та аналізу отриманих результатів.

На цій стадії від експертів у формі консультації зазвичай отримують всю необхідну інформацію, яка потрібна для уточнення даних і їх остаточного аналізу.

Формування правил визначення сумарних оцінок на основі оцінок окремих експертів.

Рациональне використання інформації, яка одержується від експертів, можливе за умови перетворення її у форму, зручну для подальшого аналізу, спрямованого на підготовку і прийняття рішень.

Існує кілька способів використання групи експертів. Один з них (метод узгодження оцінок) полягає в тому, що кожен експерт дає оцінку незалежно від інших, а потім за допомогою певних прийомів ці оцінки об'єднуються в одну узагальнену (узгоджену).

Наприклад, у методі Дельфі як узагальнена думка приймається медіана оцінок останнього туру опитування експертів.

Можна розрахувати і середньозважене значення ймовірності, якщо спробувати врахувати вагу (компетентність) самого експерта, яка визначається на основі попередньої діяльності (кількість вірних відповідей до загальної кількості) або на основі інших методів – самооцінка експертом своїх знань у галузі заданих питань, кваліфікація, посада, вчене звання і т. д.

Існують різні прийоми оцінки компетентності експерта, вибір яких визначається як характером розв'язуваної задачі, так і можливостями проведення конкретного експертного опитування.

Залежно від специфіки експертного опитування, об'єкта дослідження і методики оброблення експертних даних, яка використовується, оцінки, що даються експертами, можуть мати різну шкалу вимірювання: від 0 до 1, від 0 до 10, від 0 до 100. Так, у відомій методиці

журналу “Euromoney” для оцінки ризику країни використовують шкалу від 0 до 100 балів. Разом з тим принципової різниці в шкалах вимірювання немає, вибір тієї чи іншої з них багато в чому визначається дослідником, що формує експертне опитування. Прийнята шкала вимірювання може деякою мірою вплинути на вибір методів аналізу та оброблення думок експертів.

Аналіз і оброблення експертних оцінок. Під час проведення аналізу зібраних експертних даних відповідно до цілей дослідження і прийнятих моделей необхідно представити інформацію, отриману від експертів, у вигляді, зручному для прийняття рішень (впорядкувати об'єкти – варіанти, показники, фактори і т. п.), а також визначити узгодженість дій експертів і достовірність експертних оцінок.

Так, виявлені в процесі якісного аналізу ризику необхідно представити в порядку їх важливості (ступеня їх можливого впливу на рівень втрат) або варіанти зниження ризику – у порядку надання їм переваги і т. п.

Існує ряд методів впорядкування, кожен з яких має свої переваги і недоліки, а також галузь ефективного застосування. Найбільш поширеними з них є: ранжування, безпосередня оцінка, послідовне порівняння, парне порівняння.

Важливим моментом експертних процедур є оцінка узгодженості дій експертів та достовірності експертних оцінок.

Як зазначалося, існуючі способи визначення вірогідності експертних оцінок засновані на припущенні, що у випадку погодженості дій експертів вірогідність оцінок гарантується.

Найчастіше для цих цілей використовують коефіцієнт конкордації (згоди), величина якого дає змогу судити про ступінь узгодженості думок експертів і, як наслідок, достовірність їх оцінок.

Коефіцієнт конкордації визначається з виразу:

$$W = \sigma_{\Phi}^2 / \sigma_{\max}^2$$

де σ_{Φ}^2 – фактична дисперсія сумарних (впорядкованих) оцінок, даних експертами; σ_{\max}^2 – дисперсія сумарних (впорядкованих) оцінок у випадку, коли думки експертів повністю збігаються.

Величина коефіцієнта конкордації може змінюватися в межах від 0 до 1. При $W = 0$ узгодженості немає, тобто зв'язок між оцінками різних експертів відсутній. При $W = 1$ узгодженість думок експертів повна.

Для прийняття рішення про використання отриманих від експертів оцінок необхідно, аби коефіцієнт конкордації був більшим за задане (нормативне) значення W_n ($W > W_n$).

Можна прийняти $W_n = 0,5$. Вважається, що при $W > 0,5$ дії експертів більш узгоджені, ніж неузгоджені. Визначення коефіцієнта конкордації розглянемо на спрощеному прикладі. Нехай у процесі якісного аналізу виявлено п'ять видів ризику, яким може піддаватися проект у процесі його реалізації. Перед експертами стоїть завдання проранжувати ці ризики (представити в порядку їх важливості) за ступенем можливого їх впливу на рівень втрат. Результати оцінок цих ризиків чотирма експертами представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Експертна оцінка ризиків

Експерти	Ризики				
	1	2	3	4	5
1	2	1	5	3	4
2	3	2	4	1	5
3	1	2	4	3	5
4	2	1	3	4	5
Загальний ранг важливості	8	6	16	11	19

Складено авторами.

За умови повної узгодженості думок експертів кожен з них першому виду ризику дав 2 бали, другому – 1, третьому – 4, четвертому – 3, п'ятому – 5. У цьому випадку сумарний ранг важливості ризиків склав би відповідно 8, 4, 16, 12 і 20 балів.

Відомо, що середнє значення сумарної оцінки для m об'єктів, які призначаються n експертами, складає $\frac{1}{2}n(m+1)$, і в розглянутому прикладі середнє значення становить 12.

Тоді

$$\sigma_{\Phi}^2 = (8 - 12)^2 + (6 - 12)^2 + (16 - 12)^2 + (11 - 12)^2 + (19 - 12)^2 = 118;$$

$$\sigma_{\max}^2 = (8 - 12)^2 + (4 - 12)^2 + (16 - 12)^2 + (12 - 12)^2 + (20 - 12)^2 = 160;$$

$$W = \frac{118}{160} = 0,7375.$$

Таким чином, думки експертів можна вважати достатньою мірою узгодженими.

У загальному випадку коефіцієнт конкордації визначається з виразу

$$W = \frac{\sigma_{\phi}^2}{\sigma_{\max}^2} = \frac{\sum_{i=1}^m \left\{ \sum_{j=1}^n a_{ij} - \frac{1}{2} n(m+1) \right\}^2}{\frac{1}{12} n^2 m (m^2 - 1)} = \frac{\sum_{i=1}^m \left\{ a_i - \frac{1}{2} n(m+1) \right\}^2}{\frac{1}{12} n^2 m (m^2 - 1)},$$

де a_{ij} – оцінка, що привласнюється об'єкту експертом; a_i – сумарна оцінка, отримана об'єктом; m – кількість об'єктів, які оцінюються; n – кількість експертів.

Використовуються також критерії, які дозволяють оцінити ймовірність того, що узгодженість експертів не стала результатом випадкових варіацій їхніх думок.

Якщо відповідно до прийнятих критеріїв думки експертів можна вважати узгодженими, то дані ними оцінки приймаються і використовуються в процесі підготовки та реалізації управлінських рішень.

Якщо отримані оцінки не можна вважати достовірними, слід повторити опитування знову. Якщо і це не дає бажаних результатів, необхідно уточнити вихідні дані і (або) змінити склад групи експертів.

3.2. МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНОГО СТРИМУВАННЯ НА МІКРО- ТА МАКРОРІВНЯХ

Визначення поняття “відмивання нелегальних доходів” у термінах мікроекономічного аналізу полягає в тому, що вказане явище є специфічним етапом діяльності злочинця в умовах ризику виявлення та санкціонування, що полягає у створенні фіктивних ознак легальності джерела його доходів з метою досягнення задовільного рівня очікуваної корисності їхнього використання. Іншими словами, відмивання нелегальних доходів стає необхідним кожного разу, коли певний фінансовий потік купівельної спроможності є потенційним (з огляду на те, що він не може бути використаним напряму для споживання, заощадження чи інвестування, оскільки отриманий нелегально) і потребує трансформації в реальну купівельну спроможність.

Моделювання поведінки злочинця, який стоїть перед вибором щодо доцільності чи недоцільності проведення операцій із відмивання нелегальних доходів, здійснимо, використовуючи як базову модель Гері Стенлі Беккера:

$$EU = (1 - p)U(Y) + pU(Y - f) = U(Y - pf),$$

де EU – очікувана корисність (expected utility) від скоєного злочину; p – ймовірність засудження правопорушника; Y – дохід від злочину; U – функція корисності (utility) злочинця; f – величина втрат від покарання за злочин.

У моделі Г. Беккера передбачається, що потенційний злочинець має лише дві альтернативи: або він вибирає злочинну кар'єру (коли $EU > 0$), або він залишається законослухняним громадянином (коли $EU < 0$).

Виходячи з неоінституціональних передумов щодо обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки нелегального підприємця, можна стверджувати, що вибір ним альтернативи щодо того вдаватися чи не вдаватися до відмивання нагромаджених нелегальних доходів, залежатиме зокнайменше від чотирьох специфічних змінних: ймовірності бути інкримінованим; середньої дохідності відмитих коштів; вартості послуг із відмивання нелегальних доходів; розміру санкцій, які будуть застосовані у випадку інкримінації нелегальної діяльності.

Вказаний аналіз поведінки злочинця у термінах раціонального підходу не може вважатися вичерпним. У реальному житті не можна виключати ймовірності того, що злочинець керуватиметься швидше певними ситуативними аргументами, неформальними правилами гри, ніж раціональним розрахунком вигід і втрат.

Важлива роль, яку відіграє відмивання нелегальних доходів у зростанні дохідності організованої злочинності, дає змогу стверджувати, що вказана діяльність є центральним орієнтиром для неї.

Фактично, відмивання нелегальних доходів дає його суб'єктові такі вигоди:

- економічну цінність (у прямому розумінні), яка пов'язана із мінімізацією очікуваних втрат від ймовірної інкримінації шляхом перетворення у реальну купівельну спроможність ліквідності нелегального походження;
- можливість збільшення частки легального ринку, у яку проникає злочинець через успішну фазу інвестування;

– збільшення міри, до якої злочинці замасковуються в легальній економічній системі.

Дослідження альтернатив у виборі, що постають перед суб'єктами злочинної діяльності, передбачає вирішення питання про необхідність і обсяг відмивання нелегальних доходів.

Припустимо, що певний суб'єкт отримує в результаті незаконної діяльності нелегальний дохід, який вимірюється величиною W . Вказаний нелегальний дохід не може бути використаний негайно, оскільки таке негайне його використання збільшує ймовірність розкриття (виявлення) первинного нелегального діяння, внаслідок якого був одержаний цей дохід. Відразу зазначимо, що це припущення виглядає дуже радикальним, насправді ж, ми можемо також припустити, що деякі видатки злочинець може здійснити за рахунок акумульованих ним нелегальних доходів без жодного ризику, інші видатки – із незначним рівнем ризику, решта видатків – із дуже високим рівнем ризику (ймовірністю інкримінації). У будь-якому випадку чиста ліквідність, на відміну від “брудних” фінансових ресурсів, дозволяє із максимальним рівнем свободи здійснювати розміщення наявних у розпорядженні злочинця відмитих доходів, зважаючи на мінімальний ризик виявлення справжнього (нелегального) джерела їхнього походження. Загалом кажучи, не всі нелегальні доходи необхідно обов'язково відмивати, разом з тим для злочинця чиста ліквідність має більшу корисність з огляду на вищу її потенційну дохідність. Таким чином, нелегальний дохід W відображає лише потенційну купівельну спроможність – без легалізації (відмивання) цей дохід має меншу корисність. Тому для кожної гривні нелегального доходу злочинець має прийняти рішення – відмивати її чи ні, пам'ятаючи при цьому, що “брудна” гривня має меншу корисність, ніж легалізована (відмита).

З урахуванням зазначеного, заради спрощення розуміння, ми можемо також припустити, що математичне сподівання очікуваної корисності нелегальних доходів у разі їх безпосереднього використання буде нульовим, або й від'ємним. Вказане припущення пояснюється максимальною невизначеністю щодо ймовірності виявлення нелегальності джерел походження доходів. У цьому випадку йдеться про ймовірність виявлення чи невиявлення нелегального джерела походження доходів у співвідношенні 50×50. Більше того, ми маємо всі підстави припустити, що нелегальний дохід може

мати навіть негативну очікувану корисність, з огляду на можливість повної його втрати у випадку інкримінації та накладення додаткових санкцій на злочинця у вигляді позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна (не тільки того, яке здобуте внаслідок злочину, вчиненого на даному етапі, але й того, щодо якого у правоохоронних органів існують підстави вважати, що воно також здобуте нелегальним шляхом на більш ранніх етапах діяльності).

Позначивши через U функцію корисності нелегальних доходів та виходячи з припущення, що очікувана корисність невідмитого нелегального доходу дорівнює нулю, отримуємо:

$$U(W) = 0.$$

У випадку, коли вартість послуг із відмивання нелегальних доходів буде безкоштовною, обсяг злочинних доходів, який злочинець прагне відмити (позначимо його літерою Y), становитиме:

$$Y = W.$$

Однак відмивання нелегальних доходів саме по собі є нелегальною фінансово-економічною діяльністю. Беручи до уваги зазначене, необхідно ввести певну величину санкцій (T) та врахувати ймовірність настання випадку, за якого нелегальна діяльність, яка передувє відмиванню, або нелегальна діяльність, пов'язана із відмиванням доходів, буде виявлена (позначимо дану ймовірність літерою " p "). Дилема для злочинця полягає в такому: якщо він матиме вдало відмитий нелегальний дохід, то отримає максимальну вигоду від чистої ліквідності на стадіях її споживання, заощадження чи інвестування за мінусом вартості послуг, пов'язаних із відмиванням нелегальних доходів. У випадку, коли події розвиватимуться не так (нелегальна діяльність, яка передувє відмиванню, саме відмивання або ж і предикатне нелегальне діяння і відмивання одночасно будуть виявлені), він не тільки втратить кошти, які заплатив за відмивання, але й буде покараний (санкціонований) згідно з нормами кримінального законодавства.

Виходячи із наведених припущень можна сформулювати гіпотезу, пов'язану із визначенням величини вигоди (позначимо її літерою B), яку одержує злочинець, володіючи відмитими доходами, з урахуванням наявних витрат (позначимо їх літерою " C ") – вартості операцій із

відмивання доходів, а також ймовірних втрат (санкцій – T), які можуть бути понесені у випадках, окреслених вище.

Той факт, що відмита нелегальна ліквідність (Y) буде мати позитивну очікувану дохідність, може бути формалізований з урахуванням того, що величина вигоди (B) є відображенням цієї очікуваної дохідності:

$$B = (1 + r)Y = mY.$$

У наведеній формулі (r) є середньою ставкою доходу, який суб'єкт нелегального підприємництва сподівається одержати на стадії інтеграції – внаслідок інвестування відмитих доходів (Y) у легальні види економічної діяльності. Приріст ліквідності ($1 + r$) позначимо через (m).

Зважаючи на те, що вартість послуг із відмивання нелегальних доходів є пропорційною до обсягу нелегальних доходів, який відмивається, введемо деякий параметр (c), який буде певною величиною в діапазоні від 0 до 1 та відобразить вказану пропорційну залежність. У результаті отримаємо формулу для визначення вартості послуг із відмивання:

$$C = cY.$$

Величина втрат злочинця, які виникають внаслідок санкціонування його нелегальної діяльності, у вартісному вираженні має бути щонайменше рівною із величиною нелегальних доходів, які ним відмиваються ($T = Y$). Однак у реальному житті величина втрат внаслідок інкримінації може бути багатократною як з урахуванням причин, наведених вище, так і з урахуванням неявних збитків від застосованих правоохоронною системою санкцій. Для спрощення розрахунків у процесі подальшого моделювання поведінки злочинця припустимо, що величина санкцій у випадку інкримінації дорівнюватиме певному степеню, наприклад, квадрату суми нелегальних доходів, які відмиваються (Y^2). У нашому припущенні необхідно брати до уваги і той факт, що санкція може бути застосована із різним рівнем ефективності. Іншими словами, швидкість і спосіб застосування закону з метою покарання злочинця можуть бути різними, залежно від національних і міжнародних інституційних особливостей. Для вираження вказаних відмінностей ефективності застосування закону (санкцій) до злочинців і до тих, хто їм сприяє у відмиванні доходів, введемо деякий параметр (t), який буде змінною величиною – часткою в діапазоні від 0 до 1 та відобразить залежність загального

розміру санкцій (T) від ефективності застосування кримінального закону. В результаті отримуємо формулу:

$$T = tY^2.$$

Очікувана корисність (EU) відмивання нелегальних доходів для суб'єкта нелегального підприємництва, з урахуванням всіх наведених змінних, які впливають на прийняття кінцевого рішення раціональним суб'єктом нелегального підприємництва, може тепер бути формалізована таким чином:

$$\begin{aligned} EU &= U[(1-p)(B-C) + p(-C-T)]; \\ EU &= U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)]. \end{aligned} \quad (3.1)$$

Математичний аналіз (диференціювання) функції очікуваної корисності відмивання доходів для злочинця дає змогу дослідити характер зміни цієї функції залежно від ймовірності інкримінації, вартості послуг із відмивання доходів, величини санкцій та дохідності відмитих коштів. Виходячи із зазначеного, отримуємо:

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial p} &= \frac{\partial(U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)])}{\partial p} = \\ &= (U(1-p)(mY - cY))' + (Up(-cY - tY^2))' = \\ &= ((U - Up)(mY - cY))' + U(-cY - tY^2)' = \\ &= -U(mY - cY) + U(-cY - tY^2) = U(-mY + cY - cY - tY^2) = \\ &= UY(-mY - tY) = -UY(mY + tY) < 0; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial c} &= \frac{\partial(U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)])}{\partial c} = \\ &= (U(1-p)(mY - cY))' + (Up(-cY - tY^2))' = \\ &= (U(1-p)mY)' - (U(1-p)cY)' + ((-UpYc)' + (-UpY^2t)') = \\ &= -UY(1-p) - UYp = -UY < 0; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial t} &= \frac{\partial(U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)])}{\partial t} = \\ &= (U(1-p)(mY - cY))' + (Up(-cY - tY^2))' = \\ &= (-UpcY)' - (UptY^2)' = -UpY^2 < 0; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial t} &= \frac{\partial(U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)])}{\partial t} = \\ &= (U(1-p)(mY - cY))' + (Up(-cY - tY^2))' = \\ &= (U(1-p)mY)' - (U(1-p)cY)' = UY(1-p) > 0. \end{aligned}$$

Наведені розрахунки показують, що корисність відмивання нелегальних доходів для злочинця зменшується при зростанні ймовірності інкримінації, а також при підвищенні вартості послуг із відмивання та величини санкціонування, яка є невід'ємним наслідком її інкримінації. З іншого боку, вказана корисність зростає із збільшенням дохідності відмитих коштів на етапі інтеграції – у заключній фазі циклу легалізації (відмивання) доходів.

Альтернативи для злочинця, який вирішує вдаватися йому до відмивання нелегальних доходів чи ні, можна проілюструвати за допомогою схеми, наведеної на рис. 3.3.

Одним із найважливіших завдань для того, хто відмиває нелегальні доходи, є визначення оптимального (максимального) рівня доходу,

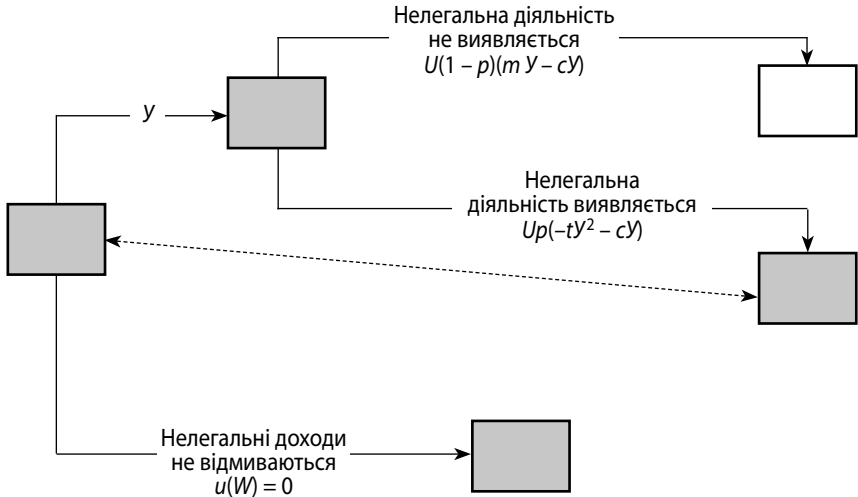

Рис. 3.3. Альтернативи для злочинця в процесі відмивання його доходів

який підлягатиме відмиванню (Y^*). При цьому необхідно врахувати, що максимальна величина нелегальних ресурсів, яка може бути спрямована на відмивання, не може перевищувати акумульований внаслідок вчинення предикатного злочину обсяг нелегальних доходів (W).

Виходячи із формули розрахунку очікуваної корисності відмивання доходів та з урахуванням умови, яка є необхідною і достатньою для знаходження екстремуму (у нашому випадку – максимуму) функції очікуваної корисності (похідна першого порядку має дорівнювати нулю), отримуємо максимальну величину нелегального доходу, відмиваючи який, злочинець отримає максимальну корисність:

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial Y} &= \frac{\partial(U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)])}{\partial Y} = \\ &= (U(1-p)(mY - cY))' + (pU(-cY - tY^2))' = \\ &= (U(1-p)mY)' - (Y(1-p)cY)' - (pUcY)' - (pUtY^2)' = \\ &= U(1-p)m - U(1-p)c - pUc - 2pUtY = \\ &= -U((1-p)c + pc + 2ptY - (1-p)m) = \\ &= -U(c - pc + pc + 2ptY - (1-p)m) = -U(2ptY + c - m(1-p)). \end{aligned}$$

Функція очікуваної корисності досягає свого екстремуму (максимуму), коли:

$$\frac{\partial EU}{\partial Y} = 0$$

або

$$\begin{aligned} -U(2ptY^* + c - m(1-p)) &= 0; \\ -2UptY^* - cU + mU(1-p) &= 0; \\ mU(1-p) - cU &= 2UptY^*; \\ Y^* &= \frac{mU(1-p) - cU}{2Upt}; \\ Y^* &= \frac{m(1-p) - c}{2pt}. \end{aligned} \tag{3.2}$$

Графік функції очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів буде мати вигляд, наведений на рис. 3.4.

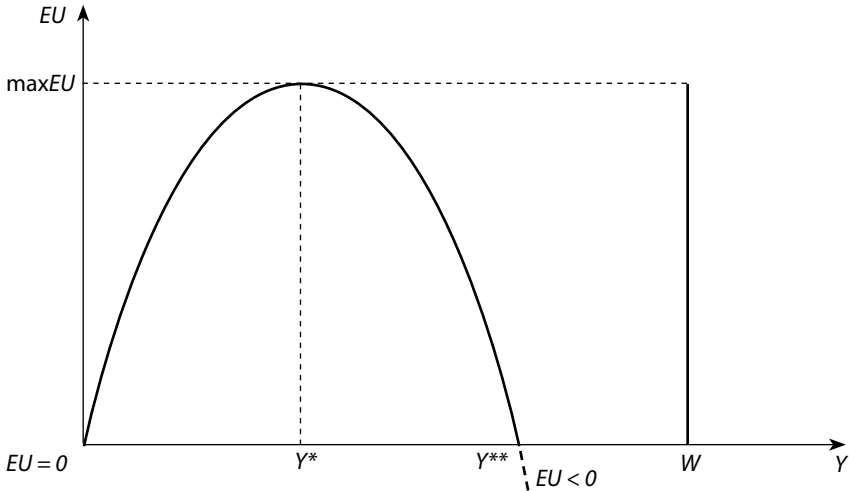

Рис. 3.4. Залежність очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів від величини цих доходів, яка спрямовується на відмивання

Складено авторами.

З аналізу наведеного графіка випливає, що значення очікуваної корисності відмивання доходів є додатним для всіх рівнів нелегального доходу, який підлягає відмиванню в діапазоні між 0 і Y^{**} , причому порогове значення величини нелегального доходу, який доцільно відмивати з огляду на додатне значення очікуваної корисності, можна знайти розрахунково, виходячи із симетрії параболи та з розрахункового значення величини Y^* у формулі (3.2):

$$Y^{**} = 2Y^* = \frac{m(1-p) - c}{pt}. \quad (3.3)$$

Порогова величина Y^{**} показує нам ту межу, яка задає максимальну величину нелегального доходу, який доцільно відмивати, без урахування необхідності максимізувати функцію очікуваної корисності. У точці Y^{**} показник очікуваної корисності злочинця буде значно нижчим, ніж у точці Y^* , однак порогова величина є критерієм задоволеності для злочинця, на відміну від величини Y^* , яка є критерієм максимізації очікуваної корисності відмивання доходів. Як було зазначено вище, неоінституціональний критерій задоволеності

більш адекватно відображає поведінкову мотивацію реального злочинця, ніж неокласичний критерій максимізації очікуваної корисності. Весь нелегальний дохід, який перевищує цю порогову величину, асоціюється з тим рівнем ризику інкримінації, величиною санкцій і вартості послуг із відмивання, за яких очікувана корисність відмивання доходів стає негативною. Іншими словами, для злочинця краще утримувати частину злочинного доходу ($W - Y^{**}$), за умови якщо $W > Y^{**}$, не вдаючись до її легалізації (відмивання). У протилежному випадку, за умови коли $Y^{**} > W$, потенційно вигідним стає відмивання всіх наявних нелегальних доходів.

Беручи до уваги розглянутий вище зміст показника Y^{**} , можна вважати, що порогове значення обсягу нелегального доходу, який доцільно відмивати, з огляду на невід'ємне значення очікуваної корисності його відмивання є, по-суті, показником схильності злочинця-опортуніста до відмивання акумульованих ним нелегальних доходів. Схильність до відмивання, в свою чергу, теж залежить від структурних параметрів моделі очікуваної корисності з формули (3.1), вплив яких можна прояснити шляхом диференціювання показника (3.3) по відповідних змінних:

$$\begin{aligned} \frac{\partial Y^{**}}{\partial p} &= \frac{\partial \left(\frac{m(1-p)-c}{pt} \right)}{\partial p} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = \\ &= (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = ((m-c)t^{-1}p^{-1})' = \\ &= -1(m-c)t^{-1}p^{-2} = -\frac{m-c}{tp^2}; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial Y^{**}}{\partial m} &= \frac{\partial \left(\frac{m(1-p)-c}{pt} \right)}{\partial m} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = \\ &= (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = p^{-1}t^{-1} - t^{-1} = \\ &= t^{-1}(p^{-1} - 1) = \frac{1}{t} - 1 = \frac{1-p}{t} = \frac{p}{t} = \frac{1-p}{pt}; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\frac{\partial Y^{**}}{\partial t} &= \frac{\partial \left(\frac{m(1-p)-c}{pt} \right)}{\partial t} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = \\
&= (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = ((mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-1})' = \\
&= -1(mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-2} = \frac{-mp^{-1} + m + cp^{-1}}{t^2} = \\
&= \frac{-m \left(\frac{1-p}{p} \right) + \frac{c}{p}}{t^2} = \frac{-m(1-p) + c}{pt^2}; \\
\frac{\partial Y^{**}}{\partial c} &= \frac{\partial \left(\frac{m(1-p)-c}{pt} \right)}{\partial c} = (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = \\
&= -p^{-1}t^{-1} = -\frac{1}{pt}.
\end{aligned}$$

Економічний зміст диференціювання показника схильності до відмивання по базових змінних моделі очікуваної корисності від легалізації злочинних доходів полягає у відображенні миттєвої швидкості зміни (реактивності) схильності до відмивання залежно від зміни у показниках ймовірності інкримінації, суворості санкцій, вартості послуг із відмивання, дохідності вкладених у легальну економіку сум, відмитих на попередніх етапах.

Нагадаємо, що, на відміну від обмежено раціонального опортуністичного злочинця, його абсолютно раціональний теоретичний конкурент буде приймати остаточне рішення щодо розпорядження акумульованими ним нелегальними доходами, орієнтуючись на максимальне значення очікуваної корисності, яку він може отримати від відмивання нелегальних доходів, розрахункове значення якого наведено у формулі (3.2). З огляду на цей факт доцільно проаналізувати, яким чином залежить обсяг доходів, який підлягатиме відмиванню раціональним максимізатором (Y^*) і обмежено раціональним опортуністом (Y^{**}) від кожної змінної, що є чинником у формулі (3.1), яка є інтегральною моделлю визначення очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів для злочинців обох типів.

Передусім зазначимо, що обсяг нелегального доходу, що підлягатиме відмиванню, перебуває в оберненій залежності до ймовірності інкримінації (виявлення, розкриття і санкціонування злочинця).

З аналізу графіка, наведеного на рис. 3.5, очевидним є той факт, що із зростанням показника ймовірності інкримінації (p) сума відмивання, виражена як частина одержаного злочинцем нелегального доходу (W), буде зменшуватися. При цьому необхідно звернути увагу на те, що обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню, досягає нульового значення у тому місці, де показник ймовірності інкримінації (p) є високим, але не максимальним ($p < 1$):

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = 0; & Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = 0; \\ m-mp-c &= 0; & m-mp-c &= 0; \\ p &= \frac{m-c}{m} < 1; & p &= \frac{m-c}{m} < 1. \end{aligned} \quad (3.4) \quad (3.5)$$

Вказаний результат зумовлений тим, що операції із відмивання доходів мають свою вартість, яка у сукупності із витратами (втратами), пов'язаними із реалізацією ризику інкримінації, робить відмивання нелегальних доходів не вигідною справою навіть тоді, коли ймовірність виявлення злочину не є максимальною ($p < 1$). Разом з тим привертає увагу, що максимально значимі рівні показника (p), виведені з формул (3.4) і (3.5), є однаковими як для максимізатора, так і для опортуніста.

Враховуючи граничне обмеження на максимальний обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню ($Y^{**} \leq W$), ми можемо визначити мінімально значимий рівень показника ймовірності інкримінації для злочинців обох типів:

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W; & Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = W; \\ m-mp-c &= 2Wpt; & m-mp-c &= Wpt; \\ m-c &= 2Wpt+mp; & m-c &= Wpt+mp; \\ p &= \frac{m-c}{2Wt+m}; & p &= \frac{m-c}{Wt+m}. \end{aligned} \quad (3.6) \quad (3.7)$$

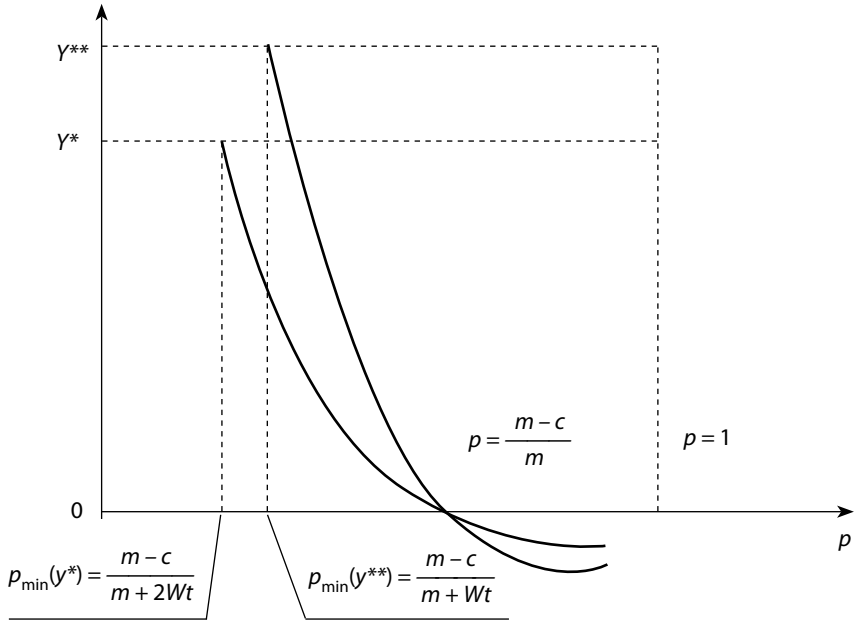

Рис. 3.5. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від величини ймовірності інкримінації

Складено авторами.

Значення показника ймовірності інкримінації відмивання нелегальних доходів, яке є меншим від розрахованих за формулами (3.6) і (3.7), не буде мати жодного впливу на обсяг відмитих доходів максимізатором та опортуністом відповідно. Розрахунки свідчать й про те, що мінімальне значення ймовірності інкримінації, до якого стає чутливим опортуніст, вище за значення, на яке реагує максимізатор. Іншими словами, опортуніст більше схильний до ризику у порівнянні з максимізатором.

По-друге, на обсяги відмивання нелегальних доходів обернено впливає також і суворість покарання (величина санкцій): чим більшою є величина санкціонування, передбачена законом за цей вид нелегальної діяльності, тим меншою є очікувана вигода від відмивання доходів і тим менший обсяг нелегальних доходів буде відмиватися (рис. 3.6).

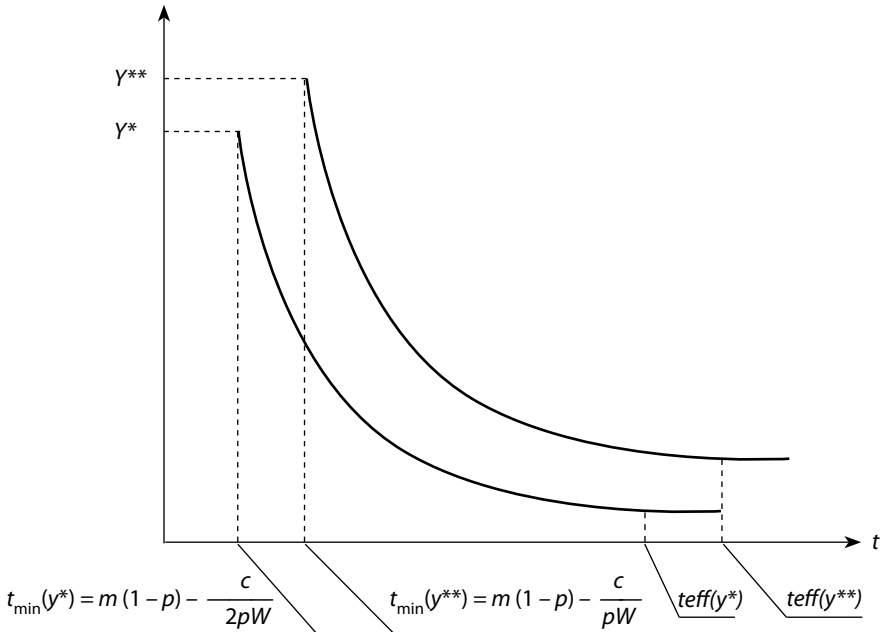

Рис. 3.6. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від величини санкцій

Складено авторами.

З урахуванням обмеження на максимальний обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню ($Y^* \leq W$), ми можемо визначити мінімально значиму величину санкцій як для максимізатора, так і для опортуніста:

$$Y^* = \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W;$$

$$m(1-p)-c = 2Wpt; \quad (3.8)$$

$$t_{\min Y^*} = \frac{m(1-p)-c}{2Wp};$$

$$Y^{**} = \frac{m(1-p)-c}{pt} = W;$$

$$m(1-p)-c = Wpt; \quad (3.9)$$

$$t_{\min Y^{**}} = \frac{m(1-p)-c}{Wp}.$$

Значення величини санкцій, які є меншими від розрахованих за формулами (3.8) і (3.9), не буде мати жодного впливу на обсяг відмитих

доходів максимізатором і опортуністом відповідно. Розрахунки свідчать й про те, що мінімальне значення санкцій, до якого стає чутливим опортуніст, вище за те, на яке реагує максимізатор. Іншими словами, опортуніст реагує на вищий рівень санкціонування у порівнянні з максимізатором. Однак величина санкцій для обох типів злочинців має і свій верхній ефективний поріг (t_{eff}), вище якого подальше зростання рівня санкціонування стає неефективним з погляду стримування відмивання нелегальних доходів (відповідні криві максимізатора і опортуніста досягають асимптоти). Зазначимо, що ефективний поріг санкцій для опортуніста є вищим, ніж для максимізатора.

По-третє, обсяг нелегальних доходів, який відмивається, буде також залежати від дохідності відмитих доходів (m), які вкладаються в легальні види економічної діяльності на стадії інтеграції. З рис. 3.7 видно, що чим вищою буде ця дохідність, тим більший обсяг доходів спрямовуватиметься у сферу легалізації (відмивання).

З іншого боку, якщо дохідність відмитих доходів знижуватиметься, у той час як нелегальні доходи можна буде використовувати на споживання чи шляхом інвестування із незначною ймовірністю їх інкримінації, – необхідність у відмиванні нелегальних доходів зменшуватиметься. У випадку, коли ймовірність інкримінації використання нелегальних доходів дорівнюватиме нулю, відмивання цих доходів втратить сенс.

З погляду дохідності, для того, щоб у злочинця був стимул відмивати доходи, які він одержав нелегально, необхідно, щоб виконувалась умова $m_{\min} > \frac{c}{1-p}$, яка отримується розрахунково, виходячи із рівностей (3.4) і (3.5), а саме:

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = 0; & Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = 0; \\ m - mp - c &= 0; & m - mp - c &= 0; \\ m_{\min Y^*} &= \frac{c}{1-p}; & m_{\min Y^{**}} &= \frac{c}{1-p}. \end{aligned} \quad (3.10) \quad (3.11)$$

З формул (3.10) і (3.11) випливає, що мінімально значимий показник дохідності відмитих нелегальних доходів є однаковим для максимізатора та опортуніста.

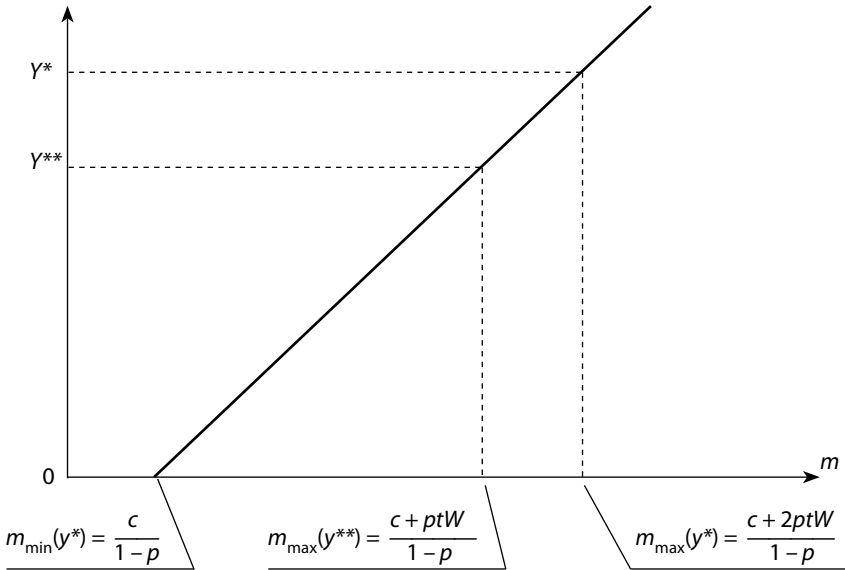

Рис. 3.7. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від величини дохідності відмитих доходів

Складено авторами.

Знову ж таки, беручи до уваги обмеження максимального рівня нелегальних доходів величиною (W), можна визначити максимальний рівень дохідності відмитих доходів, який матиме сенс у ролі орієнтира в прийнятті злочинцем рішення про доцільність відмивання додаткового обсягу нелегальних доходів:

$$\begin{aligned}
 Y^* &= \frac{m(1-p) - c}{2pt} = W; & Y^{**} &= \frac{m(1-p) - c}{pt} = W; \\
 m(1-p) &= 2Wpt + c; & m(1-p) &= Wpt + c; & (3.12) & & (3.13) \\
 m_{\max Y^*} &= \frac{c + 2Wpt}{1-p}; & m_{\max Y^{**}} &= \frac{c + Wpt}{1-p}.
 \end{aligned}$$

З наведених формульних розрахунків (3.12 та 3.13), а також з рис. 3.7 можна зробити висновок про те, що для опортуніста максимально значимий рівень дохідності відмитих нелегальних доходів буде мати менше значення, ніж для максимізатора. Цей висновок

підтверджує вихідні поведінкові умови для двох типів злочинців, згідно з якими опортуніст керується принципом задовільності, а максимізатор – принципом максимізації рівня очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів.

По-четверте, ми можемо проаналізувати існуючий взаємозв'язок між вартістю операцій із легалізації (відмивання) та максимальною величиною нелегальних доходів, щодо якої злочинці обох типів приймають рішення про доцільність її відмивання. Іншими словами, ми можемо проаналізувати попит на відмивання доходів у строгому розумінні мікроекономічної моделі попиту на товар за даного рівня ціни на цей товар. У вказаній моделі товаром для злочинця будуть послуги з відмивання нелегальних доходів, а ціною – вартість послуг із відмивання (рис. 3.8).

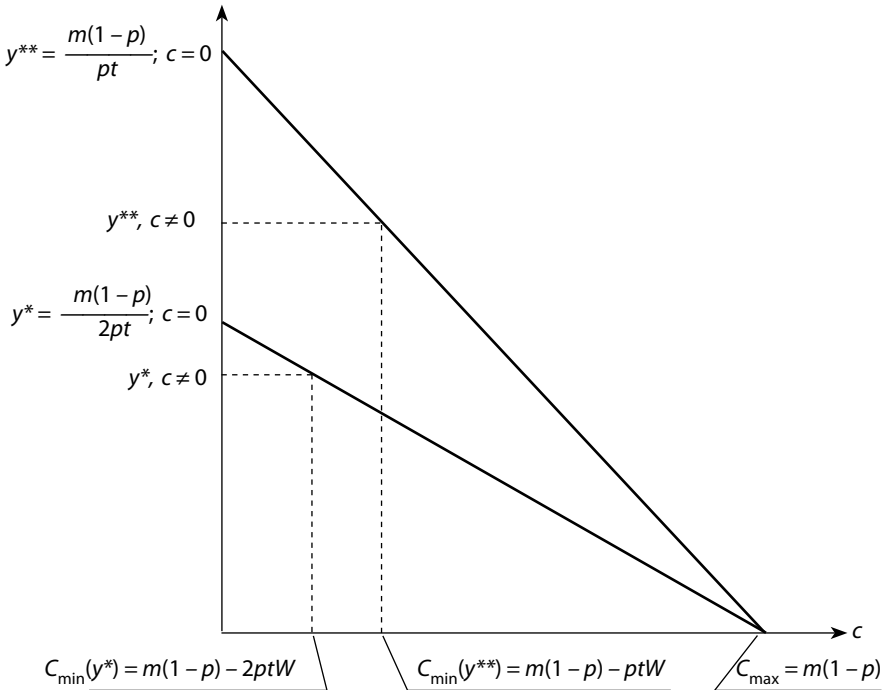

Рис. 3.8. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від вартості послуг із легалізації (відмивання)

Складено авторами.

З формул (3.2) і (3.3) для визначення максимального рівня доходів, який підлягає відмиванню у випадку максимізатора і опортуніста, випливає, що за умови, коли послуги із відмивання нелегальних доходів є безкоштовними (випадок самовідмивання), отримуємо:

$$Y^* = \frac{m(1-p)}{2pt}, \quad Y^{**} = \frac{m(1-p)}{pt}.$$

З іншого боку, злочинці обох типів перестають відмивати свої доходи ($Y^* = 0$ або $Y^{**} = 0$) у тому випадку, коли вартість послуг із їх легалізації сягатиме максимальної величини $c_{\max} = m(1-p)$. З урахуванням обмеження на максимальний обсяг доходів, які можуть спрямовуватися на легалізацію (відмивання), отримуємо мінімально значиму розрахункову величину вартості послуг із легалізації (відмивання) доходів (c_{\min}), за якого злочинці обох типів зможуть легалізувати всі наявні у них нелегальні доходи:

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W; & Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = W; \\ m(1-p) &= 2Wpt + c; & m(1-p) &= Wpt + c; & (3.15) \\ m_{\max Y^*} &= \frac{c + 2Wpt}{1-p}; & m_{\max Y^{**}} &= \frac{c + Wpt}{1-p}. \end{aligned}$$

З формул (3.14) і (3.15), а також з рис. 3.8 можна зробити висновок про те, що опортуніст схильний платити більшу мінімальну (початкову) ціну за відмивання наявних у нього нелегальних доходів, ніж максимізатор, однак для обох типів злочинців верхній рівень вартості послуг із відмивання доходів має однакове обмеження очікуваною дохідністю відмитих доходів за умови невиявлення операцій з їх легалізації (відмивання) на попередніх етапах.

Виходячи із оберненої залежності між величиною нелегальних доходів, яка підлягає відмиванню, і вартістю послуг із відмивання, можна констатувати чутливість попиту на послуги із відмивання нелегальних доходів до ціни на такі послуги. Відомо, що для визначення ступеня реагування попиту на зміну ціни застосовують поняття цінової еластичності попиту (еластичності попиту за ціною), яка у нашому випадку визначатиметься як відношення відносної зміни величини попиту на послуги із відмивання нелегальних доходів максимізатора (Y^*) або опортуніста (Y^{**}) до відносної зміни

ціни на ці послуги (c). Іншими словами, еластичністю функції ($Y^* = f(c)$) у точці c_0 :

$$E_{Y^*,c}(c_0) = \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \left(\frac{\frac{\Delta Y^*}{y}}{\frac{\Delta c}{c}} \right).$$

Із визначення показника еластичності випливає, що при досить малих значеннях показника Δc , виконується наближена рівність:

$$\frac{\frac{\Delta Y^*}{y}}{\frac{\Delta c}{c}} \approx E_{Y^*,c}.$$

Вказану рівність можна записати у вигляді:

$$\frac{\Delta Y^*}{y} \approx E_{Y^*,c} \frac{\Delta c}{c}.$$

Виражаючи коефіцієнт еластичності через похідні функції для розгляданого нами випадку, отримаємо:

$$E_{Y^*,c}(c_0) = \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \left(\frac{\frac{f(c_0 + \Delta c) - f(c_0)}{f(c_0)}}{\frac{\Delta c}{c_0}} \right) = \frac{c_0}{f(c_0)} \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \frac{f(c_0 + \Delta c) - f(c_0)}{\Delta c} = \frac{c_0}{f(c_0)} f'(c_0),$$

або

$$E_{Y^*,c} = \frac{c}{Y^*} Y^{*'} = \frac{c}{Y^*} \left(-\frac{1}{2pt} \right) = -\frac{c}{2ptY^*}.$$

На завершення аналізу мікроекономічної моделі поведінки суб'єкта нелегального підприємництва – максимізатора, який приймає рішення щодо доцільності відмивання отриманих ним нелегальних доходів, зазначимо, що аналогічно до того, як була розрахована еластичність попиту на послуги із відмивання доходів за ціною (вартістю) цих послуг, ми можемо розрахувати показник еластичності за всіма змінними параметрами, включно з величиною акумульованого нелегального доходу, щодо якого приймається рішення про доцільність його відмивання.

$$E_{Y^*,W} = \frac{W}{Y^*} > 0;$$

$$E_{Y^*,p} = \frac{W}{Y^*} Y^{*'} = \frac{p}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{p}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' =$$

$$= \frac{p}{2Y^*} ((m-c)p^{-1}t^{-1})' = -\frac{m-c}{2ptY^*} < 0;$$

$$E_{Y^*,t} = \frac{t}{Y^*} Y^{*'} = \frac{t}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{t}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' =$$

$$= \frac{t}{2Y^*} ((mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-1})' = -\frac{t}{2Y^*} (mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-2} =$$

$$= -\frac{t}{2Y^*} \frac{mp^{-1} - m - cp^{-1}}{t^2} = \frac{-m \frac{1-p}{p} + c}{2tY^*} = -\frac{m(1-p)+c}{2ptY^*} < 0;$$

$$E_{Y^*,m} = \frac{m}{Y^*} Y^{*'} = \frac{m}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{m}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' =$$

$$= \frac{m}{2Y^*} (p^{-1}t^{-1} - t^{-1}) = \frac{m}{2Y^*} t^{-1} (p^{-1} - 1) = \frac{m \left(\frac{1}{p} - 1 \right)}{2tY^*} = \frac{m \frac{1-p}{p}}{2tY^*} = \frac{m(1-p)}{2ptY^*} > 0.$$

Отже, сукупність змінних параметрів і розрахованих показників еластичності за ними можна обчислити за формулами:

Детермінанти

Показники еластичності

$$W \quad E_{Y^*,W} = \frac{W}{Y^*} > 0;$$

$$p \quad E_{Y^*,p} = -\frac{m-c}{2ptY^*} < 0;$$

$$t \quad E_{Y^*,t} = -\frac{m(1-p)+c}{2ptY^*} < 0;$$

$$m \quad E_{Y^*,m} = \frac{m(1-p)}{2ptY^*} > 0;$$

$$E_{Y^*;c} = -\frac{c}{2ptY^*} < 0.$$

Величини еластичності попиту за відповідними змінними для опортуніста будуть аналогічними до величин, розрахованих для максимізатора з огляду на зроблене нами припущення, що за інших незмінних умов $Y^{**} = 2Y^*$.

Зважаючи на імовірнісну суть ризику, вирішальною проблемою управління ним є проблема його оцінки. Серед великої кількості підходів, які використовуються у процесі оцінювання ризиків, вважаємо одним з найбільш ефективних, дієвих та наочних метод аналізу рядів розподілу, суть якого зводиться до такого.

Ряд розподілу характеризує склад, структуру сукупності за певною ознакою. Елементами ряду розподілу є варіанти – значення ознаки x_j та частоти f_j .

У співвідношенні варіантів та частот проявляється закономірність розподілу. Вона описується низкою статистичних характеристик, зокрема:

- а) частотні характеристики;
- б) характеристики центру розподілу;
- в) характеристики варіації;
- г) характеристики нерівномірності розподілу, концентрації, асиметрії.

Частотними характеристиками будь-якого ряду є абсолютна чисельність j -ї групи – частота f_j та відносна частота – частка d_j .

Очевидно, що $\sum_1^m f_j = n$, а $\sum_1^m d_j = 1$, або 100 %.

Додатковою характеристикою варіаційних рядів є кумулятивна частота S_j (кумулятивна частка x_j), яка характеризує обсяг сукупності із значеннями варіант, які не перевищують x_j . Кумулятивні частотні характеристики утворюються послідовним підсумовуванням абсолютних чи відносних частот. Так, $S_1 = f_1$, $S_2 = f_1 + f_2$, $S_3 = f_1 + f_2 + f_3$ і т. д. Якщо інтервали варіаційного ряду нерівні, то використовують щільність частоти (частки) на одиницю інтервалу $g_j = \frac{f_j}{h_j}$ або $g_j = \frac{d_j}{h_j}$, де h_j – ширина j -го інтервалу.

До характеристик центру розподілу відносять середню, моду та медіану. Середня величина характеризує типовий рівень ознаки в

сукупності. За даними ряду розподілу середня розраховується як арифметична зважена:

на основі частот:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{j=1}^m x_j f_j}{\sum_{j=1}^m f_j};$$

на основі часток:

$$\bar{x} = \sum_{j=1}^m x_j d_j,$$

де m — число груп.

В інтервальних рядах, припускаючи рівномірний розподіл у межах j -го інтервалу, як варіант x_j використовують середину інтервалу. При цьому ширину відкритого інтервалу умовно вважають такою ж, як і сусіднього закритого інтервалу. Так, у ряді розподілу, який характеризує розподіл страхових виплат за терміном настання страхового випадку (табл. 3.3), середній термін настання страхового випадку становить:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{j=1}^m x_j f_j}{\sum_{j=1}^m f_j} = \frac{560}{100} = 5,6 \text{ міс.}$$

Таблиця 3.3

Розподіл страхових виплат за терміном настання страхового випадку

Термін настання страхового випадку, міс. x	Кількість застрахованих, яким виплачено страхове відшкодування, осіб f_j	Кумулятивна частота, осіб S_{f_j}	x_j	$x_j f_j$
До 2	15	15	1	15
2 – 4	13	28	3	39
4 – 6	29	57	5	145
6 – 8	22	79	7	154
8 – 10	12	91	9	108
10 і більше	9	100	11	99
Разом	100	×	×	560

Складено авторами.

Мода M_o — це найпоширеніше значення ознаки (варіанти), яке в ряді розподілу має найбільшу частоту (частку).

У дискретному ряді M_o визначається візуально за максимальною частотою (f_j) або часткою (d_j). Зустрічаються ряди, що мають дві моди (бімодальний ряд) або декілька (полімодальний ряд). Наприклад, на фондовому ринку однаково високим попитом користуються як найдешевші акції, так і дорогі. З урахуванням зазначеного, торгівець цінними паперами, який аналізує розподіл попиту клієнтів на відповідні фінансові інструменти, може встановити дві моди в даному ряді розподілу.

В інтервальному ряді за найбільшою частотою визначається модальний інтервал. Конкретне значення моди в інтервалі обчислюється за формулою:

$$M_o = x_0 + h \frac{f_{M_o} - f_{M_o-1}}{(f_{M_o} - f_{M_o-1}) + (f_{M_o} - f_{M_o+1})},$$

де x_0 та h — відповідно нижня межа та ширина модального інтервалу; f_{M_o} , f_{M_o-1} , f_{M_o+1} — частоти (частки) модального, передмодального та післямодального інтервалу.

За даними табл. 3.3, найбільше страхових виплат здійснено в часовому інтервалі настання страхового випадку — [4 – 6] місяців. Це модальний інтервал, ширина якого $h = 2$, а нижня межа $x_0 = 4$, частота $f_{M_o} = 29$, передмодальна частота $f_{M_o-1} = 13$, а післямодальна частота $f_{M_o+1} = 22$. Модальний термін обертання облігацій становить:

$$M_o = 4 + 2 \frac{29 - 13}{(29 - 13) + (29 - 22)} = 5,4 \text{ міс.}$$

Медіана M_e — це варіанта, яка припадає на середину упорядкованого ряду розподілу і ділить його на дві рівні за обсягом частини. Медіана, як і мода, не залежить від крайніх значень варіант, тому застосовується для характеристики центру в ряді розподілу з невизначеними межами. Для визначення M_e у ряді розподілу використовують кумулятивні частоти S_{f_j} або кумулятивні частки S_{d_j} . У дискретному ряді медіаною буде значення ознаки, для якої кумулятивна частота S_{f_j} перевищує половину обсягу сукупності $0,5 \sum_1^m f_j$, або кумулятивна частка $S_{d_j} \geq 0,5$. В інтервальному ряді у вищевказаний спосіб визна-

чається медіанний інтервал. Конкретне значення медіани в інтервалі обчислюється за формулою:

$$Me = x_0 + h \frac{0,5 \sum_1^m f_j - S_{f_{Me-1}}}{f_{Me}},$$

де x_0 та h – відповідно нижня межа та ширина медіанного інтервалу; f_{Me} – частота медіанного інтервалу; $S_{f_{Me-1}}$ – кумулятивна частота передмедіанного інтервалу. За даними табл. 3.3, половина обсягу сукупності виплачених страхових відшкодувань становить: $0,5 \sum_1^m f_j = 50$.

Отже, кумулятивна частота $S_{f_j} = 57$ визначає, що п'ятдесятя застрахована особа (з початку ряду), якій виплачене страхове відшкодування, знаходитиметься в часовому інтервалі настання страхового випадку – [4 – 6] місяців з частотою $f_{Me} = 29$. Медіанний термін настання страхового випадку становить:

$$Me = 4 + 2 \frac{0,5 \cdot 100 - 28}{29} = 5,5 \text{ міс.}$$

Таким чином, половина страхових випадків настала у термін часу до 5,5 місяців, а інша половина – у термін часу, який перевищував 5,5 місяців.

Медіана знаходить застосування у практичній діяльності ще й з огляду на певну властивість, пов'язану з нею, суть якої зводиться до такого: сума абсолютних відхилень варіант (чисел ряду) від медіани є величиною найменшою:

$$\sum_{j=1}^m (x_j - Me) \rightarrow \min.$$

За своєю формою ряди розподілу поділяють на такі види: одно-, дво- і багатовершинні. Наявність двох і більше вершин свідчить про неоднорідність сукупності, про поєднання в ній груп з різними рівнями ознаки. Розподіли якісно однорідних сукупностей, як правило, одновершинні. Серед одновершинних розподілів є симетричні (скошені), гостро- і плосковершинні.

У симетричному розподілі рівновіддалені від центру значення ознаки мають однакові частоти, в асиметричному – вершина розпо-

ділу зміщена. Напря́м асиметрії протилежний напрям̄у зміщення вершини. Якщо вершина зміщена вліво, то це правостороння асиметрія, і навпаки. Асиметрія виникає внаслідок обмеженої варіації в одному напрям̄у під впливом домінуючої причини розвитку, яка веде до зміщення центру розподілу. Саме тому причини асиметрії є питанням, яке підлягає першочерговому з'ясуванню в ході аналізу рядів розподілу.

Найпростішою мірою асиметрії є відхилення між середньою арифметичною і медіаною чи модою. У симетричному розподілі характеристики центру мають однакові значення $\bar{x} = M_o = M_e$ (рис. 3.9); в асиметричному – між ними існують певні розбіжності. При правосторонній асиметрії $\bar{x} > M_o > M_e$ (рис. 3.10).

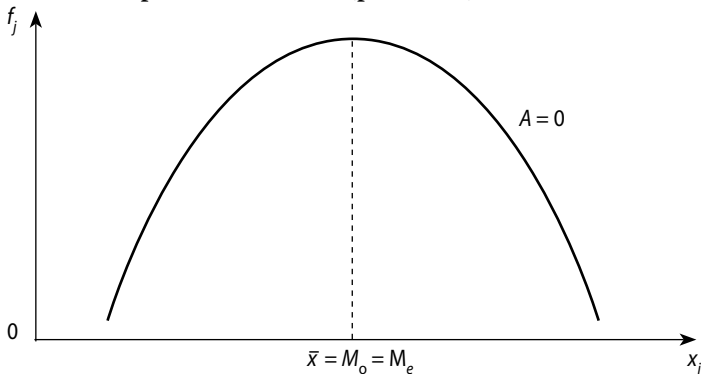

Рис. 3.9. Симетричний розподіл

Складено авторами.

При лівосторонній асиметрії $\bar{x} < M_e < M_o$ (рис. 3.11).

Найпростішою мірою асиметричності розподілу є відхилення між характеристиками центру розподілу. При цьому, чим помітнішою є асиметрія, тим більшою величиною є відхилення моди від середньої ($\bar{x} - M_o$). Напря́м і міру скошення розподілу характеризують стандартні відхилення (A). Стандартні відхилення називають коефіцієнтом асиметрії та обчислюють за формулою:

$$A = \frac{\bar{x} - M_o}{\sigma},$$

де σ – середнє квадратичне відхилення.

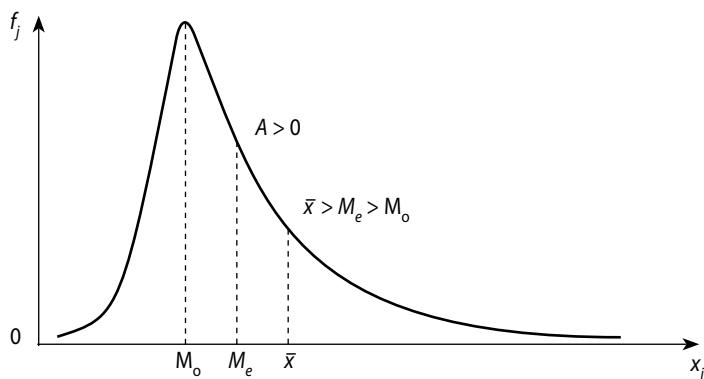

Рис. 3.10. Правостороння асиметрія

Складено авторами.

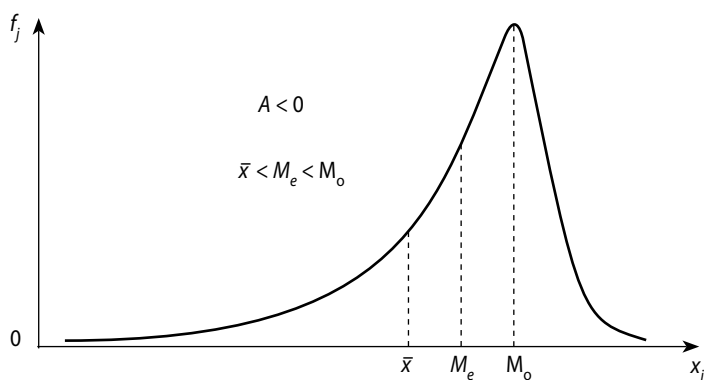

Рис. 3.11. Лівостороння асиметрія

Складено авторами.

У симетричному розподілі $A = 0$, при правосторонній асиметрії $A > 0$, при лівосторонній $A < 0$.

У симетричних рядах розподілу значення моди та медіани збігаються з середньою величиною, у той час як в помірно асиметричних рядах вони співвідносяться таким чином:

$$3(\bar{x} - M_e) \approx \bar{x} - M_0.$$

Гостровершинність розподілу відображає скупченість значень ознаки навколо середньої величини і називається ексцесом.

На практиці часто в одному розподілі поєднуються всі названі особливості: одновершинний розподіл може бути симетричним і гостровершинним або скошеним і плосковершинним (рис. 3.12, 3.13).

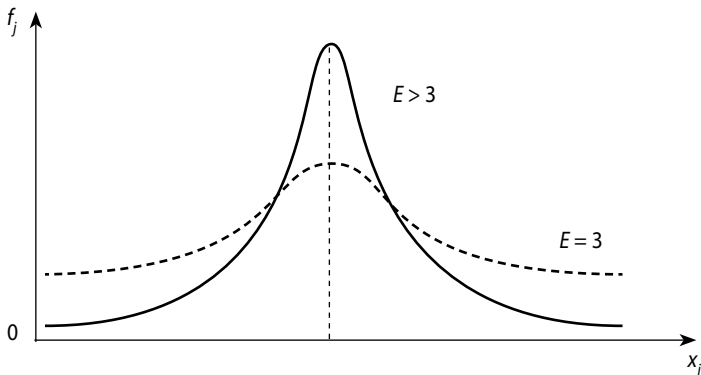

Рис. 3.12. Гостровершинний симетричний ексцес

Складено авторами.

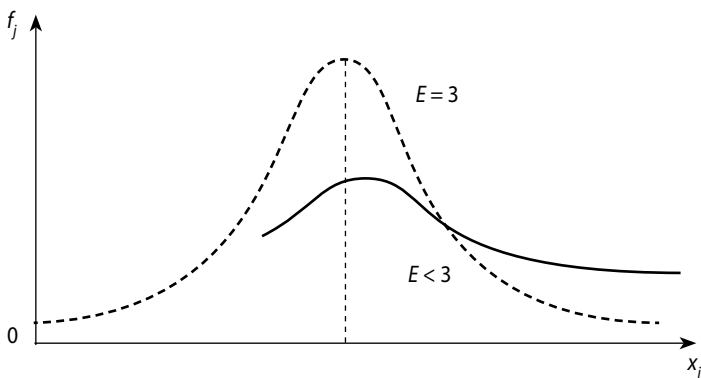

Рис. 3.13. Плосковершинний скошений ексцес

Складено авторами.

Як узагальнюючі характеристики розподілу використовують моменти. За допомогою невеликого їх числа можна описати будь-який розподіл. Момент розподілу – це середня арифметична k -го ступеня

відхилень $x - A$. Залежно від величини A моменти поділяють на первинні (початкові) $A = 0$, центральні $A = x$ і умовні $A = \text{const}$. Ступінь k визначає порядок моменту. Нижче наведено способи розрахунку початкових, умовних і центральних моментів різного порядку.

Початкові (первинні) моменти:

– нульового порядку ($k = 0$) $M_0 = \frac{\sum x^0 f}{\sum f} = 1;$

– першого порядку ($k = 1$) $M_1 = \frac{\sum x^1 f}{\sum f} = \bar{x};$

– другого порядку ($k = 2$) $M_2 = \frac{\sum x^2 f}{\sum f} = \overline{x^2};$

– третього порядку ($k = 3$) $M_3 = \frac{\sum x^3 f}{\sum f} = \overline{x^3};$

– четвертого порядку ($k = 4$) $M_4 = \frac{\sum x^4 f}{\sum f} = \overline{x^4}.$

Умовні моменти відносно x_0 :

– нульового порядку $M'_0 = \frac{\sum (x - x_0)^0 f}{\sum f} = 1;$

– першого порядку $M'_1 = \frac{\sum (x - x_0)^1 f}{\sum f} = \bar{x} - x_0;$

– другого порядку $M'_2 = \frac{\sum (x - x_0)^2 f}{\sum f};$

– третього порядку $M'_3 = \frac{\sum (x - x_0)^3 f}{\sum f};$

– четвертого порядку $M'_4 = \frac{\sum (x - x_0)^4 f}{\sum f}.$

Центральні моменти:

– нульового порядку $\mu_0 = \frac{\sum (x - \bar{x})^0 f}{\sum f} = 1;$

– першого порядку $\mu_1 = \frac{\sum (x - \bar{x}) f}{\sum f} = 0;$ $\mu_1 = \frac{\sum xf - \bar{x} \sum f}{\sum f} = 0;$

– другого порядку $\mu_2 = \frac{\sum (x - \bar{x})^2 f}{\sum f} = \sigma^2;$

– третього порядку $\mu_3 = \frac{\sum (x - \bar{x})^3 f}{\sum f};$

– четвертого порядку $\mu_4 = \frac{\sum (x - \bar{x})^4 f}{\sum f}.$

Початковий момент першого порядку – це середня арифметична \bar{x} , другого порядку – квадрат середніх значень ознаки \bar{x}^2 . Центральний момент другого порядку характеризує варіацію $\mu = \sigma^2$, третього порядку – асиметрію, четвертого – ексцес.

Для порівняння ступеня асиметрії різних розподілів використовують стандартизований момент третього порядку, який визначається за формулою:

$$A = \frac{\mu_3}{\sigma^3}.$$

Прийнято вважати, що при $A < 0,25$ асиметрія низька, якщо A не перевищує 0,5 – асиметрія середня і при $A > 0,5$ – асиметрія висока.

Для вимірювання ексцесу використовують аналогічно побудований стандартизований момент четвертого порядку:

$$E = \frac{\mu_4}{\sigma^4}.$$

Принадібно зазначимо, що у симетричному розподілі $E = 3$, при гостровершинному розподілі $E > 3$, при плосковершинному розподілі $E < 3$.

В аналізі закономірностей розподілу використовуються також інші порядкові характеристики:

Квартилі Q – це значення варіант, які ділять упорядкований ряд за обсягом на чотири рівних частини, а децилі D – на десять рівних частин. Отже, в ряді розподілу визначаються три квартилі та дев'ять децилів. Медіана є водночас другим квартилем та п'ятим децилем. Розрахунок квартилів та децилів ґрунтується на кумулятивних частотах (частках). Наприклад, перший та третій квартилі визначаються за формулами:

перший квартиль:

$$Q_1 = x_0 + h \frac{0,25 \sum_1^m f_j - S_{Q_1-1}}{f_{Q_1}},$$

де Q_1 – перший (нижній) квартиль; x_0 – нижня межа першого квартильного інтервалу; h – ширина інтервалу; $0,25 \sum_1^m f_j$ – за даною формулою визначаємо перший квартильний інтервал, в якому знаходиться дане значення кумулятивної частоти; S_{Q_1-1} – кумулятивна (нагромаджена) частота перед першим квартильним інтервалом; f_{Q_1} – частота першого квартильного інтервалу.

У нашому випадку (див. табл. 3.3), отримуємо:

$$Q_1 = 2 + 2 \frac{0,25 \cdot 100 - 15}{13} = 3,5 \text{ міс.}$$

Третій (верхній) квартиль визначаємо таким чином:

$$Q_3 = x_0 + h \frac{0,75 \sum_1^m f_j - S_{Q_3-1}}{f_{Q_3}} = 6 + 2 \frac{0,75 \cdot 100 - 57}{22} = 7,6 \text{ міс.}$$

Перший та дев'ятий децилі в інтервальному ряді розподілу обчислюються за формулами:

$$D_1 = x_0 + h \frac{0,1 \sum_1^m f_j - S_{D_1-1}}{f_{D_1}} = 0 + 2 \frac{0,1 \cdot 100}{15} = 1,3 \text{ міс.};$$

$$D_9 = x_0 + h \frac{0,9 \sum_1^m f_j - S_{D_9-1}}{f_{D_9}} = 8 + 2 \frac{0,9 \cdot 100 - 79}{12} = 9,8 \text{ міс.}$$

Отже, в ряді розподілу виплачених страхових відшкодувань перша квартиль становить 3,5 місяців, а третя – 7,6 місяців, тобто у 25 % виплачених страхових відшкодувань термін настання страхового випадку не перевищує 3,5 місяців, а у 75 % виплачених страхових відшкодувань, термін настання страхового випадку не перевищує 7,6 місяців.

Значення першого дециля у нашому випадку вказує на те, що 10 % страхових випадків настало упродовж 1,3 місяця, з іншого боку, 90 % страхових випадків настало упродовж 9,8 місяців.

З погляду оцінки ризику відмивання наведені показники (як квартилі, так і децилі) доцільно порівнювати із середньозваженими загально-українськими показниками за певними видами страхування, виходячи з чого формувати відповідні висновки. А для того, щоб інші види суб'єктів первинного фінансового моніторингу мали змогу проводити такі порівняння, доцільно сформувану зведену базу даних динамічних статистичних показників за певними видами економічної діяльності, які віднесені до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, і зробити цю динамічну базу даних доступною як для суб'єктів державного, так і для суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Для вимірювання та оцінки варіації використовують абсолютні та відносні характеристики. До абсолютних належать: розмах варіації, середнє лінійне та середнє квадратичне відхилення, дисперсія; відносні характеристики представлені низкою коефіцієнтів варіації, нерівномірності, локалізації, концентрації.

Розмах варіації характеризує діапазон варіації (зміну значення ознаки), це різниця між максимальним і мінімальним значеннями ознаки: $R = x_{\max} - x_{\min}$. Якщо крайні значення ознаки не типові для сукупності, то використовують квартильні або децильні розмахи. Квартильний розмах $R_Q = Q_3 - Q_1$ охоплює 50 % обсягу сукупності, децильний $R_{D_2} = D_8 - D_2$ охоплює 60 % обсягу сукупності, децильний $R_{D_1} = D_9 - D_1$ – 80 % обсягу сукупності.

Узагальнюючою мірою варіації є середнє відхилення індивідуальних значень ознаки від центру розподілу. Оскільки алгебраїчна сума відхилень $\sum_{j=1}^m (x_j - \bar{x})f_j = 0$, то в розрахунках використовують або модулі $|x_j - \bar{x}|$, або квадрати $(x_j - \bar{x})^2$ відхилень. Середній з

модулів відхилень називають середнім лінійним відхиленням \bar{l} ; середній квадрат відхилень – дисперсією σ^2 , корінь квадратний з дисперсії – середнім квадратичним відхиленням σ :

$$\bar{l} = \frac{\sum_1^m |x_j - \bar{x}| f_j}{\sum_1^m f_j}, \quad \sigma = \sqrt{\frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^2 f_j}{\sum_1^m f_j}}.$$

За первинними, не згрупованими даними наведені характеристики варіації розраховуються за принципом незваженої середньої, тобто:

$$\bar{l} = \frac{\sum_1^m |x_j - \bar{x}|}{n}, \quad \sigma = \sqrt{\frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^2}{n}}.$$

Середнє лінійне та середнє квадратичне відхилення:

– іменовані числа (в одиницях вимірювання ознаки);

– за змістом ідентичні, проте через математичні властивості $\sigma > \bar{l}$. У симетричному, близькому до нормального, розподілі $\sigma = 1,25\bar{l}$, $R = 6\sigma = \bar{x} \pm 3\sigma$.

Дисперсію використовують не лише для оцінки варіації, а й при вимірюванні взаємозв'язків, для перевірки статистичних гіпотез тощо. Розрахунок дисперсії ведеться за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^2 f_j}{\sum_1^m f_j} = \overline{x^2} - \bar{x}^2.$$

Як і будь-яка середня, дисперсія має певні математичні властивості:

- а) якщо всі значення ознаки x_j зменшити (збільшити) на певну величину, дисперсія не зміниться;
- б) якщо всі значення ознаки змінити в K разів, то дисперсія зміниться в K^2 разів;
- в) у разі заміни частот частками дисперсія не зміниться.

Для альтернативної ознаки, варіація якої має два взаємовиключні значення — “1” та “0”, а розподіл характеризується відповідно двома частками — d_1 та d_0 , дисперсія розраховується як добуток часток:

$$\sigma^2 = d_1 d_2 = d_1 (1 - d_1).$$

У табл. 3.4 наведено розрахунок абсолютних характеристик варіації на прикладі терміну настання страхового випадку.

Таблиця 3.4

Розрахункові дані для визначення показників варіації страхових виплат за терміном настання страхового випадку

Термін настання страхового випадку, міс. x	Кількість застрахованих, яким виплачене страхове відшкодування, осіб f_j	x_j	$x_j - \bar{x}$	$ x_j - \bar{x} f_j$	$(x_j - \bar{x})^2 f_j$
До 2	15	1	-4,6	69,0	317,40
2-4	13	3	-2,6	33,8	87,88
4-6	29	5	-0,6	17,4	10,44
6-8	22	7	1,4	30,8	43,12
8-10	12	9	3,4	40,8	138,72
10 і більше	9	11	5,4	48,6	262,44
Разом	100	X	X	240,4	860,00

Складено авторами.

Середній термін настання страхового випадку становить 5,6 місяця; середнє лінійне відхилення $-\bar{l} = \frac{240,4}{100} = 2,4$ міс.; дисперсія $-\sigma^2 = \frac{860}{100} = 8,6$ міс.; середнє квадратичне відхилення $-\sigma = \sqrt{8,6} = 2,9$ міс.

Частка виплачених страхових відшкодувань з терміном настання страхового випадку меншим 2 місяці становить $d_1 = 0,15$. Дисперсія частки (альтернативної ознаки) $\sigma^2 = 0,15(1 - 0,15) = 0,125$.

Співставлення середніх лінійних та середніх квадратичних відхилень декількох сукупностей дає змогу дати порівняльну оцінку міри однорідності сукупності по відношенню до ознаки, яка аналізується.

Середнє квадратичне відхилення (σ) є показником, який характеризує міру надійності середньої. У математичній статистиці існує таке правило: для симетричних рядів розподілу або ж для рядів розподілу, які є близькими до симетричних, – розподіл варіації індивідуальних значень ознаки перебуває в межах $\bar{x} \pm 3\sigma$ (правило 3 сигм). Точніше, у цих межах знаходиться 99,7 % усіх одиниць сукупності.

Таким чином, якщо відомою є середня величина і середнє квадратичне відхилення, можна знайти межі майже всього ряду розподілу. У нашому випадку середній термін настання страхового випадку (\bar{x}_j) становить 5,6 місяців, а середнє квадратичне відхилення у терміні настання страхового випадку – 2,9 місяця. Виходячи з цього, значення ряду розподілу страхових виплат за терміном настання страхового випадку коливатимуться в межах від –3,1 до 14,3 місяця. Цей приклад є суто теоретичним (власне тому й виникла від’ємна нижня межа), оскільки не базується на згрупованих фактичних даних діяльності конкретної страхової компанії. З огляду на це зазначимо, що суб’єкт первинного фінансового моніторингу з урахуванням специфіки своєї діяльності з позиції підходу, заснованого на оцінці ризику проведення клієнтами операцій з метою відмивання злочинних доходів, повинен звертати увагу на всі випадки, значення яких перебувають за межами інтервалу, визначеного виходячи з правила трьох сигм.

Порівнюючи варіації різних ознак або однієї ознаки у різних сукупностях, використовують відносні характеристики варіації. Коефіцієнти варіації розраховуються як відношення абсолютних, іменованих характеристик варіації (σ , \bar{l} , R) до центру розподілу і часто виражаються у відсотках, отже:

- лінійний коефіцієнт варіації $V_l = \frac{\bar{l}}{\bar{x}} 100 \%$;
- квадратичний коефіцієнт варіації $V_\sigma = \frac{\sigma}{\bar{x}} 100 \%$;
- коефіцієнт осциляції $V_R = \frac{R}{\bar{x}} 100 \%$.

Зазначимо, що квадратичний коефіцієнт варіації використовують як критерій однорідності сукупності. У симетричному, близькому до нормального ряді розподілу $V_\sigma = 0,3$, або 33 %.

Оцінка нерівномірності розподілу значень ознаки між окремими складовими сукупностей ґрунтується на порівнянні часток двох розподілів – за кількістю елементів сукупності (f_j) та за сумарним обсягом значень ознаки (F_j). У випадку рівномірного розподілу значень ознаки $f_j = F_j$. Відхилення вказаних часток від цієї рівності свідчить про певну нерівномірність розподілу, яка вимірюється відповідними коефіцієнтами:

локалізації

$$L_j = \frac{F_j}{f_j};$$

концентрації

$$K = \frac{1}{2} \sum_1^m |F_j - f_j|.$$

Коефіцієнт локалізації розраховується для кожної j -ї складової сукупності. За рівномірного розподілу всі значення $L_j = 1$. У випадку концентрації значень ознаки в j -й складовій $L_j > 1$, і навпаки.

Коефіцієнт концентрації є узагальнюючою характеристикою відхилення розподілу від рівномірного. Значення його коливаються від 0 до 1. У рівномірному розподілі $K = 0$. Чим помітніша концентрація, тим більше значення K відхиляється від 0.

Розрахунок коефіцієнтів локалізації та концентрації наведено у табл. 3.5 на прикладі розподілу страхувальників за вартістю придбаних ними страхових полісів.

Таблиця 3.5

Розрахункові дані для оцінки нерівномірності розподілу вартості страхових полісів за кількістю страхувальників і за сумарною вартістю реалізованих страхових полісів

Вартість страхових полісів, грн x_j	Питома вага, %		$L_j = \frac{F_j}{f_j}$	$ F_j - f_j $
	Кількість страхувальників, f_j	Сумарна вартість реалізованих страхових полісів, $F_j = x_j f_j$		
До 200	12	2	0,17	10
200–500	28	8	0,28	20
500–1000	31	16	0,52	15
1000–2000	17	19	1,12	2
2000–4000	8	23	2,87	15
4000 і більше	4	32	8,00	28
Разом	100	100	x	90

Складено авторами.

У нашому випадку коефіцієнт концентрації становить $K = \frac{1}{2} 90 \% = 45 \% = 0,45$, що свідчить про відносно високий рівень концентрації реалізованих страхувальникам страхових полісів. Концентрація відбувається в останній групі досліджуваної сукупності ($L_j = 8 > 1$), в якій чисельність страхувальників є мінімальною, у той час як вартість страхових полісів є максимальною.

З погляду підходу, заснованого на оцінці ризику відмивання, вказані коефіцієнти локалізації та концентрації для окремого суб'єкта первинного фінансового моніторингу доцільно порівнювати із середніми значеннями даних коефіцієнтів за певним видом суб'єктів первинного фінансового моніторингу і конкретним різновидом продукту даного суб'єкта первинного фінансового моніторингу із середніми значеннями аналогічних коефіцієнтів по Україні в цілому. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен приділяти значну увагу нетиповим (порівняно із середніми по Україні) точкам локалізації. В такому, порівняльному із загальнонаціональними показниками, контексті доцільно розраховувати коефіцієнт подібності (схожості) структур об'єктів розподілу (продуктів, клієнтів) за певною ознакою (видом діяльності клієнта, попитом на фінансові послуги тощо) за формулою:

$$P = 1 - \frac{1}{2} \sum |f_j - \bar{f}_n|,$$

де f_j – частка в структурі розподілу продуктів або клієнтів конкретного суб'єкта первинного фінансового моніторингу; \bar{f}_n – середня частка в структурі розподілу аналогічних продуктів або клієнтів по загальнонаціональній сукупності суб'єктів первинного фінансового моніторингу певного виду.

Якщо структури розподілу однакові, $P = 1$. Чим більші відхилення структур об'єктів розподілу, тим меншим є значення коефіцієнта P .

ВИСНОВКИ

На теперішній час в Україні створено систему запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів, яка в цілому відповідає міжнародним стандартам у цій сфері. Зокрема, з січня 2002 р. функціонує національний підрозділ фінансової розвідки (Держфінмоніторинг України), з червня 2003 р. набрав чинності базовий антилегалізаційний Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”, ухвалено інші підзаконні нормативні акти, побудовано відповідну інформаційну мережу. Підтвердженням досягнень України стало виключення її у жовтні 2011 р. із переліку країн, які мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (high-risk and non-cooperative jurisdictions), що формується FATF.

Водночас подальше зростання ризиків відмивання коштів може становити загрозу стабільності національних фінансових систем та розвитку глобальної економіки, а розширення меж та зростання корпоративного сектору економіки, впровадження відповідних методології та технологій реалізації фінансових операцій зумовлюють потребу широкого впровадження у суспільну практику та постійного удосконалення інституціональних механізмів та систем протидії цим деструктивним явищам. Відповідно основним об'єктом антилегалізаційного фінансового моніторингу є системне відстеження та цільове застосування інструментарію стримування тіншової економіки, зокрема в контексті подолання дисбалансів фінансово-економічного розвитку як одного з найбільш важливих завдань національних регуляторів у посткризовий період. На форумі тисячоліття у 2000 р. представники більш ніж 100 країн світу відзначили, що проблема відмивання коштів у наш час перетворилася в одну із глобальних проблем

всього людства поряд із проблемами бідності, заборгованості найбідніших країн, забруднення навколишнього середовища, корупції, торгівлі наркотиками, зброєю тощо.

Відсутність стійкої позитивної динаміки у сфері протидії відмиванню коштів на глобальному рівні є причиною накопичення потенційно руйнівних чинників соціально-економічного розвитку та незахищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних передусім із феноменом легалізації (відмивання) коштів, що також є чинником, який формує умови для зниження потенціалу регулювання та координації факторів на макро- та мікрорівнях. Зокрема, відмивання коштів завдає значних збитків державі; спотворює механізми конкуренції; витісняє з ринку легальний бізнес, формуючи передумови штучного зростання фіскального навантаження; зумовлює виникнення диспропорцій у міжнародній торгівлі; призводить до скорочення обсягів виробництва в реальному секторі економіки через неефективне використання ресурсів і стимулювання корупції та злочинності (фінансові ресурси вкладають у так звані стерильні інвестиції або інвестиції, що генерують незначну додану вартість, такі як нерухомість, твори мистецтва, автотранспортні засоби тощо); негативно позначається на стійкості національних фінансів та окремих інституційних одиниць корпоративного сектору; спричиняє зростання трансакційних витрат неформального характеру і формування неформальних інститутів, що дублюють формалізовані державою; розбалансовує цілісність національної фінансово-економічної системи та її окремих інститутів; спотворює національну статистику та інформаційне забезпечення управління в державному та корпоративному секторах; уможливає вплив неформальних інститутів протизаконного характеру на легальні фінансово-економічні та політичні процеси; формує ризики фінансування нелегальної діяльності, включаючи найбільш небезпечні види міжнародної злочинності тощо.

У лютому 2012 р. FATF були схвалені нові рекомендації "Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення", які ставлять перед державами низку нових завдань, що потребують вирішення у найближчій перспективі. До завдань, які належить вирішити національним регуляторам, зокрема належать:

- приведення національного законодавства до вимог міжнародних стандартів (визначення податкових злочинів предикатними до

- відмивання; удосконалення процедур ідентифікації осіб, у першу чергу юридичних осіб із складною (заплутаною) структурою власності; включення до кола публічних діячів вітчизняних посадовців; уточнення процедур здійснення фінансового моніторингу спеціально визначеними суб'єктами первинного фінансового моніторингу; усунення інших прогалин на основі практики застосування діючого законодавства у сфері фінансового моніторингу);
- створення, з урахуванням найкращих світових практик, загальнодержавної системи статистичних спостережень у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
 - проведення всеохоплюючої національної оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та доведення її результатів до відома суб'єктів фінансового моніторингу, правоохоронних органів, саморегулівних організацій, наукових кіл;
 - удосконалення міжвідомчої взаємодії учасників національної антилегалізаційної системи;
 - підвищення ефективності аналізу методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, запровадження більш досконалих інструментів аналізу.

У контексті виконання окреслених заходів першочергове значення має ефективна оцінка та моделювання ризиків у сфері фінансового моніторингу та проведення національної оцінки ризиків. Підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків згідно з рекомендаціями FATF, має бути основою для ефективного спрямування ресурсів у системі протидії відмиванню коштів, а також впровадження відповідних заходів.

З огляду на зазначене у виданні розкрито широкий контекст подальшого інституціонального розвитку системи фінансового моніторингу в Україні, запропоновано та обґрунтовано важливі механізми оцінювання легалізаційних ризиків. Використання цього методу дає змогу оцінювати ризики як на макрорівні (національна система фінансового моніторингу), так і на мікрорівні (суб'єктами фінансового моніторингу). Напрацьовані результати формують ґрунтовні передумови для проведення подальших досліджень у сфері наукового забезпечення розвитку національної системи фінансового моніторингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні : щорічний аналітичний огляд / І. В. Лінський, М. В. Голубчиков, О. І. Мінко та ін. – Х., 2006. – Вип. 3. – 46 с.
2. *Алиев В. М.* Методологические основы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма / В. М. Алиев. – М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2007. – 159 с.
3. *Альгин А. П.* Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М. : Мысль, 1989.
4. *Антипов В. І.* Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
5. *Базилевич В. Д.* Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
6. *Базилюк А. В.* Тіньова економіка в Україні / А. В. Базилюк, С. О. Коваленко. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.
7. *Балабанов И. Т.* Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
8. *Барановський О. І.* “Відмивання” грошей: сутність та шляхи запобігання / О. І. Барановський. – Х. : Форт, 2003. – 472 с.
9. *Барановський О. І.* Фінансова безпека : монографія / О. І. Барановський / Ін-т екон. прогнозів. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
10. *Барсукова С. Ю.* Неформальная экономика: экономико-социологический анализ / С. Ю. Барсукова. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 448 с.
11. *Бежан О.* Фінансова глобалізація як каталізатор розвитку тіньових економічних процесів / О. Бежан // Україна в системі міжнародних відносин в умовах

глобалізації : матер. наук. конф. (Київ, 9 лют. 2005 р.) – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – С. 206–208.

12. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход / Г. С. Беккер ; пер. з англ. Е. Батракова, Р. Капелюшников, Б. Максименко та ін. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
13. *Бекряшев А. К.* Теневая экономика и экономическая преступность. Основы теневой и криминальной экономики / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kodges.ru/30710-tenevaja-jekonomika-i-jekonomicheskaja-prestupnost.html>.
14. *Бехман Г.* Современное общество как общество риска / Г. Бехман // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 26–46.
15. *Бешелев С. А.* Математико-статистические методы экспертных оценок / С. А. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Статистика, 1980. – 263 с.
16. *Білецький В.* Фіктивне підприємництво і економічна злочинність / В. Білецький // Право України. – 1997. – № 5. – С. 34–37.
17. *Боков В. В.* Предпринимательские риски и хеджирование в отечественной и зарубежной экономике : учеб. пособ. / В. В. Боков, П. В. Забелин, В. Г. Федорцов ; Акад. рус. предпринимателей. – М. : ПРИОР, 1999. – 128 с.
18. *Бородкин Л. И.* Бифуркации в процессах эволюции природы и общества: общее и особенное в оценке И. Пригожина / Л. И. Бородкин // История и компьютер. – 2002. – № 29. – С. 143–157.
19. *Бородюк В.* Оцінки стану тіньової економіки та методи розрахунку її обсягів / В. Бородюк, Т. Приходько, О. Турчинов ; НАН України, Інститут Росії. – К., 1997. – 137 с.
20. Борьба с отмыванием доходов от индустрии наркобизнеса в странах Содружества / Б. С. Болотский, А. Г. Волеводз, Е. В. Воронова, Б. Ф. Калачев. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 248 с.
21. *Брунер К.* Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества / К. Брунер // Thesis. – 1993. – Вып. 3. – С. 36–47 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue3>.
22. *Буайе Р.* Теория регуляции. Критический анализ / Р. Буайе. – М. : Наука для общества, 1997. – 212 с.
23. *Варналій З. С.* Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З. С. Варналій. – К. : ІПП АпрН України, 1998. – 56 с.
24. *Васильев С. В.* О функциях “соков” в связи с проблемой древнерусских “ябетников” и “ябедничеством” Судебника 1497 г. / С. В. Васильев // Исследования по истории средневековой Руси. – М., СПб, 2006. – С. 101–112.

25. *Вахания В. В.* Финансовые разведки мира / В. В. Вахания. – М. : Юстициформ, 2007. – 215 с.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел, М. Д. Васи́лега-Дери́бас, О. В. Дмитрі́в та ін. ; за ред. В. Т. Бусела. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
27. *Винер Н.* Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / В. Н. Винер. – 2-е изд. – М. : Наука : Глав. ред. изд. для зар. стран, 1983. – 344 с.
28. *Вітлінський В. В.* Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, І. С. Наконечний. – К. : Борисфен-М, 1996. – 336 с.
29. *Гидденс Э.* Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // Thesis. – 1994. – № 5. – С. 107–134.
30. *Глинкина С.* “Высветление” экономики и укрепление национальной безопасности России / С. Глинкина, Т. Клейнер // РЭЖ. – 2003. – № 5–6. – С. 3–13.
31. Глобальна карта корупції 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/cpi/global-map>.
32. *Глущенко А. А.* Политики KYC, CDD и PEPs – база для идентификации клиентов банка и бенефициаров / А. А. Глущенко, Р. М. Воронина // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2013. – № 1 (48). – С. 89–94.
33. *Глущенко О. О.* Актуальні напрями виявлення підозрілих фінансових операцій банківських клієнтів / О. О. Глущенко, Р. М. Вороніна // Прометей : регіон. зб. наук. пр. з екон. / ДЕГІ МОНМС України ; ІЕП НАН України. – Д. : Юго-Восток, 2012. – Вип. 3 (39). – С. 230–235.
34. *Глущенко О. О.* Аналіз основних об'єктів ідентифікації у системі заходів первинного фінансового моніторингу банку / О. О. Глущенко, Р. М. Вороніна // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. – 2012. – № 6, т. 2. – С. 68–71.
35. *Глущенко О. О.* Аналіз чинників легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глущенко, О. М. Підхромний // Фінансова система України : зб. наук. пр. : у 3 ч. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 363–371.
36. *Глущенко О. О.* Банки в системі антилегалізаційного фінансового моніторингу / О. О. Глущенко, Р. М. Вороніна // Наука і економіка. – 2012. – Вип. 4, т. 2. – С. 101–108.
37. *Глущенко О. О.* Вплив високочастотного трейдингу на ефективність глобальних фінансових ринків / О. О. Глущенко, Х. Я. Райхерт // Економічний аналіз : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. ; ТНЕУ. – Т. : Економічна думка, 2012. – Вип. 11, ч. 1. – С. 441–446.
38. *Глущенко О. О.* Зміст та функції фінансового моніторингу у сфері декриміналізації національної економіки / О. О. Глущенко // Проблеми та перспективи со-

ціально-економічного розвитку України : матер. наук.-практ. конф. (Кримський інститут бізнесу, Сімферополь, 2008). – Сімф., 2008. – С. 283–285.

39. *Глущенко О. О.* Інноваційний підхід до ідентифікації банківських клієнтів підвищеного ризику (на прикладі РЕPs) / О. О. Глущенко, Р. М. Вороніна // Маркетинг та менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 169–178.
40. *Глущенко О. О.* Критерії вибору елементів і структури міжнародної та національної систем запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глущенко // Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Сер. екон. – 2008. – Вип. 39. – С. 110–114.
41. *Глущенко О. О.* Критерії вибору структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глущенко // Стратегія формування відкритої господарської системи в Україні : матер. Міжнар. наук. студ.-асп. конф. (ЛНУ ім. І. Франка, Львів, 2008). – Л., 2008. – С. 72–73.
42. *Глущенко О. О.* Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації : монографія / О. О. Глущенко, О. М. Підхонний. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – 2011. – 348 с.
43. *Глущенко О. О.* Постулат системності у розбудові інституту фінансового моніторингу України / О. О. Глущенко // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи : матер. першої звітної наук. конф. (ЛДУВС, Львів, 2007). – Л., 2007. – С. 218–223.
44. *Глущенко О. О.* Проміжні інститути у контексті запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів / О. О. Глущенко // Тенденції та перспективи розвитку податкової системи України : матер. наук.-практ. конф. (Ірпінь, Нац. ун-т ДПС України, 2008). – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2008. – С. 626.
45. *Глущенко О. О.* Регуляторна політика стримування нелегального підприємництва в Україні / О. О. Глущенко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 191–200.
46. *Голованов Н. М.* Теневая экономика и легализация преступных доходов / Н. М. Голованов, В. Е. Перекислов, В. А. Фадеев. – СПб. : Питер, 2003. – 303 с.
47. *Грін В. Г.* Економетричний аналіз / В. В. Грін ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук ; наук. ред. пер. О. Комашко. – К. : Основи, 2005. – 1197 с.
48. *Грюнинг Х., ван.* Международные стандарты финансовой отчетности. Практическое руководство / Х. ван Грюнинг. – М. : Весь Мир, 2006. – 344 с.
49. *Гуржій С. Г.* Типології легалізації злочинних коштів в Україні у 2004–2005 роках / С. Г. Гуржій. – К. : Бізон, 2006. – 64 с.
50. *Даллаго Б.* Вторая и неофициальная экономика в Восточной Европе: ее значение для экономического перехода / Б. Даллаго // Экономическая статистика для стран, переходящих к рыночной экономике: Восточная Европа в 1990-х годах. – Вашингтон, 1991. – С. 47–80.

51. Дані Державної служби статистики України про номінальний ВВП і зведений бюджет за доходами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm; http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/fin/fin_ric/fin_u/2003.html.
52. Декларація и программа действий форума тысячелетия «Мы, народы: укрепление Организации Объединенных Наций в двадцать первом веке» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_972.
53. Демографічна ситуація. Населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
54. *Донченко О. А.* Архетипи соціального життя і політика: (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
55. *Дудоров О. О.* Злочини у сфері підприємництва / О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2001. – 608 с.
56. *Дудоров О. О.* Тлумачення ознак фіктивного підприємництва у доктрині та правозастосовній практиці / О. О. Дудоров // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2 – С. 71–85.
57. Економічна теорія. Політекономія : підручник / В. Д. Базилевич, В. М. Попов, К. С. Базилевич, Н. І. Гражевська. – К. : Знання-Прес, 2008. – 719 с.
58. *Ечмаков С. М.* Теневая экономика: анализ и моделирование / С. М. Ечмаков. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 408 с.
59. *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 399 с.
60. *Жаліло Я. А.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
61. *Жаліло Я. А.* Ще раз про детінізацію економіки / Я. А. Жаліло // Інвестиції: практика та досвід. – 2003. – № 24. – С. 14–16.
62. *Замошкин Ю. А.* Частная жизнь, частный интерес, частная собственность / Ю. А. Замошкин // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 110.
63. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2008/04.04.08/Zvit_DKFMU_07_o.pdf.
64. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2009/17.04.09/Zvit_DKFM_2008.pdf.

65. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/19.05.10/Zvit_DKFM_2009.pdf.
66. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2011/31.03.2011/Zvit2010.pdf.
67. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/06.02.2012/ZVIT%202011_1.pdf.
68. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.
69. *Зеленецький В. С.* Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз) : наук.-практ. посіб. / В. С. Зеленецький, В. А. Кротюк, Д. А. Файер. – Х. : Кросроуд, 2007. – 668 с.
70. *Злупко С. М.* Економічна думка України : навч. посіб. / С. М. Злупко. – Л. : ВЦ ЛНУ, 2000. – 496 с.
71. *Злупко С. М.* Михайло Туган-Барановський – український економіст світової слави / С. М. Злупко. – Л., 1993. – 123 с.
72. *Зубков В. А.* Российская Федерация в международной системе противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов и финансированию терроризма / В. А. Зубков, С. К. Осипов. – М. : Спецкнига, 2007. – 752 с.
73. *Ивасенко А. Г.* Банковские риски / А. Г. Ивасенко. – М. : Вузовская книга, 1998. – 142 с.
74. Інформація // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформація>.
75. *Катасонов В. Ю.* О законе Додда-Франка и финансовом доносительстве в США / В. Ю. Катасонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/news/2012/08/21/o-zakone-dodda-franka-i-finansovom-donositelstve-v-usa-i-16142.html>.
76. *Ковалюк О. М.* Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / О. М. Ковалюк. – Л. : ВЦ ЛНУ, 2002. – 396 с.
77. *Комлева Н.* Геополитическое сжатие / Н. Комлева // МЭ и МО. – 2003. – № 2. – С. 66 – 75.
78. Концепція економічної безпеки України / В. М. Гець, Б. Є. Кваснюк, І. В. Недін та ін. ; за ред. В. М. Гейця, Ін-т. екон. прогнозув. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
79. *Корженівський Я. В.* Законодавчо-правові засади протидії відмиванню коштів в Україні / Я. В. Корженівський // Фінансове право. – 2011. – № 3 (17). – С. 37–42.

80. *Корженівський Я. В.* Методи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Я. В. Корженівський // *Наук. вісник НУДПСУ (економіка, право)*. – 2011. – № 1 (52). – С. 289–295.
81. *Користін О. Є.* Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : монографія / О. Є. Користін. – К. : КНУВС, 2007. – 448 с.
82. *Користін О. Є.* Протидія відмиванню коштів: ризик орієнтований підхід : навч. посіб. / О. Є. Користін, Я. В. Корженівський ; за заг. ред. О. Є. Користіна. – К. : КНТ, 2013. – 172 с.
83. *Корягина Т. И.* Услуги теневые и легальные / Т. И. Корягина // *ЭКО: экономика и орг. пром. пр-ва*. – 1989. – № 2. – С. 6–65.
84. *Косолапов Н. А.* Круговорот “света” и “тени” как механизм общественного развития / Н. А. Косолапов // *Восток*. – 2000. – № 1 – С. 103–113.
85. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : Дело ЛТД : Catallaxy, 1993. – 192 с.
86. Кредит без сюрпризов: из чего состоит эффективная ставка // Інформаційний портал banki.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.banki.ua/news/day theme/?id=254033>.
87. *Кричевский М. А.* Интеллектуальные методы в менеджменте / М. А. Кричевский. – СПб. : Питер, 2005. – 304 с.
88. *Ланд П.* Организованная преступность. Тайная история самого прибыльного бизнеса в мире / П. Ланд ; пер. с англ. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 192 с.
89. *Лапуста М. Г.* Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : Инфра-М, 1998. – 224 с.
90. *Ларичев В. Д.* Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты / В. Д. Ларичев, Г. М. Спирин. – М. : Экзамен, 2001. – 256 с.
91. *Латов Ю. В.* Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики / Ю. В. Латов. – М. : МОНФ, 2001. – 329 с.
92. *Лауреин С.* Организованная преступность в США: проблемы и тенденции (80-е годы XX века – начало 2000-х годов) / С. Лауреин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/scientificarticles/2006/Laureyn>.
93. *Леонтович Ф. И.* Старый земский обычай / Ф. И. Леонтович // *Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.)*. – Т. IV. – Одесса, 1889. – С. III.
94. *Литвиненко А. Н.* Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем : учеб. пособ. в схемах / А. Н. Литвиненко. – СПб. : Знание : ИВЭСЭП, 2004. – 62 с.
95. *Логинов Е. А.* Криминальные операции в российских и зарубежных корпорациях / Е. А. Логинов. – М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2005. – 271 с.
96. *Лоуви Т.* Риск и право в истории американского государства / Т. Лоуви // *Thesis*. – 1994. – № 5. – С. 253–267.

97. *Луман Н.* Понятие риска / Н. Луман // Thesis. – 1994. – Вып. 5. – С. 135–160.
98. *Лысенко В. В.* Фиктивные фирмы. Криминалистический анализ / В. В. Лысенко. – К. : Парламентское издательство, 2002. – 111 с.
99. *Мазур І. І.* Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : Київський університет, 2006. – 329 с.
100. *Мандибура В. О.* “Тіньова” економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 135 с.
101. *Мельников В. Н.* Противодействие легализации незаконных доходов / В. Н. Мельников, А. Г. Мовсесян. – М. : МЦФЭР, 2007. – 528 с.
102. *Михасюк І. Р.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Р. Михасюк. – Л. : Магнолія плюс, 2006. – 220 с.
103. *Михасюк І. Р.* Економічна безпека країни в умовах глобалізації / І. Р. Михасюк. – Л. : ВЦ ЛНУ, 2001. – 42 с.
104. Многоликая коррупция: выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления / под ред. Э. Кампоса и С. Прадхана ; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишерс, 2010. – 551 с.
105. *Мрочек-Дроздовский П. Н.* О древнерусских яблетниках / П. Н. Мрочек-Дроздовский // Чтения в Обществе истории и древностей Российских при Московском университете. – 1884. – Кн. I. – С. 1–19.
106. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
107. *Мусин М. М.* Финансовая разведка знает все / М. М. Мусин. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2009. – 224 с.
108. *Навроцький В. О.* Господарські злочини : лекції для студ. юрид. факультету / В. О. Навроцький. – Л., 1997. – 42 с.
109. *Найт Ф.* Понятие риска и неопределенности / Ф. Найт // Thesis. – 1994. – Вып. 5. – С. 12–28.
110. *Нефедов С. А.* О законах истории и математических моделях / С. А. Нефедов // Известия УрГЭУ. – 2000. – № 15. – С. 15–23.
111. *Нікбахт Е.* Фінанси / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі. – К. : Основи, 1993. – 382 с.
112. *Новицький В.* Економічна безпека в контексті сучасної геополітики / В. Новицький // Вісник КНТЕУ. – 2004. – № 1. – С. 28–36.
113. *Новоселецький Е.* На порядку денному – програма детінізації економіки. Реформи на Україні: ідеї та заходи / Е. Новоселецький. – К. : Альт-пресс, 2000. – 220 с.
114. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Начала, 1997. – 180 с.

115. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 16.
116. Норт Д. Концептуальный подход к объяснению истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вейнгаст // Эковест. – 2007. – № 1. – С. 4–59.
117. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. – М. : Прогресс, 1995. – 496 с.
118. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
119. Пахомов Ю. М. Система цінностей як фактор конкурентоздатності країн у глобалізованому світі / Ю. М. Пахомов // Світогляд. – 2007. – № 2. – С. 43–49.
120. Пихно Д. И. Основы политической экономии / Д. И. Пихно. – К., 1890. – 195 с.
121. Підхомний О. М. Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації : монографія / О. М. Підхомний, О. О. Глушенко. – Л. : ВЦ ЛНУ, 2011. – 348 с.
122. Познер Р. А. Економічний аналіз права / Р. А. Познер. ; пер. з англ. – К. : Акта, 2003. – 862 с.
123. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 447 с.
124. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В. М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – 448 с.
125. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
126. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : нац. доп. – К., 2009. – 179 с.
127. Програма БУМАД робить внесок у систему контролю за наркотиками в регіоні. Наркоситуація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/media/45-prosperity-poverty-reduction-and-mdgs/765-bumad-contributes-to-regional-drug-control-system>.
128. Програма ризик-сертифікації (RCP) / Основи банківського ризику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.garp.org/risk-education/rcp.aspx>.
129. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму / С. Г. Гуржій, С. М. Ключке, В. М. Кірсанов та ін. / Держ. ком. фін. моніторингу України. – К. : Такі справи, 2008. – 560 с.
130. Прошунин М. М. Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма) : учеб. пособ. / М. М. Прошунин ; под. ред. С. В. Запольского. – М. : РАП : Статут, 2009. – 224 с.

131. *Райзберг Б. А.* Предпринимательство и риск / Б. А. Райзенберг. – М. : Знание, 1992. – 168 с.
132. Риски в современном бизнесе / П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С. И. Полтавцев и др. – М. : Алане, 1994. – 378 с.
133. *Робинсон Дж.* Всемирная прачечная: Терор, преступления и грязные деньги в офшорном мире / Дж. Робинсон ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 540 с.
134. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 622 с.
135. *Роуз П. С.* Банковский менеджмент / П. С. Роуз. – М. : Дело ЛТД, 2000. – 526 с.
136. *Румак Е. Х.* Аудит в системе противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем / Е. Х. Румак, Е. Ю. Ковалева. – СПб. : ИВЭСЭП : Знание, 2008. – 128 с.
137. *Савело К. Ф.* Раннефеодалная Англия / К. Ф. Савело. – Л. : ИЛУ, 1977. – 144 с.
138. *Сазерленд Э. Х.* Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? / Э. Х. Сазерленд // Социология преступности: современные буржуазные теории. – М. : Прогресс, 1966. – С. 45–59.
139. *Саймон Г.* Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. Саймон // Thesis. – 1993. – Вып. 3. – С. 18–27 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue3>.
140. *Сафин Ф. М.* Теневая экономика современной России: сущность, причины, факторы / Ф. М. Сафин. – Казань : ТИСБИ, 2001. – С. 4–5.
141. *Свенцицкая И.* Доносчик и философ. (Римская империя I–II в.) / И. Свенцицкая // Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. – Вып. 5. – М. : ЩГИ, 2003. – С. 77–91.
142. *Сисоев В.* Фіктивні фірми викриваються / В. Сисоев // Вісник ПСУ. – 1998. – № 18. – С. 24.
143. *Слуцкий Е. Е.* К теории сбалансированного бюджета потребителя / Е. Е. Слуцкий // Экономико-математические методы. – 1963. – С. 241–271.
144. *Сото Э, де.* Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. – М. : Catalaxu, 1995. – 320 с.
145. *Старостина И. П.* Судебник Казимира 1468 г. / И. П. Старостина // Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования. – М., 1991. – С. 260.
146. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / А. С. Гальчинський, В. М. Геець, Б. М. Данилишин та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

147. Тенденції тіньової економіки в Україні : звіт відділу економічної безпеки та деініціації економіки Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України за 2008 рік. – К., 2009. – № 30. – 13 с.
148. Теневая экономика : учеб. пособ. / В. Я. Кикоть, С. Н. Ковалев, Ю. В. Латов и др. ; под ред. В. Я. Кикотя. – М. : Норма, 2006. – 336 с.
149. Тимофеев Л. М. Институциональная коррупция / Л. М. Тимофеев. – М. : РГГУ, 2000. – 365 с.
150. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 574 с.
151. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2001. – 699 с.
152. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – М. : РОССПЭН, 1998. – 663 с.
153. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. – К. : Артек, 1995. – 300 с.
154. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа / О. Уильямсон // Thesis. – 1993. – Вып. 3. – С. 41–49.
155. Управление рисками фирмы: программы интегрированного риск-менеджмента. – М. : Финансы и статистика, 2006.
156. Финансовый менеджмент / под ред. Е. С. Стояновой. – М. : Перспектива, 1993.
157. Финансовый мониторинг: управление рисками отмывания денег в банках / П. В. Равенков, А. Б. Дудка, А. Н. Воронин, М. В. Каратаев. – М. : КНОРУС : ЦИПСИР, 2012. – 280 с.
158. Фитуни Л. Л. Теневой оборот и “бегство капитала” / Л. Л. Фитуни. – М. : Восточная литература РАН, 2003. – 264 с.
159. Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посіб. / за ред. М. І. Крупки. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 614 с.
160. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посіб. / С. О. Дмитров, В. В. Коваленко, А. В. Єжов, О. М. Бережний ; за ред. С. О. Дмитрова, В. В. Коваленко. – Суми : Університетська книга, 2008. – 336 с.
161. Флейчук М. І. Іллегалізація економічної діяльності / М. І. Флейчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mev.lac.lviv.ua/page.php?pageId=73>.
162. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел ; пер. з англ. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
163. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : PHILOSOPHY, 2004. – 480 с.
164. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. А. Хайек. – М. : Новости при участии изд-ва Catallax, 1992. – 304 с.

165. Хайек Ф. А. Происхождение и действие нашей морали: проблема науки / Ф. А. Хайек // ЭКО. – 1991. – № 12. – С. 184–197.
166. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. з англ. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
167. Хохлов Н. В. Управление риском : учеб. пособие / Н. В. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 1999. – 239 с.
168. Чалый-Прилуцкий В. А. Рынок и риск : методические материалы (пособие для бизнесменов) по анализу, оценке и управлению риском / В. А. Чалый-Прилуцкий. – М. : НИУР : Центр СИНТЕК, 1994. – 292 с.
169. Шарпапов О. Д. Економічна кібернетика : навч. посіб. / О. Д. Шарпапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2004. – 231 с.
170. Шаститко А. Е. Модели рационального экономического поведения человека / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 53–68.
171. Швери Р. Теория рационального выбора / Р. Швери // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 25–34.
172. Шульга М. І. Глобалізація та ілєгалізація світового господарства / М. І. Шульга, А. І. Мокій // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУУАМ : сб. науч. труд. – Д. : ДонНУ, 2003. – С. 96–102.
173. Шумейкер П. Модель ожидаемой полезности: разновидности, подходы, результаты, пределы возможностей / П. Шумейкер // Thesis. – 1994. – Вып. 5. – С. 29–80 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue5>.
174. Шутаева Е. А. Формирование глобального информационного общества: перспективы Украины / Е. А. Шутаева // Ученые записки Таврического Национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. “Экономика”. – 2008. – Т. 21, № 1. – С. 141–145.
175. Экономика и право. Теневая экономика / Н. Д. Эриашвили, Е. Л. Логвинов, Г. М. Казиахмедов и др. ; под ред. Н. Д. Эриашвили, Г. М. Казиахмедова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 256 с.
176. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / А. В. Алексеев, Н. А. Кравченко, Ю. В. Латов и др. ; под ред. Р. М. Нуреева. – М. : МОНФ, 2001. – 531 с.
177. Энциклопедия кибернетики : в 2 т. Т. 1 / В. М. Глушков, Н. М. Амосов, И. А. Артеменко и др. ; под ред. В. М. Глушкова. – К. : Гл. ред. УСЭ, 1974. – 608 с.
178. Юринець В. Закономірності розвитку тіньової економіки в Україні / В. Юринець, С. Лондар // Економіст. – 1998. – № 10. – С. 36–38.

179. Юринець В. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні / В. Юринець, С. Лондар // Економічний часопис. – 1999. – № 11–12. – С. 42–44.
180. 2012 Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse // Association of Certified Fraud Examiners [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acfe.com/rtnn.aspx>.
181. About SWIFT (company information) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.swift.com/about_swift/company_information/company_information.
182. Annual Fraud Indicator / National Fraud Authority [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/118530/annual-fraud-indicator-2012.pdf.
183. Annual Review of Non-Cooperative Countries and Territories 2006–2007 : eighth NCCT Review / Financial Action Task Force [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/2006%202007%20NCCT%20ENG.pdf>.
184. Anti-money Laundering Guidance for Collective Investment Schemes : Final report / Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions. – 2005. – Oct. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD205.pdf>.
185. Australian National Accounts: Input-Output Tables – Electronic Publication, 1998–99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/5209.0.55.0011998-99>.
186. Bagella M. Regional externalities and direct effects of legislation against money laundering: a test on excess money balances in the five Andean countries / M. Bagella, L. Becchetti, M. Lo Cicero // Journal of Money Laundering Control. – 2004. – Vol. 7, iss. 4. – P. 347–366.
187. Baker R. W. Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System / R. W. Baker. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, Inc., 2005. – 450 p.
188. Baker R. W. The Biggest Loophole in the Free-Market System / R. W. Baker // The Washington Quarterly. – 1999. – P. 29–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/articles/1999/9/autumn%20corruption%20baker/baker.pdf>.
189. Baker R. W. The Scale of the Global Financial Structure Facilitating Money Laundering / R. W. Baker // Tackling Money Laundering : conference (Utrecht, 2–3 Nov. 2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.econ.uu.nl/users/unger/conference.html>.
190. Bartlett L. B. The Negative Effects of Money Laundering on Economic Development / L. B. Bartlett // Economic Research Report For The Asian Development Bank

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.u4.no/recommended-reading/the-negative-effects-of-money-laundering-on-economic-development>.

191. *Bayoumi T. A.* GEM: A New International Macroeconomic Model / T. A. Bayoumi. – Washington, D.C. : IMF, 2004. – 29 p. – (Occasional paper, № 239) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perjacobsson.org/external/pubs/ft/op/239/op239.pdf>.
192. *Beck U.* Risk Society: Towards a New Moderning / U. Beck. – L. : SAGE Publ. Ltd, 1992. – 272 p.
193. *Becker G.* Crime and Punishment: An Economic Approach / G. Becker // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – P. 169–217.
194. *Blades D.* The Hidden Economy and the National Accounts / D. Blades // OECD (Occasional Studies). – P., 1982. – P. 28–44.
195. Board of Governors of the Federal Reserve System: Economic Research & Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/econresdata/default.htm>.
196. *Boorman J.* Financial System Abuse, Financial Crime and Money Laundering / J. Boorman, S. Ingves / IMF Background Paper. – 2001. – Feb. – P. 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/ml/2001/eng/021201.pdf>.
197. *Cowell F. A.* What's Wrong with Going Underground? / F. A. Cowell // International Economic Insight. – 1993. – Vol. 4. – P. 18–21.
198. *Dallago B.* The dimensions of the Irregular Economy: Methods of the East and West / B. Dallago. – Vienna, 1993. – 39 p.
199. Development Data and Statistics. Global Development Finance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/data.html>.
200. *Diamond A. M.* Zvi Griliches's Contributions to the Economics of Technology and Growth / A. M. Diamond // Economics of Innovation and New Technology. – 2004. – Vol. 13 (4). – P. 365–397.
201. Drug Money Saved Banks in Global Crisis, Claims UN Advisor // The Guardian [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/global/2009/dec/13/drug-money-banks-saved-un-chief-claims>.
202. Drugs and Crime Trends in Europe and Beyond / United Nations Office on Drugs and Crime. – Vienna : UNDC, 2004. – 16 p.
203. *Eide E.* Economics of Crime. Deterrence and the Rational Offender / E. Eide, P. H. Rubin, J. M. Shepherd. – Amsterdam : North-Holland, 1994. – 244 p. – (Contributions to Economic Analysis, Vol. 227).
204. *Eide E.* Economics of Criminal Behavior / E. Eide // Encyclopedia of Law and Economics. – 2000. – Vol. 5. – P. 345–389.

205. *Feige E. L.* Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / E. L. Feige // *World Development*. – 1990. – Vol. 18, № 7. – P. 990.
206. *Feige E. L.* How big is the Irregular Economy? / E. L. Feige // *Challenge*. – 1979. – Vol. 6, № 22. – P. 5–13.
207. Financial Stress and Deleveraging Macro-Financial Implications and Policy : Global Financial Stability Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2008/02>.
208. Guidance Paper on Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism / International Association of Insurance Supervisors. – 2004. – Oct. – 35 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaisweb.org/__temp/Guidance_paper_on_anti_money_laundering_and_combating_the_financing_of_terrorism.pdf.
209. *Gutmann P. M.* The Subterranean Economy / P. M. Gutmann // *Financial Analysts Journal*. – 1977. – Vol. 34/1. – P. 24–27.
210. *Johnson S.* The Unofficial Economy in Transition / S. Johnson, D. Kaufmann, A. Shleifer // *Brookings Papers on Economic Activity*. – 1997. – Vol. 2. – P. 159–239.
211. *Labrousse A.* Institutional Economics in France and Germany: German Ordoliberalism Versus the French Regulation School / A. Labrousse, J.-D. Weisz. – Berlin : Springer, 2001. – 396 p.
212. *Lacko M.* Hidden economy – an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transitions countries, 1989–1995 / M. Lacko // *Economics of Transition*. – 2000. – Vol. 8 (1). – P. 117–150.
213. *Lindenberg S.* Complex Constant Model (CCM): A Bridge Between Rational Choice and Structuralism / S. Lindenberg // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. – 1995. – Vol. 150. – P. 80–88.
214. List of Offshore Financial Centres // *Tax Havens Guide: All about Offshore Financial Centres* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.taxhavensguide.com/list-of-offshore-financial-centres.php>.
215. *Masciandaro D.* Money Laundering: The Economics of Regulation / D. Masciandaro // *European Journal of Law and Economics*. – 1999. – Vol. 7 (3). – P. 225–240.
216. *McDowell J.* The Consequences of Money Laundering and Financial Crime / J. McDowell // *Economic Perspectives*. – 2001. – Vol. 6. – P. 6–8.
217. Non-Cooperative Countries and Territories // *Financial Action Task Force* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/topics/high-riskandnon-cooperativejurisdictions/more/aboutthenon-cooperativecountriesandterritoriesnccinitiative.html>.

218. *Novoseletsky E.* The shadow economy in Ukraine / E. Novoseletsky [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kse.org.ua/uploads/file/library/1999/Novoseletsky.pdf>.
219. Pierre François Verhulst // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_François_Verhulst.
220. Prevention of Criminal Use of the Banking System for the Purpose of Money Laundering / Bank for International Settlements. – 1988. – Dec. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbcs137.pdf?noframes=1>.
221. Principles for Information Exchange between Financial Intelligence Units for Money Laundering and Terrorism Financing Cases // The Egmont Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/princ_info_exchange.pdf.
222. Public Law 107–204 : Sarbaines-Oxley Act of 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf>.
223. *Quirk P. J.* Macroeconomic implications of money laundering / P. J. Quirk // IMF Working Paper. – 1996. – № 96/66.
224. *Quirk P. J.* Money Laundering: Muddying the Macroeconomy / P. J. Quirk // Finance and Development. – 1997. – Vol. 34 (1). – P. 7–9.
225. *Rawlings G.* Competing for Criminal Money / G. Rawlings, B. Unger // Global Business and Economics Review. – 2008. – Vol. 10. – P. 331–352.
226. *Reuter P.* Measuring Global Drug Markets: How good are the numbers and why should we care about them? / P. Reuter, V. Greenfield // World Economics. – 2001. – Vol. 2. – P. 159–173.
227. *Schneider F.* New Estimates for the Shadow Economies all over the World / F. Schneider, A. Buehn, C. Montenegro // International Economic Journal. – 2004. – Vol. 24. – P. 443–461.
228. *Schneider F.* Shadow Economies and Corruption all over the World: New Estimates for 120 Countries / F. Schneider // Economics E-Journal. – 2007. – Vol. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>.
229. *Schneider F.* Shadow Economies around the World: what do we really know? / F. Schneider // European Journal of Political Economy. – 2005. – Vol. 3. – P. 598–642.
230. *Schott P. A.* Comprehensive Reference Guide to AML/CFT / P. A. Schott. – 2nd ed. – Washington : World Bank and IMF, 2005. – 292 p.
231. *Schwebler R.* Individual versicherung in Wirtschaft und Gesellschaft / R. Schwebler // Versicherungswirtschaft. – 1990. – № 1.
232. Securities Industry Research Centre Identity Fraud: An Evaluation of Its Nature, Cost and Extent / Securities Industry Research Centre of Asia-Pacific.

233. Sigmoid Function // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Sigmoid_curve.
234. Statement of Purpose of of Financial Intelligence Units / The Egmont Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/statement_of_purpose.pdf.
235. *Tanzi V.* Macroeconomic Implications of Money Laundering / *V. Tanzi* // Responding to Money Laundering: International Perspectives / ed. by E. U. Sanova. – Amsterdam : Harwood Acad. Publ., 1997. – P. 91–104.
236. *Tanzi V.* Money Laundering and the International Financial System / *V. Tanzi* // IMF Working Paper. – 1996. – № 96/55. – P. 8.
237. *Tanzi V.* The underground economy in the United States : Annual Estimates, 1930–1980 / *V. Tanzi* // IMF Staff Papers. – 1983. – Vol. 30. – P. 283–305.
238. *Tanzi V.* Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy / *V. Tanzi* // Economic Journal. – 1999. – Vol. 109, № 456. – P. 338–340.
239. The Amounts and the Effects of Money Laundering : Report for the Dutch Ministry of Finance / *B. Unger, J. Ferwerda, W. de Kruijf et al.* – 2006.
240. The Egmont Group Financial Intelligence Units [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.egmontgroup.org/about_egmont.pdf.
241. The Misuse of Corporate Vehicles including Trusts and Company Services Providers / Financial Action Task Force. – 2006. – 13 Oct. – 67 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Misuse%20of%20Corporate%20Vehicles%20including%20Trusts%20and%20Company%20Services%20Providers.pdf>.
242. The Stolen Asset Recovery Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan / World Bank. – Washington D. C., 2007. – P. 9.
243. The Whistleblower Protection Act of 1989, Pub.L. 101–12 // Law Librarians' Society of Washington, D.C. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.llsdc.org/attachments/wysiwy/544/PL101-012.pdf>.
244. *Thomas J. J.* Quantifying the Black Economy: Measurement without Theory Yet Again? / *J. J. Thomas* // Economic Journal. – 1999. – Vol. 109. – P. 381–389.
245. Towards More Responsibility and Competitiveness in the European Financial Sector / European Commission. Internal Market and Services. – 2010. – P. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/leaflet/financial_services_en.pdf.
246. Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/rpfx10t.htm>.
247. *Unger B.* The Scale and Impacts of Money Laundering / *B. Unger.* – Cheltenham, UK ; Massachusetts, USA : Edward Elgar Publishing, 2007. – 228 p.

248. *Walker J.* Estimates of the Extent of Money Laundering in and through Australia / J. Wolker. – Queanbeyan : Consulting Services, 1995.
249. *Walker J.* How Big is Global Money Laundering? / J. Wolker // *Journal of Money Laundering Control*. – 1999. – Vol. 3, iss. 1. – P. 25–37.
250. *Walker J.* The Extent of Money Laundering in and through Australia in 2004 / J. Wolker ; RMIT University. – 2004. – P. 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.criminologyresearchcouncil.gov.au/reports/200304-33.pdf>.
251. *Web Money Transfer – the Global Settlement System and Environment for Online Business Activities : System Statistics years 2001–2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wmtransfer.com/eng/about/statistics/index.shtml>.
252. *William C. G.* Dirty Money: The Evolution of Money Laundering Countermeasures / C. G. William. – 2nd ed. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 1999. – 341 p.
253. *World Economy 2013. CIA World Fact Book and other sources* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.theodora.com/wfbcurrent/world/world_economy.html.
254. *Yaniv G.* Tax Evasion, Risky Laundering, and Optimal Deterrence Policy / G. Yaniv // *International Tax and Public Finance*. – 1999. – Vol. 6, iss. 1. – P. 27–38.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ УКРАЇНИ ТА ІНШІ НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

255. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598.
256. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10. – Ст. 506.
257. Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності і фінансування тероризму 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=178&lang=uk.
258. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
259. О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма : федеральный закон от 07.08.2001 №115-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – № 33 (Часть I). – С. 3418.
260. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України від 28.11.2002 № 249-IV // Голос України. – 2002. – № 233.
261. Про внесення змін до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” : закон України від 18.05.2010 № 2258 // Голос України. – № 93.
262. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1–2. – Ст. 1.
263. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
264. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення : закон України від 04.07.2013 № 408-VII // Голос України. – 2013. – № 145.
265. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – С. 263.
266. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 41. – С. 15.
267. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : закон України від 06.09.2005 № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – С. 483.

268. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 05.04.2007 № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – С. 389.
269. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – С. 299.
270. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо арешту активів, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, та визначення порядку доступу до таких активів : закон України від 21.04.2011 № 3266 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 37. – Ст. 1503.
271. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України від 21.04.2011 № 3267 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 37. – Ст. 1504.
272. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації : закон України від 22.04.2011 № 3306 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 39. – Ст. 1589.
273. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють : закон України від 04.02.2004 № 1433-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – С. 263.
274. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – С. 1.
275. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004–2015 роки : указ Президента України від 28.04.2004 № 493/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 18. – Ст. 1278.
276. Про заходи щодо розвитку системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : указ Президента України від 22.07.2003 № 740/2003 // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 7. – С. 135.
277. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності : указ Президента України від 23.07.1998 № 817/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 30. – С. 2.
278. Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності : указ Президента України від 20.05.1999 № 539/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – С. 148.
279. Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : указ Президента України від 10.12.2001 № 1199/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 50. – С. 35.

280. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва : указ Президента України від 22.01.2000 № 89/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 5.
281. Про Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента від 08.04.2011 № 446/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1254.
282. Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : указ Президента України від 13.04.2011 № 466/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1272.
283. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року “Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України” : указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 45. – Ст. 1749.
284. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
285. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/posl.pdf>.
286. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності : постанова Верховної Ради України від 17.12.1997 № 738/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 16. – С. 72.
287. Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : постанова Верховної Ради Української РСР від 25.04.1991 № 1000-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 24. – С. 277.
288. Про утворення Державного департаменту фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 № 35 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 3. – С. 87.
289. Про виконання резолюції Ради Безпеки ООН щодо Усами бен Ладена, організації “Ель-Кайда” та руху “Талібан” (Афганістан) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 № 749 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 1118.
290. Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1896 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – С. 146.
291. Про утворення Ради з питань дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму : постанова

Кабінету Міністрів України від 06.01.2010 № 25 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 2. – С. 16.

292. Про затвердження Порядку формування переліку осіб, які пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції : постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2010 № 745 // Урядовий кур'єр. – 2010 – № 158.
293. Про затвердження Порядку надання державними органами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про ідентифікацію клієнта : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 746 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 65. – Ст. 2260.
294. Деякі питання організації фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 747 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 158.
295. Про затвердження Порядку надання органами державної влади інформації про фінансові операції до Державної служби фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 759 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 159.
296. Про порядок визначення країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 765 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 160.
297. Про затвердження Порядку подання суб'єктами господарювання, підприємствами, установами, організаціями, що не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, інформації на запит Державної служби фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2010 № 775 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 161.
298. Про затвердження плану заходів на 2012 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28.12.2011 № 1379 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1 (ч. 2). – Ст. 34.
299. Про затвердження плану заходів на 2013 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 11.03.2013 № 155 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 21. – Ст. 708.
300. Про перелік офшорних зон : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 143-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 14. – Ст. 592.
301. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню теро-

- ризму на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.03.2011 № 190-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 19. – Ст. 803.
302. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189 (у редакції постанови Правління Національного банку України від 31.01.2011 № 22) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 22. – Ст. 992.
303. Про затвердження Положення про переміщення цінних паперів через митний кордон України : постанова Правління Національного банку України від 22.12.2011 № 469 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – Ст. 335.
304. Про затвердження Порядку надання Державною службою фінансового моніторингу України Національному банку України інформації для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням банками вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : наказ Міністерства фінансів України від 17.01.2012 № 22 / постанова Правління Національного банку України від 17.01.2012 № 7 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 12. – Ст. 457.
305. Про процедуру застосування запобіжних заходів щодо країн, які не виконують або неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій : наказ Міністерства фінансів України від 17.01.2012 № 24 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11. – Ст. 438.
306. Про затвердження Критеріїв, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : наказ Міністерства фінансів України від 05.03.2012 № 325 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 24. – Ст. 928.
307. Про затвердження Порядку подання узагальнених матеріалів розвідувальним органам України : наказ Міністерства фінансів України, Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства оборони України, Адміністрації державної прикордонної служби України від 16.05.2012 № 549/123/332/340 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 49. – Ст. 1943.
308. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення : наказ Міністерства фінансів України від 26.04.2013 № 496 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 43. – С. 83. – Ст. 1554.
309. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854.

310. Про затвердження Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 28.11.2006 № 240/718/1158/755 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – Ст. 3447.
311. Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України від 03.08.2010 № 126 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 80.
312. Про затвердження переліку країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України від 01.10.2012 № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121015/1.pdf.
313. Про розподіл банків на групи : рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України від 23.12.2011 № 814 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-11>.
314. Директива Ради 91/308/ЄЕС від 19.06.1991 ОВ L166, 28.6.1991, С. 77 про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей (із змінами внесеними Директивою 2001/97/ЄС від 4 грудня 2001 року OBL 344, 28.12.2001, С. 76).
315. Директива Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ЄС від 26.10.2005 про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurodocs.sdla.gov.ua/DocumentView/tabid/28/ctl/Edit/mid/27/ID/10004910/Lang/Default.aspx>.
316. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення : рекомендації FATF [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/792/1361363961.pdf.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**РОЗВИТОК
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО
МОНІТОРИНГУ**

Відповідальний за випуск

Н. А. Боровик

Редактор

І. В. Верстюк

Коректор

С. М. Циркун

Комп'ютерна верстка

І. М. Кіріличева, А. А. Молотая,

А. Б. Нефедова, Г. Г. Пузиренка

Формат 60×84/16, Ум. друк. арк. 22,32. Наклад 300 прим. Зам. 13-999.

Видавець: Державна навчально-наукова установа “Академія фінансового управління”

04119, м. Київ, вул. Дегтярівська, 38–44, тел./факс: (044) 277-51-15.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4348 від 08.08.2012.

ПАТ “ВПІОЛ”

03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4404 від 31.08.2012.

Розвиток національної системи фінансового моніторингу /
Р64 Т. І. Єфіменко, С. С. Гасанов, О. Є. Користін та ін. – К. : ДННУ “Акад.
фін. управління”, 2013. – 380 с.

ISBN 978-966-2380-70-5

У монографії досліджено загальні засади функціонування інституту фінансового моніторингу в Україні, узагальнено міжнародний та вітчизняний досвід формування і розвитку систем запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів, проаналізовано зв'язок тіньової економіки з відмиванням нелегальних доходів, сформульовано пропозиції щодо оцінювання та моделювання ризиків у сфері фінансового моніторингу.

Для науковців, фахівців у галузі фінансів, працівників органів державної влади, викладачів, аспірантів, магістрантів.

УДК 336.13/.14:343.37(477)
ББК 65.26(4Укр)

Для заметок

Для нотаток

Для заметок

Для нотаток
